

НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

УКРАЇНСЬКА БІОГРАФІСТИКА

BIOGRAPHISTICA UKRAINICA

Збірник наукових праць
Інституту біографічних досліджень

Заснований у 1996 році

Випуск 9

Київ – 2012

УДК 016:929(477)(066)
ББК 63.3(4УКР)-8
У 45

Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень ; редкол. : Т. І. Ківшар (гол. ред.) та ін. – К., 2012. – Вип. 9. – 456 с.

Збірник наукових праць присвячений теоретичним і методичним засадам вітчизняної біографістики як окремої спеціальної історичної дисципліни, історичному досвідові, сучасним проблемам, тенденціям і перспективам розвитку української та світової біографіки та біобібліографії, питанням формування електронних біобібліографічних ресурсів, висвітленню життєвого та творчого шляху відомих діячів науки, освіти та культури України.

Розраховано на вчених, викладачів, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів, працівників музейних, архівних і бібліотечних установ, краєзнавців.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Т. І. Ківшар, д-р. іст. наук (головний редактор); В. І. Попик, канд. іст. наук (заступник головного редактора); С. М. Ляшко, канд. іст. наук (заступник головного редактора); Н. І. Любовець, канд. іст. наук (відповідальний секретар); В. М. Даниленко, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; Л. А. Дубровіна, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; Н. П. Марченко, канд. іст. наук; І. Б. Матяш, д-р. іст. наук; О. С. Онищенко, д-р. філос. наук, академік НАН України; В. Ю. Омельчук, д-р. іст. наук; М. М. Романюк, д-р. іст. наук, член-кореспондент НАН України; О. М. Яценко, канд. іст. наук.

Рецензенти:

Ковальчук Галина Іванівна, доктор історичних наук, професор;
Новальська Тетяна Василівна, доктор історичних наук, професор.

Друкується за рішенням Ученої ради Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Збірник зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 15825-4297Р від 12.10.2009 р.

Збірник зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання зі спеціальностей «Історичні науки» (постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 № 1-05/2) та «Соціальні комунікації» (постанова Президії ВАК України від 10.02.2010 № 1-05/1).

При передруку публікацій посилання на збірник “Українська біографістика” обов’язкове.

No part of this publication may be reprinted without reference to the “Ukrainian biographistics” collection.

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

У черговому номері збірника «Українська біографістика» Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського продовжує започатковану у 1996 р. публікацію праць, присвячених теоретичним і методичним засадам біографістики як спеціальної історичної дисципліни, аналізу досвіду, завдань і перспектив розвитку ресурсів біографічної інформації, висвітленню життєвого та творчого шляху відомих і незаслужено призабутих співвітчизників.

Від часу виходу у світ першого випуску збірника його проблематика та дослідницькі підходи авторів зазнали відчутних змін. Це напряму пов'язане з глибинними процесами, що відбуваються в інтелектуальному та духовному житті суспільства, у самоусвідомленні особи в сучасному українському соціумі. Інтерес громадян до життєвого шляху, звершень, індивідуальних людських рис як відомих діячів минулого, так і рядових учасників історичних подій, до власних коренів і родинної історії, а з ним — і популярність біографічних публікацій в Україні, як і в усьому світі, помітно зростають. Відповіддю на це стає урізноманітнення видів і жанрів історико-біографічної літератури, швидке формування ресурсів електронної біографічної інформації про людей минулих поколінь і наших сучасників. Цей процес (що розвивається, значною мірою, стихійно) приносить як здобутки, так і породжує чимало невирішених проблем і, природньо, вимагає посиленої уваги, глибокого наукового, професійного осмислення.

Саме тому впродовж останніх років усе частіше та більш широко у збірнику «Українська біографістика» представлені дослідження, присвячені осягненню ролі та місця біографічної інформації у сучасному суспільстві та в національному гуманітарному просторі, що швидко розбудовується, аналізові світоглядних, філософських і соціально-психологічних аспектів творення та сприйняття історико-біографічних знань, їх значення для патріотичної та громадянської консолідації суспільства, навчання та виховання дітей і молоді. Зростає також увага фахівців до історичного досвіду розвитку світової та вітчизняної біографіки, методичних і організаційних проблем підготовки біографічних видань різних типів і видів. Так, у попередніх випусках збірника з'явилася ціла низка науково-методичних публікацій, присвячених формуванню електронних ресурсів біографічної інформації та підготовлених на перетині досліджень із книгознавства, бібліотекознавства та сучасних інформаційних технологій. Усе активніше обговорюються питання ролі та завдань бібліотек у інтеграції та поширенні біографічної інформації.

Збірник «Українська біографістика», будучи друкованим органом Інституту біографічних досліджень НБУВ, фактично перетворився на спеціальне загальноукраїнське продовжуване видання в галузі теорії біографістики, історичної біографіки та методики формування ресурсів біографічної інформації. У ньому опубліковані праці широкого кола вітчизняних дослідників-біографістів – учених авторитетних академічних наукових установ, вищих навчальних закладів і дослідницьких осередків Києва, Харкова, Львова, Одеси, Сімферополя, Дніпропетровська, Донецька, Івано-Франківська, Житомира, Запоріжжя, Тернополя, Миколаєва, Херсона, Полтави, Рівного, Чернівців, Сум, Кіровограда, Кам'янець-Подільського, Маріуполя, Бердянська. Серед авторів збірника чільне місце належить також ученим і спеціалістам провідних бібліотечних установ – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського, Державної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України та бібліотек вищих навчальних закладів, зокрема, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ); знаних центрів вітчизняної бібліотечної та архівної науки і освіти – Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Київського Національного університету культури та мистецтв, а також архівних і музейних установ України. У збірнику вийшли друком праці вчених-українознавців із Росії, Польщі, Канади.

Більшість авторів опублікованих в «Українській біографістиці» статей і матеріалів є учасниками щорічних (від 2005 р.) Біографічних читань із проблем біографістики, організованих Інститутом біографічних досліджень НБУВ, і біографічних секцій традиційних жовтневих міжнародних науково-практичних конференцій із проблем розвитку бібліотечної справи та інформаційних ресурсів, що з року в рік проводяться Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського.

У дев'ятому випуску збірника збережено основні рубрики, що стали для «Української біографістики» традиційними: «Теорія та методика біографічних досліджень», «Історія та культура крізь призму біографіки», з огляду на методологічний рівень і зміст матеріалу змінено назву рубрики «Біографічні та генеалогічні розвідки» на «Дослідження з біографіки». Значний інтерес у виданні становлять статті, що відзначаються оригінальною постановкою раніше мало розроблених проблем, зокрема, в галузі української мемуаристики (Н. І. Любовець) і просопографії (С. М. Ляшко). Новизною дослідницьких підходів позначена стаття Н. П. Марченко, присвячена автобіографії дитинства у межах біографічного дискурсу.

Водночас, новацією дев'ятого випуску «Української біографістики» є запровадження нової рубрики «Ресурси біографічної інформації», що містить значну за своїм значенням добірку статей і матеріалів, присвячених методичним, організаційним і технологічним проблемам, а також аналізу

новітніх явищ розвитку електронних біографічних і біобібліографічних ресурсів, досвідів провідних бібліотек України (О. В. Воскобойнікова-Гузева, О. М. Яценко, С. В. Муріна, О. В. Бугаєва). Зазначене, як і наголошення В. І. Попиком у заголовній статті збірника становлення сучасної інформаційної парадигми в галузі біографіки, є наочним виявом певної зміни дослідницьких пріоритетів, зумовлених новим етапом розвитку інформаційних технологій та їх використанням у різних галузях наукової та практичної діяльності.

Важлива сучасна тенденція розширення проблемно-тематичного діапазону біографічних досліджень, що характеризується переходом від описової біографії в формі «лінійного» життєпису, до студії проблемного, аналітичного спрямування, знайшла висвітлення у статтях С. М. Ляшко, Ю. Р. Древніцького, С. Г. Іваницької, О. В. Москальця, Л. Г. Реви. У цьому самому контексті аналізують біографічну інформацію щодо українських істориків і діячів бібліотечної справи також Т. І. Ківшар, В. С. Прокопчук, І. С. Зуляк, Т. І. Гуменюк, паралельно вводячи до наукового обігу значний фактичний матеріал, що сприяє поглибленню біографічного знання. Цікавою спробою інтеграції до контексту історії науки та освіти в Україні постатей, котрі, хоч і належали до консервативного табору, проте сприяли розбудові вітчизняної освіти, є публікація О. Є. Пилипенка та В. П. Єфіменка про мало відомого нині ректора Університету Св. Володимира, вченого-економіста М. М. Цитовича (1861–1919).

Редакційна колегія «Української біографістики» сподівається, що опубліковані у збірнику статті та матеріали становлять певний внесок у спільний пошук дослідниками-біографістами нових наукових напрямів, підходів, методів і засобів вивчення біографічної інформації, у розширення теоретичної, історіографічної, джерельної, документної, методичної та організаційної бази вітчизняної біографіки, у консолідацію зусиль співтовариства науковців, викладачів вузів, фахівців архівних, музейних, бібліотечних установ, усіх небайдужих до біографіки та біографічної справи.

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 929:304.44(477=470):621.38

*Володимир Іванович ПОПИК,
директор Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ТРАДИЦІЙНІ УЯВЛЕННЯ ТА НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Проаналізовані традиційні та сучасні уявлення про ресурси біографічної інформації. Показано, що розвиток новітніх інформаційних технологій і становлення сучасної інформаційної парадигми об'єктивно знімають протиставлення довідкових ресурсів та нарративних джерел і наукових напрацювань у галузі біографіки, тим самим розширюючи змістові характеристики інформаційних ресурсів, надаючи їм плюралістичного, багатомірного характеру.

Ключові слова: біографіка, біографічні словники, ресурси біографічної інформації.

Traditional and modern conceptions about biographic information resources are analyzed. It is shown that development of the latest information technologies and establishment of modern informative paradigm objectively remove the contrast of reference resources and narrative sources and scientific ground works in the field of biography study, thus broadening content characteristics of information resources and giving them pluralistic, multi-dimensional tone.

Key words: biography study, biographic dictionaries, biographic information resources.

Анализируются традиционные и современные представления о ресурсах биографической информации. Показано, что развитие новейших информационных технологий и становление современной информационной парадигмы объективно снимают противопоставление справочных ресурсов и нарративных источников и научных исследований в области биографии, тем самым расширяя содержательные характеристики информационных ресурсов, наделяя их плюралистическими, многоаспектными характеристиками.

Ключевые слова: биография, биографические словари, ресурсы биографической информации.

Розуміння нагромаджених у довідкових виданнях (універсальних і галузевих енциклопедіях, словниках, збірниках, біобібліографічних покажчиках), а також у наукових працях різного формату, історико-літературних та історико-публіцистичних творах, а нині — й на електронних носіях, біографічних матеріалів про діячів минулих поколінь і наших відомих сучасників як цілісного *інформаційного ресурсу* почало формуватися в науковій думці порівняно нещодавно. Це, безумовно, один із виявів утвердження в суспільстві принципово нової інформаційної парадигми, що йде на зміну традиційним уявленням доби друкованого слова. У засновку останніх лежало стійке уявлення, що довідкові видання — з одного боку, й історико-біографічні та літературно-біографічні дослідження і публікації описового характеру — з іншого, сприймаються і фахівцями, і читацькою аудиторією як доволі розмежовані між собою царини, які не мають підстав розглядатися в якості єдиного інформаційного комплексу та навіть вивчалися донедавна окремо спеціалістами з різних галузей гуманітаристики.

Що ж до сучасних електронних джерел біографічної інформації, то вони й досі не привернули до себе належної уваги дослідників. Більше того, серед учених старшого та середнього поколінь і дотепер доволі поширеним є скептичний погляд щодо їх наукової та інформаційної цінності, принаймі у сучасному вигляді [18, с. 18]. Показово, що автор одного з найавторитетніших досліджень минулого десятиліття з проблем історичної біографіки та джерел біографічних відомостей, І. Ф. Петровська (Росія, Санкт-Петербург) розглядала весь комплекс довідкових і документальних видань, а також архівних матеріалів ще виключно з позицій класичного історичного джерелознавства [9], зовсім не торкаючись при цьому нових проблем, що постають у зв'язку з їх інтеграцією до електронного інформаційного простору.

В Україні наприкінці ХХ ст. В. С. Чижко, який першим у роки незалежності виступив зі спробою сучасного осмислення досвіду, шляхів і перспектив розвитку світової біографіки, чи не першим у межах однієї монографічної праці новаторські висвітлив процес розвитку біографічних досліджень і видавничої діяльності, охопивши при цьому в комплексі як написання історичних і літературних біографічних

праць, так і підготовку довідкових видань («словниково-біографічну діяльність»). Проте, й він розумів їх як два цілком окремі, самостійні спрямування, мало пов'язані одне з одним [17, с. 49]. Питаннями електронних біографічних ресурсів і їх потенційних можливостей щодо інтеграції у єдиний комплекс усього різноманіття наявних в інформаційному просторі біографічних матеріалів учений свого часу спеціально займатися ще не міг, хоча й передбачав (зрозуміло, в межах того, що було відомим у 90-х рр. ХХ ст.), появу нових підходів, пов'язаних із перспективами комп'ютеризації біографічних досліджень. Так, саме В. С. Чишко практично започаткував формування Інститутом біографічних досліджень НБУВ електронних баз біографічної інформації. Проблематика складності взаємовідносин між довідковими виданнями та іншими видами біографічної літератури, формування електронних ресурсів біографічної інформації залишилося осторонь дослідницьких інтересів і С. М. Ляшко – автора сучасного ґрунтовного дослідження з історії, досвіду та методичних засад українських довідкових біографічних видань ХІХ–ХХ ст. [7].

Нашою метою є певний перегляд існуючих у науковій літературі стереотипів та утвердження адекватніших інформаційній парадигмі електронної доби уявлень про сутність і характер ресурсів біографічної інформації, новітні тенденції та майбутні перспективи їхнього розвитку.

Ми розглядаємо ресурси біографічної інформації як складно структурований комплекс у минулому малопоеднаних між собою різноманітних за змістом і формою матеріалів, які завдяки сучасним комп'ютерним технологіям у сукупності набувають принципово нової якості та стають цілісністю, доступною швидкому та зручному використанню (що, власне, і є визначальною ознакою інформаційного ресурсу). Подібне розуміння вносить суттєві корективи як в оцінку всього попереднього досвіду біографічної справи, так і в прогнозування її подальшого поступу, а також має теоретичне та методичне значення для пошуку найконструктивніших його спрямувань. На думку автора, саме такі підходи є ключем до об'єктивного осмислення як здобутків, так і невирішених проблем сучасного етапу та перспектив і першочергових завдань розвитку ресурсів біографічної інформації

в Україні та світі. Ці роздуми є продовженням і розвитком наших напрацювань, опублікованих упродовж останніх років [11; 12; 14].

Уявлення про цілковиту самостійність «двох напрямів» біографічної справи, про які йшлося вище, міцно закорінені у досвіді минулих століть. Традиція видання багатотомних біографічних словників із розлогими, дуже докладними, насиченими просопографічним матеріалом життєписами сягає ще XVIII та XIX ст. і склалася за часів панування зовсім іншої інформаційної парадигми, коли темп нагромадження нових знань у порівнянні з нашою добою був відносно повільним. Вміщена у словниках інформація відображала описовий характер тодішніх наукових знань і виступала певним підсумком здійснених пошукових досліджень, а тому не втрачала свого значення впродовж десятиліть, принаймні, як історіографічний факт. Водночас, довідкова енциклопедична та словникова біографіка тривалий час залишалася іноді єдиним реально доступним джерелом історико-біографічних знань для більш-менш широкого кола освічених людей (у порівнянні з рідкісними журнальними та книжковими публікаціями). Тому енциклопедії та біографічні словники до певного часу розглядалися не лише і не стільки як джерело термінового, «на швидку руку», одержання довідкової інформації, але були, значною мірою, предметом неквапливого вдумливого читання, джерелом ґрунтовних знань, засобом самоосвіти. Зовсім не випадково у експозиціях меморіальних музеїв видатних діячів науки та культури в Україні незрідка можна побачити багатотомний «Енциклопедичний словник» Брокгауза та Ефрона — як знаковий символ інтелектуальної та культурної аури минулих часів.

Однак, із часом у довідковій біографічній справі все більшого значення набирала протилежна тенденція: до прагматичного посилення інформаційності за рахунок скорочення описового, особливо — просопографічного матеріалу. Впродовж останніх півтораєста років довідкові видання чим далі, тим усе більше розумілися в якості стислої, значною мірою формалізованого й уніфікованого за стилем і характером викладу об'єктивних відомостей про основні віхи життя та діяльності відомих осіб. Уміщені в енциклопедіях, словниках і довідниках розлогі життєписи або стислі біо-

графічні довідки могли бути засновані на документальних джерелах, безпосередньо використаних укладачами, або ж являли собою узагальнення результатів попередньої пошукової дослідницької роботи, вже оприлюднених на сторінках наукових видань у більш розгорнутому вигляді. Проте, від десятиліття до десятиліття вони все меншою мірою були спрямовані на всебічне, батовимірне розкриття особистості, а, навпаки, «відсікали» зайві, з огляду на концепцію того чи іншого видання, подробиці. Значну роль у цьому відіграло цілеспрямоване напрацювання методичних засад довідкової біографіки, спрямованих на вироблення систем критеріїв відбору персоналій, визначення граничних обсягів статей для різних їх категорій, структури, способів викладу матеріалу, розстановки смислових акцентів.

У свою чергу «описова» літературна й історична біографіка, котра має дуже давні корені й багатющі традиції, аналіз яких, на загал, не є завданням нашої роботи, все більше набувала рис, прямо протилежних біографіці довідковій. Тексти літературно-біографічних творів розумілися як джерело знань, заснованих на неформалізованому, спрямованому на розкриття неповторних рис людської індивідуальності, осягненні особистості з багатьма її чеснотами, вадами та протиріччями. Наукові історико-біографічні дослідження, не дивлячись на певні формалізовані вимоги, також тяжіли до створення багатовимірних, насичених просопографічними деталями образів. Подібні твори різних жанрів і форматів, створювані в річищі певних світоглядних, методологічних та естетичних напрямів науки і літератури, природньо, не могли розглядатися в якості пристосованого до швидкого та зручного використання інформаційного ресурсу.

Так, у підсумку досить тривалого шляху історичної еволюції, який породив чимало двоїстих, «розмитих», перехідних форм, у ХХ ст. викристалізувалася наявність «двох напрямів» біографічної справи, наявність яких і констатував у вже згадуваній нами праці В. С. Чишко [17, с. 41–49]. Вони відповідали двом суттєво відмінним способам інформаційного вжитку біографічних видань, притаманним добі друкарської культури: довідкового, ознайомчого, спрямованого на збір найважливіших відомостей про особу, та розгорнутого, заснованого на вдумливому читанні текстів чи науковій роботі з ними.

У часи, коли інформаційний зв'язок між різнорідними масивами опублікованої біографічної інформації уможлилювався лише за допомогою засобів друкованої та каталожної карткової бібліографії, такі підходи були цілком закономірними і чи не єдино можливими. Шлях читача, а тим більше, — фахового дослідника від ознайомлення з елементарними довідковими даними про певну історичну особу у словниках до пошуку та систематизації опублікованих у численних розрізних публікаціях матеріалів був досить довгим, складним і трудоемним, здебільшого пов'язаним із копітким пошуком необхідних рідкісних видань у багатьох бібліотеках. Те саме стосується і неопублікованих архівних документів.

Тривалий час друкована та каталожна бібліографія загалом задовільно виконувала функції дороговказу у просторі опублікованої у найрізноманітніших виданнях як історико-меморіальної, так і присвяченої сучасникам біографічної інформації. Проте, невпинне зростання обсягів останньої та, особливо, — посилення суспільного інтересу до постатей минулого, хоча і стимулювало наприкінці ХХ ст. значну активізацію біобібліографічної роботи, зробило очевидним, що традиційними засобами надалі забезпечувати ефективну навігацію стає все менш досяжним. Не кажучи вже про утрудненість виокремлення оригінальних біографічних публікацій серед «інформаційного шуму». Реальністю став розпад інформаційного поля на окремі жанрові, проблемно-тематичні або регіональні сегменти. Принципово важливі, побудовані на раніше невідомих матеріалах біографічні дослідження, особливо ті, що опубліковані у малотиражних виданнях, незрідка залишалися практично невідомими фахівцям, особливо з суміжних галузей, а звичайним читачам і поготів. Таке явище стало характерним повсюдно. В Україні як центральні, так і регіональні (обласні, міські та районні) бібліотеки намагалися надолужити цю прогалину укладанням численних власних рекомендаційних бібліографій та упорядкуванням картотек книжкових, журнальних і газетних краєзнавчо-біографічних публікацій.

Ще більш ускладнювалася з часом ситуація у сфері підготовки та випуску довідкових біографічних видань. Особливою мірою це стосувалося енциклопедій і багатотом-

них біографічних зводів, побудованих за абетковим принципом. Їхня інформація здебільшого відчутно застарівала, не встигнувши дійти до друкарського верстата, що призводило до неодноразових переглядів і доопрацювань («оновлень») рукописів. Такою була науково-видавнича практика ХХ ст. у всьому світі. Наочним свідченням тому є ситуація з фундаментальними національними біографічними словниками, зокрема, французьким, польським, італійським, «Новою німецькою біографією» («Neue Deutsche Biographie»), робота над якими, розпочата 60–80 років тому (!) і нині все ще залишається дуже далекою від завершення [13, с. 52–53].

Поступово стрімке розширення кола біографічних публікацій, урізноманітнення їх жанрів, суспільна потреба у оперативному представленні поряд із постатями минулого імен сучасників суттєво змінили та, об'єктивно, конкретизували завдання власне довідкових видань, зробивши їх більш «вузькими», прагматичними. Головними вимогами до них стали стислість і точність подання основних біографічних фактів, обґрунтованість визначень і оцінок, обов'язковість включення до пристатейної бібліографії нових досліджень по персоналіях, а також суттєве розширення кола представлених імен. Актуалізувалися вимоги до постійного оновлення інформації. Відповіддю на них стала поширена, особливо з кінця ХІХ – перших десятиліть ХХ ст. у Великобританії, США, Німеччині практика систематичного видання все нових і нових доповнень і додаткових томів до біографічних багатотомників, випуску різного роду щорічників і довідників типу «Who's Who». Уже у першій половині ХХ ст. це призвело до відчутної зміни структури довідкової біографіки, співвідношень між її різновидами. Практично у всьому світі припинився випуск великих універсальних біографічних словників. Функції подання інформації про діячів зарубіжних країн перейшли, переважно, до універсальних і галузевих енциклопедій або ж стислих біографічних одностомників. Суттєво скорочувалися також обсяги національних біографічних зводів «нового покоління». Для прикладу, якщо «Загальна німецька біографія» («Allgemeine Deutsche Biographie»), що налічувала 26,3 тис. імен, була опублікована впродовж 1875–1912 рр. у 56 томах, то новітня 13-томна «Німецька біографічна енциклопедія» («Deutsche Biographische Enzyklopädie»), видана у

1995–2003 рр., охопила вже понад 62 тис. імен. У більшості країн у наш час фактично відмовилися від започаткування нових проектів сучасних багатотомних друкованих національних біографічних словників. Показово, що натомість чимало робиться для перевидання (здебільшого, репринтним способом) пам'яток словникової класики, переважно для потреб публічних і університетських бібліотек.

Водночас, відбулися суттєві зміни у взаємозв'язках і співвідношеннях між власне довідковими та описовими і аналітичними біографічними працями. Констатація цього факту є принципово важливою для теми нашого дослідження. Новітня інформаційна парадигма, що почала формуватися ще до початку комп'ютерної доби та поширення мережі Інтернет, настійливо вимагала не лише забезпечення оперативності доступу до необхідних довідкових матеріалів, а й можливості швидкого співставлення даних, одержаних із різних за характером джерел. На зміну принципам «лінійного», послідовного сприйняття інформації прийшло усвідомлення важливості досягнення її «стереоскопічності», багатовимірності шляхом надання читачеві можливості самому осягнути кожную постать минулого з різних боків, із позицій суттєво відмінних світоглядних і дослідницьких підходів, із залученням даних публікацій різного формату, як старих, так і найновіших.

Першою, у певному розумінні, — чи не «стихійною» відповіддю на запити часу стали наприкінці ХХ ст. спроби використання у видавничій, бібліотечній та архівній практиці найпродвинутіших на той час технічних засобів інтеграції та поширення біографічних і біобібліографічних ресурсів — мікрофіш. Вони являли собою фотопластинки розміром 6×12 або 7,5×12 см, на яких послідовними рядками розміщувалося від кількох десятків до сотень сторінок книжкового тексту. Найбільшим із реалізованих за допомогою мікрофіш видавничо-інформаційним проектом у галузі довідкової біографіки став започаткований на рубежі 90-х рр. ХХ ст. мюнхенським видавничим домом «K. G. Saur Verlag GmbH» «Всесвітній біографічний архів» (далі — WBA), який складається з окремих національних, тематичних і регіональних біографічних архівів. Докладна історія та характеристика цього проекту викладена нами у спеціальній статті [10].

Перша його частина — «Німецький біографічний архів» (далі — DBA) і кілька наступних були випущені на мікрофішах місткістю до 465 кадрів на кожній у вигляді впорядкованих за абеткою та стосовно кожного окремого імені (також за хронологією видання) фотокопій біографічних статей із різночасових словників і довідників (упорядниками вже на 1994 р. було охоплено понад 10 тис. томів) [20].

Принципова важливість цього новаторського інформаційного продукту для розвитку біографічної справи полягала у тому, що DBA на мікрофішах створив для читачів принципово нові, незнані раніше, можливості швидкого та зручного доступу до біографічних статей по окремих персоналіях із багатьох різночасових видань одразу, тобто, став справжнім розгалуженим інформаційним ресурсом. Із метою забезпечення зручного використання до кожного мікрофішованого архіву випускалися друковані покажчики («індекси»). Нового якісного прориву було досягнуто, коли для публікації загального іменного покажчика до початкових шести національних біографічних архівів (німецького, американського, британського, французького, італійського та об'єданого іспано-португало-латиноамериканського) Видавничим домом Заур уперше було використано нову на той час технологію запису на диски CD-ROM [21].

Подальше формування Всесвітнього біографічного архіву відбувалося наприкінці ХХ та у перших роках ХХІ ст. уже на комп'ютерній основі та реалізувалося шляхом створення його онлайнової версії в Інтернеті — «Всесвітньої біографічної інформаційної системи» (далі — WBIS)¹, що, в принципі, відкрило прямий шлях доступу до даних для індивідуальних читачів. Однак, через дороговизну, використання зазначених баз і нині здійснюється переважно через читальні зали великих бібліотек. Досягненням WBIS стало використання у ній навігаційної системи, заснованої на бібліотечному MARC-форматі, здатної забезпечити пошук персоналій за різними параметрами та рівнем складності.

Отже, пошук нових форм і засобів систематизації та оперативного подання читачеві ресурсів біографічної інформації та розвиток можливостей новітніх інформаційних техно-

¹ Первісна адреса ресурсу: <http://www.saur.de>. Сучасна адреса ресурсу: <http://db.saur.de/WBIS/login.jsf;jsessionid=4c2478655334732fd0dc16de8b1c>.

логії тривалий час йшли паралельними напрямками. Їх поєднання на самому зламі ХХ і ХХІ ст. дало змогу укладачам біографічних ресурсів втілити у життя ті задуми, до реалізації яких вони самі були вже підготовлені власним попереднім досвідом. Йшлося, насамперед, про створення електронних версій (на дисках CD-ROM та онлайн-ових) біографічних словників і біографічних сегментів енциклопедій на базі як окремих багатотомників, так і на основі комбінування матеріалів із різних друкованих видань. Окрім уже згаданого Всесвітнього біографічного архіву, до значних проектів такого плану належить добре відомий українським користувачам електронний «Русский биографический словарь» (далі – РБС), створений спочатку на дисках CD-ROM на основі вибірки біографічних статей із «Энциклопедического словаря» та «Нового энциклопедического словаря» Брокгауза та Ефрона, а у 1999 р. – уперше оприлюднений також у мережі Інтернет. Дещо пізніше до електронного РБС було інтегровано (в якості самостійної частини з окремою системою навігації) також статті томів «Русского биографического словаря» за редакцією О. О. Половцова, виданих до 1918 р. Щоправда, суттєвим недоліком проекту (але вже з погляду наших днів!), стала досить обмежена за своїми можливостями пошукова система, яка, з огляду на перспективи подальшого розгортання «гіперпроекту» «Большого русского биографического словаря», потребує ґрунтовної модернізації.

За такою самою елементарною схемою пошуку персоналії за абеткою імен, але здебільшого на основі відтворення текстів лише одного певного видання, на рубежі століть було сформовано (і нині ще продовжує формуватися) чимало енциклопедичних і словникових біографічних ресурсів, що містять матеріали про українців і вихідців із України. Такими є електронні версії численних російських енциклопедій, словників і довідників, розміщені на багатьох мало відмінних між собою за способами організації інформаційних матеріалів сайтах.

Схожими на них за формою побудови стали також українські електронні біографічні ресурси, починаючи з тих, що оприлюднені ще на зламі століть. Першими серед них були зовсім невеликі блоки біографій визначних співвітчизників, розміщені на Урядовому порталі (www.kmu.gov.ua), Українському об'єднаному порталі (www.ukrop.com.ua/

encyklopaedia), сайті «Український центр» (Львів-Лондон-Київ, www.ukrcenter.com/library) [3] та деякі інші, запозичені на той час із популярних довідників, зокрема, – «100 видатних імен України» (К., 1998) [1], «Малого словника історії України» (К., 1998.) [2]. Невдовзі на сайті історичного факультету Львівського національного університету імені І. Я. Франка з'явилася більша за кількістю імен електронна версія «Довідника з історії України» (Л., 2000) [4]. У наступні роки в мережі Інтернет оприлюднені ще декілька електронних версій подібних довідкових видань [11]. Нині головним вітчизняним ресурсом довідкової історико-біографічної інформації є розміщена на веб-порталі Інституту історії України НАН України (<http://history.org.ua>) електронна версія «Енциклопедії історії України» (далі – ЕІУ) в текстовому онлайн-варіанті та у форматі PDF. За декларацією упорядників енциклопедії, з часом передбачається перетворити її на самостійний, постійно доповнюваний науково-інформаційний продукт [5]. Тривалий час обговорюється також проект розміщення Інститутом енциклопедичних досліджень НАН України у мережі Інтернет «Енциклопедії сучасної України», видання якої стало справжнім проривом щодо кількості введених до науково-інформаційного обігу на загальнонаціональному рівні персоналій діячів ХХ – початку ХХІ ст., включно з нашими сучасниками.

При всіх відчутних здобутках, звертає на себе увагу те, що у розбудові вітчизняних історико-біографічних ресурсів до цього часу все ще переважає безпосереднє відтворення в електронній формі текстів із окремо взятих книжкових видань. Такі ресурси, одного разу створені, здебільшого приречені залишатися статичними, оскільки не пристосовані до постійного поповнення, створення інформаційних взаємозв'язків із іншими масивами даних. Це тим більше прикро, що подібні можливості в Україні вже частково використовуються упорядниками баз інформації про сучасників – державних і політичних діячів, депутатів, науковців, діячів культури та мистецтва, представників ділових кіл. Яскравим прикладом цьому може бути розбудована на веб-порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського база «Наукові біографії вчених України», що невпинно поповнюється і на першу половину 2012 р. охопила вже понад 1300 імен [8].

У згаданій базі даних реалізовано організаційно-технічні та методичні підходи вже зовсім іншого, принципово вищого рівня, які прийшли у світовій інформаційно-біографічній практиці на зміну простому відтворенню в електронній формі текстів певних друкованих довідкових видань. Відбулося поєднання довідкових даних із повнотекстовим відтворенням наукових праць, документів і матеріалів, які в сукупності більш глибоко та всебічно розкривають особистість. Змістовне наповнення та цінність подібних інформаційних продуктів одразу вийшли за межі того, що є гранично досяжним для традиційних друкованих видань (скажімо, з'явилися можливості постійного доповнення й уточнення інформації). А головне – тим самим було зняте протиріччя між суто довідковими та «описовими» матеріалами. Всі вони стали частиною єдиного інформаційного ресурсу.

Сучасна інформаційна парадигма розглядає «рухливість», систематичність і швидкість оновлення даних, можливість співставлення користувачами різноманітних підходів і оцінок, оперативного звернення до інших джерел в якості найважливіших засадничих принципів. Замість «лінійного», одновимірного способу подання інформації, притаманного добі друкарської, книжкової культури, все більше утверджується її «стереоскопічність», багатовимірність.

Світовий інформаційний простір давно вже рухається у цьому напрямі. Як відомо, першою великою онлайнвою енциклопедією була започаткована у 1993 р. корпорацією Microsoft «Encarta», що мала значну кількість різномовних версій. На нашу думку, головною причиною її програшу у конкуренції з заснованою 2001 р. Вікіпедією стала не безкоштовність доступу користувачів до останньої, на чому незрідка наголошували коментатори [19], а традиційна, досить консервативна організація наповнення «Encarta» та значна тривалість редакційного оновлення даних. Саме це й призвело до її закриття у Світовій мережі у 2009 р. Нині вона поширюється лише як законсервований продукт «на запитання». Натомість, Вікіпедія, дещо втративши у достовірності даних і науковості подання матеріалів, запропонувала світові широкий спектр різноманітних інформаційних і інструментально-технологічних можливостей, які й до цього часу на загал задовольняють потреби різних категорій користувачів. Це пов-

ною мірою стосується й біографічної інформації. Перевага «вікі-технології», призначеної для швидкого створення та редагування колективного гіпертексту полягає у можливості залучення дуже широкого кола авторів, а, отже, — в досягненні інтенсивності наповнення й оновлення ресурсу, у технічному забезпеченні оперативного поєднання власних матеріалів із іншими повнотекстовими електронними публікаціями за допомогою посилань, широких можливостях виходу на найрізноманітніші за видовими та змістовими характеристиками зовнішні ресурси, що суттєво доповнюють і розширюють предмет ознайомлення, іноді дають змогу побачити його у зовсім інших ракурсах.

Для сфери біографічної інформації, яка посідає все більше місце у гуманітарному інформаційному просторі, застосування «вікі-технології» стало особливо значимим завдяки зручності оперативного доповнення та уточнення даних по персоналіях, засобам безперервної розбудови зв'язків із іншими персоналіями, подання постійно оновлюваної бібліографії з посиланнями на інші електронні ресурси. Стрімке зростання в наші дні українського сегменту «Вікіпедії» та кількості у ній персоналій померлих і живих співвітчизників свідчить про актуальність і велику запитаність її як інформаційного ресурсу. Можливо, саме за нею найближчим часом буде першість у розвитку українського інформаційного простору. Проте, у цьому відчувається й елемент вимушеного використання «найкоротшого шляху», оскільки саме таким способом можна найшвидше та найлегше заповнити відчутні лакуни в українських гуманітарних електронних інформаційних ресурсах. Питання наукового рівня публікацій Вікіпедії всіма мовами та її україномовного сегменту також залишається відкритим і все активніше обговорюється науковою громадськістю.

Водночас, слід звернути увагу на те, що саме по собі застосування складних системотехнічних засобів, зокрема й подібних до «вікі-технології», створило принципово нові потенційні можливості для формування різноманітних ресурсів біографічної інформації, не лише загальноосвітнього, а й високого академічного рівня. Останні, на наш погляд, повинні враховувати не лише переваги, а й очевидні недоліки «відкритих технологій», пов'язані з можливостями внесення до

електронного ресурсу неточної, хибної інформації, висновків і інтерпретацій недостатнього наукового рівня і таких, що не відображають новітні досягнення науки або подають однобічне, доволі суб'єктивне бачення дискусійних питань. Для сфери біографічної інформації зазначене є особливо важливим, оскільки йдеться про пам'ять померлих і репутацію живих сучасників. Гучні скандальні історії, що мали місце навколо вміщених у різномовних версіях «Вікіпедії» перекручених даних по персоналіях живих і померлих — зайве тому підтвердження [15; 16]. Із огляду на це, оптимальнішим видається формування академічних ресурсів біографічної інформації шляхом створення віртуальних дослідницьких лабораторій із залученням широкого, але все ж обмеженого за певними критеріями, кола фахівців достатньо високої кваліфікації. (Цим принциповим напрямом збираються далі рухатись й творці-засновники згадуваної вже «Вікіпедії», особливо, зважаючи на невпинне зростання її «засміченості»). Наповнення електронних ресурсів освітнього і, особливо, наукового значення мусить бути керованими, методично забезпеченими, інакше вони ризикують втратити свій авторитет і інформаційне значення як надійне джерело знань.

У наш час дуже швидко змінюються уявлення та вимоги до електронного інформаційного ресурсу, який усе більше стає багатовимірним комплексом, заснованим на формуванні його упорядниками складно структурованих і безперервно поповнюваних баз даних і, водночас, інтегратором необхідних користувачам, за їх особистими інтересами, тематичних даних інших ресурсів. На останні можна виходити безпосередньо, адресно, «знаходячись в темі», а, отже, не звертаючись зайве самостійно до послуг глобальних пошукових систем Інтернету, вкрай засмічених «інформаційним шумом».

Таким чином, інформаційна революція привнесла чимало нового й у сферу біографічних досліджень і публікацій, формування ресурсів біографічної інформації. Найперше, слід звернути увагу на те, що вона значною мірою зняла протиставлення різних напрямів біографіки, про які йшлося на початку нашої статті, — підготовки довідкових видань (словників, енциклопедій, довідників, бібліографій та біобібліографій) із одного боку, й написання та публікації нау-

кових праць і літературно-біографічних творів — із іншого. Завдяки формуванню комп'ютерних баз біографічних даних, об'єднаних із електронними бібліотеками, досконалим засобам навігації, вся оцифрована біографічна література, включаючи довідкові видання, наукові праці, літературно-біографічні твори, мемуари, епістолярій, іконографію та інші документальні матеріали, а також специфічні масиви біографічної інформації «дословникової доби», стає доступною для швидкого та зручного оперативного використання, тобто перетворюється на єдиний електронний *інформаційний ресурс* у його сучасному розумінні. Саме поєднання довідкових біографічних відомостей, зібраних у спеціально сформованих базах даних, із повнотекстовими матеріалами електронних бібліотек і «відкритих архівів» стає нині провідним спрямуванням розвитку ресурсів біографічної інформації як історико-меморіального плану, так і присвячених нашим сучасникам.

Зазначене відкриває перед бібліотечними установами широкий простір постановки та вирішення принципово нових завдань у сфері роботи з біографічною інформацією, накопичення й упорядкування її ресурсів із метою забезпечення читачьких запитів. Адже бібліотеки, порівняно з іншими інформаційними центрами, мають вагоміший досвід і можливості інтегрування різноманітних матеріалів, їх систематизації, інтелектуального опрацювання з метою виокремлення всього нового та принципово важливого, зокрема, шляхом складання бібліографій і біобібліографій, баз персонологічної інформації, систематичного реферування публікацій, розробки методичних рекомендацій, попередньої підготовки ресурсу для використання його різними категоріями безпосередніх споживачів — читачів бібліотек і віддалених користувачів електронних мереж: учнями та вчителями, студентами, науковцями, викладачами вищих навчальних закладів, працівниками музейних і архівних установ, любителями історії. Бібліотеки самостійно, на основі своїх фондів і колекцій, або разом із інформаційними корпораціями та видавництвами мають можливість формування великих електронних бібліотек, де оцифровані видання, будучи безпосередньо під'єднаними до баз біографічної інформації, створюють єдиний цілісний інформаційний комплекс.

1. [Біографії з «100 видатних імен України»] [Електронний ресурс] // Укр. об'єднаний портал. – Режим доступу : <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/100names>. – Назва з екрану, станом на 01.11.09.
2. [Біографії з «Малого словника історії України»] [Електронний ресурс] // Там само. – Режим доступу : <http://www.ukrop.com/ua/encyclopaedia/history>. – Назва з екрану, станом на 01.11.09.
3. [Біографії] [Електронний ресурс] // Укр. центр. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/library/display.asp?avt>. – Назва з екрану, станом на 01.11.09.
4. Довідник з історії України [Електронний ресурс] // Львівський національний університет імені І. Франка. – Історичний факультет. – Режим доступу : <http://history.franko.lviv.ua/index.htm>. – Назва з екрану.
5. Енциклопедія історії України [Електронний ресурс] // Інститут історії України Національної академії наук України [Офіційний сайт]. – Режим доступу : <http://history.org.ua/?encyclor>. – Назва з екрану.
6. Ляшко, С. М. Питання довідкових біографічних видань в монографії В. С. Чижка «Біографічна традиція та наукова біографія в історії та сучасності України» [Текст] / С. М. Ляшко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 41–49.
7. Ляшко, С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX ст.: історичні та теоретико-методичні засади [Текст] / С. М. Ляшко. – Запоріжжя : Дике поле, 2010. – 286 с.
8. Наукові біографії вчених України [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/reople/persons.html>. – Назва з екрану.
9. Петровская, И. Ф. Биографика. Введение в биографику. Источники биографической информации о россиянах. 1801–1917 гг. [Текст] / И. Ф. Петровская. – СПб. : LOGOS, 2003. – 490 с.
10. Попик, В. І. Всесвітня біографічна інформаційна система та завдання формування Українського національного біографічного архіву [Текст] / В. І. Попик // Наук. праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.
11. Попик, В. І. Досвід формування вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 13–45.
12. Попик, В. І. Концептуальні засади формування вітчизняних електронних ресурсів історико-біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Наук. праці НБУВ. – К., 2010. – Вип. 28. – С. 453–466.
13. Попик, В. І. Світовий досвід формування ресурсів історико-біографічної інформації за нової і новітньої доби [Текст] / В. І. Попик // Бібл. вісник. – 2011. – № 4. – С. 52–53.
14. Попик, В. І. Традиції і новаторство в сучасній вітчизняній біографістиці [Текст] / В. І. Попик // Наук. праці НБУВ. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 251–264.
15. Свобода енциклопедического слова : «Википедия» оказалась в центре диффамационного скандала [Електронний ресурс] // Lenta/RU : Издание Rambler Media Groop. – Режим доступу : <http://lenta.ru>.

- ru/articles/2005/12/06/wp/. – Название с экрана.
16. *Скандалы русской «Википедии»* [Электронный ресурс] // Вебпланета : журнал для подключенных. – Режим доступа : http://webplanet.ru/interview/service/2007/08/29/ru_wikipedia.html. – Название с экрана.
 17. Чижко, В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України [Текст] / Віталій Чижко. – К., 1996. – 240 с.
 18. Щапов, Я. Н. Справочный инструмент историка России [Текст] / Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 2007. – 186, [1] с.
 19. *Microsoft* закроег свою енциклопедію [Электронный ресурс] // Lenta/RU : Издание Rambler Media Groop. – Режим доступа : <http://www.lenta.ru/news/2009/03/31/encarta/>. – Название с экрана.
 20. *Bibliographie zu den Biographischen Archiven*. Biographical Archives Bibliography. – Munchen et. al. : K. G. Saur, 1994. – 185 p.
 21. *Internationaler Biographischer Index*, CD-ROM / World Biographical Index, CD-ROM // *Bibliographie zu den Biographischen Archiven*. Biographical Archives Bibliography. – Munchen et. al. : K. G. Saur, 1994. – Reclam page.

Пошк В. І. Ресурси біографічної інформації: традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку.

Ключові слова: біографіка, біографічні словники, ресурси біографічної інформації.

Проаналізовані традиційні уявлення про ресурси біографічної інформації, засновані на віднесенні до їх кола довідкових біографічних видань (енциклопедій і словників, довідників, біобібліографій) і протиставленні літературно-біографічним творам та історико-біографічним дослідженням. Доводиться, що розвиток новітніх інформаційних технологій і становлення сучасної інформаційної парадигми об'єктивно знімають це протиставлення довідкових ресурсів та наративних джерел і наукових напрацювань у галузі біографіки, об'єднуючи їх у комплексні складно структуровані ресурси вищого порядку. Тим самим змістовні характеристики інформаційних ресурсів трансформуються: у електронному вигляді вони набувають нової якості, стаючи легко доступними для швидкого пошуку, легкого та зручного використання. Визначальною рисою сучасних електронних ресурсів біографічної інформації є їхня здатність розкривати персоналії діячів минулого та сучасників «мозаїчно», через сукупність різних матеріалів, тим самим надаючи їм плуралістичного, багатоглибкого характеру.

Popyk V. I. Biographic information resources: traditional conceptions and the latest developmental tendencies.

Keywords: biography study, biographic dictionaries, biographic information resources.

Analysis of traditional conceptions about biographic information resources based on their ascribing to the range of reference biographic publications (encyclopedias and dictionaries, reference books, bio-bibliographies) and

contrast with literary and biographic works, historical and biographic researches, is made. Proofs are given that development of the latest information technologies and establishment of modern informative paradigm objectively remove the above contrast of reference resources and narrative sources and scientific ground works in the field of biography study, joining them in integrated resources of higher rank and complex structure. Thus, content characteristics of information resources are being transformed: in electronic form they acquire new quality, becoming easily accessible for a quick search, an easy and convenient use. A distinctive feature of modern electronic resources of biographic information is their ability to disclose personalities of figures of the past and of contemporaries "in the form of mosaic" through a scope of various materials, thereby giving them pluralistic, multi-dimensional tone.

Попик В. И. Ресурсы биографической информации: традиционные представления и новейшие тенденции развития.

Ключевые слова: биографика, биографические словари, ресурсы биографической информации.

Анализируются традиционные представления о ресурсах биографической информации, основанные на отнесении к их кругу справочных изданий (энциклопедий и словарей, справочников, биобиблиографий) и противопоставлении литературно-биографическим произведениям и историко-биографическим исследованиям. Показано, что развитие новейших информационных технологий и становление современной информационной парадигмы объективно снимают это противопоставление справочных ресурсов и нарративных источников и научных исследований в области биографики, объединяя их в комплексные сложно структурированные ресурсы более высокого порядка. Тем самым содержательные характеристики информационных ресурсов трансформируются: в электронном виде они приобретают новое качество, становясь легко доступными для быстрого поиска, легкого и удобного использования. Определяющей чертой современных электронных ресурсов биографической информации является их способность раскрывать персоналии деятелей прошлого и современников «мозаично», через совокупность разнородных материалов, тем самым придавая им плюралистический, многомерный характер.

*Таїсія Іванівна КІВШАР,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
доктор історичних наук, професор (Київ)*

БІБЛІОТЕЧНА БІОГРАФІКА В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ: ДІЯЛЬНІСТЬ ІЛІІ ВУГМАНА (1890–1929 рр.)

Розглянуто проблеми бібліотечної біографіки в радянському бібліотекознавстві України 20-х років ХХ ст., проаналізовано біографічну інформацію молододослідженого одеського періоду життєвого та творчого шляху Іллі Семеновича Вугмана (1890–1964). Систематизовано та проаналізовано його наукові праці, виявлено незнані сторінки біографії та практичної діяльності, визначено роль у бібліотечній справі України та внесок у становлення вітчизняного бібліотекознавства.

Ключові слова: Вугман Ілля Семенович, бібліотечна біографіка, бібліотекознавство, бібліотечна справа, історія бібліотек, бібліографія.

Light is thrown upon an undiscovered period of life journey and career of Soviet library scientist Iliia Semenovitch Wugman (1890–1964) in Odessa. His scientific works are systematized and analyzed, unknown pages of scientific biography and practice are revealed, his role in Ukrainian library science and contribution to establishment of Soviet library science of our country are determined.

Key words: Iliia Semenovitch Wugman, library science, librarianship, history of libraries, bibliography.

Рассмотрены проблемы библиотечной биографики в советском библиотековедении Украины 20-х лет ХХ в., сделан анализ биографической информации малоизученного одесского периода жизненного и творческого пути Ильи Семеновича Вугмана (1890–1964). Систематизировано и проанализировано его научные работы, выявлено неизвестные страницы биографии и практической деятельности, определена роль в библиотечном деле Украины и вклад в становление отечественного библиотековедения.

Ключевые слова: Вугман Илья Семёнович, библиотечная биографіка, библиотековедение, библиотечное дело, история библиотек, библиография.

Після здобуття Україною незалежності наприкінці ХХ ст. розпочався новий етап розвитку вітчизняної бібліотекознавчої думки. У цей час поряд із іншими тенденціями розвитку

**Ілля Семенович (Симонович) Вугман
(1890–1964)**

* Фото друкується вперше, зберігається в архіві Російської державної бібліотеки, оп. 244, спр. 70, арк. 2.

спостерігається її «олюднення», повернення до наукового обігу імен бібліотекознавців, чий науковий і практичний доробок суттєво збагатив теорію та практику вітчизняного бібліотечного будівництва, сприяв розвитку бібліотечної справи у різні історичні періоди. Упродовж радянської доби через ідеологічні мотиви імена багатьох діячів галузі залишалися малознаними в історії бібліотечної справи. Активізація виявлення персоніологічного складу бібліотечних діячів, вивчення основних подій їхнього життя та діяльності, осмислення та об'єктивне висвітлення внеску до розвитку бібліотечної сфери викликали появу бібліотечної біографіки. Її завдання полягають у пошуку та аналізові різних видів історико-біографічних джерел і біографічної інформації, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань, відтворення біографій діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографознавців і бібліографів, а також осіб, професійно пов'язаних із бібліотечною цариною. У цьому контексті певною мірою вже проведені дослідження біографічної інформації окремих представників харківської, київської та львівської бібліотечних шкіл, а також українського зарубіжжя, що збагатило професійну спільноту знаннями про діячів бібліотечної справи. Але цілісне уявлення про персоніологічний склад українського бібліотекознавства можливе лише при комплексному вивченні особливостей наукового та практичного доробку бібліотечних діячів усіх регіонів країни, чия діяльність спрямовувалася на вдосконалення організації роботи як окремих бібліотек, так і бібліотечної справи в цілому, а також розвитку науки про бібліотеку.

У вітчизняному бібліотекознавстві найменше дослідженою залишається біографічна інформація про діячів Півдня України. Виключення становить хіба постать Віри Шенфінкель, відомості щодо якої ввійшли до наукового обігу завдячуючи працям Л. Когана, С. Сільванського, О. Лянсберга, Г. Бородіної та Л.Одинокі¹. Водночас, біографічна інформа-

¹ Див.: Коган, Л. В. К. Шенфинкель [Текст] / Л. Коган // Красный библиотекарь. - 1928. - № 8. - С. 78-79; Сільванський, С. Віра Костянтинівна Шенфінкель [Текст] / С. Сільванський. - К. : Всенарод. б-ка України при Всеукр. Академії наук, 1930. - 11 с. Див. також: Якушів, Т. Пам'яті В. К. Шенфінкель [Текст] / Т. Якушів // Наддніпрян. правда. - 1928. - 28 квіт.; Сільванський, С. Библиотеки Старого Херсона [Текст] / С. Сильванский. - Херсон, 1928; Лянсберг, О. Віра Шенфінкель: сторінки життя, внесок у справу

ція про М. Попруженку, С. Борового, Б. Комарова, О. Тюнєєву, Л. Когана, С. Рубінштейна, О. Дерибаса, І. Вугмана та інших, які плідно працювали над розбудовою бібліотечної справи цього регіону наприкінці ХІХ ст. – першої половини ХХ ст. і зробили значний внесок у розвиток бібліотекознавства, залишається ще мало вивченою.

Метою даної статті є заповнення суттєвої прогалини в історії вітчизняного бібліотекознавства, бібліотечної справи та бібліотечної біографіки шляхом аналізу біографічних відомостей, наукового та практичного доробку Іллі Семеновича (Симоновича) Вугмана в одеський період його життя та діяльності (1890–1929). Хоча цей знаний фахівець бібліотечної справи був одним із фундаторів радянського бібліотекознавства в Україні, його ім'я й досі залишалося мало знаним на батьківщині.

В історіографії бібліотекознавства СРСР спостерігалися спроби висвітлити життєвий і творчий шлях І. Вугмана. Так, відомий російський бібліотекознавець Ю. Григор'єв, який, імовірно, особисто знав Іллю Семеновича у московський період його діяльності, проаналізував здобутки колишнього директора Одеської державної публічної бібліотеки (далі – ОДПБ), а також уклав бібліографію друкованих і рукописних творів часу його перебування у Москві [19; 20]. Відомості про яскраву особистість, на жаль, майже відсутні у вітчизняних монографіях і наукових статтях, спеціальних та універсальних довідкових виданнях. Певною мірою одеського періоду життя та діяльності І. Вугмана торкається І. Рикун, яка висвітлила окремі невідомі факти та події, що відбувалися впродовж 20-х рр. ХХ ст. у ОДПБ й учасником яких був Ілля Семенович [31]². Водночас, наукова та практична діяльність відомого бі-

каталогізації [Текст] / О. Лянсберг // Бібл. вісн. – 1997. – № 5. – С. 27–29; Віра Костянтинівна Шенфінкель (1867–1928) [Текст] : біобібліогр. покажчик / укл. О. Лянсберг. – Херсон, 1997. – 23 с.; Одинока, Л. Науково-практичний доробок В. К. Шенфінкель [Текст] / Л. Одинока, Г. Бородіна // Архів. та бібл. справа в Україні доби визвольних змагань (1917–1921 рр.) : зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 255–261; Бородіна, Г. Бібліотекар за покликанням : не тільки професія, а й справжня пристрасть [Текст] / Г. Бородіна // Вісн. кн. палати. – 2007. – № 4. – С. 47–49.

² Рикун, І. Е. Время больших ожиданий. И больших разочарований... [Текст] / И. Э Рикун // Мория: альманах. – О., 2010. – № 11. – С. 120–143; Её же. Дело из архива [Текст] / И. Э Рикун // Мир библиографии. – 2010. – № 1. – С. 21–32.

бібліотекознавця одеського періоду залишилися поза увагою дослідників, хоча вона становить значний інтерес для становлення радянського бібліотекознавства в Україні, формування засад, принципів і напрямів розвитку наукової думки впродовж цієї доби. Виявлені нами у архіві Російської державної бібліотеки та Державному архіві Одеської області документи дають змогу уточнити дати життя І. Вугмана, з'ясувати причини, через які він змушений був припинити діяльність в ОДПБ і назавжди залишити Одесу, а також проаналізувати важливий внесок І. Вугмана у розвиток бібліотечної справи та бібліотекознавства України.

Народився Ілля Семенович (Симонович) Вугман, як свідчить він у «Автобіографії», 20 липня (1 серпня) 1890 р. в Одесі [1, арк. 4]. Мати, Анастасія Соломонівна, працювала акушеркою, та померла, коли синові виповнився лише рік. Виховували хлопця батько, Семен (Симон) Євсієвич, фармацевт, який працював у Одеській міській лікарні, був депутатом Одеської міської ради, та бабуся [1, арк. 4]. Початкову освіту Ілля отримав в Одеському міському шестикласному училищі, а середню — в чоловічій Одеській гімназії А. К. Юнгмейстера [1, арк. 29], яку закінчив у 1909 р. із «Золотою медаллю». У наступному році юнака було зараховано до числа студентів математичного відділення фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету, який він успішно закінчив у 1916 р., отримавши спеціальність викладача математики [1, арк. 29]. В одному з біографічних документів Ілля Семенович зазначив, що під час навчання в університеті «зацікавився бібліотечною справою і провадив безоплатну роботу по комплектуванню в громадській бібліотеці» Товариства взаємодопомоги торгівельних агентів і торговців-євреїв Одеси [1, арк. 4]. Описуючи цей самий період життя у споминах, він зізнається: «Бібліотечної справи я, звісно, не знав. Їй ніде тоді не навчали. На щастя, мені трапилася книга «Библиотеки, их организация и техника» Л. Б. Хавкіної. Ця солідна праця, яку я простудіював, що називається, від сторінки до сторінки, підкорила мене, і я проинявся великою повагою до його автора й до самого бібліотекознавства, що згодом стало моєю другою, а пізніше і першою спеціальністю» [19, с. 100]. Після закінчення університету як спеціаліста Іллю Вугмана було направлено до Одеського військово-промислового комітету для роботи з точ-

ними вимірювальними приладами. У 1917/1918 навчальному році він розпочав викладати математику на загальноосвітніх курсах, заснованих В. Голдіним, а згодом продовжив педагогічну діяльність в Одеській торговельній школі та Одеському єврейському громадському комерційному училищі, де також здійснював керівництво бібліотекою цього закладу. У цей час він уже був членом Одеського бібліотечного товариства.

Коли у 1919 р. педагогами міста був заснований «первинний осередок майбутньої групи радянських вчителів» [28, с. 92] задля створення нової єдиної трудової школи, то одним із ініціаторів і найактивнішим членом цього товариства став І. Вугман. Згодом, у 1920 р., коли в Одесі була встановлена радянська влада, групою вчителів міста його було висунуто на завідування Бібліотечною секцією губернського відділу народної освіти [28, с. 92]. Ілля Семенович розширив коло своєї організаційно-бібліотечної діяльності та став інструктором із утворення бібліотек при Політичному управлінні морських сил Чорного й Азовського морів.

Того самого року він перейшов на роботу до ОДПБ, найпершої установи подібного типу на українських землях, що мала майже столітню історію, докладно висвітлену у історичному нарисі одного з багаторічних її бібліотекарів, відомого історика та філолога, професора М. Попруженка [30]. За час роботи у цьому закладі, як свідчить копія «Довідки» від 11 червня 1929 р., підписана тимчасово виконуючим функції директора ОДПБ Я. Берманом [1, арк. 28], І. Вугман пройшов у цій установі шлях від бібліотекаря до директора бібліотеки. У документі зазначено, що він перебував на службі в Одеській державній публічній бібліотеці з 1 травня 1920 р. по 2 квітня 1929 р. та обіймав наступні посади: «з 1 травня 1920 по 2 листопада 1920 р. — бібліотекаря, спершу по читальному залу, пізніше по каталогізації; з 2 листопада 1920 по 10 травня 1922 р. — бібліотекаря, завідувача фізико-математичним відділом; з 10 травня 1922 по 10 грудня 1923 р. — помічник директора, та зав. відділом каталогізації; з 10 грудня 1923 по 14 квітня 1924 р. — тимчасово виконуючий обов'язки директора; з 14 квітня 1924 по 2 квітня 1929 р. — директор бібліотеки. Від посади директора Одеської Державної Публічної Бібліотеки тов. Вугмана було звільнено УПРнаукою НКП УССР (протокол № 133 від 22.IV-29 р.), згідно його власного прохання» [1,

арк. 28]. В інших джерелах закінчення його перебування на посаді директора ОДПБ датується червнем 1929 р. [27, с.157].

За час роботи в ОДПБ І. Вугман не лише удосконалив свої знання та уміння в бібліотечно-бібліографічній сфері, а й став одним із провідних бібліотекознавців і бібліотечних діячів України, авторитетною постаттю серед фахівців радянського часу. У перші роки радянської влади праця у бібліотеці вимагала чималих зусиль і професійних знань для перебудови й організації різних напрямів її роботи. Свою кваліфікацію І. Вугман підвищував шляхом участі у роботі професійних нарад, конференцій і з'їздів. Так, у 1924 р. виступив на Першій всеукраїнській нараді працівників книги, що відбулась у Харкові, з доповіддю «Об'єднання діяльності державних академічних і публічних бібліотек і бібліографічних установ». З 2 по 8 грудня цього самого року І. Вугман разом із Б. Боровичем, М. Іванченком, С. Постернаком, Я. Степенком та іншими українськими діячами книги взяв участь у роботі Першого всеросійського бібліографічного з'їзду. При обговоренні актуальних питань каталографії щодо запровадження англо-американської системи, яку пропагували співробітники Російської книжкової палати, він висловив сумнів щодо можливостей застосування одних і тих самих міжнародних правил бібліографічного опису в Європі, Китаї та Індії. Він вважав необхідним здійснення координації бібліографічної роботи в країні для чого запропонував створити Національну бібліотеку РСФСР, яка, поруч із іншими, виконувала б також ці функції. Його турбувала проблема правильного бібліографічного оформлення титульного аркуша, яку також активно обговорювали на згаданому зібранні³.

Наприкінці 1924 р. І. Вугман, разом із українськими бібліологами С. Постернаком, Д. Баликою та Б. Боровичем був учасником Першої конференції наукових бібліотек РСФСР у Москві з правом вирішального голосу. Беручи участь у обговоренні доповіді Л. Хавкіної «Підготовка наукових бібліотечарів», він запропонував випускати друком лекції викладачів Вищих курсів бібліотекознавства, що діяли при Російській публічній бібліотеці в Ленінграді, з метою використання цих матеріалів при підготовці та перепідготовці працівників нау-

³ Див.: Труды Первого Всероссийского библиографического съезда в Москве 2-8 декабря 1924 года [Текст]. – М., 1926. – С. 108, 124, 191.

кових бібліотек у різних регіонах країни [34, с. 116]. Це засвідчує, яке важливе значення надавав Ілля Семенович фаховим знанням бібліотекарів, як прагнув підвищення їхнього професійного рівня за допомогою різного роду курсів, семінарів тощо [23, с. 220]. Його намагання привернути увагу до необхідності вивчення передових бібліотечних технологій розвинутих країн і прогресивних методів організації бібліотечного будівництва засвідчує, зокрема, порушена ним проблема необхідності організації спеціальних закордонних відряджень бібліотекарів задля підвищення їхньої кваліфікації, вивчення досвіду бібліотечної діяльності у різних країнах світу, що сприяло б використанню нових знань для організації вітчизняної бібліотечної справи [34, с. 116].

Висловився І. Вугман також щодо законодавчого забезпечення бібліотек обов'язковим примірником, зазначивши, що в Україні розроблене положення про місцевий обов'язковий примірник творів друку [34, с. 116]. Такий підхід вказує на розуміння ним важливості збирання та зберігання повних комплектів місцевих видань, а також проведення бібліотекою краєзнавчої роботи. А той факт, що Ілля Семенович підтримував положення про надання права обласним бібліотекам на отримання союзного обов'язкового примірника, засвідчує його розуміння значення повноти комплектування книжкового фонду цих установ [34, с. 116]. Беручи участь у дискусії щодо наявності у наукових бібліотеках систематичного чи предметного каталогів, І. Вугман висловився за необхідність мати обидва каталоги для повнішого задоволення інформаційних потреб читачів [34, с. 187].

На конференції радянські бібліотекознавці обговорювали нові ідейно-теоретичні засади бібліотечного будівництва країни, розробляючи основоположний принцип партійності. І. Вугман належав до науковців, які вважали неприйнятним застосування принципу партійності щодо бібліотечної техніки, включаючи класифікацію літератури, про що він вилловився на цьому форумі, а також зазначив, що організація каталогів наукових бібліотек не може переслідувати виховну, педагогічну, агітаційну або філософську мету. Їхня ціль полягає у тому, щоб дати науковому співробітникові потрібну йому книгу [34, с. 187]. Таке формулювання думки засвідчує заперечення І. Вугманом насадженого в країні партійно-

радянського підходу до організації роботи наукових бібліотек і вказує на його негативне ставлення до визначення в такий спосіб соціального призначення цих закладів.

Згодом І. Вугман брав участь у роботі Першої конференції наукових бібліотек УСРР (грудень 1925 р.), де знайшли своє продовження дискусії з окремих актуальних питань. Зокрема, при обговоренні проблеми запровадження предметного каталогу, який, за спірною думкою його пропагандистів на першій конференції наукових бібліотек РСФСР, повинен був витиснути систематичний каталог [34, с. 164–179], І. Вугман пристав на бік тих, хто вважав необхідним удосконалити ведення цього каталогу, поліпшувати методику, яка знаходилась у стані спроб і шукань [4, с. 120]. Із його ініціативи в ОДПБ від 1926 р. розпочалася робота над укладанням предметного каталогу з метою якнайповнішого розкриття фондів бібліотеки для читачів. До того часу єдиним доступним путівником по фондах бібліотеки був друкований каталог, що не охоплював відомості про весь книжковий фонд. Тому, після створення предметного каталогу, докорінно поліпшилася довідково-інформаційна робота, що сприяло збільшенню кількості відвідувань бібліотеки та книговидач. Цей каталог і сьогодні існує у ОННБ і належить до числа найстаріших не лише в Україні, а й серед бібліотек колишнього СРСР [8].

Зрозумілою була увага, яку звертали діячі бібліотечної справи на пошук нових методів роботи наукових бібліотек, нових форм діяльності, визначенню їхніх завдань і соціального призначення у соціалістичному суспільстві, відмінних від тих, що вони виконували до перемоги радянської влади. На сторінках спеціальних видань, бібліотечних і бібліографічних з'їздах і конференціях, що відбувалися в першій половині 20-х рр. в Україні та СРСР, ці питання підлягали поглибленому обговоренню. Зокрема, на Другій Всеросійській конференції наукових бібліотек І. Вугман, разом із українськими бібліологами С. Постернаком і Б. Боровичем входив до складу утвореного при Російській публічній бібліотеці у Ленінграді організаційного бюро по її скликанню, а також із Д. Баликою, М. Годкевичем, В. Козловським та С. Рубінштейном брав активну участь у обговоренні актуальних проблем нового бібліотечного будівництва, порушених на цьому форумі (грудень 1926) .

Серед першочергових завдань наукових бібліотек І. Вугман вбачав «постановку їх на рівень сучасного бібліотечного знання» [33, с. 54], маючи на увазі запровадження сучасних технологій в організацію роботи установ, а також належну підготовку для них бібліотечних кадрів. Він підтримував ідею необхідності кооперування роботи наукових бібліотек із іншими бібліотеками з метою кращого задоволення інформаційних потреб читачів. Відзначаючи державний характер бібліотечної справи, в той же час вважав за доцільне утворення бібліотечних громадських організацій, зокрема, асоціації бібліотек або окремого наукового товариства, оскільки, на його думку, асоціація бібліотекарів чи працівників бібліотек швидше стосувалася профспілок [34, с. 55]. Що ж до захисту прав бібліотечних працівників, то І. Вугман пропонував увести до резолюції конференції рішення про організацію Секції бібліотечних працівників у складі Спілки працівників освіти. Він поставив питання про запровадження наукової організації праці та необхідність ґрунтовного вивчення норм часу для кожного виду робіт у наукових бібліотеках. Щодо наявності каталогів у цих установах, то вважав необхідним мати «абетковий та систематичний — для внутрішнього використання та предметний — для читачів».

При обговоренні соціальних функцій наукових бібліотек І. Вугман був серед тих бібліотекознавців, які заперечували необхідність виконання науковими бібліотеками політико-просвітніх і виховних функцій, оскільки вважав, що зв'язок наукової бібліотеки з політико-просвітньою роботою — це «з'язок неправильний, штучний, шитий білими нитками», а лозунг «Науку — в маси» — так само принципово невірний, бо «якщо ми станемо всерйоз говорити про рух науки в маси, то ми можемо зробити тільки одно: понизити науку до мас». Завданням же наукових бібліотек Ілля Семенович вважав «підняття маси до науки, а не навпаки» й тому наукові бібліотеки, на його думку, повинні обслуговувати наукових працівників і тих, хто прагне наукових знань, готується стати науковцями [33, с. 161–162]. Визнаючи положення радянських теоретиків бібліотечної справи, що всяка просвіта є просвітою політичною, І. Вугман наголошував, що воно притаманне «політично-світницьким», а не науковим бібліотекам. Натомість, інші бібліотекознавці доводили, що в радянському союзі немає різ-

кої межі між громадською й академічною бібліотекою та що вони «обидві присвячені політпросвітницькій роботі і повинні бути, і не можуть не бути політичними» [33, с. 160].

Торкаючись термінологічних проблем у бібліотекознавстві, І. Вугман вважав недоцільним протиставляти поняття наукової та публічної бібліотеки (ймовірно тому, що публічними називалися окремі наукові бібліотеки СРСР, зокрема й ОДПБ), але провадив розмежування між поняттями академічної та наукової бібліотеки.

Від 1921 по 1923 р. І. Вугман за сумісництвом виконував обов'язки уповноваженого Української книжкової палати по Одеській (Миколаївській) губернії [1, арк. 50]. Ця установа була органом НКО з державної бібліографії та статистики друку в УСРР, а також одним із основних відділів Укрголовліту та проводила реєстрацію всіх творів друку, що виходили на території України, а також (разом із Центральним статистичним управлінням) здійснювала статистичний облік їх виробництва та розповсюдження.

Ілля Семенович упродовж 1923–1927 рр. брав активну участь у роботі громадської професійної організації – Одеського бібліотечного об'єднання [1, арк. 50], де був членом президії. Об'єднання, до якого входили представники від багатьох книгозбірень міста, здійснювало координацію діяльності бібліотек регіону. Працівники об'єднання проводили як загальноміські та губернські (після розформування губерній – окружні) бібліотечні конференції, де вирішувалися проблеми підвищення загального розвитку та професійного рівня бібліотекарів, їхньої самоосвіти, так і різноманітні тематичні книжкові виставки, організовували мандрівні бібліотеки та надавали методичне забезпечення бібліотекам регіону [24, с. 59]. Члени об'єднання укладали тематичні та предметні каталоги, які у друкованому вигляді поширювали серед сільських бібліотек із метою надання допомоги у їх комплектуванні. Також у Одеському бібліотечному об'єднанні здійснювалися наукові дослідження щодо вивчення читачів – робітників, службовців та інтелігенції, селян, комсомольців, жінок, а також ролі книги як джерела знань, особливостей бібліотечної роботи з дітьми. Силами бібліотечного об'єднання був навіть укладений «Російсько-український словник бібліотечної термінології», що містив більше тисячі спеціальних термінів

[24, с. 61]. Фактично одеське бібліотечне об'єднання здійснювало методичне керівництво бібліотеками регіону, надаючи практичну допомогу книгозбірням губернії, провадячи дослідницьку роботу в галузі бібліотекознавства, організовуючи спеціальну підготовку та підвищення кваліфікації працівників бібліотек. Отже, І. Вугман своєю участю в роботі Одеського бібліотечного об'єднання сприяв удосконаленню організації, змісту, форм і напрямів методичного керівництва бібліотеками, а також діяльності громадських професійних організацій. Його цікавила організаційна структура та функції бібліотечних об'єднань, але, оскільки їх правовий статусу ще не був чітко визначеними, на сторінках спеціальної преси періодично відбувалися відповідні дискусії щодо цієї проблеми. Ілля Семенович взяв участь в одній із них, заперечуючи функціонування бібліотечних об'єднань при політпросвітах чи центральних бібліотеках, і відстоюючи позицію, що вони повинні існувати при спілці просвітніх працівників, які можуть визначити «реальні особливості бібліотечного виробництва, бібліотечного «буття» а звідси уже й бібліотечної «свідомості» [11, с. 58]. На його думку, об'єднання бібліотечних працівників повинні бути виключно організаціями професійними, оскільки відкрите професійне «самовизначення» бібліотечних працівників сприятиме посиленню їхньої загально фахової активності [11, с. 58]. Прагнучи подолати замкнутість бібліотечних об'єднань, І. Вугман запропонував утворити асоціацію бібліотек як добровільну організацію, спілку бібліотек, незалежну від їхньої відомчої приналежності, головною метою якої могло б стати колективне вирішення питань і завдань, спільних для всіх бібліотек. Необхідність створення саме асоціації бібліотек, а не бібліотекарів, він аргументував тим, що бібліотека є юридичною особою, розпорядником певних кредитів, а проведення будь яких заходів потребує коштів. Цікавою була його ідея про утворення Публічною бібліотекою ім. В. І. Леніна сумісно з Російською публічною бібліотекою та іншими великими й активними бібліотеками Всесоюзної асоціації радянських бібліотек для об'єднання асоціацій країни [11, с. 59]. Це сприяло б здійсненню демократичних перетворень у керівництві радянською бібліотечною справою, тим більше, що існував певний досвід діяльності асоціацій бібліотечних працівників у Москві, Ленінграді, Києві та Смоленську. З

іншого боку їх широке розповсюдження викликало побоювання, що громадські об'єднання зможуть замінити «керівні організації» бібліотечною справою [26, с. 26]. Саме це, зрештою, стало однією з причин відсутності мережі асоціацій радянських бібліотекарів чи бібліотек, традиційно існуючих громадських об'єднань у розвинених державах світу. Отже, пропозиція І. Вугмана вступала у протиріччя з тенденцією авторитарних методів керівництва бібліотечною справою в СРСР, що унеможливило існування будь-яких демократичних структур управління галуззю в Україні, зокрема й бібліотечних асоціацій.

Важливим було також прагнення І. Вугмана до розвитку міжнародних бібліотечних зв'язків, мотивоване значною мірою тим, що бібліотека, якою він керував, мала давні постійні контакти з найбільшими бібліотеками не лише Західної Європи, а й Північної та Південної Америки, Азії та Австралії [13], що сприяло усвідомленню необхідності підтримки та розвитку існуючих професійних контактів, запровадження до вітчизняної практики кращих надбань світового досвіду, а також потребі постійного поповнення книжкового фонду зарубіжними виданнями, незважаючи навіть на нестабільність політичного та соціально-економічного розвитку радянської України, що перешкоджали її міжнародним бібліотечно-бібліографічним зв'язкам. Участь у всесвітньому бібліотечному конгресі, що мав відбутися влітку 1926 р. у Філадельфії, могла б сприяти професійному спілкуванню між українськими фахівцями та їх зарубіжними колегами. Тому, ймовірно, в одній із додаткових резолюцій Першої конференції наукових бібліотек УСРР «Про делегацію на всесвітній бібліотечний конгрес» йшлося про те, що конче необхідно послати від наукових бібліотек УСРР делегацію на цей форум із метою використання всесвітнього досвіду бібліотечного будівництва, ознайомлення бібліотечної спільноти з напрямками діяльності наукових бібліотек республіки та установами особистих контактів між бібліотечними працівниками України та світу [4, с. 170]. Зважаючи на цю резолюцію конференції, в роботі якої І. Вугман брав участь, він насмілився звернутися наприкінці січня того самого року до Головополітосвіти України з листом із позначкою «таємно», в якому йшлося про бажання поїхати на форум і можливість отримання персонального за-

прошення для участі у цьому заході: «Одеська публічна бібліотека, що мала десятки років зносини з американськими бібліотеками, могла б одержати таке запрошення, коли б задалегідь зробила для цього деякі кроки. З огляду на зазначене прошу дати Бібліотеці провідні вказівки про те, чи буде політично бажане одержання вищезазначеного запрошення й прийняття участі ... в конгресі» [22, спр. 3, арк. 1]. Отже, резолюція професійної конференції не мала жодного значення у порівнянні з політичним підґрунтям щодо участі українських фахівців у міжнародному бібліотечному зібранні.

Американська бібліотечна асоціація надіслала І. Вугману як знаному бібліотекознавцю України та директорові ОДПБ, що мала давні контакти з іноземними бібліотечними установами, особисте запрошення, а також праці цього форуму, оскільки він через політичні перешкоди не зміг взяти участі у його роботі, а лише висловив подяку американським бібліотекарям. Зокрема, в одній із своїх праць Ілля Семенович зазначив: «Складаю щиру подяку Американській Бібліотечній Асоціації за запросини на конференцію 1926 р. в Філадельфію, на якій, на жаль, мені не пощастило бути, та за присилку трудів тої Конференції» [18. с. 3]. Не зважаючи на резолюцію Першої конференції наукових бібліотек УСРР, від України не лише не було послано делегацію для участі у роботі професійного зібрання, присвяченого 50-річному ювілею Американської бібліотечної асоціації, що відіграла суттєву роль у перетворенні американських бібліотек на передові культурні центри та сприяла розвиткові бібліотечної справи та освіти в США, але жодний представник від українських бібліотек не виїхав до Філадельфії. На цій конференції СРСР представляла директор Інституту бібліотекознавства Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, відомий бібліотекознавець Л. Хавкіна, яка у доповіді на пленарному засіданні з'їзду висловила думку про необхідність розвитку міжнародної бібліотечної кооперації, налагодження контактів між бібліотекарями молодшої радянської держави та професійними об'єднаннями світу [7]. Поряд із політичним резонансом поїздка Л. Хавкіної на бібліотечний конгрес мала практичні наслідки: обговорювалися пропозиції щодо приїзду в країну бібліотечних діячів Європи та США, бібліотека Конгресу подарувала Інституту бібліотекознавства взірцевий каталог, який було показано на

виставці «Американські бібліотеки», з-за кордону надходили друковані видання для бібліотек тощо [7]. Можна лише пошкодувати, що І. Вугманові, який мав персональне запрошення на конгрес, не пощастило представити українські бібліотеки за кордоном, зважаючи, що крім професійних знань він володів англійською, німецькою та французькою мовами [1, арк. 3]. Радянські перетворення в Україні не сприяли укріпленню міжнародних бібліотечних контактів і зв'язків, вивченню світового досвіду організації бібліотечної справи, що призводило до ізоляції та відходу від цивілізаційного розвитку вітчизняного бібліотекознавства.

Не зважаючи на перешкоди щодо особистого опанування міжнародного бібліотечного досвіду, а, можливо, всупереч цим перешкодам, І. Вугман одним із перших бібліотекознавців України розпочав вивчати бібліотечний досвід зарубіжних країн. Його увагу привернула бібліотечна справа Китаю, ймовірно, це було пов'язане з тим, що після перемоги Сінхайської революції, яка скинула маньчжурську династію, внаслідок чого закінчилась імперська форма правління в Китаї та було проголошено Китайську республіку (1912), бібліотечна справа у цій країні розвивалася помітно швидкими темпами. Ілля Семенович підготував доповідь «Книга та бібліотека в старому та новому Китаї», яку виголосив на об'єднаному засіданні Науково-дослідної комісії ОДПБ та Одеського відділу всеукраїнської наукової асоціації сходознавства. Текст доповіді пізніше кілька разів було видано друком [18] і слід зазначити, що ця робота була і досі залишається поодиноким з проблем китайської бібліотечної справи в українському бібліотекознавстві. На жаль, наукові заслуги І. Вугмана щодо вивчення бібліотечної справи Китаю не набули поширення у середовищі навіть найерудованіших фахівців у галузі зарубіжного бібліотекознавства. Водночас, ця розвідка є актуальною у контексті вивчення історії закордонного бібліотечного досвіду вітчизняними фахівцями, історіографії бібліотекознавства світу.

Основу дослідження становить аналіз праць китайського знавця бібліотечної справи доктора Т. Ч. Таї, який особисто надіслав їх І. Вугману для ознайомлення радянського читача з історією книжкової та бібліотечної справи однієї із найдавніших країн світу. Крім цих видань було використано

но також роботи інших китайських фахівців, що дало змогу дослідникові проаналізувати історію китайської писемності, книжкової та бібліотечної справи, умови виникнення бібліотек і бібліотечної професії у цій країні. Та особливу увагу було приділено проблемам бібліотечного будівництва нового Китаю. І. Вугман дослідив існуючу мережу бібліотек, виявив основні типи книгозбірень та їхні функції, зазначивши, що найпоширенішими серед них стали публічні бібліотеки, а також вільні публічні бібліотеки, яких не існувало до 1912 р. (зокрема, була створена Національна державна бібліотека в Пекіні), пересувні, бібліотеки громадських організацій, спеціальні бібліотеки установ і підприємств, а також бібліотеки вищих шкіл країни. Прагнучи виявити причини активного бібліотечного руху після утворення Китайської республіки, І. Вугман дійшов висновку, що цьому значною мірою сприяли соціально-політичні умови, розуміння урядом республіки, що успіх політичних реформ значною мірою залежав від піднесення загальнокультурного рівня народу, «від його прилучення до нової європеїсько-американської науки й техніки, від революціонування думки китайської інтелігенції» [18, с. 7]. Проаналізувавши одну з виданих Міністерством народної освіти Китаю коротку постанову, якою визначалися основні напрями бібліотечного будівництва країни, І. Вугман наголосив, що розвиткові бібліотечної справи значною мірою сприяла обізнаність китайських бібліотекарів із кращим світовим досвідом організації бібліотечної справи, який фахівці вивчали у США: «китайці в своєму новому бібліотечному будівництві з самого початку правильної вхопили тропи: замість самостійно відкривати вже відкриту Америку, замість кустарництва вони майже негайно після революції відрядили багатьох своїх уже досвідчених бібліотечних робітників на досить довгий час — на рік, на два — до Сполучених Штатів, в яких бібліотечна справа стоїть вище, ніж хоч-би де» [18, с. 12]. Зразково поставлена бібліотечна освіта у США сприяла активізації не лише американського, а й світового бібліотечного руху. Після повернення на батьківщину ці фахівці пристосовували отримані знання до національних особливостей, що, на думку І. Вугмана, сприяло удосконаленню бібліотечного будівництва країни. Крім цього у Китаї було організовано належну університетську підготовку кадрів для роботи у біб-

ліотеках. «...погляд на бібліотекаря як на фахівця, погляд на бібліотечну працю як таку, що вимагає серйозного, спеціального навчання, а не таку, що її може переводити кожна хоч трошки освічена людина — був другим моментом, який забезпечував Китаєві швидкий і успішний розвиток його бібліотек» [18, с. 12] — робить висновок І. Вугман, і в цьому відображене його позитивне відношення до належного професійного рівня бібліотекаря, а також присутнє критичне ставлення щодо організації підготовки радянських бібліотечних кадрів. Також дослідник акцентував увагу на важливості розвитку громадських професійних організацій, зазначаючи, що китайські бібліотекарі, будучи учнями американців, засвоїли від своїх учителів дух кооперації та співробітництва, утворили бібліотечні об'єднання, провели всекитайський бібліотечний з'їзд та утворили Всекитайську бібліотечну асоціацію у Пекіні, що об'єднала місцеві асоціації в одне гармонійне ціле. Важливими чинниками успішного розвитку китайської бібліотечної справи було також налагодження видавничої справи, розвиток благодійності, коли китайська буржуазія «дуже добре перейняла від американської погляд на бібліотеку як могутнє знаряддя освіти, як на знаряддя впливу на маси» [18, с. 13] і тому надавала значні пожертви на відкриття нових бібліотек. Думається, що не випадково І. Вугмана цікавила бібліотечна справа Китаю, де нещодавно перемогла революція та розпочалося бібліотечне будівництво молодій країні на нових засадах, оскільки подібні процеси спостерігались у радянському союзі, до складу якого ввійшла Україна. Саме тому І. Вугман, характеризуючи успіхи у розвитку бібліотечної справи Китайської республіки, виявляючи фактори швидкого поступу галузі, прагнув довести фахівцям в Україні, що без запровадження позитивного досвіду найрозвиненіших країн, без використання демократичних засад і належної фахової освіти та фінансової підтримки важко сподіватися на успіхи бібліотечного будівництва. Внаслідок порівняльного аналізу розвитку бібліотечної справи двох молодих держав — Китаю та СРСР — ставала очевидною специфіка бібліотечної справи кожної з цих великих країн світу: тієї, де в основу бібліотечного будівництва активно впроваджували позитивний досвід розвинених держав, та країни, що йшла «своїм шляхом», протиставляючи соціалістичну організацію бібліотечної

справи буржуазній, заново формулюючи основні положення бібліотечної теорії та практики. Застосовування історико-компаративного аспекту дало змогу І. Вугманові виявити міжнародні зв'язки китайських бібліотекарів, напрями підготовки та перепідготовки бібліотечних кадрів, орієнтацію на прогресивні моделі, що віддзеркалювали світовий досвід бібліотечної справи.

Важливим є внесок І. Вугмана також у вивчення історії бібліотечної справи України та окремих бібліотек, а його праці, присвячені аналізу роботи бібліотеки Київського університету, Київської публічної бібліотеки та Всенародної бібліотеки України, а також ОДПБ є цікавими сторінками вітчизняного бібліотечного будівництва 20-х рр. ХХ ст. Так, характеризуючи роботу бібліотеки Київського університету у 1922 р., він висловив критичні зауваження щодо ведення інвентарної книги обліку «одного із найважливіших інструментів бібліотечної техніки, дзеркала росту бібліотеки і її наявності» [12, с. 26], а також звернув увагу на незвичайну форму систематичного каталогу, присутність у штаті багатьох «старих бібліотечних працівників, що застигли у своїх прийомах та навичках й, ймовірно, байдужих, якщо не ворожих до усіляких нововведень» [12, с. 26], відсутність колегіальності в управлінні бібліотекою, а також недостатні контакти з книжковими видавництвами Москви та Петрограду [12, с. 26]. Як позитивне відзначив наявність читального залу для публіки, а також побудову нового приміщення. Щодо Київської публічної бібліотеки, то її відвідини справили сумне враження, про що І. Вугман писав: «Я вважав би час, витрачений на оглядини Київської Публічної Бібліотеки, марним, якби не одна невелика деталь» [12, с. 26], якою виявилася дошка, де містилась інформація про видачу періодичних видань, переважно газет, чому ОДПБ як наукова установа не приділяла окремої уваги. Водночас, побачене навело І. Вугмана на думку про необхідність уважного ставлення до читачів газет як потенційних постійних відвідувачів бібліотеки. Ознайомлення з роботою Всенародної бібліотеки України того самого року дало йому змогу зазначити, що «життя перетворює велику бібліотеку в особливого роду фабрику, і виникає питання про запровадження наукової організації праці» [12, с. 28]. Іллю Семеновича зацікавило запроваджене нормування, а

також діяльність кабінету статистики, ведення хроніки біжучої праці у бібліотеці тощо. Найважливішим у роботі наукових бібліотек, на його думку, повинна була стати найбільша продуктивність праці при найвищій якості та найменших затратах. Він вважав за можливе використання досвіду організації роботи Всенародної бібліотеки України при проведенні реорганізації ОДПУ, зокрема, введення в основні напрями її діяльності наукову організацію праці, що сприяло б значним позитивним наслідкам.

Особливо серед історичних досліджень слід відзначити роботу «95 років життя та діяльності Одеської Державної Публічної бібліотеки (1830–1925)» [17], написану І. Вугманом із великою любов'ю та пошаною до історичних подій і особистостей, які в різні часи працювали у цьому закладі або співпрацювали з ним. Привертає увагу назва його дослідження, в якій автор уподібнює бібліотеку живій істоті та саме так викладає її історію. Спираючись на працю «Одесская городская Публичная библиотека. 1830–1910» М. Попруженка⁴, І. Вугман подає свою інтерпретацію історичних подій і фактів, наголошуючи, що ініціатива створення цього закладу належить Льовшину Олексію Іраклевичу⁵, тим самим нага-

⁴ **Попруженко Михайло Григорович** (25.07.1866, Одеса – 30.03.1944, Софія, Болгарія) – історик і філолог-славист. Закінчив історико-філологічний факультет Новоросійського університету. Спеціалізувався по кафедрі слов'янської філології, був залишений при університеті для підготовки до професорського звання. До 1891 викладав російську мову в Одеському комерційному училищі, після складання магістерських іспитів – приват-доцент Новоросійського університету. З 1896 по 1920 одночасно завідував Публічною бібліотекою в Одесі. Упродовж кількох років – секретар Одеського товариства історії та старожитностей. 1894 захистив в Одесі магістерську дисертацію, 1899 у Харкові – докторську. З 1908 – екстраординарний, із 1910 – ординарний, із 1916 – заслужений професор Новоросійського університету по кафедрі слов'янської філології. На початку 1920 – емігрував до Болгарії. 1920–1941 – професор історії російської літератури історико-філологічного факультету Софійського університету. 1939 – Почесний доктор Софійського університету, 1923 – член-кореспондент, 1941 – академік Болгарської Академії наук. Із 1928 – дійсний член Болгарського археологічного інституту, з 1934 – Македонського наукового інституту у Празі.

⁵ **Льовшин Олексій Іраклевич** [1798 ?1799 (?) с. Пожилино, Єфремівський повіт, Тульська губ.(?) – 16(28).ІХ.1879, с. Хомутовка Дмитріївський повіт, Курска губ.] – російський письменник, учений, громадський і державний діяч, один із теоретиків реформи по звільненню селян. Почесний член АН (із 1856), член Географічного (з 1827) і Азіатського (з 1828) това-

давши сучасникам про людину, незаслужено забуту істориками бібліотечної справи. На справедливую думку І. Вугмана, ця особистість, зважаючи на внесок у розвиток бібліотечної справи, справді заслуговує на те, щоб було «присвоєно йому почесне ім'я основоположника російських провінційних і громадських бібліотек» [17, с. 6]. Оскільки Одеська публічна бібліотека засновувалася на українських землях, які на той час входили до складу Російської імперії, то О. Льовщина слід також вважати засновником українських громадських і публічних бібліотек Півдня України. Характеризуючи діяльність першого бібліотекаря Одеської публічної бібліотеки Анатолія-Франциска Спада, І. Вугман зауважив, що він, окрім недосконалого володіння російською мовою ще й «абсолютно не мав тих особистісних якостей, що необхідні всякому бібліотекарю — працездатності, систематичності, любові до

риств у Парижі, один із засновників Російського географічного товариства (1845). Освіту отримав у Харківському університеті, по закінченні якого зі ступенем міістра вступив на службу до колегії іноземних справ (1818) і був зарахований до Азійського департаменту. Перша книга «Письма из Малороссии» (Х., 1816) містила матеріали про побут і культуру українського народу. Під час служби у Оренбургській прикордонній комісії (1820–22) зібрав відомості про яцьких козаків, казахів, киргизів, які пізніше опублікував. У 1823, на прохання новоросійського генерал-губернатора графа М. С. Воронцова, був призначений на посаду секретаря. Брав участь у заснуванні газети «Одесский вестник», виданні «Одесского альманаха», утворенні Одеської публічної бібліотеки. Звернувся листовно до М. С. Воронцова з пропозицією про відкриття міської громадської бібліотеки, безоплатної та відкритої для всіх. Як Новоросійський і Бесарабський генерал-губернатор М. Воронцов звернувся із відповідним поданням до міністра внутрішніх справ і отримав указ від 13 січня 1829 р. за підписом Миколи I, згідно якого дозволялося відкриття в Одесі публічної бібліотеки. Ще до отримання документа А. І. Льовшин здійснював попередні заходи для відкриття книгозбірні. Згодом, як одеський градоначальник (1831–37) продовжував опікуватися справою бібліотеки. Ініціатива Льовщина, як зауважив І. Вугман, сприяла розвитку провінційного бібліотечного руху. 1838 р. призначений Іркутським губернатором, але за станом здоров'я залишився у С-Петербурзі. 1844 р. був призначений керуючим 3-го департаменту міністерства державного майна, 1855 — сенатором і помічником міністра внутрішніх справ. Звільнений за проханням 1859. Здійснив переклади казахських народних ліричних пісень. О. С. Пушкин цінував його праці, сприяв публікації статей про казахів і киргизів у «Московском вестнике» (1827). Книгу «Прогулки русского в Помпеи» (1843) В. Г. Белінський відніс до «оригинальных сочинений учено-беллетристического содержания» (Полн. собр. соч., т. 8, 1955, с. 93). У мемуарному нарисі «Достопамятные минуты в моей жизни» (1860–68, «Русский архив», 1885, кн. 2, № 8) йдеться про його участь як товариша міністра внутрішніх справ Російської імперії у підготовці реформи 1861 р.

порядку...», а також не залишив ніякої документації про діяльність бібліотеки, що не могло пройти поза увагу дослідника [17, с. 6]. Аналізуючи його діяльність, І. Вугман висловив погляди на якості та уміння, необхідні бібліотекареві, наголосивши тим самим особливі властивості бібліотечної професії. На щастя, вважав І. Вугман, на час роботи А. Спада в бібліотеці, О. Льовшин обіймав посаду Одеського градоначальника (з 1831 по 1837 р.) і постійно опікувався своїм дітищем, особливо формуванням книжкового фонду. Так, у 1834 р. він видав наказ про обов'язкове надсилання до книгозбірні двох примірників кожного видання міської друкарні. На справедливу думку І. Вугмана, О. Льовшину належить ідея запровадження місцевого обов'язкового примірника творів друку, необхідного як для отримання повної інформації про регіональну друківну продукцію, так і для вичерпного комплектування книжкового фонду та здійснення краєзнавчої роботи бібліотеки. Отже, багатогранні здібності О. Льовшина сприяли також поширенню у бібліотечній справі України першої половини ХІХ ст. новаторських ідей, спрямованих як на утворення публічних і народних книгозбірень, так і на пошук джерел комплектування їх універсального книжкового фонду.

І. Вугман із належною пошаною проаналізував у хронологічній послідовності діяльність наступних бібліотекарів ОДПБ, чим розширив персоніологічний ряд фахівців різних галузей знань, які сприяли розвитку бібліотеки й удосконаливали організацію її роботи. Зокрема, характеризуючи внесок професора Ришельєвського ліцею по кафедрі російської історії та статистики Миколи Никифоровича Мурзакевича у розвиток книгозбірні у 1843–1853 рр., він зазначав, що бібліотекар розглядав цю книгозбірню як центральну для всього Новоросійського краю і тому ретельно збирав рідкісні та цінні видання, пов'язані з його історією, сприяючи значному поповненню фондів, збільшенню кількості читачів і розширенню штату співробітників [17, с. 7]. Так само, не зважаючи на короткотермінове перебування на посаді бібліотекаря, історика, автора низки досліджень із археології півдня Росії Антона Балгазаровича Ашика, за період його роботи продовжилося систематичне збагачення фонду ОДПБ, було поставлене питання про розширення її функцій, будівництво спеціального приміщення, друківну каталогів і подальше збільшення

кількості штатних працівників [17, с. 7]. Від 1855 до 1868 р., коли бібліотекарем був Микола Іванович Керстич, бібліотека переживала не кращі часи — спершу військові події, а по їх закінченні з'ясувалося, що частина книжок пропала, іншу було зіпсовано, загалом фонди потребували ретельного впорядкування.

Після завершення цих робіт на кінець 1858 р. збільшилася кількість назв книжкового фонду, а також число відвідувань і книговидач. М. Керстич особливу увагу приділяв збільшенню пожег, для чого звертався листовно до російських та іноземних наукових установ, що, на думку І. Вугмана, сприяло покращанню фінансового стану закладу. Спадкоємцем М. Керстича став племінник засновника Одеси Михайло Феліксович де-Рибас, який удосконалював організацію роботи бібліотеки, а також дбав про належну матеріально-технічну базу, зокрема, порушував питання про будівництво спеціального приміщення (питання було вирішене лише за рік по його смерті). Новим бібліотекарем був призначений проф. В. А. Яковлев, тринадцятирічна діяльність якого сприяла перетворенню бібліотеки на велику науково-просвітню установу, оскільки він постійно дбав про поповнення книжкового фонду, зокрема й краєзнавчими виданнями, друкування каталогів і звітів книгозбірні тощо. У своєму нарисі І. Вугман доводить, що наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. значний внесок у розбудову бібліотеки зробили її бібліотекарі, зокрема, професор М. Попруженко, Л. де-Рибас і О. Браудо. Значну допомогу надав бібліотеці меценат граф М. М. Толстой, який упродовж багатьох років був попечителем книгозбірні та вносив значні пожертви на її розвиток. Автор нарису відзначив також пожертви Г. Маразлі, Б. Тімонова, А. Борзенко, В. Гернета, П. Зеленого, П. Бурачова, а також іноземних жертводавців — Смітсонівського університету (Вашингтон), університетів Парижа, Праги, Пекіна, Гарвардського університету, бібліотеки Британського музею, Паризької національної бібліотеки, бібліотеки Конгресу у Вашингтоні.

Значну уваги приділив І. Вугман також аналізу розвитку бібліотеки початку 20-х рр. ХХ ст., коли ОДПБ стала однією з найбільших книгозбірень СРСР. Саме на цей період припадає його діяльність на посаді помічника директора, а

згодом — директора установи. У цих роках спостерігалось значне зростання книжкового фонду як за рахунок націоналізації, конфіскації та реквизиції приватних бібліотек, так і значною мірою завдячуючи отриманню права (1924) установи на систематичне надходження безоплатного обов'язкового примірника творів друку, виданих у СРСР. Читачі міста отримали доступ до книжкової продукції всієї країни «...Одеса перестала бути провінцією... отримання обов'язкового примірника стало подією не тільки в житті бібліотеки, але й значним явищем у культурному житті міста» [5, с. 96]. Водночас, майже половину фонду книгозбірні становила література іноземними мовами та унікальні книжкові колекції, що сприяло постійному збільшенню числа відвідувань і книговидач, щорічному зростанню кількості читачів бібліотеки.

Завдячуючи нарисові І. Вугмана «95 років життя та діяльності Одеської Державної Публічної бібліотеки (1830–1925)» у радянській бібліотекознавчій історіографії з'явилися відомості з історії першої публічної бібліотеки на українських землях. Праця сприяла ознайомленню фахівців із найсуттєвішими фактами та подіями її діяльності, окресленню соціальних функцій цього типу книгозбірень. Порівняно з дослідженням М. Попруженка, І. Вугманові вдалося означити внесок значних постатей у розвиток бібліотеки в різні періоди її діяльності, виокремити особливості праці кожного із дореволюційних бібліотекарів ОДПБ. Окрім цього І. Вугман розширив хронологічні межі вивчення історії ОДПБ, приділивши увагу особливостям сутнісної перебудови роботи бібліотеки радянської доби.

У своєму нарисі І. Вугман зазначив, що, зважаючи на наявність великої кількості рідкісних і цінних видань, у бібліотеці було відкрито у 1922 р. один із перших у СРСР і перший в Україні Музей книги. Оскільки у складі фондів музею були рукописні книги, інкунабули, палеотипи, видання XVI–XVII ст., рідкісні та бібліофільські друки XVIII–XIX ст. тощо [35, с. 5], він став важливим осередком вивчення історії книги, друкарства та розвитку книгознавства. Музеєм опікувалася Олександра Тюнеєва, глибоко освічена особистість, яка знала кілька іноземних мов і згодом стала відомим книгознавцем і бібліотекознавцем (зокрема, написала першу вітчизняну кан-

дидатську дисертацію з проблеми функціонування музеїв книги у бібліотеках⁶ та кілька вагомих робіт із цієї проблеми).

Також у дослідженні Ілля Семенович зазначав, що відповідно до вимог часу у бібліотеці був утворений Кабінет марксизму-ленінізму (1925), покликаний сприяти політичному вихованню трудящих і «бути через бібліотеку провідником революційного марксизму серед широких верств населення» [17]. У кабінеті було утворено відповідні каталоги та картотеки, укладалися бібліографічні списки книг із питань марксизму-ленінізму, провадилися виставки літератури, інші заходи, що сприяли популяризації цього вчення [25]. Водночас, в ОДПБ був створений спеціальний відділ української книги, де провадилася робота з україномовними виданнями, майже відсутніми у бібліотеці у дореволюційні часи. Крім одержання обов'язкового примірника творів друку, виданих у радянській Україні, І. Вугманом вживалися заходи для поповнення книгозбірні літературою, що виходила в різні часи на українських землях. Завдячуючи його зусиллям, у 1927 р. бібліотека отримала «як подарунок значну кількість вельми коштовної української літератури зі Львова» [21]. Бібліотека також отримувала українські друки з Чехо-Словаччини [31, с. 171], де діяли українські видавництва та бібліотеки. Цей факт, а також інформація щодо напрямів діяльності та статистичні відомості щодо ОДПБ, вміщена на сторінках пражського «Книголюба»⁷, що ймовірно, належала перу І. Вугмана (у вітчизняних виданнях він публікував подібні праці [16]), дає змогу припустити можливість існування особистих контактів І. Вугмана з українськими книжковими діячами цієї країни, зокрема редактором журналу С. Сірополком.

У своєму нарисі І. Вугман відзначив помітну роль краєзнавчої роботи бібліотеки, спрямованої на вивчення та популяризацію історії краю. В утворених відділах «Україніка», «Одесіка» та «Молдавіка» була зібрана література відповідно до профілю.

Значну увагу приділяв І. Вугман також каталогам, наголо-

⁶ Див.: Тюнеева, А. М. Музей книги: материалы к вопросу (включено по 1932 год) [Текст] : дис. ... канд. пед. наук / А. М. Тюнеева. - О., 1947. - 110 с.

⁷ Див.: Одеська державна бібліотека [Текст] // Книголюб. - 1927. - № 1. - С. 72; Одеська державна публічна бібліотека [Текст] // Там само. - № 3. - С. 57-59.

шуючи їхнє значення у розкритті фонду наукових бібліотек. Саме тому у 1924 р. в ОДПБ були запроваджені абеткові каталоги на твори марксизму-ленінізму, а також твори друку, що видаються в Одесі, складено каталог книг українською мовою з виділенням відділів «Україніка», «Одесика» і «Молдавіка», а згодом утворено предметний каталог.

Згідно постанови Наркомосу України (1924), ОДПБ була включена до числа наукових установ республіки. Відтак, бібліотека підтримувала контакти з російськими, українськими та закордонними вченими, а її співробітники друкували свої праці у вітчизняних і зарубіжних виданнях. Заслугою І. Вугмана як директора ОДПБ слід вважати також розпочату однією з перших серед публічних бібліотек в Україні наукову діяльність, наслідком чого стала серія книжок «Праці Державної Публічної Бібліотеки в Одесі», в якій вийшли друком дослідження О. Тюнеєвої українською, німецькою та французькою мовами, а також праці І. Вугмана та інших співробітників бібліотеки [17; 35]. Було видано також матеріали до персональних бібліографічних покажчиків. Ці та інші напрями роботи дали змогу І. Вугманові зробити висновок, що бібліотека є не лише великою культурно-просвітньою та науково-допоміжною, а й науково-дослідною установою [17, с. 11], що вказувало на розширення її соціальних функцій.

У цей самий час бібліотека провадила просвітницьку діяльність, організовувала різні заходи, публічні засідання разом із представниками інших книгозбірень. Влаштовувалися також виставки до радянських ювілейних дат та екскурсії Музеєм книги, що сприяло популяризації діяльності ОДПБ. Значною була й організована І. Вугманом краєзнавча робота бібліотеки, вмотивована потребою вивчення історії краю, що вказувало на появу нової тенденції в розвитку радянських публічних книгозбірень.

Бібліотечні досягнення І. Вугмана потребували значних емоційних зусиль і моральних затрат, про що він писав в одному з листів: «У мене також часом руки опускаються. Але проходить певний час «підхльоснеш» себе і...» [23, с. 219].

Окрім бібліотечної та бібліотекознавчої діяльності, І. Вугман активно працював над проблемами радянської бібліографії. Його статті та виступи були спрямовані на розробку різних засобів поширення бібліографічної інформації.

У місцевій пресі регулярно з'являлися його бібліографічно-рекомендаційні огляди літератури з фондів бібліотеки із зазначенням навіть шифру кожного видання [10; 14]. Співпраця бібліотеки з редакціями газет спрямовувалася на те, щоб в оглядах літератури, вміщених на сторінках періодичних видань, були зазначені не лише книги, а й відомості про їхню наявність у бібліотеці. З метою поширення цього позитивного досвіду, І. Вугман виступив на Другому Всеросійському бібліографічному з'їзді у Москві, що відбувався від 25 листопада по 1 грудня 1926 р., де він був у складі української делегації разом із Д. Баликою, Б. Боровичем, М. Годкевичем, Ю. Меженком, С. Рубінштейном, С. Постернаком, М. Сагардою, Я. Степенком та іншими вітчизняними бібліологами. Визнаючи практичне значення радянської рекомендаційної бібліографії, необхідності її розвитку та впливу на широкі читацькі кола, І. Вугман запропонував, щоб «...місцеві бібліографи повітових та губерньських міст у своїх бібліографічних оглядах пов'язували рекомендаційну роботу з роботою бібліотечною» [32, с. 85]. Щодо завдань державної бібліографії по створенню репертуару російської книги, то він вважав, що «потрібно використати для його укладання й ті матеріали, що знаходяться у всіх наших бібліотечних сховищах, потрібно зв'язати роботу по укладанню репертуару російської книги з іншим, не менш важливим завданням — створенням зведеного каталогу радянських видань, що є у наших державних бібліотеках» [32, с. 131], наголосивши при цьому на необхідності подання інформації щодо місцезнаходження кожного видання. Така пропозиція по формуванню репертуару радянської книги та зведеного каталогу радянських видань не пройшла повз увагу учасників конференції, вона викликала певну дискусію, зокрема Н. Яницький підтримав думку І. Вугмана, що бібліографічні роботи по складанню репертуару та зведеного каталога повинні провадитись у тісному контакті поміж собою, але заперечив проти їх об'єднання.

Певний інтерес становить проведений І. Вугманом аналіз бібліографічної роботи в Одеській центральній науковій бібліотеці, що здійснювалася науково-дослідницькою комісією. Крім цього, при бібліотеці з 1924 р. діяв Бібліографічний семінар, на засіданнях якого члени цієї комісії доповідали про свої цікаві проекти. Відбувалися сумісні засідання

Бібліографічного семінару з Українським бібліографічним товариством, на яких дискутували щодо напрямів розвитку бібліографії та її практичних завдань. Так, І. Вугман оприлюднив цікаву інформацію про праці одеських бібліографів і провідну роль директора Одеської центральної наукової бібліотеки С. Рубінштейна, який був персонально уповноваженим Бібліографічної комісії при ВУАН [9, с. 100].

Значною заслугою І. Вугмана є збереження ОДПБ як окремої установи, оскільки впродовж 20-х рр. ХХ ст. спостерігалися спроби об'єднати її з Одеською центральною науковою бібліотекою, Українською державною ім. Т. Шевченка, Єврейською науковою, 1, 2 і 4 міськими та Центральною дитячою бібліотекою, а потім постало питання про злиття з Одеською центральною науковою бібліотекою, Українською державною ім. Т. Шевченка і Єврейською академічною книгозбірнею [31, с. 170]. Він докладав значних зусиль до вирішення проблеми щодо розширення бібліотечних приміщень ОДПБ, брав участь у вирішенні питання про виділення додаткових площ для потреб книгозбірні.

Одним із перспективних засобів популяризації бібліотеки, на думку І. Вугмана, могло стати святкування 100-річчя від дня її заснування, що він обговорював із відомим російським бібліотекознавцем і бібліографом В. Банком в одному із листів до нього: «З провінційних публічних бібліотек вона найстарша й хотілося б відзначити її ювілей пристойним чином. Чи не єдиний спосіб зробити це я бачу в тому, щоб приурочити на той час Всесоюзний з'їзд, скликавши його в Одесі» [23, с. 221]. Він також повідомляв свого колегу про успіхи ОДПБ: «за нашою пропозицією Державний Науковий Методичний комітет НКП України береться за вивчення постановки й раціональної реорганізації бібліотечної справи на Україні» [23, с. 222].

Активна діяльність І. Вугмана провадилася у 20-х рр. в Україні, де продовжувалося формування радянського тоталітарного режиму. Періодично відбувалися зміни штатів співробітників багатьох установ, здійснювалися перевірки персонального складу працівників підприємств і організацій, ставилися завдання щодо усунення «...тих, яких перебування шкідливо відбивається на діяльності установи, підприємства або організації, а також тих, яких залишення на посаді не відповідає інтересам пролетаріату» [29, с. 520–521].

Від другої половини 20-х рр. після прийняття ряду партійних постанов у бібліотечній справі України відбувалося подальше перетворення більшості бібліотек на заклади політосвіти, посилювалася радянська цензура щодо книжкових фондів, запроваджувалися так звані «чистки» книжкового фонду від ідеологічно шкідливої літератури. Були розроблені спеціальні документи, зокрема різного роду списки, розпорядження, інструкції, зокрема «Інструкція про перегляд книжкового складу бібліотек і вилучення контрреволюційної та антихудожньої літератури» (1923), «Про порядок перегляду літератури на предмет її ідеологічного спрямування та вилучення шкідливої літератури з книгозбірень й читалень, книгарень та кіосків, ринку» (1926) тощо, спрямовані на очищення фонду від так званих ідеологічно застарілих книжок. Але критерії, за якими відбувалося визначення цієї шкідливості, не були визначені й тому вилученню підлягали значні масиви наукових праць, високохудожніх творів українського та світового письменства, літературознавства, релігійних видань. При наукових бібліотеках утворювалися так звані «спецхрани», що формувалися переважно із літератури, відібраної з основних фондів різних бібліотек, забороненої до широкого вжитку з ідеологічних міркувань. Спостерігалася заміна професійних кадрів радянськими бібліотекарями, а керівного складу — переважно членами партії.

Збереглися поодинокі документи, що вказують на запровадження радянської цензури у ОДПБ, коли її очолював І. Вугман, та його реакцію на ті події. Так, у листі до секретної частини Наркомосу України з грифом «цілком таємно» від 28 квітня 1926 р. І. Вугман писав: «Повідомляю, що в Одеській Державній Публічній бібліотеці вся секретна переписка здійснюється виключно і власноручно мною, директором бібліотеки, Ільєю Симоновичем Вугманом» [22, спр. 8, арк. 24]. В іншому листі на адресу Одеського окрліту від 3 січня 1927 р. із грифом «таємно» І. Вугман повідомляв, що одержав окремі видання для «спецхрану», але при цьому зауважив: «В історично-бібліографічних цілях було б дуже бажаним мати відомості про те, які причини викликали заборону цих книжок, коли саме їх заборонено, ким і т. інш.» [22, спр. 3, арк. 4]. Разом із уповноваженим Одеським окружним управлінням ГПУ Матусевичем був укладений акт від 4 січня 1928 р. про

вилучення із фонду таких праць: «Савич В. В. Основы поведения человека. – Ленинград, Прибой, 1927; Ф. М. Коняев. Урал и Библия. – М., Гостехиздат, 1927»⁸ [22, спр. 2, арк. 10–10 зв.]. На цьому акті І. Вугман написав: «Вважаю, що розпорядження про вилучення означених книг засновано на непорозумінні і проти нього заперечую(!)» [22, спр. 2, арк. 10].

Ці та інші факти засвідчують, що І. Вугман мав власну думку з приводу подальшої політизації роботи ОДПБ, яку не лише висловлював усно, а й залишив письмові свідчення свого обурення руйнацією книжкового фонду наукової бібліотеки, формування якого здійснювалося впродовж століття зусиллями кількох поколінь бібліотекарів і меценатів. Звичайно, що така поведінка І. Вугмана, його «вольнодумство» та позапартійність, а також потреба мати комуністів на чолі провідних наукових бібліотек України призвели до того, що було розпочато його переслідування з метою усунення з посади директора. Проте, авторитет І. Вугмана був достатньо вагомим, про що, зокрема, свідчить підготовлене Комісією по обліку наукових установ і наукових працівників радянського союзу довідкове видання, де він значився в основному списку наукових працівників як директор Одеської державної публічної бібліотеки із зазначенням галузі діяльності – бібліотекознавство⁹. У цьому випадку усунення з роботи виглядало б безглуздом, тому необхідно було скомпрометувати достойну людину, звинувативши в характерних для того часу політичних «гріхах». Комуністка Е. Ніринська, яка була його заступницею в ОДПБ й одночасно завідувачкою кабінету марксизму-ленінізму цього закладу, наприкінці 1928 р. запропонувала І. Вугману позбавитися портрета графа М. М. Толстого, який знаходився в окремій залі бібліотеки, мотивуючи тим, що ця особа належала до експлуататорів і втікачів за кордон після встановлення радянської влади в Одесі [31, с. 175]. Обурений такою постановкою питання, зважаючи на заслуги

⁸ Див.: Савич, В. В. Основы поведения человека. Анализ поведения человека с точки зрения физиологии центральной нервной системы и внутренней секреции [Текст] : монография / В. В. Савич. – Л. : Прибой, 1927. – 165 с.; Коняев, Ф. М. Урал и Библия [Текст] : опыт ист.-геолог. исслед. / Ф. М. Коняев. – М. : Гостехиздат, 1927. – 40 с.

⁹ Див.: Лья Вугман [Текст] // Наука и научные работники СССР : науч. работники СССР без Москвы и Ленинграда. – Ленинград, 1928. – Ч. 6. – С. 71.

М. М. Толстого у розвитку бібліотеки, І. Вугман звернувся 27 листопада цього самого року до керівних органів із докладним викладенням значення внеску М. М. Толстого у розбудову книгозбірні. Сподіваючись знайти порозуміння, він наводив суттєві аргументи на захист мецената, який надавав значну фінансову підтримку закладові, порівнював із подібними явищами у бібліотечній справі Москви: «будучі обізнаним з лінією, яку проводить Радянська влада в аналогічних умовах (наприклад, при перейменуванні Румянцевської бібліотеки в Публічну бібліотеку СРСР ім. В. І. Леніна постановою уряду одна із залів була названа Румянцевською залом і тут було залишено портрет Румянцева). Але зважаючи на політичний характер, що надає цьому питанню ініціатор, вважаю за необхідне просити Бібліотечний відділ Упрнауки дати мені керівні вказівки» [31, с. 175]. Звичайно, що ті розпорядження спрямовувалися на вилучення портрета зі стін бібліотеки, чим було створено прецедент непорозуміння між директором І. Вугманом і його заступником Е. Ніринською. Знаходження портрету М. М. Толстого у ОДПБ стало приводом для подальшого роздмухування конфлікту, що призвело до появи публікації в більшовицькій газеті «Пролетарий», де І. Вугмана звинувачували в тому, що він не бажав викидати портрет графа М. М. Толстого, який прикрашав новостворену залу імені В. Леніна. Треба згадати, що подібний початок шельмування інтелігенції був характерним для тогочасної української радянської дійсності, скажімо, продовженню боротьби з «шумськізмом» і «хвильовізмом» сприяли статті в журналі «Більшовик України» (№№ 2, 6 за 1928) [29, с. 273], публікацією статті К. Струтинського у газеті «Діло» (травень 1928 р.) розпочалося гоніння С. Єфемова¹⁰. Початком переслідувань діячів бібліотечної справи став фейлетон «Портрет камергера», вміщений на сторінках органу центрального комітету комуністичної партії більшовиків України та Всеукраїнської ради професійних спілок газети «Пролетарий» від 12 грудня 1928 р. Автор, Є. Бермонт, зокрема зазначав: «боротьба навколо портрета набула політичного характеру, радянські бібліотечні діячі, які тільки минулого року домоглися знят-

¹⁰ Див.: Попович, М. Нарис історії культури України: 2 вид., виправлене. – К., 2001. – С. 599.

тя царського гербу, побачили в шаленому захисті графського обранця антиреволюційний вчинок» [3]. За кілька тижнів по тому, 4 січня 1929 р. в «Пролетарии» з'являється наступна стаття того самого автора, в якій, окрім іншого, наведена характеристика І. Вугмана, надана ленінським районним партійним комітетом Одеси. Вона яскраво передає атмосферу політизації радянської бібліотечної справи, а також розгортання ідеологічного цькування та традиційну тогочасну «критику» обраної для ганьбування людини: «Великим гальмом, що перешкоджає вести політичну роботу є керівник бібліотеки, людина, відірвана від громадського й політичного життя, формаліст, бюрократ, що не в змозі керувати науковою роботою, не може надати їй сучасний характер, ігнорує і дискредитує комуністів, який часто і різко виступає на зборах проти лінії наших урядових органів, людина, що чіпляється до радянські налаштованих працівників і підтримує не радянські налаштованих співробітників» [2]. І. Вугмана звинувачували в антирадянській кадровій політиці: «В бібліотеці працюють дами, що пахнуть мертвечиною: дочка генерала з галасливим і брудним ім'ям, донька якогось губернатора тощо» [2]. На підставі цих та інших спотворених фактів автор публікації робить рішучий висновок, що «портрет камергера, директора І. Вугмана, генеральських дочок — весь цей старий мотлох треба якнайшвидше винести на горище, добре провітрити бібліотечні кімнати, встановити у центральній залі бюст Володимира Ілліча і посадовити за директорський стіл радянського культурника» [2]. Тим більше, що Е. Ніринська вже тримала себе як директор бібліотеки, про що у своєму зверненні до Управління науковими установами Наркомосу від 15 лютого 1929 р. І. Вугман писав: «Тов. Ніринська поводить себе у бібліотеці ніби керівною особою в установі є не директор, а заступник директора. Вона настоює на тому, щоб майже кожен свій крок директор «погоджував» із нею... Втручаючись у розпорядження директора в самій бібліотеці, вона присвоює право представництва бібліотеки перед місцевими, радянськими та іншими установами... Я маю на меті не обвинувачувати заступника директора, але утворити в бібліотеці таку обстановку, щоб не доводилось витратити час і енергію на зайві «погодження», а на реальну творчу працю» [22, спр. 8, арк. 4].

Для перевірки викладених фактів була утворена спеціальна комісія з обстеження ОДПБ, яка у кінці лютого 1929 р. зробила висновки щодо основних напрямів діяльності книгозбірні, відзначивши окремі успіхи в її роботі, зокрема, створення кабінету марксизму-ленінізму, музею книги, проведення екскурсійної роботи, організацію виставок, упорядкування україніки, організацію книгообміну з бібліотеками та науковими закладам СРСР і закордонними установами [22, спр. 8, арк. 24]. Водночас, основна увага зосереджувалася на виявленні недоліків, як зазначено у звіті «хиб в роботі», серед яких: «...помилки адміністрації в тому, що не досить популяризує бібліотеку серед робітників, наукова робота носить суто теоретичний характер, бібліотека прагне одбитись на шпальтах зарубіжної бібліотечної преси¹¹; не виявлено актуальні проблеми бібліотечного будівництва, бюрократизм в особі І. Вугмана, ворожі стосунки у директора навіть зі своїм заступником» [22, спр. 8, арк. 25]. Іллю Семеновича звинувачували в тому, що велика зала бібліотеки не мала портретів революційних діячів, навіть Леніна, з приводу чого у І. Вугмана були свої аргументи: «Леніна можна повісити тільки на місце, де був портрет Миколи II, але це порушить стиль залі, бо такого великого портрета Леніна немає і треба його спеціально замовляти, а коштів немає» [22, спр. 8, арк. 25]. Він був винен також у тому, що на стінах бібліотеки «і досі є чимало портретів діячів, чужих Радянській владі (Нерон, Марк Аврелій, тощо)» [22, спр. 8, арк. 27].

За рішенням комісії І. Вугмана було усунуто з посади директора, змусивши написати заяву, в якій він зазначив, «...що не вважає можливим залишатися на чолі ДПБ, та бажав би працювати як рядовий науковий співробітник ДПБ» [22, спр. 8, арк. 27]. Зважаючи на авторитет серед бібліотечних праців-

¹¹ Ймовірно, йшлося про статтю Тюнеєвої О. «Мініатюрні видання та колекція їх в Одеській державній публічній бібліотеці», видану у Лейпцігу 1926 р. у спеціалізованому виданні для бібліотекарів, для написання якої використано колекцію, основу якої склав дар М. М. Толстого та праці зарубіжних дослідників В. Лаундеса, Л. Мора, Ш. Ноя, А. Качински та ін., матеріали Національної бібліотеки Франції, Британського музею та бібліотеки Конгресу, надіслані на замовлення автора (Див.: Лис, Л. Спасительница библиотек [Текст] / Л. Лис // Дерibasовская - Рипшельевская : одес. альманах. - О., 2009. - Кн. 39. - С. 218-226; Арюпіна, Л. В. Олександра Миколаївна Тюнеєва [Текст] / Л. В. Арюпіна // Бібл. вісн. - 1993. - № 1-2. - С. 64-66.

ників і відсутність будь-яких зауважень на його адресу впродовж праці в ОДПБ, І. Вугманові, ймовірно, важко було зрозуміти такий перебіг подій, негативну оцінку своєї діяльності та примусове звільнення, про що він і писав до Управління науковими установами Наркомосу: «...З боку відомих фахівців бібліотечної справи та бібліографії, які знайомились з постановкою роботи у ОДПБ (Хавкіною і багатьма іншими), я також знаходив позитивну оцінку моєї праці. З боку ж місцевих і центральних радянських органів така оцінка давалась не тільки словесно, але також матеріально й організаційно... Головополітосвітою вперше в Україні було призначено мені персональну ставку; при утворенні Держнаукметодкому Колегією Наркомосу УСРР, за клопотанням Головополітосвіти, мене було введено до числа його членів, при чому на всю Україну всього два бібліотечних співробітника, включаючи мене, увійшли до Державного науково-методичного комітету... Тепер я вперше зустрівся з цілком іншою оцінкою моєї роботи — Комісія під керівництвом тов. Арнаутова визнала її незадовільною, а лінію, яку я провадив, невірною...» [31, с. 178]. І. Вугман прагнув розібратися у суперечливій оцінці своєї професійної діяльності в час, коли в Україні вже набирала оберти атака проти фахівців «старої школи», так званих «контрреволюційних» і «шкідницьких» елементів, коли відбувалася реалізація лінії партії на пошук «ворожих елементів» серед представників старої інтелігенції, зокрема, це яскраво засвідчили надіслані з ДПУ УСРР до ЦК КП(б)У 25 березня 1929 р. «Зведення про настрої технічної інтелігенції» [29, с. 402].

Один із сучасників І. Вугмана, С. Боровий, який згодом став відомим істориком, книгознавцем, доктором історичних наук, входив до складу Українського бібліографічного товариства в Одесі, був дійсним членом бібліографічного товариства в Києві, головою Пушкінської комісії при Одеському будинку вчених, працював у бібліотечній сфері, у своїх споминах дав трохи дивну оцінку подіям у ОДПБ, зазначивши, що наприкінці 20-х рр. одеська «Публічка» стала ареною своєрідного «спектаклю», досить характерного для звичаїв того часу [6, с. 151]. Можливо, це було пов'язане з тим, що І. Вугмана він сприймав як «самозакоханого і дріб'язкового бюрократа» [6, с. 151] і тому репресивні дії щодо нього розглядав як своє-

рідну «циркову виставу», чи, можливо, вважав бібліотеку ареною запланованих видовищних ігор, чи, можливо, були інші причини у відомого вченого, який у період свого наукового становлення у 1941 р., характеризуючи діяльність ОДПБ радянської доби, писав про своїх недавніх колег: «Без сумніву, Одеська Державна Наукова бібліотека¹² мала б значно більше успіхів, якби до її керівництва не примазались на деякий час нині викриті вороги народу — троцькістсько-бухаринські бандити, буржуазні націоналісти» [5, с. 114].

Ймовірно, що події насправді набули такого широкого розголосу у місті, що І. Вугман був змушений разом із дружиною Валентиною Михайлівною Базаровою [1, арк. 3 зв.] залишити Одесу.

Після звільнення І. Вугмана з посади директора, в ОДПБ розпочалася боротьба з так званою «вугманщиною» [6, с. 151], спрямована на «чистку» безпартійних бібліотекарів, вихідців із дворян. Так, О. Тюнєєву «вичистили» «із заборонаю працювати по всіх радянських і громадських установах (1-ша категорія)», Я. Бермана й О. Білу — «із заборонаю працювати у культосвітніх установах і займати відповідальні посади протягом 2-х років (2-га категорія)» [22, спр. 18, арк. 3]. Були звільнені й чимало інших фахівців, які довший час працювали у книгозбірні. «Чистки» серед колишніх співробітників призвели до зменшення штату бібліотеки, а восени 1930 р. за рішенням Наркомосу України ОДНБ ліквідували як самостійну структурну одиницю, об'єднавши з Одеською центральною науковою бібліотекою та Українською державною бібліотекою.

Після від'їзду з Одеси І. Вугман із дружиною оселились у Москві. Як свідчить особова справа, московський період його діяльності розпочався восени 1929 р., коли він із вересня по листопад працював «вченим керівником бібліотеки Інституту Маркса-Енгельса при ЦВК СРСР» і залишив цю роботу за власним бажанням [1, арк. 27]. Згодом очолював фундаментальну бібліотеку Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва, був співробітником Інституту бібліотекознавства, Всесоюзної книжкової палати, Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна, одним із перших професорів кафедри бібліотекознавства Московського бібліотечного інституту, ви-

¹² Одеська державна публічна бібліотека в цей час мала назву «Одеська державна наукова бібліотека».

кладачем математики у середніх школах Москви [1, арк. 2]. Не зважаючи на те, що з Одеси до Москви на адресу окремих із цих установ, зокрема Московської сільськогосподарської академії ім. К. А. Тімірязєва, надходили негативні характеристики І. Вугмана, в яких його несправедливо звинувачували у викривленні лінії партії щодо національної політики, бюрократизмі, шкідництві, антирадянщині, плагіаті тощо, він все ж таки працювати за фахом, написав кілька десятків наукових статей, викладав у навчальних закладах. Цей, хоч і поодинокий приклад, але вказує на те, що репресії в радянській Україні наприкінці 20-х рр. ХХ ст. мали масштабніший характер щодо бібліотекознавців, ніж у Російській Федерації, зокрема у Москві, де 1962 р. закінчився земний шлях одного із фундаторів радянського бібліотекознавства в Україні, математика Іллі Семеновича Вугмана¹³.

Становлення бібліотекознавчої діяльності І. Вугмана припало на 20-і рр. ХХ ст., коли період українського ренесансу змінювався наближенням великого терору. В цій суперечливій атмосфері відбувалося формування радянського бібліотекознавства в Україні. Першочергове практичне завдання полягало у докорінній реорганізації бібліотечної справи на соціалістичних засадах і перед бібліотекознавцями постало завдання розробити та обґрунтувати нові основи та напрями цієї перебудови. І. Вугман був серед тих фахівців із ґрунтовною різнобічною освітою, отриманою у класичних університетах Російської імперії, які стояли біля витоків радянського бібліотекознавства та мали пристосувати свої знання й уміння до нових умов бібліотечного будівництва. Деякі з них виявилися більш мобільними щодо зміни своїх політичних поглядів і швидко стали до лав радянських бібліотекознавців в Україні, іншим потрібен був час для переосмислення подій, що відбувалися. «Советизація» І. Вугмана у одеський період, як і подібних йому бібліотекознавців цієї доби, спостерігалася у ідеалізації наслідків жовтневого перевороту 1917 р., прагненні побудувати бібліотечну справу на основі загальнолюдських, а не класових цінностей, намагання протидіяти руйнації вітчизняного культурно-освітнього простору. На це вказують його наукові праці та виступи, в яких викладені

¹³ Див.: Памяти И. С. Вугмана [Текст] // Библиотечарь. - 1962. - № 12 - С. 64.

романтичні стремління організувати радянську бібліотечну справу на демократичних засадах із урахуванням позитивного досвіду розвинених країн світу, що вважалося основною перешкодою у побудові та розвитку бібліотечної справи в СРСР, а також наївні погляди щодо штучності запровадження в роботу наукових бібліотек принципу партійності, який став засадничою основою всієї життєдіяльності радянського заідеологізованого режиму.

Біографічна інформація І. Вугмана одеського періоду засвідчує складність і протиріччя у його житті та діяльності, характерні для перебудови українського бібліотекознавства та становлення радянського бібліотекознавства в Україні, особливо щодо розробки соціальних функцій, типологічних особливостей, засобів і методів перетворення наукових бібліотек в активні ідеологічні осередки. Вчений намагався розвивати методологічні засади бібліотечної науки, спираючись на порівняльно-історичний метод вивчення досвіду бібліотечного будівництва у зарубіжних країнах, закладаючи тим самим підвалини порівняльного вітчизняного бібліотекознавства. Висвітлені ним проблеми історії окремих бібліотек України, розробка соціальних функцій радянських наукових бібліотек, а також бібліотечного фондознавства та читачезнавства, переоцінка внеску окремих визначних діячів у розвиток галузі, запровадження демократичних засад організації управління, зокрема, заснування бібліотечних об'єднань і асоціацій, удосконалення принципів і методів організації каталогів, розробка бібліотечної професіології сприяли подальшому розвитку радянського бібліотекознавства в Україні. Викладені І. Вугманом ідеї щодо державної та рекомендаційної бібліографії, укладання книжкового репертуару радянської книги, а також його науково-практична діяльність із підготовки та доведення до читачів бібліографічної інформації також становлять певний внесок у розвиток бібліографічного знання.

Зважаючи на роль І. Вугмана в розвитку науки про бібліотеку 20-х рр. ХХ ст., його можна вважати одним із засновників радянського бібліотекознавства та бібліографії в Україні та одним із фундаторів одеської бібліотечно-бібліографічної школи. Аналіз його практичної роботи вказує на те, що, очоливши ОДПБ у складні 20-ті роки, період змін і перетворень, експериментів і суперечок, І. Вугман став організатором бі-

бліотечної справи та бібліографії Одеси та Півдня України, а його прогресивні впровадження і сьогодні продовжують розвиватися в цьому закладі.

Виявлення та поглиблене вивчення біографічної інформації особистостей, які впливали або й визначали розвиток бібліотечної справи України в певні історичні періоди, дає змогу знаходити особливості їхніх людських якостей, професійної діяльності, досягнень, спадкоємності, що сприяє розвиткові бібліотечної біографіки та бібліотекознавства.

1. *Архів* Російської державної бібліотеки. – Оп. 244. – Спр. 70.
2. *Бермонт, Е.* Библиотека испанского короля [Текст] / Е. Бермонт // Пролетарий. – 1929. – 4 янв. – С. 3.
3. *Бермонт, Е.* Портрет камергера [Текст] / Е. Бермонт // Там само. – 1928. – 12 дек. – С. 3.
4. *Бібліотечний збірник* [Текст]. Ч. 1. Праці Першої конференції наукових бібліотек УСРР / Всенар. б-ка України при Укр. Акад. Наук. – К. : [б. в.], 1926. – 174 с.
5. *Боровой, С.* Одесская Государственная Научная библиотека в послеоктябрьский период [Текст] / С. Боровой // Исторический очерк / Одес. гос. науч. б-ка им. А. М. Горького. – О. : [б. и.], 1941. – С. 89–16.
6. *Боровой, С. Я.* Вспоминания [Текст] / С. Я. Боровой. – М. : Иерусалим, 1993. – 384 с.
7. *Возобновление* библиотечных международных связей в первые годы советской власти : Л. Б. Хавкина — делегат библиотечного конгресса в Филадельфии, (1926) [Электронный ресурс] // Московский гос. ун-т культуры и искусств. Кафедра библиотекovedения. – Режим доступа : http://libconfns.narod.ru/1996/2s/2s_p13.html. – Название с экрана.
8. *Волкова, Н. М.* Предметный каталог у системі інформаційного пошуку [Текст] / Н. М. Волкова // Наук. б-ка: стратегія інноваційного розвитку : матер. міжнар. наук.-практич. конф. (Одеса, 24–25 вересня 2009 р.). – О. : [б. в.], 2010. – С. 140–142.
9. *Вугман, И.* Библиографическая работа в Одессе [Текст] / И. Вугман // Библиография. – 1929. – № 2. – С. 99–100.
10. *Вугман, И.* Библиография в советской газете [Текст] / И. Вугман // Известия Одесского окружкома КПБУ, Окрисполкома и ОСПС. – 1923. – 8 февр.
11. *Вугман, И.* Библиотечные об'единения и ассоциация библиотек: (по поводу статьи т. Бажанова) [Текст] / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1925. – № 6. – С. 57–59.
12. *Вугман, И.* В библиотеках России и Украины [Текст] : из материалов к отчету по командировке : Киев / И. Вугман // Народное просвещение. – 1922. – № 6–10. – С. 25–30.
13. *Вугман, И.* В мире книг: жизнь Одесской Публичной библиотеки [Текст] / И. Вугман / Комуніст. – 1926. – 11 апр. – (Отгиск).
14. *Вугман, И.* Еще о советской библиографии [Текст] / И. Вугман //

- Известия Одесского окружкома КПБУ, Окрисполкома и ОСПС. – 1923. – 13 февр.
15. Вугман, И. Одесская Государственная Публичная Библиотека [Текст] / И. Вугман // Библиотечное обозрение. – Ленинград, 1925. – Кн. 1. – С. 100–104.
 16. Вугман, И. Одесская государственная публичная библиотека в 1926/27 г. [Текст] / И. Вугман // Красный библиотекарь. – 1927. – № 11. – С. 61–62.
 17. Вугман, И. С. 95 лет жизни и деятельности Одесской Государственной Публичной библиотеки, (1830–1925) [Текст] / И. Вугман. – Ленинград : [б. и.], 1926. – 19 с. – (Гр. Гос. Публичной б-ки в Одессе).
 18. Вугман, І. Книга та бібліотека в старому та новому Китаї [Текст] / І. Вугман. – К. : [б. в.], 1928. – 14 с. – (Гр. Держ. Публічної б-ки в Одесі).
 19. Григорьев, Ю. В. Илья Семенович Вугман [Текст] / Ю. В. Григорьев // Григорьев Ю. В. и развитие советского библиотековедения : сб. науч. тр. – М. : МГИК, 1987. – Вып. 76. – С. 100–124.
 20. Григорьев, Ю. В. Илья Семенович Вугман [Текст] / Ю. В. Григорьев // Сов. библиотековедение. – М., 1987. – Вып. 2. – С. 76–79.
 21. Державний архів Одеської області. – Ф. 134. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 12.
 22. Державний архів Одеської області. – Ф. Р. – 1287. – Оп. 1.
 23. Ківшар, Т. І. Історія українсько-російських бібліологічних зв'язків у джерелах особового походження (20-ті рр. ХХ ст) [Текст] / Т. І. Ківшар, Т. В. Новальська // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип.6. – С. 217–230.
 24. Коган, Л. Библиотечная жизнь Одессы до и после Октября [Текст] / Л. Коган // Красный библиотекарь. – 1927. – № 10. – С. 51–62.
 25. Нюринська, Е. Кабінет Марксизму-Ленінізму Одеської Державної Публічної Бібліотеки [Текст] / Е. Нюринська // Журнал бібліотекознавства та бібліографії. – 1928. – № 2. – С. 119–122.
 26. О библиотечных ассоциациях : (по поводу статьи тов. М. Чудинова) [Текст] // Книга и профсоюзы. – 1928. – № 4. – С. 25–27.
 27. Одеська державна наукова бібліотека імені М. Горького, (1829–1999) [Текст] : бібліогр. покажч. – О. : [б. в.], 2004. – 425 с.
 28. Очерк истории возникновения в Одессе Союза «Работпрос» [Текст] // 5 лет Союза «Работпрос». – О. : [б. и.], 1925. – С.134–137.
 29. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. [Текст] : історичні нариси. – К. : Наук. думка, 2002. – 950 с..
 30. Попруженко, М. Г. Одесская городская Публичная библиотека, 1830–1910 г. [Текст] : (истор. очерк) / М. Г. Попруженко. – О. : [б. в.], 1911. – 84 с.
 31. Рикун, И. Э. Время больших ожиданий. И больших разочарований... [Текст] / И. Э. Рикун // Наук. бібліотека: стратегія інноваційного розвитку : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24–25 вересня 2009 р.). – О. : [б. в.], 2010. – С. 162–184.
 32. Труды II Всероссийского библиографического съезда [Текст]. – М. : [б. и.], 1929. – 308 с.
 33. Труды Второй Всероссийской конференции научных библиотек [Текст] : стенографический отчет. – Ленинград, 1929. – 363 с.
 34. Труды первой конференции научных библиотек РСФСР [Текст] /

- [под ред. Г. К. Дерман и др.]. – М. : [б. и.], 1926. – 247 с.
35. Тюнеева, А. М. Музей книги Одесской державной публичной библиотеки [Текст] / А. М. Тюнеева. – К. : [б. в.], 1927. – 17 с. – (Тр. Гос. публичной б-ки в Одессе).

Ківшар Т. І. Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні: діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.).

Ключові слова: Вугман Ілля Семенович, бібліотекознавство, бібліотечна біографіка, бібліотечна справа, історія бібліотек, бібліографія.

Розглянуто проблеми бібліотечної біографіки в радянському бібліотекознавстві України 20-х рр. ХХ ст., проаналізовано біографічну інформацію молододослідженого одеського періоду життєвого та творчого шляху Іллі Семеновича Вугмана (1890–1929). Систематизовано та проаналізовано його наукові праці, виявлено незнані сторінки біографії та практичної діяльності, визначено роль у бібліотечній справі України та внесок у становлення вітчизняного бібліотекознавства.

Досліджено науковий доробок І. Вугмана 20-х рр. ХХ ст. Визначено його роль у перебудові українського бібліотекознавства та становленні радянського бібліотекознавства України щодо розробки соціальних функцій, типологічних особливостей, засобів і методів перетворення наукових бібліотек в активні осередки радянської культурної політики, у розвитку методологічних засад бібліотечної науки, формуванні порівняльного вітчизняного бібліотекознавства. Простежено вплив його ідей на розвиток історії бібліотечної справи України, розробку проблем бібліотечного фондознавства, каталогознавства та читачезнавства, бібліотечної біографіки, демократичних засад організації управління, бібліотечної професіології. Досліджено його внесок у розвиток державної та рекомендаційної бібліографії, бібліографічного знання.

Доведено, що І. Вугман є одним із засновників радянського бібліотекознавства та бібліографії в Україні та одним із фундаторів одеської бібліотечно-бібліографічної школи, організатором бібліотечної справи Одеси та Півдня України.

Kivshar T. I. Library biography study in the context of Soviet library science in Ukraine: activity of Iliia Wugman (1890 - 1929).

Key words: Iliia Semenovitch Wugman, library science, librarianship, history of libraries, bibliography.

Light is thrown upon an undiscovered period of life journey and career of Soviet library scientist Iliia Semenovitch Wugman (1890 - 1929) in Odessa. His scientific works are systematized and analyzed, unknown pages of scientific biography and practice are revealed, his role in Ukrainian library science and his contribution to establishment of Soviet library science of our country are determined.

I. Wugman's scientific ground work of 1920th is discovered. His role in reorganization of Ukrainian library science and establishment of Soviet Ukrainian library science as to development of social functions, typological peculiarities, means and methods of scientific libraries transformation in active centers of Soviet cultural politics, in development of methodological grounds of librarianship, in formation of comparative library science of our country is

determined. Influence of his ideas on the development of Ukrainian librarianship history is traced, as well as on problems of library stock-, catalogue- and readers management, of library biography study, of democratic managerial grounds, of library professionology. Scientist's contribution to the development of state and recommendatory bibliography, bibliographic knowledge is researched.

It has been proved that I. Wugman is one of co-founders of Soviet library science and bibliography in Ukraine and one of co-founders of library and bibliography school in Odessa, organizer of librarianship in southern Ukraine.

Кившарь Т. И. Библиотечная биографика в контексте становления советского библиотековедения в Украине: деятельность Ильи Вугмана (1890–1929 гг.).

Ключевые слова: Вугман Илья Семенович, библиотековедение, библиотечная биографика, библиотечное дело, история библиотек, библиография.

Рассмотрены проблемы библиотечной биографики в советском библиотековедении Украины 20-х лет XX в., сделан анализ биографической информации малоизученного одесского периода жизненного и творческого пути Ильи Семеновича Вугмана (1890–1929). Систематизировано и проанализировано его научные работы, выявлено неизвестные страницы биографии и практической деятельности, определена роль в библиотечном деле Украины и вклад в становление отечественного библиотековедения.

Исследовано научное наследие И. Вугмана 20-х гг. XX в. Определена его роль в перестройке украинского библиотековедения и становлении советского библиотековедения в Украине, в разработке социальных функций, типологических особенностей, способов и методов преобразования научных библиотек в активные учреждения советской культурной политики, в развитие методологических основ библиотечной науки, формирование сравнительного отечественного библиотековедения. Прослежено влияние его идей на развитие истории библиотечного дела Украины, разработку проблем библиотечного фондирования, каталоговедения и читателяведения, библиотечной биографики, демократических основ организации управления, библиотечной профессиологии. Определен его вклад в развитие государственной и рекомендательной библиографии, библиографического знания. Доказано, что И. Вугман является одним из основоположников советского библиотековедения и библиографии в Украине и одним из фундаторов одесской библиотечно-библиографической школы, организатором библиотечного дела Одессы и Юга Украины.

*Надія Іванівна ЛЮБОВЕЦЬ,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МЕМУАРИСТИКИ БУКОВИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ ст. – 30-ті РОКИ ХХ ст.)

Простежено процес становлення мемуаристики на Буковині у кінці ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст., який відбувався на тлі національно-культурного відродження та супроводжувався підвищенням національної та історичної самосвідомості буковинців. Проаналізовано соціальний склад авторів і тематичне спрямування мемуарів.

Ключові слова: мемуаристика Буковини, національно-культурне відродження, щоденники, автобіографії, спогади, національна та історична самосвідомість.

The process of Bukovina memoiristics establishment at the end of XIX century – in 30th of XX century, which took place against the background of national and cultural revival and was followed by growth of population of Bukovina's national and historical self-consciousness, is researched. Social structure of authors and subject direction of the memoirs are analyzed.

Key words: Bukovina memoiristics, national cultural revival, diaries, autobiographies, memoirs, national and historical self-consciousness.

Просліджено процесс становления мемуаристики на Буковине в конце ХІХ в. – 30-х гг. ХХ в., который происходил на фоне национально-культурного возрождения и сопровождался повышением национального и исторического самосознания буковинцев. Проанализировано социальный состав авторов и тематическое направление мемуаров.

Ключевые слова: мемуаристика Буковины, национально-культурное возрождение, дневники, автобиографии, воспоминания, национальное и историческое самосознание.

Мемуариякносіїсамосвідомостіокремоїособистості, національної пам'яті та історичної свідомості суспільства, а також як культурно-історичний феномен є сьогодні важливим джерелом історичного пізнання та об'єктом дослідження гуманітаристики. Еволюція мемуаристики, визначення її основних етапів і критеріїв, специфічних особливостей розвитку в різних регіонах України є важливою та малодосліджуваною темою.

XIX ст. стало новим етапом еволюції мемуаристики, не лише української, а й наших найближчих сусідів, що було зумовлено насамперед такими чинниками:

– суспільно-політичними змінами внаслідок реформ у Російській та Австро-Угорській імперіях і революційними подіями в Європі, які вплинули на духовну активність особистості, що, в свою чергу, розширило її історичну та національну самосвідомість;

– бурхливим розвитком видавничої справи, що вплинуло на цілепокладання авторів спогадів (як наслідок, з'явилася тенденція до публіцистичності мемуаристики). У результаті мемуари ставали активним явищем не лише літературного та культурного, а й суспільно-політичного життя громади.

У XIX ст. Україна (у цей період українські землі перебували у складі двох імперій – Російської й Австро-Угорської) переживала новий сплеск культурно-національного відродження, який спостерігався у різний час і мав певні особливості на окремих українських територіях. Зокрема, такі землі Західної України, як Галичина, Закарпаття та Буковина, мали свою специфіку як у боротьбі за національні права, так і в розвитку мемуаристики як матеріалізованої історичної пам'яті.

При дослідженні мемуаристики Буковини ми використовуємо такі основні методологічні підходи¹:

1. Мемуаристика – матеріалізована історична пам'ять, один із засобів духовної спадкоємності поколінь і один із показників цивілізованості суспільства, його свідомого ставлення до свого минулого, отже, і до свого буття взагалі.

2. Мемуаротворчість (сам процес написання мемуарів) – вияв самоідентифікації та самосвідомості особистості, що дає змогу відповісти на питання «хто я?», та результат визнання значимості її індивідуального життєвого досвіду та ролі в історичному процесі.

3. Основним критерієм еволюції мемуаристики є історична та національна самосвідомість особи.

Для українського народу, який мав державність, але неодноразово її втрачав та чий землі у різні часи належали до різних імперій, на перше місце виходить національна самосвідомість, оскільки найбільші прориви у культурно-національному розвитку (а мемуаристика – це явище та

¹ Про це докладніше див. статті Н. І. Любовець [9; 10].

складова духовного життя) припадають на періоди боротьби за національно-культурні права.

Хронологічні межі нашого дослідження – відтинок кінця XIX ст. – 30-ті рр. XX ст., який характеризується пробудженням національної свідомості, подіями Першої світової війни, піднесенням і розчаруваннями визвольних змагань 1917–1922 рр., румунізацією Північної Буковини та становленням мемуарного жанру в усіх різновидах.

Аналіз сучасного стану наукової розробки проблеми засвідчує відсутність серйозних монографічних праць. Йдеться лише про низку досліджень, які містили спогади вихідців з Буковини та мали різного рівня коментарі. Першу згадку про спогади буковинців знаходимо у праці Г. Піддубного «Буковина. Її минуле й сучасне» (Х., 1928) [14]. А наступне видання, що містило мемуари буковинців, – суспільно-політичний нарис «Буковина, її минуле і сучасне» – вийшло в Парижі аж 1956 р. [1]. 1963 р. у Києві побачила світ збірка «Ольга Кобилянська в критиці та спогадах», присвячена спогадам про знану буковинську письменницю [12]. Значною подією, на нашу думку, став вихід книг О. Добржанського та В. Старика. Перше видання – «Бажаємо до України» (Одеса, 2005) [3] – містить спогади про події Першої світової війни на Буковині, становлення та діяльність української влади на Буковині, румунську окупацію краю, а друге – «Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921» (Чернівці, 2009) [16] – відображає процес становлення модерної української нації на Буковині очима учасників і сучасників, які належали до різних національних і політичних таборів. Окремі спогади публікуються вперше, інші виходили друком здебільшого у 20–30-х рр. XX ст. за кордоном. Також 2011 р. вийшла монографія Л. Ковалець [7], присвячена Ю. Федьковичу², де значна увага приділена проблемі федьковичезнавчої мемуаристики.

Зародження і розвиток національного руху та національного самоусвідомлення українців на Буковині відбувалися значно пізніше, ніж на інших західноукраїнських землях. Це пояснюється тим, що Буковина була однією із самих за-

² **Федькович Осип Юрій** (псевд.: Гуцулневір Юрій Коссован, О. Ф. та ін.; 1834–1888) – буковинський письменник романтичного напрямку, передвісник українського національного відродження Буковини, почесний член НТШ.

недбаних провінцій Австро-Угорської імперії і, як наслідок, на її теренах були відсутні достатні соціальні умови для широкого національно-культурного руху (буковинська еліта була зрумунована або спольщена, а українська інтелігенція Буковини була представлена незначною кількістю вчителів, юристів та священників). Цей процес тут відбувався, так би мовити, «згори» і був викликаний соціально-економічними та культурно-освітніми реформами Австро-Угорської імперії. Пришвидшили його революційні події у Європі та встановлення конституційного правопорядку в Австрії, в результаті чого Буковина отримала провінційно-автономний статус, але з переважанням румунського елемента в усіх ділянках публічно-правового, культурного і церковного життя. Румуни мали повне верховенство та намагалися гальмувати українське національне відродження, щоб закріпити своє домінування в Буковині. Попри це, процес національно-культурного відродження краю був неминучим і наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХІХ ст. вишлеснувся пробудженням інтересу до місцевого фольклору, літератури (діяльність Антона Кобилянського, Юрія Федьковича, Сидора та Григорія Воробкевичів). У другій половині 60-х рр. ХІХ ст. відбувається ідеологічна диференціація українського руху – виокремлюються москвофільство та народництво та виникає культурно-освітнє товариство «Руська бесіда», яке стає ареною боротьби цих ідеологічних течій. Наприкінці 90-х рр. ХІХ ст. починається процес політизації українського руху в Буковині та його масовизації (виникає ціла низка кооперативних і кредитних, освітніх товариств, молодіжних і жіночих організацій, створюються політичні партії).

З огляду на поліетнічність Буковини (на її території проживали румуни, німці, австрійці, євреї, поляки, українці) тут не було гострого національного протистояння (як це трапилося у Галичині, де був яскраво виражений українсько-польський конфлікт) і процес культурно-національного відродження всі нації переживали одночасно (збагачуючи та доповнюючи культури одна одної)³.

³ Так званий феномен буковинської синкретичної культури. Як приклад, можна згадати розвиток національно-культурного життя польської громади Буковини, що відбувався паралельно українському рухові. Його ознакою було виникнення 1869 р. першої інституції національно-культурного життя польської громади Буковини (Польського товариства

У Буковині процес національно-культурного розвитку відбувався значно конструктивніше у співпраці з крайовими та центральними установами, тому, як наслідок, переважали конституційні форми боротьби за національні права. Крім того, національно-культурне відродження українців Буковини проходило у тісній співпраці та за підтримки українців Наддніпрянщини і Галичини. Усе це вплинуло також на розвиток буковинської мемуаристики, яка стала відображенням історичної пам'яті та самосвідомості населення краю.

Мемуаристика Буковини зазначеного періоду мала особливості як стосовно жанрового, так і стосовно тематичного розмаїття. З огляду на незначний прошарок української інтелігенції коло тих, хто міг би писати мемуари, було обмеженим. Але проривом можна вважати хоча б те, що мемуарна творчість стала справою не лише професійних літераторів, а й представників інших професій (військових, громадських діячів, священиків, педагогів). Отже, спогади стають явищем не лише художнього, а й духовного життя суспільства загалом, охоплюючи широкі соціальні верстви та представників багатьох національностей.

Щодо жанрового складу, то серед мемуарів Буковини можна виокремити: щоденники (щоденники-хроніки), спогади учасників і сучасників бурхливих політичних подій, автобіографії. Вивчення мемуарної спадщини дає змогу простежити історію Буковини даного періоду в загальноєвропейському та загальноукраїнському контексті, оскільки значна частина буковинців брала участь у культурно-національному відродженні, міжнародних подіях (Перша світова війна), українських визвольних змаганнях. Певна їх частка згодом емігрувала за кордон для продовження української справи — до Європи (Прага, Відень), США та Канади.

Наразі відомі такі щоденники: письменниці Ольги Кобилянської, Івана Бажанського⁴, Івана Боберського⁵,

братньої допомоги та Читальні польської у Чернівцях), полонійних товариств «Огніско», «Буковинське коло польське» та «Сокіл».

⁴ **Бажанський Іван Миколайович** (26.11.1863–20.05.1933) — педагог, просвітител, письменник, культурний діяч.

⁵ **Боберський Іван** (1873–1947) — громадський діяч, педагог, один з організаторів Легіону УСС (1914) і його скарбник (1914–1918), голова Відділу військової преси ЗУНР. 1920 р. був призначений повноважним представником ЗУНР у Канаді та США. У листопаді 1920 р. переїздить до Вінніпегу,

Марка Черемшини (І. Ю. Семанюка)⁶, Макса Вігнера⁷, Мирона Кордуби⁸, Дмитра Донцова, Костя Балицького⁹ (див. Додаток А).

Щоденники Ольги Кобилянської (два загальні зошити, написані німецькою мовою з уведенням окремих слів українською та польською) велися понад сім років – з 1 листопада 1883 р. до 1891 р., коли вона жила в Кімполунзі¹⁰, Димці¹¹ та Болехові¹². Майже 70 років ці раритети були за кордоном, їх зберіг і передав до Літературно-меморіального музею Ольги Кобилянської у Чернівцях відомий американський адвокат Іван Панчук¹³. Щоденники письменниці містять унікальний матеріал для дослідження її внутрішнього світу, душевних переживань та обставин особистого життя, що згодом стали основою низки її художніх творів. Записи Івана Бажанського «Війна. Щоденник-хроніка (1914–1921 рр.)», що велися автором з 31 серпня 1914 р. до 6 січня 1922 р., містять цінну інформацію (440 щоденних записів) про життя буковинців перших десятиліть ХХ ст., зокрема, в них описується перебіг подій Першої світової війни як на Буковині, так і на європейських фронтах. На сторінках щоденника знайшли відображення події російської окупації Буковини в 1914–1915 рр. і 1916–1922 рр. та повернення австрійської влади. Натомість записи Костя Балицького «Чернівецька хроніка 1914 року» зроблені впродовж коротшого часу – кількох місяців (червень–вересень 1914 р.) і відображають події початку Першої світової війни та перебіг військових дій на території Буковини. У «Щоденнику» Марка Черемшини змальовані тяжкі сторінки його особистого життя у листопаді 1914 р. – січні 1915 р. Незважаючи на незначний обсяг тексту та нетривалий період охоплених

де як секретар делегації ЗУНР наглядає за збиранням коштів для потреб оборони ЗУНР.

⁶ **Марко Черемшина** (Семанюк Іван; 1874–1927) – письменник.

⁷ **Вігнер Макс** (1867–1946(?)) – доктор медицини, публіцист, громадський діяч.

⁸ **Кордуба Мирон** (1876–1948) – громадсько-політичний діяч, історик, етнограф, педагог, публіцист; дійсний член НТШ з 1903.

⁹ **Балицький Кость** (псевдонім Кость Мірків; ?– 04.09.1936) – греко-католицький священник, літератор, громадський діяч.

¹⁰ Нині місто в Румунії.

¹¹ Нині село Глибоцького р-ну Чернівецької обл.

¹² Нині місто обласного підпорядкування в Івано-Франківській обл.

¹³ Надруковані в Україні у 1982 р. [4].

подій, щоденник містить цінний матеріал про Першу світову війну, крім того, відображає побут письменника та його сучасників, містить розповіді про селян, які часто зверталися до автора записів як до адвоката. Марко Черемшина зафіксував усе бачене та почуте від односельців стосовно репресій австро-угорських царських військ у західноукраїнських селах. Іван Боберський у «Щоденнику» докладно описав події з 12 жовтня 1918 р. по 22 травня 1919 р. (записи велися у Львові, Тернополі, Станіславі¹⁴), зафіксувавши проголошення ЗУНР, атмосферу кінця Першої світової війни, краху Австро-Угорщини та творення на її уламках нових незалежних держав. Ці записи вміщують інформацію про відомих людей (політичних і військових діячів, духовних осіб і представників культури), зокрема про художника Осипа Сорохтея¹⁵.

«Щоденник удівця» Макса Вітнера присвячений подіям 1918 р. Записи зроблено у період з 24 травня до 31 грудня 1918 р. у Чернівцях. Щоденник Дмитра Донцова, що був розпочатий у Києві у травні 1918 р. і закінчений у Відні в лютому 1919 р., містить його спогади про події на Буковині як безпосереднього учасника одного з найцікавіших періодів української історії — Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського. Дмитро Донцов, який тоді очолював Українську телеграфну агенцію та із службового обов'язку спілкувався з багатьма політичними, громадськими та культурними діячами України, у своїх коротких нотатках, написаних не для широкого загалу, подає надзвичайно глибоку та змістовну характеристику життя Києва у 1918 р. Спогади Мирона Кордуби висвітлені на тлі буковинських подій із вересня по листопад 1921 р. («Переворот на Буковині» та «В посольстві до гетьмана»). Вони зроблені на основі щоденникових записів¹⁶ і розкривають основні віхи життя цього історика. Наразі щоденники вважаються втраченими. Зберігся рукописний текст «Спогадів»¹⁷, цінність якого полягає в унікальності матеріалу для розкриття політичної, наукової та освітньої діяльності Мирона Кордуби у 1919–1925 рр. Учений

¹⁴ Нині Івано-Франківськ.

¹⁵ **Сорохтей Осип Йосафатович** (1890–1941) — художник, графік, карикатурист.

¹⁶ Велися ним у 1918–1921 рр.

¹⁷ Зберігаються в Державному архіві Львівської обл. (ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 2, 152 арк.).

докладно аналізує національно-політичну та соціально-економічну ситуацію, що склалася на ту пору в Галичині, а також тогочасне становище України на міжнародній арені. Вивчення цього джерела дає змогу простежити товариські та ділові стосунки історика з відомими науковцями, політичними діячами та митцями, дізнатися про його діяльність на посаді декана філософського факультету Українського таємного університету у Львові, роботу в НТШ, маловідомі факти про отримання ним звання професора Українського державного університету в Кам'янці-Подільському (зважаючи на політичну ситуацію, Мирон Кордуба туди не поїхав).

Щоденники як досить специфічний жанр мемуарної літератури мають такі характерні особливості:

- містять синхронне відображення дійсності (події в ньому, як правило, відображаються синхронно та не аналізуються);
- мають на меті закріплення вражень від важливих суспільно-політичних, культурних подій або зустрічей з видатними чи просто цікавими людьми (так, у щоденниках Івана Бажанського, Костя Балицького, Марка Черемшини, Івана Боберського, Макса Вітнера, Дмитра Донцова, Мирона Кордуби відображено події Першої світової війни, окупацію Буковини російськими й австрійськими військами, страждання місцевого населення від російської, австрійської та румунської адміністрації, перебіг революційних подій; Мирон Кордуба, Макс Вітнер, Іван Бажанський чимало місця у своїх записах відводять іспанці¹⁸, що охопила Буковину в 1918–1919 рр., та її катастрофічним наслідкам; Іван Боберський описує свої враження від зустрічі з художником Осипом Сорохтеєм);
- окрім важливих подій, описують також буденні речі та особисті (родинні) справи (ціни на продукти, погода тощо);

¹⁸ Іспанка, або Іспанський грип, – найстрашніша пандемія грипу за всю історію людства. У 1918–19 рр. (18 місяців) у всьому світі від іспанки померло приблизно 50–100 млн людей, або 2,6–5,2 % населення Землі. Було інфіковано близько 400 млн людей, тобто більш ніж 20 % населення планети. Пандемія почалася в останні місяці Першої світової війни та швидко затьмарила це найбільше кровопролиття за масштабом жертв.

- часто стають основою для написання в майбутньому мемуарів (так, щоденник Мирона Кордуби став йому в нагоді при написанні спогадів «Переворот на Буковині» («Літературно-науковий вісник» (Львів, 1923)) та «В посольстві до гетьмана» («Літопис Червоної Калини» (Львів, листопад 1930)).

Зважаючи на те, що щоденники відображають події поточного дня (як наслідок, їх історичні обрії обмежені теперішнім часом), вони є свідченням історичної самосвідомості особи, оскільки є намаганням автора передати особистий досвід (історичний), щоб він не канув у забуття.

До автобіографічного жанру належать спогади: письменників Ольги Кобилянської та Юрія Федьковича; громадсько-політичного діяча, мовознавця та педагога Степана Смаль-Стоцького; церковного та громадського діяча Касіяна Богатирця¹⁹; письменника та громадського діяча Марка Черемшини (Івана Семанюка); старшини УГА та громадського діяча Івана Герасимовича (див. Додаток Б). Так, у письменницькому доробку Ольги Кобилянської існує чотири автобіографії [4; 8, С. 7–9]. Перша – «Лист до Франтішека Ржегоржа»²⁰ від 17 січня 1898 р. – складає лише три сторінки друкованого тексту²¹. Наступна була написана для болгарських читачів 1903 р. на прохання болгарського письменника Петка Тодорова²². А найдостовірнішу та найповнішу третю – «Сама про себе» – Ольга Кобилянська писала з 15 грудня 1921 р. по 2 лютого 1922 р. на прохання відомого мовознавця та літературознавця, професора Степана Смаль-Стоцького у формі листів до нього у Прагу. Оскільки ця автобіографія створювалася з нагоди творчого ювілею Ольги Кобилянської, письменниця в ній докладно оповідає про свій шлях, особливості та секрети літературного процесу, історію багатьох

¹⁹ **Богатирець Касіян Дмитрович** (05.11.1868–?) – архіпресвітер, доктор богослов'я, історик буковинської православної церкви, москвофіл.

²⁰ **Ржегорж Франтішек** (16.12.1857–06.10.1899) – чеський етнограф, дослідник українського народного побуту і фольклору. Збирався написати про О. Кобилянську статтю до енциклопедії «Оттового Словника».

²¹ Вперше надрукована у третьому томі «Творів О. Кобилянської» [5, с. 543–545].

²² Вперше надрукована у «Хрестоматії критичних матеріалів» [17, с. 268–269]. Передрукована у третьому томі «Творів О. Кобилянської» [5, с. 546–550].

оповідань і повістей, а також поглиблює відомості про себе як про особистість в цілому. Довіряючи та симпатизуючи докторові Степану Смаль-Стоцькому, письменниця пише про себе абсолютно відверто. Саме цю автобіографію останній виголосив як реферат та обговорював зі студентами УВУ (Прага, 1922) у зв'язку зі святкуванням 35-річчя літературної діяльності письменниці²³. Четверта її автобіографія була написана у березні 1927 р.²⁴.

Юрієм Федьковичем написано три автобіографії (1862²⁵, 1863²⁶, 1885²⁷ рр.). Дослідниця його творчості Л. Ковалець вказує на значну кількість неточностей у автобіографіях письменника. На це свого часу вказував один із перших дослідників мемуарної творчості Юрія Федьковича Осип Маковей, який зазначав, що в історії української літератури немає такого письменника, який би «...пустив у світ стільки фальшивих відомостей про себе»²⁸, пояснюючи це слабкістю його нервової системи. Натомість автобіографія Марка Черемшини є одним із найцікавіших джерел для вивчення його життєвого шляху. Вона була написана на прохання літературознавця Андрія Музички, який 1925 р. розпочав працювати над книгою про творчість письменника. Андрій Музичка запропонував Марку Черемшині відповісти на низку запитань, які його цікавили. Отримані від письменника докладні відповіді склали ексклюзивну інформацію про обставини особистого життя митця, а саме: про час і місце народження (13 липня 1874 р. у селі Кобаки на Косівщині); про вплив на формування його світогляду батька — Юрія Семанюка, який був особисто знайомий із Юрієм Федьковичем; про передплатувані ним українські часописи та книги особистої бібліотеки.

²³ Вперше надрукована в альманасі, присвяченому 40-річчю творчої діяльності письменниці — «Ольга Кобилянська» [13, с. 41–65].

²⁴ Надрукована у «ЛНВ» (Л., 1927. — Т. ХСІУ. — С. 212–216) і в третьому томі «Творів О. Кобилянської» [5, с. 567–674].

²⁵ Надрукована у виданні «Поезії Іосифа Федьковича» (Л., 1862) у передмові Б. Дідицького «Слово от издателя».

²⁶ Надрукована у виданні «Федькович О. Ю. Писання» (Л., 1910) у листі до Костя Горбала.

²⁷ Записана з його слів 1885 р. Титом Реваковичем (див. Додаток Є, позиція 20).

²⁸ Така оцінка автобіографічної прози Юрія Федьковича була дана Осипом Маковеем у творі «Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича» (Л., 1911. — С. 1).

Загалом автобіографії, як правило, вміщують інформацію про обставини особистого життя автора (місце та дату народження, батьків, навчання, основні місця роботи) та пишуться на вимогу: у випадку з Ольгою Кобилянською – на прохання Франтішека Ржегоржа, Петка Тодорова та Степана Смаль-Стоцького; з Марком Черемшиною – на замовлення Андрія Музички; автобіографія К. Д. Богатирця написана у зв'язку з реєстрацією його в Раді у справах російської православної церкви при Чернівецькому облвиконкомі як настоятеля Миколаївського собору; Івана Герасимовича – з метою отримання посади в товаристві «Українська школа»; С. Й. Смаль-Стоцького – на прохання товариства «Просвіта», що ухвалило рішення про надання вченому звання почесного члена.

Однак при дослідженні автобіографій письменників потрібно брати до уваги той факт, що вони відрізняються від автобіографій неписьменницьких, оскільки в них «...завжди панує самовідчуття художника, митця» [7, с. 10]. Лідія Гінзбург зазначала, що «...у документальному контексті, що сприймається естетично, життєвий факт у самому своєму самовираженні зазнає глибоких перетворень» [2, с. 10–11]. Тому автобіографії письменників потрібно сприймати, здебільшого, не як джерело об'єктивної інформації, а як художню автобіографію з елементами творчого вимислу.

Щодо власне спогадів, то вони представлені мемуарами (за професійною діяльністю авторів): 1) громадсько-політичних діячів²⁹ (див. Додаток Е); 2) військових: Антона Кравса, Івана Рудницького, Олекси Кузьми, Дем'яна Пеленського, Дмитра Паліва, Олекси Бойківа, Миколи Бурнадза, Володимира Бемка, Олександра Благодіра³⁰, Петра Войновського³¹, Івана Іванця³² та ін. (див. Додаток Д); 3) священників та церковних діячів: отців Івана Шиха, Келестина Костецького³³, Анатолія

²⁹ Слід зазначити, що громадсько-політичними діячами були представники різних професій: педагоги, священники, діячі культури, військові.

³⁰ **Благодір Олександр** (?-?) – сотник генерального штабу армії УНР.

³¹ **Войновський Петро** (псевдо Василь; 1913–0.04.1996) – політичний, військовий діяч, член ОУН, організатор і комендант Буковинського куреня.

³² **Іванець Іван** (1893–1946) – художник, редактор, видавець, фотограф. Із початком Першої світової війни вступив стрільцем до Легіону УСС до сотні Василя Дідушка. Під час карпатських боїв мав звання старшого десятичника. Згодом – командант чоти.

³³ **Костецький Келестин** (Целестин; 1843–01.03.1919) – буковинський церковний і громадський діяч, декан і парох чернівецький греко-

Базилевича³⁴, Євгена Козака³⁵, Костя Балицького (див. Додаток Г).

За етнічною належністю авторів спогади можна поділити на такі мемуари: буковинських українців (Іван Бажанський, Касіян Богатирець, Петро Войновський, Іларій Карбулицький, Михайлина Левицька, Микола Василько, Іван Пігуляк, Омелян Попович, Ілля Попович, Ілля Семака, Микола Спинул, Корнелія Радиш-Левандовська, Келестин Костецький, Євген Козак, Степан та Роман Смаль-Стоцькі, Агенор Артимович³⁶ та ін.), представників Наддніпрянської України (Ісаак Мазепа, Дмитро Дорошенко, Дмитро Донцов, Григорій Сидоренко, Василь Сімович), діячів Галичини (Ярослав Окуневський, Антон Кравс, Анатоль Базилевич, Іван Боберський, Іван Рудницький, Роман Заклинський, Осип Маковей та ін.); представників інших народів (Едуард Фішер³⁷, К. Арделяну, Вільгельм Габсбург³⁸, Йозеф Ецдорф³⁹, Леон Гоян, Еріх Прокопович, Георгіє Сербу⁴⁰, Герман Штернберг) (див. Додаток В).

Розподіл мемуарів за професійною ознакою досить умовний, тому що всі автори спогадів, здебільшого, активно зай-

католицької церкви, апостольський протонотар, митрат. Очоловав перше на Буковині жіноче товариство «Мироносиці» у м. Чернівці.

³⁴ **Базилевич Анатоль** (1887–26.11.1940) – священик УГКЦ, капелан (духівник) УСС із 1914 р.

³⁵ **Козак Євген** (1857–1933) – громадський і церковний діяч, професор і ректор (1907–1909) Чернівецького університету, один із лідерів буковинських москвофілів.

³⁶ **Артимович Агенор Васильович** (1879–21.10.1935) – мовознавець, культурно-освітній та громадсько-політичний діяч, педагог. Голова Української народної партії Буковини (1912–1918), член Української Національної Ради, голова Української Крайової Національної Ради Буковини, державний секретар (міністр) освіти ЗУНР–ЗОУНР, дійсний член НТШ, доцент Чернівецького університету, професор УВУ та Українського високого педагогічного інституту (Прага).

³⁷ **Фішер Едуард** (Fischer; 1862–1935) – генерал жандармерії, командуючий Австрійської жандармерії в Буковині.

³⁸ **Вільгельм фон Габсбург Льотринген** (Лотаринзький) (псевд. Василь Вишиваний; 1895 – після 1950) – австрійський ерцгерцог, український військовий діяч, полковник Легіону УСС, поет. З 1921 р. жив у Відні, звідки у серпні 1947 р. таємно вивезений радянськими спецслужбами до СРСР. Загинув у радянських таборях.

³⁹ **Ецдорф Йозеф** (?–?) – останній австрійський крайовий президент Буковини в 1917–1918 рр.

⁴⁰ **Сербу Георгіє** (1869–?) – румунський політичний діяч, депутат буковинського крайового сейму.

малися громадською діяльністю. Проте їхня професійна діяльність впливала на зміст мемуарів. Так, у спогадах військових аналізується військовий аспект подій Першої світової війни, листопада 1918 р., їх значення для Буковини та всієї ЗУНР, описуються етапи формування УГА, участь у цьому процесі буковинців і конкретні військові дії (наприклад, напад румунського війська в травні 1919 р. тощо). Священики, як правило, у своїх спогадах більше уваги приділяли церковним подіям. Преподобний отець Іван Ших залишив спогади про візит на Буковину Андрея Шептицького в травні 1900 р. Окрім того, його спогади містять докладну інформацію про відвідання буковинських громад УГКЦ митрополитом Йосипом Сембратовичем. Келестин Костецький, який був свідком і активним учасником усіх важливих громадських і церковних подій на Буковині протягом 35 років, теж описав їх у своїй хроніці. Особливо цінними є його спогади щодо періоду Першої світової війни, оскільки в цей важкий час він перебував у своїй парафії, де пережив три роки російської окупації. Спогади отця Анатолія Базилевича, записані з його слів, увійшли у щоденникові записи Івана Боберського⁴¹. Євген Козак залишив «Спомини про церковний конгрес буковинської православної церкви» (див. Додаток Г). Кость Балицький у «Чернівецькій хроніці 1914 року» (див. Додаток Г) дає опис усіх політичних, культурних і церковних подій у Буковині 1914 р. Оскільки його спогади написані з нагоди 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка, вони буквально просякнуті ідеєю необхідності широкого шанування поета на всіх українських землях, але, до того ж, вміщують багато фактичного матеріалу про початок Першої світової війни на Буковині («Московські порядки у Чернівцях», «Випуск чернівецьких міських грошей» тощо), перебіг подій церковного життя у Чернівцях («Візит губернатора Євреїмова до греко-католицької церкви», «Тиск губернатора Євреїмова на митрополита Репту», «Представлення греко-католицького духовенства у губернатора Євреїмова»), утиски щодо українського населення («Заборона української мови та українських товариств»). Отець Іван Ших залишив по собі цінні описи життя українців — греко-католиків Буковини (див. Додаток Г).

⁴¹ Архів Івана Боберського зберігається у Вінніпезі (Канада).

Поліетнічність Буковини не могла не позначитися, зокрема, й на мемуарній традиції краю досліджуваного періоду. Цікаві відомості про перебування у 1918 р. в Буковині корпусу УСС містять «Мемуари» австрійського ерцгерцога, українського військового діяча, радника з військових питань головного отамана Симона Петлюри Вільгельма фон Габсбурга (який був командиром корпусу в описуваній період). Розпочинаються вони з автобіографії, написаної у жовтні – листопаді 1919 р., коли автор перебував у Кам'янці-Подільському, де на той час дислокувалася Директорія УНР. У цілому його мемуари складені як життєпис, що охоплює основні етапи життя та діяльності від дитячих років до визволення з румунського полону та повернення в Україну на початку вересня 1919 р. Останній австрійський крайовий президент Буковини (1917–1918 рр.) Йозеф Ецдорф залишив спогади «Останні дні австрійського панування в Буковині»⁴², присвячені подіям жовтня – листопада 1918 р. і написані на основі офіційних документів і щоденників автора. У мемуарах Сербу Георге «Спогади часів Унірії»⁴³, написаних ним з нагоди передачі влади графом Ецдорфом УНР, зокрема показана роль у цьому процесі Омеляна Поповича. Капітан Румунської королівської армії К. Арделяну – автор твору «Спогади з часів окупації Буковини. Українська республіка Кіцмань», написаного 1938 р. з нагоди 20-річчя приєднання Буковини до румунського королівства. Доктор Герман Штернберг залишив по собі «Спогади про долю чернівецьких євреїв після розпаду Австро-Угорської монархії» (німецькою мовою, Тель-Авів, 1958). Еріх Прокопович у своїх «Спогадах про румунізацію університету в Чернівцях», написаних 1955 р. з нагоди 80-річчя заснування Чернівецького університету, повідомив про події вересня 1919 р. і вимушену еміграцію професорів і викладачів університету до Відня. Кіцманський староста Леон Гоян⁴⁴ залишив «Звіти про перебрання влади українською Радою в Кіцмані», написані в кінці листопада 1918 р., що висвітлюють Кіцманський період діяльності УНР в Буковині. Книга спогадів колишнього начальника буковинської жан-

⁴² Написані як офіційний звіт до Міністерства внутрішніх справ у Лінці у грудні 1918 р.

⁴³ Написані у жовтні 1933 р.

⁴⁴ **Леон фон Гоян** (?-?) – повітовий староста у Кіцмані.

дармерії Едуарда Фішера присвячена висвітленню історії боротьби кількох батальйонів жандармів, якими він командував, проти Російської армії.

Вивчення мемуарів Буковини дає можливість виокремити основні тематичні блоки, які знайшли відображення в спогадах:

- громадські товариства та організації — товариства «Руська бесіда» (Сидір Воробкевич, Осип Маковей; були опубліковані на сторінках львівської газети «Руслан»); «Жіноча Громада на Буковині» (Лідія Бурачинська); «„Українська школа“ під час Світової війни та по війні» (Микола Гарас) і студентські організації (Іван Новасівський);

- окупація Буковини румунськими і російськими військами та терор проти місцевого населення (Іларій Карбулицький; Володимир Бемко, Петро Войнаровський, Іван Новасівський, К. Арделяну);

- перебіг революційних подій на Буковині — ЗУНР, ЗОУНР (Мирон Кордуба, Ілля Попович, Дмитро Паліїв, Олекса Кузьма, Іван Боберський, Іван Німчук, Іван Рудницький, Іван Новосівський та ін.);

- життя українських виселенців (Микола Спишул, Іван Семака, Омелян Попович);

- табірні спогади (Денис Кисіль-Кисілевський, Василь Маковський, Микола Спишул, Василь Сімович, Євген Драгінда⁴⁵) про буковинців, інтернованих австрійською владою під час Першої світової війни;

- румунізація освіти та церкви на Буковині (Василь Сімович, Еріх Прокопович, Іван Пігуляк);

- видатні особи (Ярослав Окуневський про Миколу Василька; Роман Смаль-Стоцький про Володимира Залозецького та Зенона Кузелю; Андрій Жук про Степана Смаль-Стоцького. Окремо можна виділити спогади про Юрія Федьковича⁴⁶ (див. Додаток Є) і Ольгу Кобилянську [11; 12; 13], що становлять значний самостійний пласт буковинської мемуаристики).

Таким чином, тематика мемуарів стала відповіддю на події, але, як правило, спогади містили мало аналітичних ви-

⁴⁵ Спогади про маловідомий українцям табір для полонених вояків УГА, що мав назву «Бук-Шопа» (1919).

⁴⁶ Докладний аналіз спогадів про Юрія Федьковича зроблено у дослідженнях Л. Ковалець [6; 7].

сновків з глибоким розумінням причин поразки українських визвольних змагань (в основному увага концентрувалася на описові фізичних і моральних страждань народу періоду Першої світової війни й українських визвольних змагань). Найсистемнішими можна вважати спогади двох учених і діячів українського національно-визвольного руху Мирона Кордуби та Дмитра Дорошенка, які розглядали події на Буковині у широкому всеукраїнському та загальноєвропейському контексті.

Середина ХІХ і початок ХХ ст. стали для буковинської мемуаристики початковим етапом, який характеризувався появою невеликої (у порівнянні з поляками та росіянами) кількості мемуарів різних жанрів (щоденники, автобіографії, спогади), авторами яких були не лише літератори, а й священники, педагоги, військові, громадсько-політичні та культурні діячі. Це стало свідченням підвищення національної та історичної самосвідомості буковинців і намаганням передати свій власний історичний досвід наступним поколінням. За цільовим призначенням спогади були розраховані на негайну публікацію, що свідчило про зростання їх публіцистичності. Це дає нам право констатувати, що мемуари Буковини досліджуваного періоду не лише були явищем культурно-історичним, а й ставали чинником суспільно-політичного життя.

1. *Буковина, її минуле і сучасне* [Текст] : сусп.-політ. нарис / ред. : Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуковський ; вступ. ст. А. Жуковський. – Париж, 1956. – 965 с.
2. *Гинсбург, Л.* О психологической прозе [Текст] / Л. Гинсбург. – Л., 1977. – 443 с.
3. *Добржанський, О.* Бажаємо до України [Текст] / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – 1168 с.
4. *Кобилянська, О.* Слова зворушеного серця [Текст] : щоденники ; автобіографії ; листи ; статті та спогади / О. Кобилянська ; упоряд., передм. Ф. П. Погребенник. – К., 1982. – 359 с.
5. *Кобилянська, О.* Твори [Текст] : у 3-х т. / О. Кобилянська. – К. : ДВУ, 1956. – Т. 3. – 638 с.
6. *Ковалець, Л.* Федьковичезнавчі мемуари: типологія та особливості авторських позицій [Текст] / Лідія Ковалець // Слово і час. – 2008. – № 4 (568). – С. 72–87.
7. *Ковалець, Л.* Юрій Федькович. Історія розвитку творчої індивідуальності письменника [Текст] / Лідія Ковалець. – К., 2011. – 440 с.
8. *Луців, Л.* Ольга Кобилянська [Текст] : (в 100-річчя її народин) / Л. Луців. – Нью-Йорк, 1965. – 72 с.

9. *Любовець, Н. І.* Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми [Текст] / Н. І. Любовець // Укр. біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 66–109.
10. *Любовець, Н. І.* Українська мемуаристика XII–XVIII ст.: біографічна складова [Текст] / Н. І. Любовець // Там само. – К., 2011. – Вип. 8. – С. 51–97.
11. *Ольга Кобилянська* [Текст] : (в 100-річчя її народин). – Джерзі Ситі ; Нью Йорк : Свобода, 1965. – 67 с.
12. *Ольга Кобилянська* в критичі та спогадах [Текст]. – К., 1963. – 560 с.
13. *Ольга Кобилянська* [Текст] : альманах у пам'ятку її сорокалітньої письменницької діяльності (1887 – 1927)) / зладив Лев Когут. – Чернівці : Накладом ювілей. комітету, [1928]. – 218 с.
14. *Піддубний, Г.* Буковина. Ї минуле й сучасне [Текст] / Г. Піддубний. – Х., 1928. – 311 с.
15. *Самі про себе* [Текст] : автобіографії видатних українців XIX-го століття / ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк, 1989. – 327 с.
16. *Старик, В. П.* Від Сараєва до Парижа. Буковинський Interregnum 1914–1921 [Текст] / В. П. Старик. – Чернівці, 2009. – 164 + 184 с.
17. *Хрестоматія* критичних матеріалів [Текст] : посіб. для філол. ф-тів ун-тів та пед. ін-тів / упоряд. С. М. Шаховський. – Вид. 2-е. – К. ; Х., 1949. – 399 с.

Додаток А

Щоденники

1. *Бажанський, І. М.* Війна [Текст] : щоденник-хроніка буковин. педагога та письменника (Вашківці, 31.8.1914–29.11.1917/1922) / І. М. Бажанський ; упоряд. О. Огуй. – Чернівці, 2006. – 236 с.
2. *Балицький, К.* Чернівецька хроніка 1914 року [Текст] / Кость Балицький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 555–591⁴⁷.
3. *Боберський, І.* Щоденник 1918–1919 [Текст] / Іван Боберський ; упоряд. Юрій Мицик. – К : КМ Академія, 2003. – 260 с.
4. *Вітнер, М.* Щоденник удівця [Текст] / Макс Вітнер // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 907–918.
5. *Донцов, Д.* Рік 1918 [Текст] / Дмитро Донцов. – К. ; Торонто, 1954. – 129 с.
6. *Кобилянська, О.* Слова зворушеного серця [Текст] : щоденники ; автобіографії ; листи ; статті та спогади / Ольга Кобилянська ; упоряд., передм. Ф. П. Погребенник. – К., 1982. – 359 с.
7. *Кордуба, М.* В посольстві до гетьмана [Текст] : уривок із Щоденника / Мирон Кордуба // Літопис Червоної Калини. – Л., 1930. – Ч. 10–12.

⁴⁷ Оригінал зберігається в архіві Українського Народного Дому (м. Чернівці) (далі – УНДЧ). – Ф. К. Балицького. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1–57.

8. *Черемшина, М.* Щоденник (листопад 1914 – січень 1915) [Текст] / Марко Черемшина // Черемшина Марко. Твори : повне вид. / за ред. Є. Пеленського. – Л., 1937. – Т. 3. – С. 125-142.

Додаток Б

Автобіографії

1. *Богатирець, К.* Анкета та Автобіографія [Текст] / Касян Богатирець // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 606-608⁴⁸.
2. *Габсбург, В.* (Василь Вишиваний). Автобіографія [Текст] / Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний) ; передм. А. Малика. – Л., 1996. – 38 с.
3. *Герасимович, І.* Автобіографія [Текст] / Іван Герасимович // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С.1122-1123⁴⁹.
4. *Кобилянська, О.* Слова зворушеного серця [Текст] : щоденники ; автобіографії ; листи ; статті та спогади / Ольга Кобилянська ; упоряд., передм. Ф. П. Погребенник. – К., 1982. – 359 с.
5. *Смаль-Стоцький, С.* Дещо про себе самого: (уривок з автобіографії) [Текст] / Степан Смаль-Стоцький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 650-651⁵⁰.
6. *Черемшина, М.* Автобіографія [Текст] / Марко Черемшина // Черемшина М. Твори : в 2-х т. / під ред. Ф. П. Погребника. – К., 1974. – Т. 2. – С.172-177⁵¹.
7. *Черемшина, М.* Моя біографія [Текст] / Марко Черемшина // Черемшина М. Твори. – Л., 1937. – Т. 3. – С. 143-144, 152.

Додаток В

Представники інших національностей

1. *Арделяну, К.* Спогади з часів окупації Буковини. Українська республіка Кіцмань [Текст] / К. Арделяну. – Чернівці, 1938⁵².
2. *Габсбург, В.* Мемуари [Текст] / Вільгельм Габсбург //

⁴⁸ Анкета та автобіографія написані 31 липня 1944 р. Оригінал зберігається в архіві УНДЧ. – Ф. К. Богатирця. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 4-10.

⁴⁹ Написана 1924 р. Оригінал зберігається в ЛНБ ім. В. Стефаника. – Ф. 9. – Спр. 4587.

⁵⁰ Оригінал зберігається в ЦДІА України (м. Львів) у фонді товариства «Просвіта» (Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 779. – Арк. 84-86). Описано події з початку Першої світової війни до 1921 р. та переїзд до Праги.

⁵¹ Оригінал спогадів зберігається в Інституті літератури ім. Тараса Шевченка НАНУ (ф. 12).

⁵² Оригінал написано румунською мовою. Переклад: [3, С.947-949].

- Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С.1023–1039⁵³.
3. *Гоян, Л.* Звіти про передання влади українською Радою в Кіцмані [Текст] / Леон Гоян // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 930⁵⁴.
 4. *Ецдорф, Й.* Останні дні австрійського панування на Буковині [Текст] / Йозеф Ецдорф // Прокопович Е. Кінець австрійського панування в Буковині. – Чернівці, 2003. – С. 37–47 (переклад з нім.).
 5. *Прокопович, Е.* Спогади про румунізацію університету в Чернівцях [Текст] / Еріх Прокопович. – Клаустгаль-Целлерфельд, 1955⁵⁵.
 6. *Сербу, Г.* Спогади часів Унірії [Текст] / Георгіє Сербу. – Чернівці, 1934⁵⁶.
 7. *Штернберг, Г.* [Спогади про долю чернівецьких євреїв після розпаду Австро-Угорської монархії] [Текст] / Герман Штернберг // *Geschichter der Juden in der Bukowina*. – Тель-Авів, 1958. – С. 39–40⁵⁷.
 8. *Fischer, E.* Krieg ohne Heer: meine Verteidigung der Bukowina gegen die Russen (War without an Army) [Text] / Eduard Fischer. – Vienna, 1935.

Додаток Г

Священники

1. *Балицький, К.* Чернівецька хроніка 1914 року [Текст] / Кость Балицький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 555–591⁵⁸.
2. *Костецький, К.* Хроніки парохії греко-католицької церкви в Чернівцях від єя основаня до року біжучого [1914–1918] [Текст] / Келестин Костецький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 58–132.
3. *Спогади* отця Анатолія Базилевича, духовика Українських Січових Стрільців [Текст] / [Іван Боберський] // Боберський І. Щоденник 1918–1919 рр. – К., 2003. – С. 107–115⁵⁹.
4. *Ших, І.* (крилошанин) Історія Церковної Унії на Буковині. Від початку її засновання аж до 1901 року [Електронний ресурс] : [спо-

⁵³ Оригінал зберігається в ЦДАВО України. – Ф.1075. – Оп.4. – Спр18-а.

⁵⁴ Оригінал зберігається ДАЧО. – Ф.12. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.5–5 зв. (нім.мовою).

⁵⁵ Оригінал написано німецькою мовою. Переклад: [З, С.1091–1093].

⁵⁶ Оригінал написано румунською мовою. Переклад: Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України. – Одеса, 2005.– С.929.

⁵⁷ Оригінал написано німецькою мовою. Переклад: Добржанський О., Старик В. Бажаємо до України. – Одеса, 2005. – С.1087–1091.

⁵⁸ Оригінал зберігається в Архіві УНДЧ. – Ф. К. Балицького. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1–57.

⁵⁹ Спогади (записані з його слів) увійшли у щоденникові записи Івана Боберського. Архів І. Боберського зберігається у Вінніпезі (Канада).

- гади отця І. Шиха про візит на Буковину Андрея Шептицького в травні 1900 р.] / Іван Ших // Коломийсько-Чернівецька єпархія / Укр. Греко-Католицька Церква. – Режим доступу: <http://kolomyya.org/se/sites/np/27114>. – Назва з екрана⁶⁰.
5. *Kozak, E.* Benennung der ort. or. Bukowinaer Erzdiozese im Kirchenkonguesse [Текст] / E. Kozak. – Chernivci, 1921.

Додаток Д

Військовики. Старшини УСС та УГА

1. *Бемко, В.* Напад румунів на Покуття 24 травня 1919 [Текст] : спомин / Володимир Бемко // Відновлення Української держави 1918 року : зб. матеріалів / укл. М. Бажанський. – Детройт, 1979. – С. 88 с.
2. *Благодір, О.* Великі роковини (Київ, 22 січня 1919 року) [Текст] : спомини / Олександр Благодір // Час. – Чернівці, 1929. – 24 лют.
3. *Бойків, О.* Неприємна зустріч [Текст] : (спомини) / Олекса Бойків // Бажанський М. Відновлення Української держави 1918 року : зб. матеріалів / під ред. М. Бажанського. – Детройт, 1979. – С. 46–49.
4. *Бурнадз, М.* На українсько-румунському пограниччю [Текст] : (спомин) / М. Бурнадз // Історичний календар Червоної Калини на 1931 рік. – Л., 1930. – С. 131–142.
5. *Войновський, П.* Моє найвище щастя [Текст] : спомини / Петро Войновський. – К., 1999. – 304 с.
6. *Гарас, М.* «Народний дім» під час Світової війни та по війні [Текст] / Микола Гарас // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 959–961.
7. *Гарас М.* [«Українська школа» під час Світової війни та по війні] [Текст] / Микола Гарас // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 961–965.
8. *Іванець, І.* Наскок на румунів в Лужанах [Текст] / І. Іванець // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1936 рік. – Л., 1936. – С.11.
9. *Кравс, А.* «Віденський курінь» і його переїзд до Галичини [Текст] / Антін Кравс // Літопис Червоної калини. – Л., 1930. – Ч. 2. – С. 4–5.
10. *Кузьма, О.* Листопадові дні 1918 р. [Текст] / Олекса Кузьма. – Л., 1931. – 448 с.
11. *Паліїв, Д.* Листопадова революція : з моїх споминів [Текст] / Дмитро Паліїв. – Л., 1929. – 25 с.
12. *Пеленський, Д.* Осінь 1918 року [Текст] / Дем'ян Пеленський // Календар Червоної Калини на 1934 р. – Л., 1934. – С. 75–83.
13. *Рудницький, І.* Спомини львівських Листопадкових днів 1918 року [Текст] / І. Рудницький // Укр. Скиталець. – Ліберець, 1921. – № 1.

⁶⁰ Вперше надруковано: Нива. – 1906. – Ч. 1–5 ; 7–9 ; 11–15.

Громадсько-політичні діячі

1. *Артимович, А.* Переворот на Буковині [Текст] / Агенор Артимович // Укр. прапор. – Відень, 1919. – Ч. 23–25. – С. 3–4.
2. *Бурачинська, Л.* Спомини про діяльність товариства «Жіноча Громада на Буковині» в період українських визвольних змагань [Текст] / Лідія Бурачинська // Буковина її минуле і сучасне. – Париж та ін., 1956. – С. 838–840.
3. *Грігорович, Г.* Буковинське селянство в ярмі [Текст] / Грігоре Грігорович. – Відень, 1925. – 80 с.
4. *Дорошенко, Д.* Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1918) [Текст] / Дмитро Дорошенко. – Л., 1923. – Ч. 1–4.
5. *Драгінда, Є.* Спомини буковинця у сусуса [Текст] / Євген Драгінда. – Дітройт, 1979. – 73 с.
6. *Жук, А.* Зі споминів про професора С. Смаль–Стоцького [Текст] / Андрій Жук // Літопис Червоної Каліни. – Л., 1939. – Ч. 10. – С. 2–3.
7. *Залозецький, В.* З воєнних споминів [Текст] / Володимир Залозецький // Час (Чернівці). – 1929. – 10 берез.
8. *Канюк, С.* Буковина в румунській неволі [Текст] / Сергій Канюк. – Х., 1930. – 134 с.
9. *Канюк, С.* Буковинські селяни розганяють шість полків румунів [Текст] / Сергій Канюк // Історичний календар-альманах Червоної Каліни на 1925 рік. – Л., 1925. – С. 15.
10. *Канюк, С.* Студент Ткачук з горсткою буковинських студентів боронить села Лужани і бере полонених [Текст] / Сергій Канюк // Там само. – С. 20.
11. *Карбулицький, І.* Мої спомини (уринок про жандармський терор в 1914–1918 рр.) [Текст] / Іларій Карбулицький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 634–650⁶¹.
12. *Карбулицький, І.* Розвій народного шкільництва на Буковині / Іларій Карбулицький. – Вашківці, 1907. – 148 с.
13. *Карпович, В.* [Спогади про хорове життя в Чернівцях після війни] [Текст] / Володимир Карпович // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 1086–1087.
14. *Кисіль-Кисилівський, Д.* [Галергофські спомини] [Текст] / Денис Кисіль-Кисилівський // Галерговській альманахъ : пропамятная кн. австр. жестокостей, изуверствъ и насилій надъ карпато-рус. народомъ во время всемірной войны 1914–1917 гг. – Л., 1925. – Вып. 2. – С. 55–60.
15. *Кміцкевич, В.* Що оповідає над учитель Атанас Руснак про своє минуле? [Текст] / Володимир Кміцкевич // Час (Чернівці). – 1936. – 26 лют. ; 13 берез. ; 20 берез.
16. *Козак, І.* Депо про державну жандармерію ЗОУНР [Текст] / Іван Козак // Літопис Червоної Каліни. – Л., 1932. – Ч. 3–5.

⁶¹ Оригінал зберігається в Архіві УНДЧ. – Ф. І. Карбулицький. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 439–464.

17. Кордуба, М. Переворот на Буковині [Текст] : (з особистих спо­минів) / Мирон Кордуба // ЛНВ. – Л., 1923. – Т. 131, кн. 10–12. – С. 135–333.
18. Кузелева, О. З чернівецьких і віденських спо­минів (уривок) [Текст] / Ольга Кузелева // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 672–676.
19. Левицька, М. Спо­мини про надання допомоги українським політичним втікачам буковинським жіноцтвом в 1919 р. [Текст] / Михайлина Левицька // Час (Чернівці). – 1929. – 24 лют.
20. Мазепа, І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921 [Текст] / І. Мазепа. – [Мюнхен] : Прометей, 1950–1951. – Ч. 1–3⁶².
21. Маковський, В. Талергоф. Спогади і документи [Текст] / Василь Маковський. – Л., 1934. – 260 с.
22. Німчук, І. Українська військова організація у Відні в днях пере­вороту: Причинок до історії будови Української держави в Галичині [Текст] / Іван Німчук. – Відень ; Л., 1922.
23. Новосівський, І. Відгомін незалежності УНРеспубліки на Буковині [Текст] / Іван Новосівський // Буковина: її минуле і сучасне. – Париж та ін., 1956. – С. 705–708.
24. Окуневський, Я. Николай Василько [Текст] : силуетка / Ярослав Окуневський // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 973–978.
25. Пігуляк, І. [Буковинська церква румунській армії] [Текст] / Іван Пігуляк // Українська православна церква в румунськiм ярмі і буковинці в Канаді. – Вінніпег, 1927. – С. 20, 27–28.
26. Пігуляк, І. Образки шкільництва на Буковині [Текст] / Іван Пігуляк // Піддубний Г. Буковина, її минуле і сучасне. – Х., 1928. – С. 147–149.
27. Попович, І. До перевороту на Буковині [Текст] / Ілько Попович, Мирон Кордуба // ЛНВ. – Л., 1924. – Т. 132, кн.1. – С. 344–346.
28. Попович, О. В Празі. З воєнних спо­минів [Текст] / Омелян Попович // Буковинський православний календар на звичайний рік 1918. – Відень, 1918. – С. 87–98.
29. Попович, О. Відродження Буковини [Текст] : спо­мини / Омелян Попович. – Л., 1933 ; Час (Чернівці). – 1933. – 19 берез.
30. Радич-Левандовська, К. Спо­мини про воєнні часи [Текст] / К. Радич-Левандовська // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 990–994⁶³.
31. Руснак, В. Спо­мини (уривок про 1914–1923 рр.) [Текст] / Василь Руснак // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 236–236.
32. Савицький, К. До історії українського театру на Буковині [Текст] / Корній Савицький // Добржанський О. Бажаємо до України / О. Добржанський, В. Старик. – О., 2005. – С. 1081–1082.
33. Семака, І. Житє і доля виселенців на Моравії [Текст] /

⁶² Друге видання: Мазепа І. П. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921 [Текст] / І. П. Мазепа. – 2-е вид. – Д. : Січ, 2001. – 414 с.

⁶³ Оригінал зберігається в Архіві УНДЧ. – Ф. Ф. К. Левандовської-Радич. – Оп. 1. – Спр. 1.

- Ілля Семака // Буковинський православний календар на звичайний рік 1918. – Відень, 1918. – С. 122-127.
34. Семака, І. Про виселенців [Текст] / Ілля Семака // Там само. – С. 652-653.
 35. Сидоренко, Г. Звіт голови делегації Української Народної Республіки на Празькій мирній конференції про події 1919 р. [Текст] / Григорій Сидоренко // Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – К., 2003. – С. 536-542.
 36. Сімович, В. [Спогади про румунізацію українського шкільництва на Буковині в 1918-1921 рр.] [Текст] / Василь Сімович // Сімович В. Твори : в 2-х т. – Чернівці, 2005. – Т. 2. – С. 630, 636-640, 648-653.
 37. Сімович, В. Великдень у таборі полонених (двадцять літ тому) [Текст] / Василь Сімович // Там само. – С. 767-774.
 38. Сімович, В. Початки національно-просвітницької праці серед полонених українців у таборі Фрайштадті [Текст] / Василь Сімович // Там само. – С. 798-807.
 39. Смаль-Стоцький, Р. Володимир Залозецький [Текст] : (у сімдесятиріччя лідера Буковини) / Роман Смаль-Стоцький // Свобода (Нью-Йорк). – 1955. – 21-22 груд.
 40. Смаль-Стоцький, Р. Спогади про Зенона Кузелю [Текст] / Роман Смаль-Стоцький // Збірник на пошану Зенона Кузелі. – Париж та ін., 1962. – С. 44-51. – (Записки НТШ ; Т. 169).
 41. Смаль-Стоцький, С. Немолів [Текст] / Степан Смаль-Стоцький // Самі про себе : автобіогр. видатних українців XIX ст. / ред. Ю. Луцький. – Нью-Йорк, 1989. – С. 285-326.
 42. Совачева, Г. Кризь пориви життя: спогади – війна і визвольні змагання [Текст] / Ганна Совачева // Наше життя. – Нью-Йорк, 1980. – Ч. 7. – С. 19.
 43. Спишул, М. Комітет для підмоги буковинським збігцям [Текст] / Микола Спишул // Буковинський православний календар на звичайний рік 1918. – Відень, 1918. – С. 103-110.
 44. Спишул, М. У російській неволі [Текст] / Микола Спишул // Буковинський православний календар на звичайний рік 1915. – Відень, 1915. – С. 76-91.
 45. Спишул, М. Табор збігців Оберголябруні [Текст] / Микола Спишул // Там само, 1918. – Відень, 1918. – С. 111-121.

Додаток Є

Спогади про Юрія Федьковича

1. Галіп, Т. Осип Федькович в останні місяці воскової служби. Оповіді господар Дмитро Гудима [Текст] / Т. Галіп // Буковина. – 1896. – Ч. 128.
2. Децю про Ю. Федьковича [Текст] : (спогад Василя Івасюка та його дружини про поета) // Життя і знання. – 1934. – Ч. 12. – С. 339.
3. Драгоманов, М. Австро-руські спомини (1867-1877) [Текст] / М. Драгоманов // Літ.-публіц. пр. : у 2-х т. – К., 1970. – Т. 2. – С. 151-288.

4. *Заклинський, Р.* За слідами Федьковича [Текст] : (записки з прогульки по Буковині) / Роман Заклинський // ЛНВ. – 1905. – Т. 31, кн. 9. – С. 205–234 ; кн. 10. – С. 151–288.
5. *Заклинський, Р.* Чи можна Федьковича Коссованом звати? [Текст] : (слово в обороні правди) / Роман Заклинський. – Л., 1895. – 45 с.
6. *Знакомство* О. Федьковича з А. Кобилянським і К. Горбалем [Текст] : записки після оповідань К. Горбала / зладив Володимир Левицький (Василь Лукич) // Зоря. – 1892. – С. 332–333.
7. *Колесса, О.* Юрій Коссован (Осип, Домінік, Ігор Гординський де Федькович) [Текст] : проба критичного розбору автобіографічних його повістей та його життєпису. – Л., 1893. – 100 с.
8. *Кудерна, Г.* Мій приятель Федькович [Текст] / Г. Кудерна // Промінь. – 1905. – Ч. 11–13.
9. *Маковей, О.* Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича [Текст] / Осип Маковей. – Л., 1911. – VI + 591 с.
10. *Кобилянський, А.* Йосиф Гординський (Федькович) [Текст] / А. Кобилянський // Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / зібрав, упоряд. і пояснив О. Маковей. – Л., 1910. – С. 355–357.
11. *Попович, О.* Мої спомини про Федьковича [Текст] / О. Попович // Рідний край (Чернівці). – 1928. – № 3.
12. *Ревакович, Т.* Причинки до біографії Осипа Федьковича [Текст] / Т. Радкович // Зоря. – 1888. – Ч. 2. – С. 35–36.
13. *Спомини* Івана Повшека про Федьковича [Текст] / О. Маковей // Матеріали до життєписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича / зібрав, упоряд. і пояснив О. Маковей. – Л., 1910. – С. 357–360.
14. *Спомини* про Федьковича [Текст] / зібрав Роман Заклинський. – Л., 1901. – 31 с.
15. *Черемшина, М.* Спомини про Ю. Федьковича [Текст] / М. Черемшина // Юрій Федькович в розвідках і матеріалах. – К., 1958. – С. 141–142.
16. *Цурковський, Є.* Причинок до біографії Осипа Федьковича [Текст] / Є. Цурковський // Зоря. – 1888. – Ч. 8. – С. 143–144.

Любовець Н. І. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.).

Ключові слова: мемуаристика Буковини, національно-культурне відродження, щоденники, автобіографії, спогади, національна та історична самосвідомість.

Розвиток мемуаристики на Буковині в кінці XIX ст. – у 30-х рр. XX ст. відбувався на тлі національно-культурного відродження та супроводжувався підвищенням національної та історичної самосвідомості буковинців, що свідчило про намагання передати власний історичний досвід наступним поколінням. Даний період розвитку буковинської мемуаристики характеризувався появою невеликої (у порівнянні з сусідніми регіонами) кількості мемуарів різних жанрів (щоденники, автобіографії, спогади), авторами яких були не лише літератори, а й священики, військові, педагоги, громадсько-політичні та культурні діячі. Цільова спрямованість спогадів була переважно зовнішньою та пе-

редбачала негайну їх публікацію, що було виявом їх тяжіння до публіцистичності. Це дає нам право свідчити про те, що мемуари Буковини досліджуваного періоду не лише були культурно-історичним явищем, а й ставали чинником суспільно-політичного життя. Водночас вони були частиною культурно-гуманітарного та літературного простору всієї України.

Lyubovets. N.I. Basic tendencies of Bukovina memoiristics development (end of XIX century – 30th of XX century).

Key words: Bukovina memoiristics, national cultural revival, diaries, autobiographies, memoirs, national and historical self-consciousness.

Development of Bukovina memoiristics at the end of XIX century – in 30th of XX century took place against the background of national and cultural revival and was followed by growth of Bukovina population's national and historical self-consciousness that indicated of their efforts to transfer own historical experience to the next generations. This period of Bukovina memoiristics development was characterized by appearance of a small (as compared with neighboring regions) variety of memoirs genres (diaries, autobiographies, memoirs), which were written not only by literary men, but also by priests, pedagogues, military men, statesmen, civil figures, artists. In accord with the goals set the memoirs were outwardly directed and intended for an urgent publication that displayed their inclination to social and political essays. It allows saying that Bukovina memoirs of the period under research were not purely cultural and historical phenomenon, but also became involved in social and political life. At the same time they were a part of cultural, humanist and literary space of the whole Ukraine.

Любовец Н. И. Основные тенденции развития мемуаристики Буковины (конец XIX в. – 30-е годы XX в.).

Ключевые слова: мемуаристика Буковины, национально-культурное возрождение, дневники, автобиографии, воспоминания, национальное и историческое самосознание.

Развитие мемуаристики на Буковине в конце XIX в. – в 30-х гг. XX в. происходило на фоне национально-культурного возрождения и сопровождалось повышением национального и исторического самосознания буковинцев, что свидетельствовало о попытке передать собственный исторический опыт следующим поколениям. Данный период развития буковинской мемуаристики характеризовался появлением небольшого (по сравнению с соседними регионами) количества мемуаров разных жанров (дневники, автобиографии, воспоминания), авторами которых были не только литераторы, но и священники, военные, педагоги, общественно-политические и культурные деятели. Целевая направленность воспоминаний была преимущественно внешней и предполагала немедленную их публикацию, что было проявлением их тяготения к публицистичности. Это дает нам право говорить, что мемуары Буковины исследуемого периода не только были культурно-историческим явлением, но и становились фактором общественно-политической жизни. В то же время они были частью культурно-гуманитарного и литературного пространства всей Украины.

*Наталя Петрівна МАРЧЕНКО,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

АВТОБІОГРАФІЯ ДИТИНСТВА У МЕЖАХ БІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

*«Усі автобіографії народжуються вільними і рівними...»
Ф. Лежен.*

*«Моє завдання полягає в тому,
щоб розглянути, наскільки історія дитинства
може бути виокремлена з тих свідчень, які нам залишилися...»
Л. Демос.*

*«Внутрішня біографія спирається на концепти і сюжети,
зовнішня — на перелік нормативних дій і подій».
О. Є. Сапогова.*

Проаналізований досвід вивчення дитинства в межах історичного дискурсу та суміжних дисциплін, зроблена спроба з'ясувати, в яких межах автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання та в яких формах існувати у біографіці.

Ключові слова: біографіка, біографія, джерела біографічних досліджень, історія дитинства, автобіографія дитинства.

Experience of childhood research in terms of historical discourse and allied disciplines is analyzed; there is an attempt to determine within which boundaries the autobiography of childhood can be a source of biographic knowledge and in which forms it can exist in the biography study.

Key words: biography study, biography, sources of biographic researches, history of childhood, autobiography of childhood.

Проанализирован опыт изучения детства в пределах исторического дискурса и смежных дисциплин, сделана попытка выяснить, в каких пределах автобиография детства может быть источником биографического знания и в каких формах существовать в биографике.

Ключевые слова: биографика, биография, источники биографических исследований, история детства, автобиография детства.

У гуманітаристиці останніх десятиліть, зокрема й українській, чітко простежується звернення до аналізу, осмислення та впорядкування унікальних суб'єктивних способів проживання життя окремими індивідами, тобто, актуалізувався тезис В. фон Гумбольта про те, що кожна доля є матеріалом, на якому вчиться душа, а отже, всякий життєвий досвід може бути цікавим і важливим для осмислення, зокрема й наукового. Водночас, як показала у своїй монографії «Біографія: силует на тлі Humanities» (2008) І. Голубович, будь-яке дослідження феномену біографії завжди тяжіє до багатовекторності та призводить до посилення антропологічного критерію гуманітарного знання [10]. Нині у міждисциплінарній площині соціально-гуманітарного знання біографічний підхід здебільшого реалізується в межах соціологічного¹, психологічного², філологічного³ та історичного⁴ дискурсів. Тому так званий «біографічний поворот» у сучасній гуманітаристиці не може бути осмислений поза контекстом «антропологічного», «онтологічного», «лінгвістичного» та «нарративного» поворотів. Зокрема, саме перехід до посткласичного способу конструювання «онтології людини» та переосмислення проблеми біографічних і автобіографічних нарративів призвели до трансформації комплексу умов, що забезпечують текстуальне представлення індивідуального та колективного досвіду/життєпису в межах біографістики, спричинивши появу біографіки як міждисциплінарної галузі гуманітарних досліджень і суми продукуваних суспільством біографічних/автобіографічних текстів [5; 10].

Та, попри широке функціонування у культурі найрізноманітніших автобіографічних дискурсів (від діловодного до мистецького, від маскультового до філософського тощо), дитинство як осібна їхня частина, наділена феноменальними

¹ Концепція «життєвого шляху» та «життєвої траєкторії», біографічна прагматика тощо.

² Психобіографія, «life course», «life story», автобіографічний нарратив, психологія життєвого шляху тощо.

³ Літературна біографія/автобіографія, «біографічний метод», «новий біографізм», структуралістська критика тощо.

⁴ Дослідження «мікроісторії» (Н. Яковенко, Я. Грицак та ін.), історичної/академічної біографістики та біографіки (В. Чишко, В. Попик та ін.), «нового історизму» (В. Менжулін та ін.), інституціоналізація біографічних досліджень тощо.

рисами і, відповідно, способами нарації та рецепції, та проблема автобіографії дитинства означилися у межах вітчизняної гуманітаристики зовсім нещодавно [9; 14; 22; 30] і мало розроблені як в історичній науці, так і в суміжних галузях гуманітарного знання. Натомість, можемо припустити, що саме автобіографія дитинства є тим джерелом, яке дає змогу простежити шлях ідентифікації особистості, з'ясувати корінні для її появи як істоти соціальної та культурної причини та першопоштовхи, оскільки лише у спогадах дитинства особистість вимушена пробуджувати в собі той природний стан власного «Я», в якому зовнішні культурні чинники ще не відбиті («протосвідомість»). А що зазвичай зовнішня біографія дитинства буває маловідомою, окресленою лише низкою формальних подій (народження, навчання, участь у дитячих спільнотах, події загально родинного життя тощо), по-суті, лише автобіографія дитинства задає більш-менш об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події. Водночас, зважаючи на перехід до постнекласичного етапу розвитку науки, позначеного насамперед «орієнтацією на людину» [31], слід визнати, що відбувається (за Т. Орловою) «...розширення пізнавально-предметного поля, зокрема, в історичних дослідженнях, звернення до сюжетів і явищ, які раніше вважалися малозначущими або просто ігнорувалися науковцями, на разі мова про історію дитинства» [22, с. 138].

Відтак, у даній статті, опираючись на досвід вивчення дитинства в історичній галузі та напрацювання суміжних дисциплін, ми спробували з'ясувати, в яких межах автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання та в яких формах існувати у біографіці.

Як власне історична проблема окремі аспекти дитинства почали осмислюватися західною наукою лише наприкінці XIX ст. (*Earle, A. M. Child Life in Colonial Days, 1899; Preyer, W. The Mind of Child, 1896; Scudder, H. E. Childhood in Literature and Art, 1894; Coulton, G. G. Social Life in Britain, 1918* та ін.). Поява ідей психоаналізу та їхнє застосування щодо дитинства призвели зрештою до появи на початку XX ст. в окремих роботах «історичного» аспекту (*Chrisman, O. The Historical Child, 1920; Evans-Pritchard, E. The Individual and his Society, 1939; Bayne-Powell, R. The English Child in 18th century,*

1939), а згодом визначили проблематику засадничих для європейської гуманітаристики досліджень засновника психоісторії⁵ Е. Еріксона, зокрема праці «Дитинство і суспільство» («*Childhood and Society*», 1950) [34], безпосередньо присвяченої проблематиці дитинства.

Зосереджуючись на дитинстві та родині як одному з визначальних напрямків дослідження та визнаючи одним із основних джерел знання про дітей та історичний і соціальний образ дитини і дитинства видання (літературу) для дітей, саме психоісторія чи не найбільше прислужилася до введення дитинства в історичний дискурс. Зокрема, підвалини наукового осмислення історії дитинства та дитинства як окремого феномена заклали своїми роботами Ф. Ар'єс («*Дитина та родинне життя за старого порядку*» («*L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*», 1960) [3] та Л. Демос, праці якого (насамперед, «*Історія дитинства*» («*The History of Childhood*», 1995) [35]) не лише узагальнили попередній досвід психоісторії, а й запропонували методологію та сприяли міждисциплінарному синтезові. Водночас, саме ці вчені створили «чорну легенду» (теза про відсутність любові до дітей у давнину, байдужість і жорстокість щодо них аж до новітнього часу тощо), яка панувала в історії дитинства до 80-х рр. ХХ ст. (Ж. Фландрен, Е. Шортер, Л. Стоун, Е. Баднтер та ін.), коли завдяки зверненню низки істориків (А. Макферлей, Л. Поллок, Дж. Босуел, Ш. Шахар та ін.) до джерел особового походження (здебільшого, щоденників і листування) її було заперечено. З 90-х рр. ХХ ст. дослідження історії дитинства зосереджуються навколо вивчення окремих практик виховання та корелюються географічними й інтерпретаційними стратегіями (Л. Хаас, Б. Робертс, І. Краусман, Бен-Амос, П. Гріффітс та ін.).

На сьогодні однією з підсумовуючих робіт у даному напрямку стала збірка лекцій проф. П. Стірнза «Зростання: історія дитинства в глобальному контексті» («*The History of Childhood in a Global Context*», 2005) [38], у якій автор на

⁵ Як наука психоісторія сформувалася у США у середині – другій половині ХХ ст. під сильним впливом психоаналізу та на перетині історії, психології, психіатрії, антропології, етнології та соціальних наук. Із 70-х рр. ХХ ст. існує «Щоквартальник з історії дитинства» («*History of Childhood Quarterly*»), є Інститут психоісторії.

проти вагу попередникам, які будували свої концепції на порівнянні різних епох, пропонує порівнювати різні типи цивілізацій і аналізує взаємовпливи дитинства і модернізації та глобалізації. Зокрема, він доводить, що модернізація прямо пов'язана з: відмовою від дитячої праці та, як наслідок, ідеєю загальної освіти; різким скороченням кількості дітей у родині, що змінило природу стосунків у родині; різким скороченням рівня смертності через покращення медицини та санітарних умов і, як наслідок, появою оцінювання рівня знань і розвитку дітей, вікової сегрегації, нових форм догляду (дитсадки, наймані няньки) тощо. Саме модернізація життя, за П. Стірнзом призводить до появи у другій половині XVIII ст. виробництва, орієнтованого спеціально на дітей (книжки, ляльки тощо) та, зокрема, перших властиво дитячих видань («Маленька гарненька кишенькова книжечка» Дж. Ньюбері, 1744). Натомість глобалізація, на думку дослідника, позначилася на дитинстві насамперед: уведенням єдиних світових стандартів щодо дітей і дитячих прав під егідою різних міжнародних установ, черговою появою у зв'язку з глобальною кризою потреби в дитячій праці та перетворенням дітей і підлітків на провідну ланку в процесі споживання⁶. На початок XXI ст. споживацтво стає головним способом показати економічний успіх батьків і їхню турботу про дітей і, водночас, своєрідною психологічною компенсацією для дітей, які відчувають надмірний батьківський контроль [6; 12].

Щодо історії книги для дітей і дитячого читання, то визначальними в межах нашої проблематики можна вважати дослідження С. Лерера «Дитяча література. Історія читача від Езопа до Гаррі Поттера» («Children's Literature. A reader's history from Aesop to Harry Potter», 2008) [36] та монографію Л. С. Маркуса «Мислителі-вигадники: ідеалісти, підприємці та формування американської дитячої літератури» («Minders of Make-Believe: Idealists, Entrepreneurs, and the Shaping of American Children's Literature, 2008) [37]. В останній, зокрема, автор не лише простежує розвиток американської літератури для дітей, а й досліджує процес переростання інтересу до

⁶ Діти стають покупцями наприкінці XIX ст., коли виникла практика давати їм кишенькові гроші. Тоді само з'являється повноцінний ринок «дитячої» продукції.

книги та знань у велику бізнесову галузь, розкриває провідну роль у цьому видавців, учених і бібліотекарів.

Активно досліджується дитячий дискурс і у наших найближчих сусідів. Так, у Росії ще наприкінці ХХ ст. з'являється низка ґрунтовних робіт, що систематизують проблематику та окреслюють дослідницьке поле («Дитина і суспільство» І. С. Кона (1988); «Діти в сучасному суспільстві» О. Б. Бревої (1990); збірка «Світ дитинства і традиційна культура» (1990); двотомне дослідження «Діти у звичаях і обрядах народів Зарубіжної Європи» (1995); посібник «Природа дитини в дзеркалі автобіографії» (1998); «Таємний світ дітей в просторі світу дорослих» М. В. Осоріної (1999) та ін.), а також вводять до наукового обігу нові джерела («Діти Катастрофи» Лізи Лурье-Клебанової (1988); «Діти воєнної пори» (1988); збірка спогадів колишніх дітей-бранців фашистських концтаборів «Убите дитинство» (1993); «Діти російської еміграції» (1997); «Етнографія дитинства» (1998) та ін.). Водночас, активно перекладалися та вводилися до наукового обігу засадничі для дослідження дитинства праці зарубіжних авторів (скажімо, серія «Світ дитинства: психологія, історія, педагогіка», переклад збірника статей «Children and war» (1995) тощо).

Початок ХХІ ст. у російському сегменті історичних дитинознавчих досліджень позначений як виходом нових засадничих праць і збірників матеріалів («Діти еміграції» (2001); «Діти ГУЛАґу, 1918–1956» (2002); «Дитина у війні» та «Підліток у війні та після війни» Г. Руського (2002, 2004); «Мій ангел : дитячий портрет у російському живописі» (2004); двотомна антологія текстів «Дорослі про дітей і діти про себе» «Містечко в шабатурці: дитинство в Росії від Миколи ІІ до Бориса Єльцина (1890–1990)» (2008); «Діти і культура» (2007); «Московське дитинство: пам'ять поколінь» (2008); «Енциклопедичний словник російського дитинства» С. Б. Борисова (2008); ґрунтовної монографії «Російське дитинство у ХХ столітті : історія, теорія і практика дослідження» А. А. Сальнікової (2007); лекцій по історіографії та культурній історії дитинства «Культурний соціогенез і світ дитинства» О. Є. Сапогової (2004) тощо), так і низкою захистів вузькоспеціальних досліджень (скажімо, докторська дисертація Ю. Г. Салової «Політичне виховання дітей у Радянській Росії: історичний досвід 1920-х рр.» (2002), кандидатські дослідження О. Ю. Шуткової «Радянські полі-

тичні репресії щодо неповнолітніх (1917–1953 рр.)» (2003) та О. Ю. Шестакової «Дитинство у системі російських літературних уявлень про людське життя XVIII–XIX сторіч» (2007) тощо). Також зусилля науковців із різних галузей гуманітарного знання, зокрема й істориків, консолідував Міжнародний науковий постійно діючий семінар «Культура дитинства: норми, цінності, практики», заснований на базі Російського державного гуманітарного університету. Основні напрямки його роботи частково розкривають публікації, що стали підсумком низки наукових зібрань, проведених у межах діяльності семінару. Зокрема це: колективні монографії «Испросила кроха...». Образ дитини і родини в педагогіці пострадянської Росії : підручники словесності для початкової школи 1985–2006 рр. (М.-Твер, 2010) та «Конструиючи дитяче. Філологія. Історія. Антропологія» (М., 2011); збірки наукових праць: «Пора читати» : букварі та книги для читання в передреволюційній Росії, 1900–1917 рр.» (М., 2010), «Буквар — це молот» : підручники для початкової школи на зорі радянської влади, 1917–1932 рр. (М., 2011), «На тлі Пушкіна виховане дитинство»: педагогіка візуального в підручнику и на картині» (М., 2011); тематичні збірки статей: «Какорея : Із історії дитинства в Росії та інших країнах» (М.-Твер, 2008); «Дитина в історії і культурі» (М., 2010); бібліографічні видання: збірник бібліографічних матеріалів до Міжнародної наукової конференції «Історія дитинства як предмет дослідження: спадок Ф. Ар'єса у Європі і Росії» (Москва, 1–2 жовтня 2009 р.) «Дитина XVIII–XX століть у світі слів: історія російського букваря, книги для читання та навчальної хрестоматії» (М.-Твер, 2009).

Натомість, в Україні дитинознавчий дискурс і далі здебільшого зосереджується в межах педагогіки, психології та частково етнографії, а «нова історична субдисципліна — історія дитинства — по суті відсутня» [22, с. 139]. Хоча останніми роками інтерес до власне історичного дослідження дитинства, насамперед у аспектах, пов'язаних із вивченням усної та локальної історії, біографіки, намітився, зокрема у працях із історичної антропології та демографії, урбаністики, мікро- та соціоісторії Інституту історії України НАНУ та соціокультурних аспектів біографіки Інституту біографічних досліджень НБУВ. У цьому контексті варто згадати монографію І. Сердюка «Полкових городов обивателі: історико-демографічна характеристика

міського населення Гетьманщини другої половини XVIII ст.» (Полтава, 2011), збірник «Прошу вас мене не забувати»: усні історії українських остарбайтерів (Х., 2009), тематичні збірники наукових праць «Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи» (Чернігів, 2007) та «Історія повсякденності: теорія та практика» (Переяслав-Хмельницький, 2010) та ін. Окремо слід сказати про започаткування значного історико-етнологічного проекту «Народна культура українців: життєвий цикл людини», перший том якого, укладений за редакцією М. Гримич, повністю присвячений дитинству [21]. Безпосередньо історичній проблематиці дитинства присвячені публікації О. Артюшенко [2], Нані Гогохія [7], Г. та Л. Голиш [8], О. Кісь [13], Я. Кіт [14], В. Липинського та М. Яцюка [17], Н. Марченко [18; 19], В. Мілчева [20], Т. Орлової [22], І. Сердюка [29] та ін. Власне, українська гуманітаристика поряд із іншими вже активно відповідає на запит, сформульований Т. Орловою: «Якщо сучасне гуманітарне знання визнає саме дитинство за відповідну точку життєвого шляху тієї чи іншої людини, фундамент людської біографії, то чому не розглядати його вплив на біографію, тобто історію усього народу? Адже такий підхід сприяв би розв'язанню найглибших соціальних загадок і культурних протиріч у його еволюції» [22, с. 139]. Сама ж дослідниця переконана, що історична доля та культурний генокод будь-якого суспільства прямо пов'язані з феноменом дитинства, «...без якого соціокультурне ціле у його історичному розвитку уявити неможливо. Пізнання дитинства не можна відокремити від історії народу, оскільки воно є частиною його способу існування та культури» [22, с. 139].

Коли йдеться про дитинство, зокрема й у біографічному сенсі, слід брати до уваги, що в різний час і в різних спільнотах дитиною людина залишалася до різного віку. Зазвичай, у традиційних культурах людина переходила у стан юнака/юнки на момент статевого дозрівання й далі вже визначалася з повноцінним соціальним статусом «дорослого». Нині Конвенція ООН про права дитини від 1989 р. зазначає, що: «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [16, с. 1]. Водночас, різні галузі знання вкладають у поняття «дитинство» різні сенси (психо-

фізичний стан, соціальний статус, демографічна група населення, тип користувача тощо) та напрацювали особні уявлення та підходи до цієї багатоаспектної проблеми. Відтак, досліджуючи історію дитинства загалом чи автобіографію дитинства зокрема, вчений-історик має бути свідомо націленим на міждисциплінарність як єдиний об'єктивний метод опрацювання цього складного соціокультурного феномену.

Певні засадничі принципи такого підходу легко віднайти у тенденціях «нового історичного мислення», ініційованою школою «Анналів» у другій половині минулого століття (зокрема, пов'язаність мікро- та макро- буття у межах соціоісторичних досліджень, взаємозумовленість особистісного та загального в історичному процесі тощо). На кінець ХХ ст., в силу залучення до соціоісторичних досліджень дитинства ідей і напрацювань психоісторії, та, як наслідок, появи низки культурологічних аспектів, в історії дитинства утвердилися соціокультурні підходи (див. роботи Є. Рибінського, С. Щеглової, І. Кона [15]). Саме вони дали змогу вийти з пануючого впродовж віків «педагогічного» погляду на дитинство (коли дитина в межах гуманітаристики розумілася лише як об'єкт педагогічних чинів) і не лише побачити в дитинстві об'єктивний засновок усієї подальшої біографії людини (здебільшого, завдяки появі психоаналізу), а й усвідомити дитинство як «глобальну філософсько-культурологічну проблему, що має неабияке значення для розуміння особливостей людини і людяності» [22, с. 139].

Своєрідним орієнтиром, що дає змогу окреслити межі власне історичного дослідження щодо дитинства є п'ять засадничих питань, запропонованих у 1985 р. у роботі «Історія дитинства» американськими вченими (Б. Робертс та ін.). Стисло їх можна означити як: 1) Які умови формували розвиток дітей? 2) Якими були соціальні, культурні та психологічні функції дітей? 3) Як ставилися дорослі до дітей та дитинства? 4) Яким був суб'єктивний досвід перебування дитиною в минулому? 5) Як діти впливали на дорослих і одне на одного? [22, с. 10]. Відповідь на будь-яке із цих питань вимагає залучення в якості джерела автобіографії дитинства, а питання щодо суб'єктивного досвіду дитинства повністю на них засновується, оскільки діти зазвичай залишають обмаль пам'яток свого досвіду.

Отже, подальший поступ історії дитинства як історичної субдисципліни принципово не можливий без з'ясування природи та специфіки автобіографій дитинства.

На думку Ж. Гасдорфа, поява автобіографії як жанру на противагу буденній «оповіді про себе» пов'язана з усвідомленням людиною «неповторності кожного індивідуального життя та є пізнім продуктом окремих цивілізацій... Людина, котра бере на себе труд розповідати про себе, знає, що сучасне відрізняється від минулого та що воно не повторюватиметься в майбутньому»⁷.

Оскільки життєвий шлях кожної особистості сприймається лише як «осмислене ціле, існуюче для інших у формі завершені (чи розказані як завершені) історії, тексту/розповіді/легенди про себе, індивідуальної «міфології»» (тут і далі переклад із рос. – Н. М.) [26], то будь-які «оповіді про себе, зокрема й літературні, (за Дж. Брунером) різняться насамперед наративною формою, в яких вони формулюються та виражаються. Відтак, в історичному плані форма оповіді про себе важливіша за зміст [4]. А що розповідь лежить у засновку психологічної, лінгвістичної, культурологічної та філософської основ організації смислу свідомості (за Ю. Хеннінгсенем), «автобіографія являє собою мовну ідентифікацію життя» [32, с. 15] і тому теж підкоряється законам нарації. Саме на цьому аспекті як визначальному щодо історичного дискурсу наголошує також Ф. Анкерсміт у фундаментальній праці «Наративна логіка. Семантичний аналіз мови істориків»: «в історіографії цінність історичної події визначається не так фактами, які в ній відкрито, як наративною інтерпретацією цих фактів» [1, с. 13].

Водночас, наратив розуміється як такий, що персоналізує переживання індивідом власного життя та є формою дискурсу, що належить персональному буттю людини⁸. Беззаперечне й те, що «наративний метод особливо чутливий до часового модулю людського існування» та спрямований на «з'ясування *значення* (виділення – Н. М.) подій для людського існування» [23]. Тобто, в межах біографіки наратив став одним із продуктивних способів наукового осмислення біографічного матеріалу

⁷ Цитується за: [4].

⁸ Див. дослідження Й. Брокмейера, Л. Газнок, Т. Подольської, О. Сапогової, В. Черниенко, М. Епштейна.

загалом і автобіографічного зокрема та дає змогу з'ясувати насамперед внутрішню логіку та суб'єктивні мотиви тих чи інших життєвих практик і їх «переповідання» (інтерпретації).

Окремо слід наголосити на аспекті, означеному відомим російським психологом О. Сапоговою: наративний підхід передбачає визнання за будь-якими культурними артефактами «статусу розповідних структур» і розуміння їх як «завершених організованих текстів різного рівня та змісту». Оскільки всі культури накопичують і передають власний досвід, системи сенсів і цінностей саме текстами, а також містять певні набори канонічних текстів, фрагментарно присутніх в усіх інших дискурсах і текстах даної культури, наратив виступає універсальною характеристикою всякої культури. У цьому сенсі наративний метод дає змогу в межах біографічного дискурсу віднаходити, модернізувати та транслювати смисли та цінності певної культури, а отже керувати змінами в «соціокультурній суті наступних поколінь даного суспільства» [26].

Отже, можна стверджувати, що не факт біографії, а саме його переповідання, «історія життя» як розповідь, зумовлена все новими й новими контекстами, є значимим як для історії як процесу людського буття загалом, так і для життя в його особистісних вимірах і найбільш повно та об'єктивно репрезентує взаємодію між ними. Водночас, можемо припустити, що долю людини визначає зокрема й набір створених культурою текстів, які вона отримує в своє розпорядження в процесі дорослішання. Саме вони являються «невичерпним семіотичним ресурсом для самоосмислення та самопрезентації в дискурсах» у той, час як рівень соціалізованості людини буде визначатися «мірою мовної компетентності суб'єкта» [26].

Традиційно вважається, що практика вирізняти в біографії людини як мінімум дитинство та зрілість існує у європейській інтелектуальній традиції принаймі від Ж.-Ж. Руссо. Натомість, послідовного чіткого розрізнення та наголошення біографії/автобіографії дитинства як осібної та феноменальної частини людського життєпису зазвичай не простежується не лише в історичному дискурсі, а й у гуманітаристиці загалом. У межах літературознавства І. Старовойт пояснює цю ситуацію «подвійною невизначеністю понять» як щодо мемуарних жанрів, так і щодо «дитинства» як такого [30, с. 178].

Мусимо визнати, що і для історичних дисциплін цей висновок видається цілком слухним.

Засновуючись на тому, що лише наприкінці ХІХ ст. зрілість людини почала асоціюватися «...насамперед із досягненням феномену народження, смерті, ідентичності, віри і так далі...», тоді як дитинство усвідомилося як «...особливий стан людської свідомості, що не переймається феноменологією буття, але від того не втрачає на силі і є рівноцінним зрілості» [30, с. 178]. І. Старовойт стверджує, що якщо визнання рівноцінності дитинного зі зрілим у людині призвело до «відкриття дитинства» (за Аріесом [3]), то утвердження автобіографії дитинства закріпило в культурі та ввело до наукового дискурсу історію та феноменологію дитинства як такі.

Формально у межах біографіки автобіографія дитинства може існувати:

а) як документ особового походження (у формі традиційної формальної/неформальної автобіографії, спогадів, листів, щоденникових записів, зокрема батьківських щоденників розвитку дитини, дитячих сповідальних щоденників тощо та їхніх частин);

б) як нетиповий (або новітній) документ особового походження⁹ чи документ усної історії (у формі офіційно зафіксованих даних соціологічних опитувань, результатів психологічних тестів і практик, електронних і мережевих документів тощо);

в) як літературний твір¹⁰ (здебільшого, прозовий).

Відразу слід зазначити, що різні форми існування автобіографії дитинства окрім спільних загальних рис, мають власні, притаманні лише їм ознаки, що зумовлює також окремішні специфічні труднощі при їх опрацюванні. Скажімо, в межах літературної автобіографії дитинства на заваді науковому осмисленню стає повсякчасне сплутування автобіографії як жанру та автобіографізму як певної особливості творчої ма-

⁹ Визначення пропонується нами як робоче на позначення ще теоретично мало осмислених документів особового походження, які виникають і накопичуються в межах реалізації розмаїтих новітніх дослідницьких проєктів та як результат інформатизації життя.

¹⁰ Тракткування автобіографічних за суттю «дитячих» творів інших видів мистецтва (музичних, живописних, пластичних тощо) лежить поза межами нашого дослідження як немовне, а, отже, лише засобами мови не описуване.

нери (полягає в наповненні твору фактами з власного життя письменника) [33].

Свого часу Дж. Брунер зазначав, що: «...будь-яку історію, яку хтось про щось розповідає, краще зрозуміти, враховуючи інші можливі способи, якими вона може бути розказана» [4]. У сенсі нашого дослідження ця теза зводиться до вимоги окремого ґрунтовного джерелознавчого дослідження кожного з названих формальних різновидів автобіографії дитинства, оскільки постає завдання не лише узагальнення вже напрацьованого у межах окремих дискурсів досвіду, а й приведення його до єдиної щодо цього виду джерел методики. Йдеться про те, що на сьогодні гуманітаристикою напрацьовано значний науковий ресурс щодо методології та методики опрацювання і дослідження як автобіографічних документів особового походження, так і документів усної історії та літературних автобіографічних текстів і автобіографій. Водночас, вони фактично ніколи не розглядалися спільно й цілісно в аспекті автобіографії дитинства. Натомість, і в практиці життя, і в межах наукового пошуку в даній царині індивідуальна картина творення, відтворення та транслювання «дитинства» існує лише і саме як сума вказаних формальних виявів автобіографії дитинства. Так, об'єктивація дитинства О. Довженка засновується на співставленні його «Автобіографії», автобіографічної кіноповіді «Зачарована Десна» та записів «Щоденника», які навіть на поверхневий погляд творять суперечливу багатозначну картину [30, с. 181]. А безжально відверта автобіографічна повість цього річного Лауреата Державної премії імені Т. Г. Шевченка В. Рутківського «Потерчата» (2008) набуває документальності лише на тлі «Автобіографії» [24], епістолярію та низки нетипових документів особового походження автора (свідома фіксація сновидінь¹¹, анкетування [25], інтерв'ю¹² тощо). Скажімо, схильність хлопчика до бродяжництва перестає бути «привілеєм дитинства», зникає романтизація та драматизація постатей батьків і друзів, піднесені до рівня «визначального повороту долі» події описуються як буденні, чітких контурів набуває географія та хронологія оповіді тощо.

¹¹ Писалися на замовлення І. Малковича для видання «Сновиди. Сні українських письменників» (2010).

¹² Скажімо, для ж. «Вежа», сайту «ЛітАкцент» та ін.

Отже, можемо припустити, що автобіографії дитинства доцільно розглядати в контексті біографічного джерелознавства не як окремі малозначимі просопографічні документальні сегменти, а як сукупність цілісного знання про дитинство індивіда, виявлене в сумі різножанрових наративів, поєднаних між собою за тезаурусним принципом. Йдеться про те, що формально різні автобіографії дитинства однієї особи завжди мають спільним не **історію життя** (хронологічно представлений перебіг подій), а **одиницю життя** («подія в сенсі дії, що постійно відбувається з людиною, чи випадок у сукупності усіх його значимих і не значимих для людини ознак» [28, с. 60])¹³.

Окремої розмови потребує також питання достовірності автобіографії дитинства як біографічного джерела. На думку низки дослідників біографія дитинства повсякчас залишається сутнісно антидокументальною, хоча і об'єктивно інформативною [1; 4; 10; 15; 23; 26; 30]. Йдеться про те, що, як зазначає І. Старовойт, «...становлення людської особистості варіативне, перервне, нестійке», тому «...істинність спогадів дитинства геть не залежить від істинності документальної. ... спогади дитинства принципово антидокументальні, ... з глибини їх підсвічує певна міфологія дитинства...» [30, с. 181–182]. Та, хоча, до прикладу, дитинство, зафіксоване у «Автобіографії» О. Довженка кардинально відмінне від світу Сашка із «Зачарованої Десни»¹⁴, це не різниця факту, а різниця способу його переповідання («...офіційну «Автобіографію» він писав по-дорослому, а «Десну» — поринаючи в автентіку дитячих вражень та інтуїції, первинного світосприйняття» [30, с. 181]). Власне, наратизація (переповідання) щоразу пропонує відтвореній події «новий одяг», вибраний із «запасників» до-

¹³ Гадаємо, саме в сенсі «одиниці життя» найдоцільніше вживати в біографії все ще належно не визначене поняття «біограми». Т. т. розуміти під «біограмою» не всяке біографічне повідомлення (по суті, «недобіографію»), а лише зафіксований у конкретному джерелі біографічний факт чи подію. Тоді, відповідно, більш чітко можна буде розмежувати типологічні ознаки різноманітних «робочих зошитів», «підготовчих матеріалів» тощо, оскільки одні з них будуть тяжіти до тезауруса біограм, а інші — до біограмних життєписів.

¹⁴ Те саме простежується при співставленні творів і документів особового походження Гр. Тютюнника, В. Близнеця, В. Рутківського та ін. Але то — тема окремого дослідження.

ступної індивідові культурної традиції, тобто, кожний оповідач описує значимі для нього події власного життя виключно засобами, запозиченими із семіотичних ресурсів осягнутої ним культури. Таким чином, апелюючи до наявних культурних прототипів із метою достовірнішого та переконливішого змалювання власної унікальної події, індивід буквально намагається «вписати» себе в часопростір «своєї» спільноти. Те саме підтверджує праця Дж. Брунера «Життя як наратив»: «Обумовлені своєю сконструйованістю та залежністю від культурних конвенцій і лінгвістичних правил, життєписи явно відображають поширені теорії про «можливі життя», що є частиною кожної культури. Насправді, єдино важливий спосіб охарактеризувати культуру — шляхом наративних моделей, які вона надає для життєписів» [4]. Отже, спираючись на «писемні егодокументи, за допомогою дискурс-аналізу» [30, с. 180] можна виявити не лише суб'єктивне ставлення/враження/переживання людини, а й з'ясувати сутнісні ознаки конкретного індивідуального дитинства та закладені в ньому цілепокладання наступного життя, а також ключові для певної епохи матричні коди взаємостосунків світу дітей і світу дорослих. Для цього придатуться також певні, притаманні лише автобіографічній нарації особливості, зокрема «подієве очікування» або «екзистенційна готовність» суб'єкта¹⁵, «насичений опис»¹⁶, символізація, змістова ієрархізація тощо [27; 28].

Та якщо біографіка може цікавитися як формуванням спільної структури типової для певного часу та суспільної страти біографії, так і її індивідуальним наповненням, то що в такому разі є змістом життєпису — структурні частини, факти, події життя, чи той сенс, якого надає їм в ході життя сама людина? Що є сенсом життєпису, якщо не його конструювання особистістю під впливом тих чи інших культурних умов? І в чому тоді мета роботи біографа — у відтворенні подій життя чи його сенсів? Ці питання неминуче постають перед кожним, хто спробує, полишивши традиційний «педагогічний»

¹⁵ Йдеться про стани очікування ситуації, яка «обов'язково має бути», оскільки є «невід'ємною складовою життя» (навчання, закоханість, створення родини, втрата рідних тощо).

¹⁶ Перетворення дії чи випадку в подію шляхом наратизації, коли, опираючись на культурні ресурси, людина саме їх вирізняє з низки подібних у своєму житті, надаючи в ході переповідання певної надмірної значимості.

погляд на дитинство, дослідити його феномен у конкретиці документальних виявів, зокрема й автобіографії дитинства.

Щодо суспільної значимості з'ясування суті зафіксованих в автобіографії дитинства індивідуальних досвідів і поширених у суспільстві біографічних матриць, то, на думку О. Є. Сапогової, здатність конкретної людини «бути носієм культури і, дорослішаючи, ставати агентом соціалізації для наступних поколінь невіддільна від знання нею значень ключових для даної культури оповідей із їхніми сюжетами та персонажами. Трансляція та керування засвоєнням смислів і цінностей своєї культури – спеціальне завдання системи освіти будь-якого суспільства. Як тільки частина смислів і цінностей, що транлюються через посередництво текстів, втрачається чи підміняється іншими (зокрема й випадковими, ситуативно зумовленими), як тільки втрачається суспільний контроль за обов'язковістю трансляції певного набору текстів, ... дуже швидко змінюється і соціокультурна суть наступних поколінь даного суспільства» [26]. Щодо останнього авторка наголошує на важливості свідомого добору творів до шкільних курсів. Окремо вона вказує на важливість спадковості в текстотворенні, коли текст допомагає одні й ті самі смисли кодувати різними текстовими засобами.

Підсумовуючи, маємо наголосити, що поступ гуманітарного знання в світі кардинально змінив погляд на дитинство, вбачаючи у ньому як засновку людської біографії, так і рівноцінну складову та засадничий спосіб/принцип існування культури, що знайшло своє відображення також у межах української гуманітаристики, зокрема в історичному дискурсі та біографіці. Осібне місце в джерельній базі дослідження дитинства у його історичному аспекті посідає автобіографія дитинства, яка, на наш погляд, є не лише просопографічним джерелом, а й задає більш-менш об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події, а також містить низку невідтворюваних в жодних інших джерелах відомостей.

1. Анкерсмит, Ф. Нарративная логика. Семантический анализ языка историков [Текст] / Ф. Анкерсмит ; пер с англ. О. Гавришиной, А. Олейникова ; под науч. ред. Л. Б. Макеевой. – М. : Идея-Пресс, 2003. – 360 с.
2. Артюшенко, О. Охорона материнства і дитинства в УСРР у 1928–1933 рр. [Текст] / Ольга Артюшенко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідом. зб. наук. праць. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – № 19, ч. 2. – С. 142–168.
3. Арьес, Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке [Текст] / Филипп Арьес ; пер. с франц. Я. Ю. Старцева при участии В. А. Бабинцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. – 416 с. – (Другая история).
4. Брунер, Джером. Жизнь как нарратив [Электронный ресурс] / Джером Брунер ; пер. М. Соколовой за узд. : Bruner, J. (1987). Life as Narrative. Social Research, 54 (1), 11–32 // Постнеклассическая психология. Социальный конструкционизм и нарративный подход : интернет сайт журнала. – 2005. – № 1 (2). – Режим доступа : <http://narrativerpsy.narod.ru/num1-2005.html> – Название с экрана.
5. Валеvский, А. Л. Основы биографики [Текст] / Алексей Валеvский. – К. : Наук. думка, 1993. – 111 с.
6. Вздyльська, В. Історія дитинства : психоісторія [Електронний ресурс] / Валентина Вздyльська // Казкарка. – Режим доступу : <http://kazkarka.com> – Назва з екрану.
7. Гогохія, Н. Праця, навчання та дозвілля у житті дитини в УРСР (1929–1939) [Текст] / Нані Гогохія // Проблеми історії України: факти, судження пошуки. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – № 20. – С. 255–268.
8. Голиш, Г. Трагедія знівченого дитинства [Текст] / Г. Голиш, Л. Голиш // Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. – К. : НВП «Наук. думка», 2011. – С. 127–174.
9. Голубович, И. В. «Третье пространство» биографии: феномен «историй жизни» [Текст] / И. В. Голубович // Феноменология і мистецтво : щорічник Укр. феноменологічного т-ва, 2002–2003. – К. : ППС-2002, 2005. – С. 75–84.
10. Голубович, И. В. Биография: силуэт на фоне Humanities [Текст] : монография / И. В. Голубович. – О. : СП Фридман, 2008. – 397 с.
11. Демоз Л. Психоистория [Текст] / Л. Демоз ; пер. с англ. А. В. Шкура-тов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 512 с.
12. Кирчанов, М. В. Психоистория: история и основные направления исследовательской деятельности [Электронный ресурс] / М. В. Кирчанов // Бим-Бат Борис Михайлович. – Режим доступа : http://www.bim-bad.ru/biblioteka/article_full.php?aid=1523&binn_rubrik_pl_articles=112 – Название с экрана.
13. Кись, О. Материнство и детство в украинской традиции: деконструкция мифа [Текст] / Оксана Кись // Социальная история : ежегодник, 2003. Женская и гендерная история. – М. : Рос. политич. энциклопедия, 2003. – С. 156–172.
14. Кіт, Я. І. Христіна Хігер – дитина львівського Голокосту [Текст] / Я. І. Кіт // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького нац. у-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. 30. – С. 99–103.

15. Кон, И.С. Детство как социальный феномен [Текст] / Игорь Семёнович Кон // Журнал исследований социальной политики. – 2004. – Т. 2, № 2. – С. 151–175.
16. Конвенція про права дитини (Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ (789-12) від 27.02.91 // Законодавство України. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_021. – Назва з екрану.
17. Липинський, В. Фінансування і матеріальний стан установ соціального захисту дитинства в УСРР у 1920-ті роки [Текст] / В. Липинський, М. Яцюк // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К. : Ін-т іст. України НАН України, 2007. – № 12. – С. 221–227.
18. Марченко, Н. П. Біографічна інформація у виданнях для дітей у контексті сучасних завдань біографістики [Текст] / Н. П. Марченко // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 105–144.
19. Марченко, Н. П. Дитинство як предмет дослідження біографічної науки [Текст] / Н. П. Марченко // Наук. праці НБУВ. – 2010. – С. 508–519.
20. Мільчев, В. І. Козацькі наративи XVIII століття як джерело дослідження соціальної історії Запорозжя [Текст] / В. І. Мільчев // Наук. праці істор. ф-ту Запорізького нац. ун-ту. – Запоріжжя : ЗНУ, 2011. – Вип. 30. – С. 244–251.
21. Народна культура українців: життєвий цикл людини [Текст]. – К. : Дуліби, 2008. – Т. 1 : Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / під ред. М. Гримич. – 400 с.
22. Орлова, Т. В. Історія дитинства – новий напрямок соціальної історії України [Текст] / Т. В. Орлова // Гілея: наук. вісник : зб. наук. пр. – К. : [б. и.], 2011. – Вип. 47 (№ 5). – С. 138–144.
23. Подольська, Т. В. Наративна ідентичність у просторі комунікативно-дискурсивних практик [Текст] / Т. В. Подольська // Філософські обрії. – 2008. – № 20. – С. 90–102.
24. Рутківський, В. Г. Автобіографія [Текст] / В. Г. Рутківський // Володимир Григорович Рутківський. «Яке то неймовірне щастя – бути просто людиною!» : біобібліогр. нарис. – К., 2010. – С. 42–48.
25. Рутківський, В. Г. Спогади у листах. – Домашній архів Н. П. Марченко, 87 арк.
26. Сапогова, Е. Е. «Римейки жизни»: конструирование автобиографического нарратива [Электронный документ] / Е. Е. Сапогова // Домашняя страничка Елены Евгеньевны Сапоговой. – Режим доступа : <http://esapogova.narod.ru/texts/rimeik.htm>. – Название с экрана.
27. Сапогова, Е. Е. Автобиографический нарратив в контексте культурно-исторической психологии [Текст] / Е. Е. Сапогова // Культурно-истор. психология. – 2005. – № 2. – С. 63–74.
28. Сапогова, Е. Е. Событие в структуре биографического текста [Текст] / Е. Е. Сапогова // Там же. – 2006. – № 1. – С. 60–64.
29. Сердюк, І. Щоденник Миколи Ханенка як джерело для вивчення світоглядних уявлень про малолітню дитину в українському раннього модерному суспільстві [Текст] / І. Сердюк // Історія повсякденності: теорія та практика : матер. Всеукр. наук. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – С. 81–84.

30. Старовойт, І. Автобіографія дитинства [Текст] / І. Старовойт // Вісник Львів. ун-та. Серія філолог. – 2004. – Вип. 33, ч.1. – С. 178–185.
31. Степин, В. С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция [Текст] / В. С. Степин. – М. : Прогресс-Традиция. 2000. – 743 с.
32. Хеннингсен, Ю. Автобиография и педагогика [Текст] / Ю. Хеннингсен. – М. : Изд-во УРАО, 2000. – 184 с.
33. Цяпа, А. Г. Автобіографія як проєкція творця та національної літературно-культурної традиції (Улас Самчук, Еліас Канетті) [Текст] : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.05 / А. Г. Цяпа ; ТНПУ ім. В. Гнатюка. – Т., 2006. – 20 с.
34. Эриксон, Э. Г. Детство и общество [Текст] / Эрик Г. Эриксон ; пер. и науч. ред. А. А. Алексеев. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Речь, 2000. – 415 с. : рис. – (Мастерская психологии и психотерапии).
35. DeMause, L. The History of Childhood [Text] / Lloyd DeMause. – Northvale, New Jersey : Jason Aronson, 1995. – 450 p.
36. Lerer, S. Children's Literature. A reader's history from Aesop to Harry Potter [Text] / Seth Lerer. – Chicago : The University of Chicago Press., 2008. – 396 p.
37. Marcus, L. S. Minders of Make-Believe: Idealists, Entrepreneurs, and the Shaping of American Children's Literature [Text] / Leonard S. Marcus. – Houghton Mifflin, 2008. – 402 p.
38. Stearns, P. N. Growing Up: The History of Childhood in a Global Context [Text] / Peter N. Stearns. – Baylor University Press, 2005. – 279 p.

Марченко Н. П. Автобіографія дитинства в межах біографічного дискурсу.

Ключові слова: біографіка, біографія, джерела біографічних досліджень, історія дитинства, автобіографія дитинства.

Проаналізований досвід вивчення дитинства в межах історичного дискурсу та суміжних дисциплін. Зроблена спроба окреслити межі, в яких автобіографія дитинства може бути джерелом біографічного знання, та визначити форми, в яких вона існує в біографіці. Розглянуто автобіографію дитинства як просопографічне джерело, що містить низку невідтворюваних у жодних інших джерелах відомостей, та як об'єктивний вектор погляду на визначальні для становлення ідентичності особистості фактори та події. Припускається, що автобіографії дитинства доцільно розглядати в контексті біографічного джерелознавства не як окремі малозначимі просопографічні документальні сегменти, а як сукупність цілісного знання про дитинство індивіда, виявлене в сумі різножанрових наративів, поєднаних між собою за тезаурусним принципом.

Marchenko N.P. Autobiography of childhood in terms of biographic discourse.

Key words: biography study, biography, sources of biographic researches, history of childhood, autobiography of childhood.

Experience of childhood research in terms of historical discourse and

allied disciplines is analyzed. An attempt is made to outline boundaries, within which the autobiography of childhood can be a source of biographic knowledge, and to determine forms in which it exists in the biography study. The autobiography of childhood is considered as a prosopographic source containing a portion of facts, not reproduced in any other sources, and as an objective vector of view of factors and events determinant for personality's identity establishment. It is assumed that it is expedient to consider autobiographies of childhood in the context of biographic source studies not as separate insignificant prosopographic documentary segments, but as a set of the entire knowledge about individual's childhood, revealed in a scope of narratives of different genres, combined with each other by the principle of thesaurus.

Марченко Н. П. Автобиография детства в рамках биографического дискурса.

Ключевые слова: биографика, биография, источники биографических исследований, история детства, автобиография детства.

Проанализирован опыт изучения детства в пределах исторического дискурса и смежных дисциплин. Сделана попытка очертить пределы, в которых автобиография детства может быть источником биографического знания, а также выявить формы, в каких она существует в биографике. Рассмотрена автобиография детства как просопографический источник, хранящий целый ряд нигде более не отображённых сведений, и как объективный вектор рассмотрения ключевых для становления идентичности личности факторов и событий. Предполагается, что автобиографии детства стоит рассматривать в контексте биографического источниковедения не как отдельные малозначимые просопографические документальные сегменты, а как совокупность целостного знания о детстве индивида, выявленную в сумме разножанровых нарративов, объединённых между собой тезаурусным принципом.

ДОСЛІДЖЕННЯ З БІОГРАФІКИ

УДК 929 Гамченки : 355-057.36

*Світлана Миколаївна ЛЯШКО,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ЖИТТЄПИС РОДУ ГАМЧЕНКІВ: ПРОБЛЕМИ ПРОСОПОГРАФІЇ В КОНТЕКСТІ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІСТОРИЧНОГО ЧАСУ ТА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ

*«...як часом повільно крутяться жорна правди»
Г. Костырченко¹*

На прикладі життєпису житомирської родини Гамченків розглядаються суб'єктно-об'єктні та джерелознавчі проблеми висвітлення біографій та долі людей, які належали до представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії, а після 1917 р. змушені були інтегруватися до військового та суспільно-політичного життя в Україні.

Ключові слова: біографія, джерельна база, офіцерський корпус Російської імперії.

Subjective, objective and source studying problems of depicting biographies and fates of people, who were representatives of officers' corps of the Russian Empire armed forces, and after 1917 had to integrate into military and socio-political life of Ukraine, are considered as exemplified by the Gamchenko family's life history.

Key words: biography, source base, officers' corps of the Russian Empire.

На примере жизнеописания семьи Гамченко рассматриваются субъективные, объективные, а также источниковедческие проблемы отображения биографий и судеб людей, принадлежащих к представи-

¹ Костырченко, Г. Сталин против «космополитов» / Г. Костырченко. – М., 2010. – С. 347.

телям офіцерського корпусу вооружених сил Російської імперії, а після 1917 г. вимужених інтегруватися в воєнну і громадсько-політичну життя в Україні.

Ключеві слова: біографія, джерела, офіцерський корпус Російської імперії.

Перша світова війна та Жовтнева революція в Росії кардинально змінили політичну карту світу, кордони Російської імперії, соціально-економічне становище багатонаціональної імперії, структуру її суспільства, соціальні відносини на мікро- та макрорівнях, психологію та ментальність людей. Одним із таких наслідків стало порушення життя і успішної військової кар'єри багатьох представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії, до якого належала, зокрема, й українська родина Гамченків.

Складність і багатоплановість самої проблеми не дає змоги в межах даної публікації вирішити її в усіх аспектах, відтак ми маємо на меті розглянути лише окремі питання, що видаються найважливішими для подальшого поступу біографістики і, водночас, потребують додаткового осмислення та вивчення в широкому історичному дискурсі.

Попри явне зацікавлення вітчизняної історичної науки долями російського офіцера та їхніх родин, українців за походженням, чимало аспектів цієї проблеми (за винятком усталеної кількості персоналій) ще й досі є маловивченими, а її розробка в українській історико-біографічній літературі лише в останнє десятиріччя починає цікавити істориків у різних аспектах [96]. Водночас, щодо методики висвітлення біографій, проблема має суб'єктно-об'єктний контекст, пов'язаний із історичним поворотом та зумовленими ним обставинами суспільного конфлікту, в яких опинилися у першій третині ХХ ст. реальні люди. Тому багато в чому ці складні історичні події можна зрозуміти лише в переломленні конкретних людських долі.

Кожна країна має родини, зокрема й військовиків, долі яких нерозривно пов'язані з історичним поступом усього суспільства [5; 77; 103]. Стосовно України до таких серед інших (родина генералів Аркасів, адміралів Манганарі) можна зарахувати й родину Гамченків, з якої вийшли чотири генерали російської армії й українських Збройних сил. Натомість,

в ЕУ [15, с. 353] згадується ім'я лише одного її представника — С. С. Гамченка, відомого українського археолога кінця XIX – 30-х рр. XX ст., чий праця та науковий внесок до археології привертають увагу сучасних дослідників, а наукова біографія залишається об'єктом дослідження істориків цієї науки [7, с. 146; 61; 62; 64; 65; 75; 89]. Щодо інших представників родини, то за роки незалежності в Україні з'явилися кілька біографічних довідкових видань — «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки» (К., 1995), «Генералітет українських визвольних змагань. Біограмії генералів та адміралів українських військових формацій першої половини XX століття» (Л., 1995), «Збройні сили України першої половини XX ст. Генерали і адмірали» (Л.; Х., 2007), «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» (К., 2007), — в яких міститься стисла інформація щодо Є. С. Гамченка [98, с. 95], Є. С. та Д. С. Гамченків [56, с. 135], Є. С., Д. С., І. С. Гамченків [63, с. 63, 64], Є. С. Гамченка [97, с. 100]. На жаль, джерельна база та біобібліографія досліджень у названих довідниках досить обмежені й жодне з видань не пов'язує зазначених осіб родинними стосунками, окрім розвідки житомирських краєзнавців Р. Кондратюка та О. Тарабукіна «Сергій Гамченко, відомий і невідомий» [57]. Тому реконструкція історії родини Гамченків потребувала пошуку нових джерел, історіографічних праць і методик, на підставі яких можливо було б зробити спробу у повнішому обсязі реконструювати біографії Сергія, Івана, Дмитра та Євгена Гамченків, знайти підтвердження їхніх родинних зв'язків, а також поширити пошук на інших членів родини.

Зокрема, до розгляду нами були залучені матеріали Державного архіву Житомирської області («Дело Вольнского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» [35]), особових фондів С. С. Гамченка [69] та О. Ф. Лагодовської [70], фонду Всеукраїнського археологічного комітету, що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України; Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [45], Державного архіву Служби безпеки України («Архівно-слідча справа Гамченка Є. С.») [36]), опубліковані праці С. С. Гамченка та дотичні історіографічні роботи. Низка джерел вводиться до наукового обігу вперше.

Зважаючи на те, що при реконструкції біографій представників родини Гамченків відчувалася відсутність низки джерел особистого характеру (що створювало для автора статті певні епістемологічні труднощі), для реконструкції окремих фрагментів життя використовувалися інші історичні джерела, що давали змогу вести біографічне дослідження у ширшому культурно-історичному контексті.

Оскільки у центрі дослідження опинилися пов'язані родинними зв'язками особи у їх локальних ситуаціях у контексті соціальних структур і практик, які давали змогу героям у різний спосіб реагувати на схожі обставини та соціальний досвід, перед нами відкрилася також можливість проаналізувати мотиваційні аспекти людської поведінки, зумовлені соціальними структурами, природними факторами тощо. Як наслідок, обмеженість джерел особового походження обумовила поєднання мотиваційної моделі зі структурною (що дало змогу пов'язати поведінку людей, соціокультурні уявлення, економічні, політичні, духовні мікропроцеси), а використання в конкретному історичному дослідженні інтеграційного потенціалу соціокультурного аналізу — змінювати масштаби (розміри, форму, зміст об'єкту дослідження) та переходити від осіб до структур і назад, реконструюючи декілька контекстів водночас.

Родоначальником роду Гамченків слід вважати *Григорія Петровича Гамченка* [35, с. 13, 24, 29], котрий народився близько 1787–1788 рр. у селянській родині. Вступивши 1 січня 1805 р.² юнгою на судно Чорноморського флоту, він пройшов усі послужні ступені та 1829 р. був проведений у перше офіцерське звання — прапорщика, що за тогочасними законами давало право на отримання спадкового дворянства³. Під час служби одружений не був, рухомим і нерухомим майном не володів. Пішов у відставку 1 квітня 1831 р. у 43-річному віці. Дружина — Ликера Олександрівна, син — Спиридон.

² Тут і далі дати до 1917 р. наводяться за старим стилем.

³ Уперше на законодавчому рівні визнання юридичних прав дворян Російської імперії було започатковане указом від 06.01.1721 р., № 3705, за яким «всі обер-офіцери, які ... не з дворян, вони, їхні діти та їхні нащадки є дворяни і їм належить видавати патенти на дворянство» [81, с. 290]. Такий спосіб отримання дворянського статусу зберігався до 1845 р.

Гамченко Спиридон Григорович [35, с. 15, 65–70] народився 22 березня 1837 р. і був охрещений 27 березня 1837 р., що засвідчують метричні книги м. Євпаторії Симферопольського повіту Таврійської губернії⁴. За довідкою Головного штабу від 6 липня 1866 р. за № 10526, походив із спадкових дворян Таврійської губернії, які були занесені до другої частини Житомирської дворянської родовідної книги спадкового дворянства⁵. Як спадковий дворянин «за чином батька» Спиридон вступив на військову службу. Виховувався в Смоленському батальйоні військових кантоністів, а з 22 квітня 1854 р. був рядовим у Білозерському піхотному Його королівської високоності великого герцога Гессенського полку, що 1855 р. брав участь в обороні Севастополя. Спиридон Григорович був нагороджений срібною медаллю за захист Севастополя та бронзовою на Андріївській стрічці – в пам'ять про війну 1853–1856 рр. Брав участь «у походах і справах» проти об'єднаних військ Туреччини, Англії, Франції, Сардинії. Мав медаль за придушення польського заколоту 1863 р. Отримав звання прапорщика 23 липня 1858 р. та був переведений до Житомирського батальйону внутрішньої варті. Подальша служба проходила в межах Волинської губернії у підпорядкуванні Волинського губернського військового начальника. Чин підпоручика отримав 29 травня 1868 р. за відзнаку в службі та вислугу років. Із 1870 р. С. Г. Гамченко був діловодом в Управі Волинського губернського військового начальника, а з 11 жовтня 1874 р. служив у 125 піхотному Курському полку [3], що входив до складу 32-ї піхотної дивізії 11-го армійського корпусу та на той час дислокувався у м. Рівне Волинської губернії. 11 березня 1877 р. Спиридон Григорович став штабс-капітаном і в 1878 р. опинився у діючій армії. Відзначився у Російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Зокрема, 9 вересня в Чаїркіойській битві на території Румунії, у бою на Юриклерських висотах штабс-капітан С. Г. Гамченко разом із поручиком Моссаковським, підпоручиками Мелентьєвим та Єніним «помогали капи-

⁴ У справі зберігається копія метричного свідоцтва, виданого у Херсонській духовній консисторії 22 липня 1855 р. за № 8336 [35, с. 18]. До 1917 р. духовні консисторії виконували функції секретаріату, архіву та органу надзору й контролю за професійною діяльністю священників [90].

⁵ До другої частини Родовідної книги вносилися роди військового дворянства.

тану Сангайло воодушевлять нижних чинов к стойкому сопротивлению грозной атаке многочисленных неприятельских колон». У Косабинській битві 28 листопада «многие офицеры полка, разъединенные на обширной и пересеченной позиции неожиданною атакою неприятеля, выказали замечательные примеры находчивости, неустрашимости и стремления к взаимной выручке...». Капітан С. Г. Гамченко разом із іншими офіцерами «... прийнялись быстро собирать и устраивать свои роты для встречи неприятеля...» [3].

На початок 1904 р. Спиридон Григорович був майором у відставці, одружений на дочці підпоручика у відставці Пухтаєвича – Олександрі Василівні [35, с. 21, 33, 38, 40]. Родина мешкала у Житомирі та мала шістьох синів – Сергія (народжений 7 жовтня 1860 р.), Михайла (народжений 11 жовтня 1862 р.), Івана (народжений 29 жовтня 1864 р.), Дмитра (народжений 16 жовтня 1866 р.), Олександра (народжений 9 серпня 1870 р.) і Євгена (народжений 27 липня 1874 р.). Четверо з них стали професійними військовими. Відомостей про Олександра та Михайла ми не маємо.

Діти народилися у родині професійного військового російської армії, дворянина у другому поколінні. Одруження на дочці військового, відсутність, як і у більшості сімей військовиків, нерухомості, визначили, очевидно, і долю дітей, які змушені були обрати військову кар'єру.

У біографічних документах наводиться декілька дат народження *Сергія Спиридоновича Гамченка*. В автобіографії (1928) він пише, що «народився 7 жовтня 1859 р. в українській бідній численній родині на Волині» [45] у м. Ратному Ковельського повіту Волинської губернії⁶. У послужному списку його батька, Спиридона Григоровича, вказується, що Сергій народився 7 жовтня 1860 р. [35, с. 21], що підтверджує також запис у метричній книзі церкви Різдва Богородиці містечка Ратного [57], де С. Г. Гамченко, на той час прапорщик Житомирського батальйону внутрішньої сторожі, завідував Ратненською етапною командою. Матеріальний стан родини у ті роки як «сумний» визначала учениця С. С. Гамченка, його колега та автор життєпису археолога – О. Ф. Лагодовська.

Початок військової освіти Сергія Гамченка пов'язаний із Володимирською Київською військовою гімназією, закінчен-

⁶ Нині – смт. Ратне Ратнівського району Волинської області.

ня якої відкривало можливості вступу до військового училища. Очевидно, він вступив до гімназії, у відповідності до її статуту, в неповні 12 років у 1872 р. і навчався там сім обов'язкових років. Як свідчить екзаменаційна відомість за 1878 р., Сергій Гамченко, учень VI класу, займав четверте місце за успішністю у гімназії та мав найвищі бали з історії та географії [57]. За спогадами вихованця цієї гімназії Д. Кладіашвілі, навчання «... йшло за програмою реальних училищ, замість латинської та грецької мов викладали нові іноземні мови. Вихователями нашими були цивільні люди з вищою освітою. У нас викладали кращі педагоги Києва. Багато хто з них були професорами університету» [51, с. 247].

Справді, у другій половині 70-х рр. XIX ст. педагогами у військовій гімназії працювали відомі професори Київського університету Св. Володимира. Так, географію читав приват-доцент фізичної географії А. В. Косовський, учителем російської словесності в 80-90-і рр. був майбутній академік УАН — П. Г. Житецький, а математику викладав І. В. Слешинський, який незабаром став приват-доцентом Новоросійського університету. Викладанням малювання займався академік Рогачевський. А викладачі Ю. Ю. Цветковський (історія та література) та В. Л. Беренштам (історія та географія) були відомі своєю діяльністю у Південно-Західному відділенні Російського географічного товариства. Згадані викладачі, без сумніву, сприяли розвиткові природних здібностей юнака до історії, географії, топографії, креслення, малювання, точних наук. На користь цього свідчить, скажімо, те, що польові креслення, малюнки, карти та звіти С. С. Гамченка-археолога надзвичайно ретельні та відповідають сучасним вимогам до цих видів фіксації археологічних пам'яток.

Окрім гімназійного навчання, юнак мав можливість відвідувати лекції на історичному факультеті Київського університету Св. Володимира та читання в Історичному товаристві Нестора-Літописця, розвивати свою зацікавленість до стародавньої історії, підтримуючи контакти з провідними українськими істориками. Так, під час літніх вакацій 1878 р. Сергій Гамченко зазнайомився з професором Київського університету Св. Володимира В. Б. Антоновичем і взяв участь у розкопках древлянського курганного могильника в передмісті Житомира — Мальованці.

Після військової гімназії (1879) С. С. Гамченко продовжив навчання у Третньому Олександрівському військовому училищі в Москві [35, с. 81]. В основу учбового курсу тут були покладені військові тактика, фортифікація, топографія, артилерійське та військово-адміністративне право, військове законодавство, а також загальноосвітні предмети — Закон Божий, російський й іноземні мови, математика, хімія, фізика, креслення, історія, статистика, пізніше додалися логіка та психологія. Так склалося, що інтерес юнака до стародавньої історії посилили лекції професора Московського університету, відомого історика В. О. Ключевського, які він мав змогу прослухати. Обидва навчальні заклади юнак закінчив за 1-им розрядом⁷.

Із училища⁸ (1881) юнак був випущений прапорщиком⁹ артилерії та призначений до 32-ї піхотної дивізії 11-го армійського корпусу, що з часів служби його батька дислокувалася у Рівному, де прослужив на різних посадах до 1904 р. Із документів, поданих до Волинського дворянського депутатського зібрання, відомо, що чин підпоручика він отримав 1 грудня 1883 р., поручика — 8 серпня 1885 р., а 30 серпня 1892 р. за відмінну службу став штабс-капітаном [35, с. 81]. У 1885–1890 рр. поручик С. С. Гамченко служив старшим ад'ютантом в Управлінні начальника артилерії 11-го армійського корпусу [69, 0–2, № 7/12] генерала О. В. Аносова¹⁰, якій відіграв помітну роль у його житті, оскільки підтримав і багато в чому сприяв захопленню юнака історичною наукою. Згодом вдяч-

⁷ Випускники, які випускалися по першому розрядові, повинні були мати не менше 8 балів у середньому, не менше 9 балів – по поведінці та військових предметах і не менше 6 – із решти предметів. Випускалися підпоручиками з одним роком старшинства (наступне звання вони мали отримати не через 4, а через 3 роки), кращі – направлялися до гвардії.

⁸ Одночасно з С. С. Гамченком це училище закінчили: Головнокомандувач Російськими збройними сухопутними та морськими силами у Прибалтійському районі в 1919 р. М. М. Юденич; письменник, автор біографічної повісті «На переломе» («Кадеты») та роману «Юнкера» О. І. Купрін (1890); Головнокомандувач збройними силами РРФСР С. С. Каменев (1900); і. о. Верховного Головнокомандувача (1917) М. М. Духонін (1894) і М. М. Тухачевський (1914).

⁹ У Послужному списку С. С. Гамченка, поданому до Дворянського депутатського зібрання, вказано, що навчальний курс він закінчив прапорщиком [35, с. 86 зв.].

¹⁰ У 1890 р. О. В. Аносов був призначений комендантом Київської фортеці.

ний молодий учений присвятив йому біографічний нарис на сторінках губерньського видання.

Під час служби в Житомирі С. С. Гамченко багато займався самоосвітою, читаючи книжки із зібрання Житомирської публічної бібліотеки. Так, у його особовому архіві зберігаються три записники з переліком книг (більше трьох тисяч позицій за 1881–1885) із анотаціями. Тоді само він взяв участь у конкурсі для складання каталогу книжок бібліотеки — «Хронологічно-систематичний каталог Житомирської російської публічної бібліотеки», який був опублікований на сторінках «Вольнских губернских ведомостей» (1888).

Із 1886 р. С. С. Гамченко отримував відкриті листи на право самостійно досліджувати археологічні пам'ятки і вже перші його археологічні публікації отримали підтримку та позитивні відгуки науковців [4]. Зокрема наголошувалося значення його пошуків для Волині, де вони стали фактично першими значними систематичними археологічними дослідженнями. Насамперед, це стосується праці «Житомирский могильник. Археологические исследования Житомирской группы курганов», що вийшла накладом 50 екземплярів у 1888 р. у типографії «Вольнских губернских ведомостей» і дала початківцеві перепустку до археології. До праці окремим додатком йшов «Альбом рисунков и чертежей, планов и карт», виконаних Сергієм та Іваном¹¹ Гамченками¹² [16]. Обидві брати в 1887–1888 рр. служили в Рівному.

З приводу цієї публікації дослідник отримав вітальний лист від голови Імператорської археологічної комісії графа О. О. Бобринського [69, О-2, № 7/1]. Як успіх оцінює перший досвід С. С. Гамченка також відомий археолог К. В. Болсуновський: «Поздравляю Вас с блестящим успехом. Ваше сочинение поистине весьма ценный вклад в науку отечественной археологии. Это общее мнение всех моих знакомых, с которыми я имел удовольствие поделиться этой новостью. А труда и терпения сколько ...» [69, О-2, № 7/14]. Як засвідчує лист В. Б. Антоновича до С. С. Гамченка від 27.11.1886, знаний історик не лише привітав молодого колегу з публікацією, а й

¹¹ Іваном Гамченком були накреслені «Карта окрестностей г. Житомира» (1888) та «Курганная карта» (1887).

¹² Примірник «Альбом рисунков и чертежей, планов и карт» зберігається у секторі картографічних видань НБУВ за № 5421.

висловив бажання написати на неї рецензію, «как о работе вполне научной, в значительной мере благоприятствующей научному разъяснению нашей доисторической древности» [69, О-2, № 7/5]. Особливо було акцентовано на встановленні дослідником факту захоронення древлян у дерев'яних колодах-гробах [70, л. 5].

Упродовж років служби С. С. Гамченко розкопував житомирські кургани та могильники [21; 22; 27], городища по річках Корчувата [18] і Случ [29], урочище Стуга поблизу с. Студениця [19], кургани з трупоспаленням поблизу сіл Псищі та Крошня тощо. Результати розкопок висвітлювалися ним на сторінках газет «Вольнь» і «Вольнские губернские ведомости». Частину робіт проводив власним коштом, або за кошти Імператорського Російського археологічного товариства. До кінця ХІХ ст. за дорученням Імператорської археологічної комісії та Імператорського Російського Археологічного Товариства він проводив розкопки та розвідки на Київщині, Волині, Поділлі, Херсонщині, Одещині, у Бессарабії, на території Житомира та у його околицях, у районах річок Тетерева, Кам'янки, Гуйви, в Овруцькому повіті Волинської губернії.

Активно долучився С. С. Гамченко й до підготовки ХІ Археологічного з'їзду в Києві (1899), та, на жаль, обставини служби не дали йому змоги взяти безпосередню участь. Натомість, на виставці демонструвалися археологічні знахідки, отримані під час розкопок у передмісті Житомира — Мальованці (срібні та бронзові прикраси, дротяні кільця, поясні застібки, ножі тощо [66]), а реферат С. С. Гамченка «Раскопки курганов у м. Мирополя в бассейне р. Случи» на з'їзді зачитав В. Б. Антонович.

У 1903 р., під час служби на Півдні України, С. С. Гамченко проводив розкопки поблизу м. Очакова [70, л. 9; 72].

У 1904 р. за поданням Головного Артилерійського управління полковник С. С. Гамченко отримав призначення до м. Сестрорецька (поблизу Петербурга), центра збройного виробництва на півночі Російської імперії. Головним конструктором заводу на той час був відомий конструктор зброї С. І. Мосін. Окрім професійних обов'язків, С. С. Гамченко викладав у заводській ремісничій школі російську мову. В 1914 р. вийшла друком велика за обсягом праця С. С. Гамченка

«Записка для памяти о 200-летнем юбилее Сестрорецкого оружейного завода» [23].

Під час служби на півночі Російської імперії С. С. Гамченко отримав вищу цивільну освіту — закінчив Петербурзький археологічний інститут і захистив дисертацію «Дюнные неолитические стоянки на берегу Финского залива». Джерелом для дисертаційного дослідження слугували матеріали дослідження ним Сестрорецьких курганів, розташованих у 27 км від Петербурга на півдні Карельського перешийка¹³ [24; 25; 28].

У 1909 р. Імператорська археологічна комісія поставила питання про призначення трипільських майданчиків і доручила С. С. Гамченку, як «одному из испытанных русских археологов», провести дослідження на р. Південний Буг (Балтський, Ольгопольський, Брацлавський повіти Подільської губернії). У 1909–1913 рр. учений розкопав близько 45 нових пам'яток, більша частина яких належить до трипільської культури, та дійшов висновку про їхній житловий характер¹⁴.

Під час Першої світової війни С. С. Гамченко в чині «генерала по приказу» служив у Казані на пороховому складі та у 1914–1917 рр. брав участь у розкопках городища Булгар біля м. Казань. Певно, що це було його останнє місце служби. Військова служба стримувала археологічну діяльність, обмежувала участь у розкопках, опрацюванні отриманого матеріалу та представленні його науковій спільноті. Про ці перешкоди улюбленій праці дослідник піше ще в 1893 р. у листі до М. І. Коробки, інспектора народних училищ Волинської губернії: «вероятно брошу беспокойную службу, которая, во-первых мешаает, и, во-вторых, — с давних пор не по душе» [70, л. 5].

До кінця життя вчений не поривав зв'язку з Житомиром. 31.05.1899 р. Загальне зібрання Волинського губернського статистичного комітету обрало С. С. Гамченка його дійсним членом. Також він був одним із фундаторів Товариства дослідників Волині (1901) та виступив на першому його засіданні з промовою про завдання Товариства у дослідженні археологічного минулого краю та напрями роботи [82]. У наступно-

¹³ Сестрорецька колекція С. С. Гамченка зберігається у Державному Ермітажі (СПб., РФ).

¹⁴ Трипільська колекція С. С. Гамченка за 1909 р. зберігається у Державному Ермітажі (СПб., РФ).

му був членом та головою Бюро Волинської секції наукових робітників (1923–1927), працював завідувачем археологічного відділу Волинського науково-дослідного музею в Житомирі (1919–1923). У цей плідний період діяльності С. С. Гамченка було обрано членом-кореспондентом Київського товариства старожитностей і мистецтв (1902), дійсним членом Історичного товариства Нестора-Літописця, дійсним членом Імператорського Російського археологічного товариства (29.03.1907), членом-співробітником Петербурзького археологічного інституту (1913) та Казанського товариства історії та старожитностей.

У 1926 р. С. С. Гамченко переїхав до Києва, де співпрацював із установами Всеукраїнської Академії наук. Зокрема, його було обрано дійсним членом Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК, 1928), дійсним членом Трипільської комісії ВУАК та комісії по дослідженню великокняжого Києва, віце-президентом Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (з 1928) і керівником його археологічного відділу (з 1927). Пленум Комітету пам'ятокознавчих студій ВУАК доручив С. С. Гамченку скласти перспективний план досліджень (січень 1928), в якому, зокрема, він запропонував враховувати фахову підготовку дослідників при отриманні ними відкритих листів, підняв питання про необхідність спеціалізації досліджень за окремими культурами та комплексами в межах певних територій і дав ґрунтовне визначення поняттям «рекогносцировка», «розвідка», «розкопки». У січні 1928 р. учений підготував «Схему археологічних досліджень на Україні», якою передбачалося закріплення археологів за адміністративними округами [71]. Цими пропозиціями було зроблено крок на шляху до об'єднання дослідників старожитностей навколо ВУАК, запроваджено плановість розкопок, розширено тематично й організаційно пам'ятокознавчі студії в Україні [76, с. 71].

У київський період С. С. Гамченко керував археологічним загоном, який досліджував трипільські пам'ятки біля сіл Колодяжне (1927), Білий Камінь (1928), Стіна, Печери (1928–1929). Проводив археологічні дослідження на Поділлі (1909–1913), Волині (1921–1922), у Коростені (1923–1924), на садибі Трубецького у Києві (1926–1927), на Ізюмщині (1929–1930), у Тульчині (1929–1930) тощо. Брав участь в роботі Дніпрогесівської

експедиції (1927–1930). Останні розкопки вчений провів у 1930 р. у с. Баглаї Старо-Костянтинівського повіту (нині — Хмельницька обл.), де досліджував пам'ятки «полів поховань» II–V ст. та на Райковецькому городищі (1931–1932). На той час С. С. Гамченко був одним із старіших українських археологів, який зумів виховати плеяду талановитих учнів, які пов'язали життя з археологією — І. Ф. Левицького, М. Л. Макаревича, О. Ф. Лагодовську, Ф. А. Козубовського. Мабуть, звільнення з військової служби ще до Жовтневої революції, напрями наукової діяльності та тематика досліджень, яких ідеологізація історичної науки 20–30-х рр. торкнулася менше, ніж інших галузей історичних досліджень, врятували йому життя. У 1930 р. С. С. Гамченко вийшов на пенсію та остаточно оселився у Житомирі, де й помер 6 жовтня 1932 р. під час голоду [74, с. 47]¹⁵.

Серед праць ученого, що з'явилися в київський період життя, — «Археологічні першоджерела, способи їх реєстрації та засоби охорони» [17], «Спостереження над даними дослідів Трипільської культури 1909–1913 рр.» [30], «Могильний некрополь біля ст. Полонного на Волині» [26], «Житомир за першоджерелами передісторичної археології» [20]. У рукописах залишилися: «Раскопки 1909 г. трипольской культуры на Подолье» (рукопис переданий Імператорською археологічною комісією до Державної академії історії матеріальної культури), «Курганный некрополь в ур. Гремяче», «Курганы с трупоспалением по р. Гуйві», «Трипільська культура на Волині по даних розкопів 1896, 1924 і 1926 рр.», «Трипільська культура на Волині (по дослідам р[оку] 1927)», «Розкопи р[оку] 1928 першоджерел трипільської культури у с. Білому Камені на Тульчинщині» (останні три роботи призначені до 2–3 випуску «Трипільського збірника» ВУАК) і багато інших¹⁶.

Археолог Олена Федорівна Лагодовська (1899–1958), аналізуючи праці свого учителя С. С. Гамченка, відзнає, що в більшості з них «...він звертає основну увагу на тип поховання, приділяючи інвентарю та аналізу менше уваги. Ця риса, як дослідника, пройде червоною ниткою через усі його пра-

¹⁵ В персоналіях «Гамченко Сергій Свиридович» ЕСУ [58, с. 366] та ЕІУ [104, с. 48] помилково вказано рік (1934) і місце смерті (Київ).

¹⁶ В «Автобіографії» С. С. Гамченко зазначає, що в його архіві міститься біля 50 рукописів обсягом майже 70 друківаних аркушів [45].

ці...» [70, л. 5]. Цю особливість вона пов'язує з його фаховою підготовкою – військового артилериста. С. С. Гамченко досконало знав топографію та використовував ці знання для розробки методики точної фіксації археологічних об'єктів і знахідок. Його роботам притаманні якість креслень, обмірів, малюнків знахідок, планів, що й вирізняє монографії, статті та публікації С. С. Гамченка серед праць багатьох його сучасників-археологів. На жаль, у рукописові залишилася праця «Методические указания по краеведчеству и археологии» (60 сторінок), де він докладно виклав свої погляди на методику проведення розкопок [69, А. Г. – 60].

Також у працях С. С. Гамченка завжди присутні характеристики природно-історичних особливостей, спостереження за геологічним і ландшафтним оточенням, точні описи місцевостей. Цю особливість О. Ф. Лагодовська пояснює його належністю до «еволюціоністів», у сучасному розумінні – позитивістів. У своїх поглядах «він надавав великого значення зовнішнім факторам – природі в розвитку суспільного життя людини та повній залежності людини від неї. Тому в кожній роботі або публічній лекції він подає широкий геологічно-ландшафтний нарис» [70, л. 5].

Археологам добре відоме фото С. С. Гамченка з учнями та робітниками під час розкопок у 1928 р., на якому він зображений у військовій шинелі та кашкеті. До цього фото можна додати яскравий спомин О. Ф. Лагодовської: «...добре пам'ятаю високу худу постать уже сивого старого в простому костюмі, зі сталеву паличкою по спеціальному замовленню в руках, яка була водночас і щупом, і одиницею міри, тому що на ній були помічені сантиметри та поділена» [70, л. 14].

Наведемо ще один фрагмент із нарису О. Ф. Лагодовської «С. С. Гамченко». Мабуть такі олюднені спомини повніше характеризують особу, ніж перелік численних наукових праць в оцінці фахівців: «Ті, хто знав його близько, пам'ятають його тільки за роботою. В полі він не знав втоми. Після дня, проведеного на полі, злегка відпочивши, Сергій Спиридонович Гамченко сідав за стіл і при світлі звичайної на селі невеликої гасової лампочки починав приводити до порядку щоденник за день, малювати креслення і т. ін. Так він засиджувався до глибокої ночі, а на світанку він уже вставав і знову брався за свої щоденники. Співробітники його експедиції згаду-

ють, як прокидаючись уранці, вони звичайно бачили Сергія Спиридоновича вже за роботою, в великих окулярах у круглій оправі, коли він із зосередженим обличчям писав свої нотатки та «диспозиції» до наступного дня» [70, л. 17].

Відомості щодо родини С. С. Гамченка нечисленні. У «Деле Вольнського дворянського депутатського собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» зберігається «Прошение» штабс-капитана С. С. Гамченка від 25.01.1895 р. про зарахування дітей Романа (20.10.1886), Софії (20.08.1889) і Ніни (29.10.1892) до дворянського роду Гамченків [35, с. 78, 85, 89–93]¹⁷. Його дружиною була Марія Мартинівна Біловодська, дворянка за походженням, дочка губернського секретаря (на 1929 р. була жива)¹⁸. Останні роки життя С. С. Гамченко жив із родиною у Житомері. У «Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Житомирська область» значиться, що Гамченко Роман Сергійович, м. Житомир, помер 16 квітня 1933 р. [74, с. 47]

Гамченко Іван Спиридонович народився 29 жовтня 1864 р. у Житомері. [35, с. 99–104]. Закінчив у 1883 р. Псковський кадетський корпус. Більшість кадетів складали діти офіцерів, які отримували освіту та жили в інтернаті. Директором кадетського корпусу на той час був генерал-майор О. С. Курбатов, педагог із великим досвідом, який служив до цього в Київському кадетському корпусі, де отримував початкову військову освіту старший брат Івана Гамченка — Сергій. Великою любов'ю у кадетів користувався законник о. Андрій Сенаторський, який разом із батьком С. Г. Гамченком брав участь в обороні Севастополя та був священником Бутирського піхотного полку.

Наведемо оцінку діяльності педагогів і професійної освіти, що її отримували кадети по закінченню Псковського кадетського корпусу, яку дав директор 2-го Костянтинівського

¹⁷ Дворяне, які довели своє дворянство за предками, але не мали ніде і ніякої нерухомості, вносилися до книги тієї губернії, де їхні предки володіли маєтком, або за місцем постійного проживання. Роди військового дворянства вносилися до другої частини Родовідних книг.

¹⁸ О. Ф. Лагодовська, яка добре була знайома з С. С. Гамченком, відзначає, що на кінець 90-х рр. ХХ ст. «перепадає безладдя його першого шлюбу». Київський археолог К. В. Болсуновський у листах до С. С. Гамченка (1888, 1889, 1890) передає вітання його дружині та «Ея родителям Петру Матвеевичу и их родителям».

військового училища генерал П. М. Анчутин: «Из всех кадетских корпусов ... наилучший контингент бесспорно дал училищу Псковский кадетский корпус. Можно даже сказать, что с кадетами этого корпуса не может идти в сравнение ни один из прочих корпусов, имевших в училище столь же многочисленных представителей» [83].

У 1885 р. Іван Гамченко закінчив 2-ге Костянтинівське військове училище в Петербурзі¹⁹ за першим розрядом і був випущений підпоручиком до 32-ої артилерійської бригади, що дислокувалася у м. Рівне Волинської губернії. 14.08.1888 р. він отримав чин поручика, а 27.07.1899 р. — капітана.

До початку Першої світової війни І. Гамченко служив у артилерії на різних посадах в окремому корпусі прикордонної варті²⁰ у Заамурському окрузі. Учасник російсько-японської війни 1904–1905 рр. Служив командиром 4-го лінійного загону (з 10.06.1904), 5-го лінійного загону (з 19.06.1905), черговим штаб-офіцером 3-ї піхотної бригади (з 04.02.1908), черговим штаб-офіцером штабу 1-го загону Заамурського округу прикордонної варті (з 01.04.1910), командиром 3-го артилерійського дивізіону 9-ї Сибірської стрілецької генерал-фельдцейхмestера великого князя Михайла Миколайовича артилерійської бригади (з 07.06.1912), у 13-й артилерійській бригаді командиром полубатарей 2-го батальйону та завідувачим батареиним господарством [63, с. 64]. Звання підполковника отримав 28.03.1904 р., полковника — 13.04.1908 р. За цей період був нагороджений орденами Св. Станіслава 3-го ст., Св. Станіслава 2-го ст. (1905), Св. Володимира 4-го ст. (1907), Св. Анни 2-го ст. (1910), срібною медаллю в пам'ять царювання Імператора Олександра III [14]. У роки Першої світової війни полковник І. С. Гамченко був командиром 39-ї артилерійської бригади (04.03.1915 — після 10.07.1916), генерал-майор (24.03.1916).

У 1918 р. І. С. Гамченко опинився в Києві та як тисячі інших офіцерів російської армії вступив до Збройних сил Української держави. В армії Української держави генеральний хорунжий І. С. Гамченко служив помічником командира 12-ї легкої артилерійської бригади 6-го Полтавського армій-

¹⁹ За іншими даними училище закінчив у 1884 р. [63, с. 64].

²⁰ Територіально-організаційна структура військової охорони Китайсько-Східної залізниці.

ського корпусу (з 07.11.1918) [9, с. 121]. У той самий час його брати – Євген Спиридонович та Дмитро Спиридонович Гамченки служили у Сердюцькій дивізії.

З приходом до влади уряду П. П. Скоропадського багато генералів були змушені покинути службу, емігрувати або перейти до Збройних сил Півдня Росії. Так сталося і з І. С. Гамченком. Наприкінці січня 1920 р. він евакуювався із Новоросійська на англійському судні «Ганновер» до Югославії²¹. Подальша доля нам невідома.

У 1899 р. І. Гамченко одружився (1-ий шлюб) із донькою священика Софією Йосипівною Ковальницькою. Донька Тетяна народилася 27 липня 1899 р. [35, с. 95].

Дмитро Спиридонович Гамченко народився 16 жовтня 1866 р. у Житомирі [35, с. 128, 130]. За родинною традицією виховувався у Володимирському Київському кадетському корпусі²², який у 1879 р. закінчив його старший брат Сергій. Продовжив військову освіту в 1-му військовому Павловському училищі в Петрограді, яке закінчив за першим розрядом (1884–11.08.1886) підпоручиком. Отримав призначення до 18-ї артилерійської бригади в Петербурзі, але вже 26 січня 1887 р. був заарештований за участь у військово-революційних гуртках (справа М. Шелгунова). Близько року провів у Петропавлівській фортеці. 18 жовтня 1887 р. Петербурзьким військово-окружним судом був засуджений до позбавлення всіх прав стану, військового звання та заслання до Сибіру. Розжалуваний у рядові з умовою не представляти до офіцерського звання впродовж трьох років, Д. С. Гамченко розпочав військову кар'єру рядовим у 3-му Закаспійському стрілецькому батальйоні у м. Асхабад [11]²³. За клопотанням командувача округом генерал-ад'ютанта, генерала від кавалерії князя О. М. Дондукова-Корсакова отримав прощення та чин унтер-офіцера (20.03.1890), а в наступному році – поручика.

Під час служби у Закаспійській бригаді, наказом від 5 січня 1896 р. Д. С. Гамченка було відряджено до Штабу Закаспійської області для вивчення мови урду (1896–1899)²⁴.

²¹ Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС), з 1929 – Югославія.

²² 1857–1882 – Володимирська Київська військова гімназія.

²³ Нині Ашхабад, столиця Туркменістану.

²⁴ Урду (урду *وَرْدُو*) – індоєвропейська мова, споріднена гінді, що виникла в XIII ст.. Урду є однією з двох офіційних мов у Пакистані.

У 1899 р. очолював Хайрабатську санітарну станцію поблизу сучасного Ташкента (Узбекистан), керував лазаретом, батальйонним казначейством, офіцерським судом, діловодством тощо. У 1900 р. отримав чин штабс-капітана, 1901 р. — капітана. Маємо припущення, що військова служба Д. С. Гамченка на початку ХХ ст. проходила в інженерних військах на будівництві та обслуговуванні Закаспійської залізниці. На той час Закаспійська залізниця знаходилася у підпорядкуванні Головного штабу Військового міністерства по відділу пересування військ і військових вантажів. Інженерні війська входили, зокрема, до 1-го Східносибірського армійського корпусу. Під час служби був нагороджений срібною медаллю в пам'ять царювання Государя Імператора Олександра III (13.11.1896), орденом Св. Станіслава 3-го ст. (23.04.1898), Бухарським орденом Висхідної зірки (04.04.1899).

Із листопада 1904 р. Д. С. Гамченко перебував у розпорядженні Штабу Манчжурської армії, командував 4-ю ротою 1-го Східносибірського стрілецького Його Імператорської Величності полку. В його складі брав участь у Російсько-японській війни 1904–1905 рр. У телеграмі генерал-ад'ютанта Куропаткіна до Його Імператорської Величності від 28 січня 1905 р. йдеться про зайняття сопки поблизу селища Тунгоу й отримання під час цієї операції контузії штабс-капітаном Дмитром Спиридоновичем Гамченком [88]. За участь у бойових операціях був нагороджений орденами Св. Володимира 4-го ст. із мечем і бантом (наказом Головнокомандувача від 22 травня 1905 р. за № 322), Св. Станіслава 2-го ст. із мечем (наказом по 2-ій Манчжурській армії від 27 квітня 1905 р. за № 177), Св. Анни 3-го ст. із мечем і бантом (наказом по 2-ій Манчжурській армії, 1905 р. за № 80) [35, с. 132].

У наступні роки служив у Кавказькому військовому окрузі — 7-му Кавказькому стрілецькому батальйоні (1906) та командував ротою 6-го Кавказького стрілецького батальйону. У роки Першої світової війни воював на Південно-Західному фронті, служив у 83-му піхотному Самарському Його Імператорської Величності великого князя Володимира Олександровича полку²⁵ командиром артилерійських підрозділів. Генерал-майор [63, с. 63]. Ім'я Д. С. Гамченка є у

²⁵ Полк входив до складу 21-ї піхотної дивізії 3-го Кавказького армійського корпусу.

списку Георгіївських кавалерів і Георгіївської зброї за відзнаку у Першій світовій війні 1914–1918 рр. [31].

В армії Української держави П. П. Скоропадського служив начальником артилерії полку окремої Сердюцької дивізії [63, с. 63], в якій начальником штабу був його брат Євген Гамченко [102, спр. 37], а в артилерії служив брат Іван.

Літом 1905 р. під час відпустки, отриманої в зв'язку з трьома бойовими пораненнями, поїхав до батьків у Житомир, де подав «Прохання» до Волинського дворянського депутатського зібрання про зарахування до дворянського роду його сина Сергія, який народився 20 вересня 1898 р.²⁶ Дружина Дмитра — дочка Губернського секретаря Софія Микитівна Волкова. Повторно подавав «Прохання» в липні 1908 р. [35, с. 128–130].

Гамченко Євген Спиридонович народився 27 липня 1874 р.²⁷ у Житомирі та був хрещений у Хрестовоздвиженському храмі на Замковій горі 6 серпня [35, с. 54, 115]. У чотирьохрічному віці, разом із братом Олександром, на прохання батька до Волинського дворянського депутатського зібрання, був зарахований до дворянського роду Гамченків. Цим кроком Спиридон Григорович визначив військове майбутнє молодшого сина. Навчався хлопець у Житомирській класичній гімназії, де за гарні успіхи в навчанні з 3-го класу був звільнений від плати за навчання (на той час родина існувала на пенсію батька в 40 руб. у місяць). Після 6-го класу Євген вступив на військову службу вільнонайманим 1-го розряду (за освітою) до Курського 125 піхотного полку, що дислокувався у м. Рівне Волинської губернії та в якому служив колись його батько. В липні 1895 р. його було відряджено до військово-училищних курсів при Київському піхотному юнкерському училищі²⁸. По закінченні курсу (13.08.1897) підпоручиком Євген у жовтні цього року отримав призначення до 38-ої артилерійської бригади. Згодом продовжив службу у 3-ій батареї 5-ї артилерійської бригади, розквартированої у м. Бердичів (Київський

²⁶ Запис про народження Сергія Гамченка зроблено у корпусній Метричній книзі Михайло-Архангельського собору підчас служби у Закаспійській бригаді (нині — м. Уральськ, Казахстан).

²⁷ У протоколі допиту вказується дата народження — 27.07.1878 р. [36].

²⁸ Історія, структура, побут, традиції тощо Київського юнкерського училища з військово-училищним курсом описані А. І. Денікіним, який закінчив це училище у 1892 р., у книзі «Путь русского офицера» (гл. 9).

округ) [44], де прослужив кілька років і в 1904 р. вже мав чин штабс-капітана (12.08.1904)²⁹ [35, с. 116].

Вищу військову освіту Євген отримав у 1907 р. у Миколаївській академії Генерального штабу в Петербурзі [36]³⁰. Можемо припустити, що він навчався на геодезичному відділенні. По закінченню курсу у чині капітана два роки відбув цензове командування ротою у 41-му піхотному Селенгінському полку (10.11.1907–31.10.1909) у м. Дубно на Волині. Був переведений до Іркутського військового округу³¹, де відбував службу на різних штабних посадах до весни 1915 р.: старшого ад'ютанта штабу 7-ї стрілецької Сибірської дивізії (26.11.1909–06.03.1912), обер-офіцера для доручень при штабі Іркутської військової округи (06.03.–05.12.1912), старшого ад'ютанта штабу округу. 06.12.1913 р. отримав чин підполковника. Як професійний військовий геодезист займався географічним і статистичним описом у військовому відношенні Мінусинського району Іркутського округу. У 1913 р. з'являється підготовлене ним «Военно-географическое и военно-статистическое описание округа» [12].

Наступний етап військової кар'єри штабс-капітана Є. С. Гамченка пов'язаний із переміщенням на західний кордон Російської імперії та участю у Першій світовій війні. До лютого 1918 р. він перебував у діючій армії на Південно-Західному фронті. Спочатку отримав призначення на посаду старшого ад'ютанта штабу у Гродненську фортецю під командування генерала від інфантерії М. Н. Кайгородова. Фортеця розташовувалася на правому березі р. Німан поблизу м. Гродно (нині – Білорусія). На момент прибуття до

²⁹ За іншим джерелом, після закінчення училища він служив підпоручиком у 38 артилерійській бригаді 1-ї батареї, дислокованої у містечку Каргуз-Берега Гродненської губ. У 1901 р. був переведений до 5-ї артилерійської бригади, де прослужив до 1904 р. [36].

³⁰ У 1907 р. одночасно с Є. С. Гамченком Миколаївську військову академію Генерального штабу в Петербурзі за першим розрядом закінчив майбутній головнокомандувач збройними силами Радянської Республіки (1919–1924) С. С. Каменев. З 26 листопада 1909 р. він займав посаду помічника старшого ад'ютанта штабу Іркутського військового округу, де в той час служив також Є. С. Гамченко.

³¹ До складу Іркутського військового округу входили Іркутська та Єнісейська губернії, Якутська та Забайкальська області. Район зосередження засобів на випадок війни з Японією й Китаєм. Полк формувався і стояв у м. Новосибірську (бувш. Ново-Миколаївськ).

міста служби вона вже перебувала на військовому, а з 1 серпня 1914 р. — на облоговому стані. Гарнізон фортеці складався із 12 дружин державного ополчення та частин 1-ї та 10-ї армій. Бої за фортецю розпочалися у серпні 1915 р., а 22 серпня Гродненська фортеця практично припинила існування як військово-оборонний комплекс і втратила своє стратегічне значення [105].

Ще до цих подій, 6 квітня 1915 р. полковник Є. С. Гамченко був призначений на посаду начальника штабу 29-ї піхотної дивізії. На початок 1915 р. дивізія входила до складу 20-го армійського корпусу з місцем дислокації у м. Ковно [42, с. 491]. На цій посаді він прослужив до 01.01.1916³²р. З 11.12.1916 р. полковник Є. С. Гамченко командував 115-им В'яземським полком³³ [97, с. 100–101]. У Слідчій справі є вказівки на продовження служби в 3-му армійському корпусі російської армії (06.07.1917) на посаді начальника штабу, а після отримання в грудні 1917 р. звання генерал-майора, — командувачем 27-ї піхотної дивізії^{34, 35}. За заслуги та хоробрість у Першій світовій війні він отримав «все боевые награды, установленные в старой армии до генеральского чина включительно» [36]: ордени Св. Станіслава 3-го ст. (01.06.1911), Св. Анни 3-го ст. (06.12.1913), Св. Станіслава 2-го ст. (03.08.1916), Св. Анни 2-го ст. із мечами (02.12.1916), Св. Володимира 4-го ст. із мечами та бантом (29.01.1917) [13].

Відсутність повноцінних джерел не дає змоги реконструювати в повному обсязі послужний список генерал-майора російської армії Є. С. Гамченка після його повернення до Києва. Тому ми наводимо факти, викладені в нарисі

³² За іншими даними начальником штабу цієї дивізії в період з 22.03.1914–14.01.1915 був полковник М. В. Цигальський; 20.02.1915–24.02.1916 — в. о. полковник А. П. Півоваров..

³³ Вяземский 115 піхотний полк в лютому 1915 р. входив до складу 29 піхотної дивізії XX армійського корпусу. В лютому 1915 р. у бою на території Східної Пруссії (лінія оборони : південь — р. Бобер; північ — Граєво - Райгород - Августово; схід — Августово - Гродно) полк був повністю знищений при прориві з оточення залишків 20-го корпусу. 25.06.1912 - лютий 1915 — командував полком полковник С. І. Войцеховський [48].

³⁴ Місце дислокації штаб-квартири — м. Вільно [42, с. 491].

³⁵ У редакційній довідці, поданій до збірки, присвяченій справі «Все-союзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна»), є вказівка на службу Є. С. Гамченка в цей період у 119-му Коломенському полку (командир) [39, с. 377].

«Є. С. Гамченко» в довіднику «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921)» [97, с. 100–101].

У лютому 1918 р. за станом здоров'я Є. С. Гамченко демобілізувався з Російської армії. Разом із дружиною та донькою влітку оселився у Києві та в червні цього самого року вступив на службу до Сердюцької дивізії армії Української держави П. П. Скоропадського³⁶. 30.09.1918 р. був затверджений у чині генерального хорунжого Генерального штабу³⁷.

Його службу в армії Української держави засвідчує документ, що зберігається у ЦДАВОВУ – «Загальний список старшин Генштабу Української Держави» (складений на 21 листопада 1918 р.) [102, спр. 37]. Щодо Є. С. Гамченка, то в розділі «полковники» зазначено, що його «последня посада» – начштабу 27-ї піхотної дивізії; в графі «зв'язок із Україною» – українець; у графі «чи розмовляє українською мовою» – «слабо»; в графі «якою іноземною мовою володіє» – зазначено «ні якою»³⁸; в графі «яку посаду обсаж.» – «начальник штабу окремої Сердюцької дивізії»; в графі «адреса» – [Київ], Лютеранська, 8. Призначення на цю посаду знаходить підтвердження також у рукописі Бориса Монкевича, сотника армії УНР «Організація регулярної армії Української держави 1918 р.» [68, с. 104].

В армії Української держави він прослужив кілька місяців. Служба закінчилася під час збройного повстання в Києві 13–14 грудня 1918 р. Наприкінці грудня 1918 р. по домовленості німецького керівництва з урядом Директорії Є. Гамченко разом з іншими офіцерами був відправлений із Києва з відступаючими німецькими військами до Німеччини [34, с. 195], де у містах Klausthal-Zellerfeld, Altenau у горах Герца та Blenchorst розташовувалися табори військовополонених. У слідчій справі Є. С. Гамченка є вказівка на те, що разом із ним у таборах перебувала його родина. Але ця інформація

³⁶ Сердюцька дивізія почала формуватися в червні 1918 р. Відповідно до «Статуту про комплектування ...» старшинами в дивізії могли служити лише особи з відповідною освітою, стажем бойової служби, «належні до української нації», або такі, що особливо відзначилися у попередній службі.

³⁷ В армії Української держави П. П. Скоропадського служили генерали І. С. Гамченко та Д. С. Гамченко.

³⁸ Офіцери, які навчалися в академії, проходили відбірковий конкурс при штабах округів і складали іспити. Обов'язковим було знання іноземних мов.

не знаходить підтвердження в інших джерелах. Про ці події залишилися спогади І. Бобарикова, який у гетьманської армії служив у 1-му окремому артилерійському дивізіоні Руського корпусу [8], та Р. Б. Гуля, який на той час служив в 2-му політвідділі 2-го відділу дружини генерала Кирпичова в Києві [34]. У своїх спогадах автори пишуть про вивезення у кінці грудня 1918 р. до Німеччини близько 500 військових без родин.

У російських військових довідниках цей період життя Є. С. Гамченка висвітлюється наступним чином: «...в 1919 учасниковал в Белом движенении на юге России в рядах ВСЮР. В 01.1920 эвакуирован из Новороссийска на судне «Ганновер». На 05.1920 в Югославии. В 07.1920 вступил в армию УНР» [9, с. 121; 13]. За іншою інформацією у липні 1920 р. через Австрію, Чехословаччину та Польщу Є. С. Гамченко повернувся до України та зупинився у Кам'янці-Подільському, де з липня по листопад 1919 р., упродовж зими та весни і короткий проміжок осені 1920 р. перебували уряди УНР і ЗУНР. Як зазначено у протоколі допиту [36], Є. С. Гамченко «був примушений», вступити на військову службу в армію УНР, на якій перебував до листопада 1920 р., зокрема на керівних посадах у 5-ї Херсонської стрілецької дивізії (начальник штабу дивізії з 24.07.1920 [73], командир дивізії – полковник А. Долуд) та 2-ї Волинської стрілецької дивізії (начальник штабу дивізії з 18.09.1920³⁹, командир дивізії – генерал О. Загородський [55, с. 24]). Армія УНР після поразки у листопаді 1920 р. під тиском більшовиків була змушена залишити Волинь. За попередніми умовами Ризької мирної угоди (РРФСР, УСРР, Польща) про припинення війни (12 жовтня 1920 р.)⁴⁰, Польща зобов'язувалася не підтримувати УНР. Українські вояки зупинилися перед дилемою: бути інтернованими до польських таборів, або продовжувати боротьбу з Москвою на схід від Збруча. Близько 16 тисяч вояків були інтерновані до Польщі. Є. С. Гамченко опинився у таборі для інтернованих у м. Калиші⁴¹.

³⁹ Згідно з матеріалами Архівно-слідчої справа Є. С. Гамченка, він перебував у лавах Армії УНР до листопада 1921 р. [36].

⁴⁰ Ризькі мирні угоди про припинення війни та нормалізацію стосунків між РРФСР, УСРР і Польщею були підписані у Ризи 18 березня 1921 р.

⁴¹ За іншими даними, військовики 2-ї Волинської дивізії та її штаб опинилися в таборі поблизу містечка Вдовище [55, с. 90].

Цей період життя Є. С. Гамченка зовсім інформаційно «закритий». Але відомо, що чимало українських вояків різними шляхами прагнули повернутися на батьківщину (незаконно перетинали радянсько-українсько-польський кордон, зверталися до радянської чи української репатріаційних місій. За даними радянських істориків, станом на 15 листопада 1923 р. до дому повернулися близько трьох тисяч військовиків Армії УНР, 20–25 % із яких склали офіцери [60]. За інформацією українських дослідників на кінець 1921 р. у Калишському таборі перебували 4400 українських вояків, переважно з 2-ї Волинської дивізії. У березні 1922 р. із табору були репатрійовані близько 100 чоловік і восени цього самого року ще 168 [78, с. 160]. У сучасних історіографічних працях, присвячених військовій еміграції УНР [49; 55; 78; 91; 95; 101] ім'я Є. С. Гамченка нам не зустрілося.

Після ратифікації Ризького договору колишні інтерновані та ті, хто служив у білих арміях, отримали право політичного притулку у Польщі. Але Є. С. Гамченко, очевидно, прийняв рішення повернутися на батьківщину. Після 1921 р. майбутні військових, які з різних причин опинилися за кордоном, регламентувалося українським радянським законодавством, зокрема Постановою V Всеукраїнського з'їзду Рад від 5 березня 1921 р., Декретами ВУЦІК від 3 листопада 1921 р. та від 30 листопада 1921 р., Постановою ВУЦІК від 12 квітня 1922 р. [84, с. 140–141]. В останній йдеться про повну амністію всім особам, які мали українське громадянство, перебували за кордоном, брали участь у військових об'єднаннях Скоропадського, Петлюри, Денікіна, Врангеля та ін. [1, с. 158] або порушили Карний кодекс УСРР від 23 серпня 1922 р. (ст. 71 – самочинне повернення до УСРР осіб, висланих за її межі). Ми не володіємо інформацією щодо громадянства Є. С. Гамченка. Оскільки нове призначення на службу він отримав до Москви⁴², то маємо припущення, що він зміг повернутися до СРСР завдяки сприянню польсько-російсько-української погоджувальної (репатріаційної) комісії та російської репатріаційної місії.

З цього часу в житті Є. С. Гамченка розпочинається новий етап, пов'язаний зі службою в лавах Робітничо-Селянської

⁴² Наше припущення знаходить підтвердження в тому, що 27.04.1923 р. його було взято на облік Московським ГПУ «як бувшого білого офіцера» [52, с. 350–351].

Червоної Армії (далі – РСЧА). Як колишній офіцер, він повинен був зареєструватися й отримати нове призначення. Євген Спиридонович був призначений на посаду викладача 9-ї Іркутської піхотної школи та повернувся до військового округу, де служив у 1909–1915 рр. Згодом продовжив викладацьку діяльність в Українському військовому окрузі в 10-й піхотній Сумській командній школі⁴³, а після її розформування в серпні 1924 р. [100] був переведений на посаду викладача Київської вищої об'єднаної школи командирів РСЧА ім. С. С. Каменева⁴⁴. З 1927 р. Є. С. Гамченко завідував військовим кабінетом Медичного інституту в Києві.

12 січня 1931 р. Є. С. Гамченко був заарештований по справі «Весна». 22–23 червня 1931 р. Судовою трійкою при ДПУ УРСР засуджений до розстрілу, а 24 червня 1931 р. розстріляний. Похований у братській могилі на Лук'янівському цвинтарі. Реабілітований у 1989 р.

У квітні 2011 р. в Інтернет-версії видання «Українська правда» з'явилася інформація про Варшавське кладовище «На волі», де серед могил українських емігрантів є хрест із написом:

«Євген Гамченко,
ген. хор. Армії УНР
+ 1944» [46]

Інформація щодо родини Є. С. Гамченка також обмежена. Близько 1897–1898 рр. він одружився на Вірі Ільїні 1878 р. н., а 21 листопада 1899 р. у них народився син Дмитро [35, с. 114, 115]. 26 листопада 1904 р. Є. С. Гамченко подає Прохання до Волинського дворянського депутатського зібрання щодо зарахування сина Дмитра до дворянського роду Гамченків.

Наведений життєпис роду військовиків Гамченків, з одного боку, змушує зробити невтішний висновок, що відомості про діяльність його представників, як і багатьох інших українських родів, через низку обставин (про них далі) на тривалий час зникли з контенту історії України, а з іншого – повернення цього роду, як і інших достойників, укра-

⁴³ У цей рік серед учнів школи був майбутній генерал, двічі Герой Радянського Союзу А. П. Белобородов.

⁴⁴ Ймовірно, його було переведено на посаду викладача Київської вищої об'єднаної школи командирів РСЧА ім. С. С. Каменева на початку 1923 р. [52, с. 350–351].

їнській історії, що ми вважаємо своїм обов'язком, потребує більш предметно визначитися щодо особливостей джерелознавчої складової біографічних досліджень. Першорядне значення джерельної бази, її авторитетність, комплексність і репрезентативність наголошується всіма, хто займається історико-біографічними та генеалогічними дослідженнями чи родинними історіями [2; 100]. Водночас, для формування джерельної бази дослідження та створення повноцінного біографічного продукту все суттєвішими стають особливості історичного періоду, в межах якого діяли та з яким пов'язані суб'єкти дослідження.

Реконструкція біографій представників офіцерського корпусу Збройних сил колишньої Російської імперії, українців за походженням, професійна діяльність яких припала на одну з переломних епох соціально-політичної та інтелектуальної трансформації суспільства, дає змогу виокремити окремі проблеми, пов'язані з особливостями джерел створення життєписів цієї категорії українського суспільства.

Насамперед, у репрезентативності джерельної бази та біографіях осіб, які отримали військову освіту та служили в російській армії, а після 1917 р. — у Білих арміях, національних арміях (УНР, Української держави, Директорії), Червоній армії, опинилися в еміграції, повернулися на батьківщину чи залишилися за її межами, віддзеркалюється складність та специфіка періоду, коли їм випало жити. Скажімо, найрепрезентативнішу інформацію щодо трьох поколінь чоловіків родини Гамченків, а також стосовно інших її членів містить «Дело Вольнского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков по первому столу» [35], що зберігається в Державному архіві Житомирської області. Документи цієї справи (розпочата 30 липня 1870 р. і закінчена 31 липня 1908 р.), на наш погляд, найбільше репрезентативні тому, що діловодство дворянських депутатських зібрань регламентувалося загальноімперськими законами, наказами, інструкціями урядових, міських і земських установ, звичаєвим правом, а, відтак, важливе значення мало документальне обґрунтування «Подання» щодо підтвердження дворянського походження членів родини. Цей регламентований набір документів та унормована процедура їхнього розгляду мали ключове значення для визнання належності

до дворянського стану та внесення осіб до Родовідних книг⁴⁵ та іменних списків дворян за губерніями [79]. У нашому випадку, справа містить інформацію щодо Григорія Петровича Гамченка, Спиридона Григоровича Гамченка та його синів — Сергія, Івана, Євгена, Дмитра, а також короткі відомості щодо Михайла та Олександра (на 1908). У справі зберігаються документи, що підтверджують дворянське походження Григорія, Спиридона та його нащадків, зібрані для «утвердження в дворянском достоинстве» Сергія, Михайла, Івана, Дмитра, Олександра, Євгена та їхніх дітей.

Родина Гамченків належить до родів, що придбали дворянство чинами за військову службу. Дітей, які народжувалися після внесення родини до книги «внаслідок прохання» батьків, при наданні належних метричних документів, Дворянські депутатські збори визнавали за можливе «сопричислити к роду отца» чи дідуся. Тому відомості, що містяться у справі, збиралися за документально доведеними фактами затвердження представників родини у дворянському званні та занесені їх до Списку дворян. У нашому випадку — Волинської губернії. Найбільш інформативними та задокументованими у справі є виписки із Метричних свідоцтв про народження та їхні копії, юридично-правові підстави щодо отримання спадкового дворянства, копії «Послужних списків» Григорія Петровича, Спиридона Григоровича, Сергія (на 25.01.1895), Івана (на 1900), Євгена (на 1904) та Дмитра (на 1908) Спиридоновичів.

Найбільша кількість джерел існує щодо біографії С. С. Гамченка. Ми пояснюємо це тією обставиною, що протягом майже усього свого життя він віддавав час не лише військовій кар'єрі, а й науці, діставши визнання як археолог. Водночас, робота з цими джерелами потребувала суттєвої джерелознавчої критики і залучення непрямих джерел та історичного контексту.

⁴⁵ Родовідні книги дворянських родів склалися депутатськими зборами разом із губернським предводителем дворянства та зберігалися в архівах дворянських зборів. До них вносилися особи, котрі мали незаперечні докази спадкового дворянства та володіли нерухомістю в тій самій губернії. За рішенням Дворянських депутатських зборів людина заносилася до родовідної книги дворян, а Правлячий сенат по Департаменту Герольдії затверджував рішення Дворянських депутатських зборів [33].

У Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається особовий фонд С. С. Гамченка за 1886–1931 рр. [61; 69]. Архів С. С. Гамченка був переданий до Інституту археології з ініціативи його учня М. Л. Макаревича і нині зберігається як особовий фонд вченого (№ 3), що містить зібрання наукових рукописів із археологічних досліджень пам'яток на території України та Росії, листування, присвячене питанням організації та проведення археологічних розкопок в різних губерніях та областях Росії й України, службових і доповідних записок із організації музейної справи в Україні, роботи Всеукраїнського археологічного комітету, записників, службових документів тощо. Там само у фонді О. Ф. Лагодовської (№ 29) зберігається біографічний нарис про С. С. Гамченка як одного з її вчителів в археології [70]. Праця написана наприкінці 50-х рр. і готувалася, ймовірно, до 100-річчя з дня народження С. С. Гамченка. Цей рукопис, на нашу думку, був покладений в основу редакційної статті, що з'явилася у «Кратких сообщениях Института археологии» (1960)⁴⁶ [89].

У наукових бібліотеках Інституту археології НАН України та Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються майже всі друковані наукові праці вченого. За останні десятиріччя значно поповнився історіографічний доробок вивчення наукової спадщини та біографії С. С. Гамченка. Серед останніх домінують матеріали щодо його археологічної діяльності.

Науковцями Житомирщини найбільш повно окреслена та досліджена організаційна, наукова діяльність і внесок С. С. Гамченка у створення Товариства дослідників Волині та його діяльність на Волині [59].

В Інституті рукопису НБУВ серед матеріалів Всеукраїнської академії наук зберігаються окремі документи щодо особи С. С. Гамченка та його внеску до археологічної та пам'яткоохоронної діяльності, зокрема, автобіографія вченого [45]⁴⁷. Curriculum vitae Сергія Свиридовича Гамченка

⁴⁶ В ЕСУ автором статті в КСІА зазначено М. Л. Макаревич [58, с. 366].

⁴⁷ В Науковому архіві Інституту археології НАН України зберігається автобіографія С. С. Гамченка [69, № 104 (на документі також є інший номер – ф. 3, 02, № 60)], датована ним 23.06.1927 р. У машинописний текст (копія) рукою С. С. Гамченка чорнилами внесено доповнення, дата закреслена та замінена на «14.09.1928 р.». Нових фактів і особливих розбіжностей між двома автобіографічними текстами немає.

складена ним 15 листопада 1928 р. українською мовою під час праці у Всеукраїнському археологічному комітеті ВУАН, складається з: а) вказівки на дату та місце народження, соціальний стан родини (бідна), національну приналежність (українська); б) освіта; в) археологічна діяльність; г) музейна діяльність; д) участь у наукових товариствах України, Росії та за кордоном, праці в ВУАК. Більша частина тексту присвячена археологічній діяльності автора, зокрема розкопкам, перелікові публікацій отриманого матеріалу та надрукованих і підготовлених наукових статей за матеріалами досліджень археологічних пам'яток, участі в Археологічних з'їздах. В автобіографії повністю відсутня інформація про батьків, родичів, родину, військове минуле. Натомість, С. С. Гамченко акцентує на таких подіях: «скінчивши Київську гімназію», «вступив до Київського університету ... (1876–1880)»; «у Московському університеті (1881–1882) слухав курс...». У редакційній статті цей період подається наступним чином: «під час навчання у військовій гімназії в 1876–1880 рр. він навчався на вечірньому відділенні фізико-математичного та історико-філологічного факультетів Київського університету» [89].

Зазначимо, що ця теза виглядає проблематичною та потребує додаткового вивчення. Так, у відповідності до § 85 та § 86 «Общего устава Императорских российских университетов» (1863) [85] він міг стати студентом по закінченні гімназійного курсу або середнього учбового закладу та наявності атестату або свідоцтва щодо їх закінчення. У відповідності до Метричної книги, 17 років йому виповнилося в жовтні 1877 р., а документ про закінчення гімназії він отримав у 1879 р., пробувши в учбовому закладі необхідні 7 років. Про вступ Сергія Гамченка у військовий навчальний заклад йдеться у «Деле Волинского дворянского депутатского собрания о дворянском происхождении рода Гамченков...». Відповідно до § 90 та § 105 зазначеного статуту, «сторонні особи» (а учень Володимирського Київського військового ліцею С. С. Гамченко був таким) допускалися до прослуховування лекцій при наявності 17 років і свідоцтва про закінчення середнього учбового закладу та внесення платні за прослуховування лекцій наперед. Водночас, ми не маємо предметного уявлення про те, на яких умовах допускалися «сторонні особи» до слухання лекцій, тому що § 90 «Загального уставу...» відносив ці

питання до компетенції Ради кожного університету. Тому не можна виключати, що лекції в Імператорському університеті Св. Володимира С. С. Гамченко міг відвідувати як вільнослухач, що дозволялося Статутом цього вищого навчального закладу, затвердженим імператором Миколою I 25 грудня 1833 р., а також Загальним статутом Імператорських російських університетів від 25 липня 1835 р. Так, вільнослухачами Імператорського університету Св. Володимира були свого часу громадський діяч і письменник П. Куліш, письменник М. Лесков, церковний діяч Стельмашенко та інші. Існують також відомості про своєрідну «імплантацію» цивільної та військової освіти в імперії, в межах якої С. С. Гамченко міг відвідувати заняття в Імператорському університеті Св. Володимира. Так, під час Кримської війни, у грудні 1854 р. Миколою I було прийнято рішення «у столичних університетах та вищих класах усіх гімназій відкрити для вихованців з наступним роком» викладання військових дисциплін: строювого уставу піхотної служби, а також артилерійської та польової фортифікації (для університетів) для підготовки резервів офіцерських кадрів [43]. Можливо, що практика допуску кадетів до лекцій в Імператорському університеті Св. Володимира існувала і в період навчання С. Гамченка у військовій гімназії, але це потребує додаткового опрацювання.

В автобіографії також не згадуються такі факти, як закінчення Київської військової гімназії та військового Третього Олександрівського училища, хоча отримання військової освіти юнаком підтверджують інші документи. Так, у списку випускників Олександрівського училища за 1881 р. під № 42 значиться «Гамченко Сергей (1-й разряд, из портупей-юнкеров во 2-ю резервную артиллерийскую бригаду)» [80].

Для реконструкції минулого, пов'язаного з військовою службою, нами було залучено листування, що зберігається у фонді С. С. Гамченка, зокрема, листи від російських та українських археологів, істориків, керівників археологічних товариств (гр. П. Уварової, гр. А. А. Бобринського тощо) зі зверненнями до С. С. Гамченка: «Милостивый государь Господин поручик»; «Его Высокоблагородию господину поручику» (1886); «Командиру 3 батареи 32 артиллерийской бригады» (1886); «Старшему адъютанту, поручику управления начальника артиллерии 11 армейского корпуса»; «Капитану 7 ба-

тарей 5 артиллерийской бригады» (1903), які фіксують шлях проходження С. С. Гамченком військової служби. Ці непрямі дані співпадають із інформацією, що містяться у його Послужному списку (до 1895 р.).

Також у листах і документах до 1924 р. вказуються ім'я та по-батькові — Сергій Спиридонович⁴⁸. Натомість, у автобіографії, листах і документах, що стосуються київського періоду життя С. С. Гамченка та праці в ВУАН, зазначено — Свиридович. Не можна виключати, що такі зміни були зроблені С. С. Гамченком свідомо у зв'язку з взяттям його 6 квітня 1923 р. на облік Вовчанським ГПУ Харківської області як «бывшого белого офіцера». 27 квітня цього ж року було взято на облік Московським ГПУ його брата — Євгена Спиридоновича [52, с. 350–351]. Ймовірно, головною причиною зміни слід вважати бажання у такий спосіб приховати родинні зв'язки з братами та своїм і їхнім військовим минулим. Адже навіть один той факт, що він навчався в Олександрівському училищі водночас із М. М. Юденичем, міг мати непередбачувані наслідки для всієї родини⁴⁹ [93]. Гадаємо, з тих самих міркувань в особових документах С. С. Гамченка відсутня інформація щодо його батьків і братів.

У складних умовах політичної невизначеності в Україні генерал-майори російської армії Іван, Дмитро та Євген Гамченки в 1918 р. служили в армії Української держави. Іван наприкінці січня 1920 р. разом із частинами ЗСПР евакуювався до Югославії, а Євген у грудні 1918 р. опинився у таборі військовополонених, а 1923 р. повернувся на батьківщину та продовжив службу в армії СРСР та УСРР.

Імена Івана, Дмитра та Євгена Гамченків стали відомі завдяки дослідникам військової історії України. В 1995 р. в Україні з'явилися два перші видання щодо українських генералів, визначних старшин і героїв Визвольної війни: біогра-

⁴⁸ За сучасним словником в українській мові правомірні три форми: Спиридон, Свиридон і Свирид. Літературною слід вважати лише форму — Спиридон.

⁴⁹ До особливих відділів ВЧК, у подальшому директивних документах радянських органів держбезпеки, збігалася інформація щодо групування відомостей про колишніх офіцерів за певними ознаками, а саме однополчанства та навчання в одному учбовому закладі, яка набула подальшого розвитку в політичних репресіях як «організаційні зв'язки членів контрреволюційних угруповань».

фічні нариси Я. Тинченка — «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки» [98] та біографічна збірка О. Колянчука, М. Литвина та К. Науменка «Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття» [56].

Перший збірник присвячений переважно наддніпрянському офіцерству, зокрема й тому, що належало до старшої генерації, яка набула фахової освіти та підготовки в російській армії, а на початку 20-х рр. ХХ ст. стала на захист своєї Батьківщини, служила в армії УНР, Держави гетьмана П. П. Скоропадського, Директорії тощо. Джерелами для створення нарисів автору слугували «наукові праці попередників із Діаспори 50–70-х рр.» [97, с. 7], різні фонди та справи з провідних архівів України, довідники Генералів штабу старої російської армії, мемуарна література тощо» [98, с. 7]. У розділі праці «Генерали, які протягом 1919–1920 років служили в Українській армії епізодично» ми знаходимо коротку довідку «Гамченко Євген Спиридонович [98, с. 95], що обмежується подіями 1920 р.

До другого довідника увійшла українська військова еліта часів УНР, ЗУНР, гетьманату, Карпатської України, УПА. При написанні біограм були використані матеріали центральних архівосховищ Києва, Львова, Польщі (Варшава, Краків, Перемишль, Каліш), Росії, Чехословаччини (Прага), історіографічні праці, мемуарна література, створена в діаспорі [56, с. 7]. До збірки увійшли біограми Дмитра Спиридоновича та Євгена Спиридоновича Гамченків [56, с. 135]. В обох акцентується на службі в українських арміях 1918–1920 рр. За жанром (біограма) та за відсутністю достатньої інформації, біограми досить обмежені щодо фактичного матеріалу. Скажімо, відсутня дата народження Є. С. Гамченка, походження, відомості щодо служби у Добровольчій армії (1919–1920)⁵⁰ тощо.

У 2007 р. з'явилися доповнені та перероблені довідники зазначених вище авторів, до яких також включені брати Гамченки. Перший, за авторства М. Р. Литвина і К. Є. Науменка «Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی» [63, с. 63, 64] містить довідки вже

⁵⁰ Цей факт потребує перевірки та документального підтвердження.

про трьох братів Гамченків — Євгена, Івана та Дмитра. За кількістю, змістом і обсягом біограм — це найповніше з видань. Його джерельна база поповнилася статистичними виданнями з Російської державної бібліотеки (Москва), Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Львівської національної наукової бібліотеки імені В. Стефаника, послужних списків і нагородних матеріалів, списків Генерального штабу, які щорічно видавалися в Російській імперії, історико-мемуарних праць (генералів М. Омеляновича-Павленка, М. Капустянського, О. Удовиченка, В. Петрова тощо), праць Українського воєнно-історичного товариства «За державність» (1920–1939), періодики української військової еміграції: «Табір», «Визвольний шлях», «Літопис Червоної Калини» тощо, біографічних видань і довідників генералітету, офіцерів гвардії та Генерального штабу, мартирологів білої еміграції тощо, виданих у Російській федерації в останні десятиріччя [9; 10; 42; 50; 86; 87; 106]. Довідки поповнилися новими фактичними матеріалами, зокрема датами життя Є. С. Гамченка. Вперше з'являється довідка щодо Івана Спиридоновича Гамченка.

Наступний біографічний довідник, упорядкований Я. Тинченком, має назву «Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки» (1917–1921) [97] і містить відомості більш як про тисячу генералів і старшин Армії УНР, а також командирів армійських з'єднань Армії Української держави гетьмана П. Скоропадського. У Передмові до довідника автор коротко аналізує особливості перелічених вище видань, методику їх створення, джерельну базу, змістовну частину та констатує: «...Нині, дванадцятьма роками по виданні цих праць уже можна стверджувати, що автори обрали помилкову позицію, коли у своїй роботі базувалися на наукових працях попередників із Діаспори 50–70-х років. Крім того, слід визнати, що досить поверхово дослідили біографії генералітету тощо...» [97, с. 7].

Джерельна база останнього біографічного довідника збагатилася: інформацією з власноруч заповненими особами т. зв. «реєстраційних карток» — анкетними бланками Армії УНР (1920–1923), в яких вказувалися основні біографічні дані, освіта, перебіг військової служби, нагороди тощо; списками старшинського корпусу Армії УНР, складеними

у 1921–1922 рр. у таборах інтернованих⁵¹; інформацією з Послужних списків офіцерського корпусу, що зберігаються у Російському державному військово-історичному архіві у Москві, так званими «Списки за старшинством» (за званням, за фаховим розподілом), які майже щорічно до 1917 р. видавалися Головним штабом Російської армії. Надзвичайно цінним джерелом при створенні довідок і уточненні отриманих раніше даних явилися архівно-слідчі справи та анкети, що зберігаються у Державному архіві Служби безпеки України. На відміну від попередніх, біографічні довідки супроводжуються бібліографією.

Цей довідник містить біографічну довідку «Євген Спиридонович Гамченко» [97, с. 100–101], що є найповнішою за змістом інформацією щодо проходження ним військової служби в російській армії. В дефініції вказано звання, яке він отримав в Армії УНР – генерал-хорунжий⁵². Довідка супроводжується двома фото (1907, 1930) та бібліографією з п'яти позицій.

Зовсім короткі біографічні довідки щодо генералів Івана Спиридоновича та Євгена Спиридоновича Гамченків, які в 1919 р. входили до складу ЗСПР, містить російська енциклопедія «Белое движение» [9, с. 121]. Більш повним за обсягом інформації щодо Івана та Євгена є сайти російського проекту «Русская армия в Великой войне». Підкреслимо, що окремі факти, викладені в російських довідниках, не знайшли підтвердження в розвідках українських дослідників і загальних документах, скажімо, служба Є. С. Гамченка в 1919–1920 рр. у Добровольчій армії ЗСПР та евакуація до Югославії [63, с. 63].

У спеціальному випускові часопису «З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ» у 2002 р. оприлюднені документи Державного архіву Служби безпеки України, пов'язані зі справою «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації» (справа «Весна», 1930–1931 рр.), одним із фігурнатів якої був Є. С. Гамченко. Документи розкривають

⁵¹ Зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України.

⁵² Військові персональні звання були скасовані постановою Генерального секретаріату військових справ від 17 листопада 1917 р. В основу рангової системи було покладено посадовий стан. 16 червня 1918 р. за наказом військового міністра Української держави О. Рагози було відновлено персональні військові звання й відповідні ознаки. Для генералітету були впроваджені звання: генерал-хорунжий, генерал-поручик, генерал-полковник.

історичний контекст, взаємини влади з військспецами, тісний взаємозв'язок політичних репресій проти представників гуманітарної і технічної інтелігенції з розгромом «старих» військових кадрів [94]. Протокол допиту з архівно-слідчої справи Є. С. Гамченка по справі «Весна» [36] значною мірою було використано Я. Тинченком для реконструкції окремих фрагментів його біографії [97, с. 100–101]. Зазначимо, що при залученні інформації з архівно-слідчих справ для історико-біографічних досліджень, необхідно брати до уваги їхню специфіку та обставини появи. Джерела цієї групи тенденційні як ніякі інші, і тому потребують відповідної методики дослідження. Крім офіційних матеріалів, вони містять і особисті документи звинувачених — паспорти, посвідчення, довідки, фотографії, листування, щоденники, зошити з текстами молитов і релігійних пісень, друкованих матеріалів, газетних статей антирелігійного змісту тощо, які можуть зацікавити дослідника. Значна частина таких документів долучалися до справи як докази провини.

Джерела, пов'язані з вивченням історії цього періоду, можна поділити на архівні матеріали, історіографічні джерела, матеріали тогочасної преси та спогади учасників подій. Довгий час в центрі уваги були події. Так склалося, що повноцінних наукових досліджень з історії взаємостосунків влади й офіцерського корпусу Російської імперії в радянські часи не провадилося, хоча в історіографії подіям громадянської війни та військової інтервенції⁵³ (таку назву мав цей період спільної історії) було відведене помітне місце, а праці відповідали тогочасній ідеології, концепціям, оцінкам, схемам, можливостям джерельній базі.

Очевидно, в СРСР як політична, тема взаємостосунків представників офіцерського корпусу збройних сил Російської імперії та влади була вичерпана і закрита у кінці 30-х років із проведенням низки групових кримінальних справ — «Військово-офіцерська контрреволюційна організація» («Весна», (1930–1931), «Українська військова організація» (УВО, 1932–1933), «Військово-фашистська змова у Червоній Армії» (1937) тощо та наступними масовими політичними репресіями проти «старої» військової інтелігенції. Будь-яке

⁵³ У сучасній російській історіографії цей період зазначають як «белое движение», «русская смута» тощо [47, с. 8].

її обговорення визнавалося не тільки небажаним, а й ідеологічно шкідливим. До цієї теми поверталися з пропагандистських міркувань, зокрема у формуванні образів героїв Громадянської війни тощо.

Аналогічна ситуація простежується в сучасній російській історіографії. Дослідники відзначають, що «...соціально-політична еволюція російського офіцерства в період Першої світової війни донині отримала лише найзагальніші мітки». Професійні риси офіцерського корпусу, особливості розуміння та виконання ним свого службового обов'язку не стали предметом аналізу дослідників. Причому, на висновки сучасних фахівців продовжують суттєво впливати панівні ідеологічні доктрини [32, с. 69; 47, с. 22–27].

В Україні історіографічні розвідки новітнього часу, зокрема й біографічні, зосереджені переважно на діячах українських військових об'єднань різних періодів визвольних змагань і, меншою мірою, на долі військових, які опинилися в іншому таборі або брали участь у Білому русі [6, с. 228]. Водночас, слід зазначити, що дослідження проблем цього періоду історії поступово входить в нормальне наукове русло, отримуючи аналітичну розміреність і фактологічну спрямованість.

Якщо підсумувати інформацію щодо Івана, Дмитра та Євгена Гамченків, що міститься в наведених довідкових виданнях, то, у відповідності до жанру, біографічні довідки або біограми містять дефініцію, короткий перелік «установчих» біографічних даних і являють собою, переважно, перелік звань і посад, нагород і пов'язаних із ними дат.

Аналіз залучених джерел для написання біографічних довідок у сучасних довідниках дає змогу визнати значну забезпеченість цього періоду історії завдяки публікаціям корпусу архівних джерел із російських військових архівів⁵⁴, зокрема «Послужных списков»: «Общий список офицерским чинам императорской армии (по стоянию на...)», «Списки генералам по старшинству (по состоянию на...)», «Списки полковникам по старшинству (по состоянию на...)», «Список Генерального штаба...» тощо. Саме вони лягли в основу реконструкції послужних списків офіцерів Гамченків до 1917 р.

⁵⁴ Так в енциклопедії С. В. Волкова «Белое движение» налічується близько тисячі бібліографічних позицій, серед яких значна кількість введених до наукового обігу архівних джерел з різних архівосховищ [9].

Меншою мірою введено до наукового обігу джерела, що зберігаються в архівах України, і ця проблема турбує дослідників. Як зазначає досвідчений знавець цього періоду М. Ковальчук, у сучасній історіографії військової історії періоду українських визвольних змагань чи не найменше досліджено «збройну боротьбу української армії в 1918–1920 рр. В історичній літературі слабо висвітлено бойовий шлях, організаційну структуру і чисельність військ УНР на різних етапах бойових дій» [53, с. 103]. Без публікації документів такої спрямованості та змісту й «величезної інформативної цінності» яким є, скажімо, «Дислокаційна відомість і бойовий стан частин дієвої армії військ УНР» [102, спр. 28, арк. 1–8], неможливо досліджувати історію визвольних змагань та долі її учасників. Так, у документі містяться важливі для біографічних реконструкцій позиції як-то: «назва групи, дивізії, полку», «місце розташування», «командир». М. Ковальчук також акцентує на тому, що зазначений вище документ був двічі опублікований Я. Тинченком. «На жаль, в обох випадках публікатор припустився численних помилок і неточностей, які нівелюють значення публікацій» [53, с. 103].

Ще більш обмежене коло опублікованих в Україні джерел щодо офіцерів, українців за походженням, які опинилися у Білому русі або за різних обставин і причин – в еміграції. Як один із прикладів, зазначимо, що великий масив документів, зокрема евакуаційних списків за кораблями, списків емігрантів до різних країнах зберігаються в Державному архіві Російської федерації [10, с. 7; 54, с. 97]. Тому інформація щодо еміграції з Новоросійська до Югославії наприкінці січня 1920 р. на пароплаві «Ганновер» братів Івана та Євгена Гамченків [9, с. 121] та їх доля в еміграції поки ще не знаходить документального підтвердження, особливо це стосується Євгена. Виникає складність у встановленні подій 1920–1923 рр. у житті Є. С. Гамченка. За одними джерелами в ці роки він перебував у таборі для інтернованих у м. Калиші на території Польщі [37], а за іншими – «з грудня 1920 р. вважався дезертиром. Виїхав до Чехословаччини, звідти – до Німеччини, де звернувся до радянського посольства з проханням про повернення в Україну» [97, с. 100–101]. Також він має дві дати смерті та два місця поховання.

У цьому переліку видів джерел проблемною ланкою для біографічних розвідок залишаються джерела особового походження, що відчувалося також при реконструкції родинної біографії Гамченків. Ці обставини можна пояснити особливостями історичної ситуації в Україні, коли події не сприяли збереженню та створенню персональних і родинних архівів, примушували приховувати та переписувати окремі факти біографі, особливо тим особам, які належали до відповідного соціального прошарку — дворянам, офіцерам російської армії тощо.

С. І. Білокінь справедливо вважає, що для радянської влади в усі часи загрозу являє озброєна людина, тому політика щодо офіцерського контингенту колишньої російської армії потребувала виваженості, а їхній особовий і кількісний склад підлягав контролю, обліку та реєстрації [6, с. 225–233].

Так об'єктивно слалося, що після жовтневої революції багато офіцерів російської армії вступили до лав ЗСПР, ЧРСА, в Україні — армій УНР, Української держави, Директорії. Мотиви вступу до армій тих чи інших політичних сил, національних армій були різні — ідейні, класові, партійні (політичні погляди й орієнтація, неприйняття радянської влади), побутові (невпорядкованість, невизначеність майбутнього, необхідність фінансового утримання родин), географічні, особисті, психологічні (харизматичні; психологічні труднощі присяги на вірність «гетьману и Украинской державе» [38, с. 146]; боязнь репресій, прагнення перечекати смутні часи), мовні тощо [92, с. 100]. Цих причин, ймовірно, було безліч.

Сучасники подій 1918 р. в Україні з різних політичних таборів підходять до оцінки ситуації та мотивів вчинків із різних позицій. Дмитро Дорошенко, міністр Закордонних справ Української держави, описує настрій офіцерів у цей час наступним чином: «...Серед офіцерства панував настрій боротьби як раз за відновлення колишньої могутньої Росії, єдиної і неділимой: не за Гетьмана і не за Україну думали вони боротись, а за Росію, проти якої тепер виступали українці» [40, с. 290]. Натомість А. І. Денікін, головнокомандувач збройних сил Півдня Росії (1918–1920) оцінює стан і мотиви вчинків офіцерів Армії Української держави зі своїх позицій: «Офицерский состав ее был исключительно русский. Гене-

ралитет и офицерство шли в армию тысячами, невзирая на официальное поношение России, на необходимость ломать русский язык на галицийскую мову, наконец, на психологическую трудность присяги в «верность гетману и Украинской державе» [38, с. 146].

Заслугує на увагу думка виконуючого обов'язки товарища державного секретаря Української держави Мик. М. Могилянського: «Среди офицеров были украинские националисты, среди южно-русского офицерства, даже высших рангов, были федералисты, которые, не будучи ни врагами ни сепаратистами, тем не менее определено не сочувствовали и относились отрицательно к восстановлению единой, централизованной России. Значительное число таких офицеров после падения гетмана очутилась в Польше: они не захотели пойти за Петлюрой, как завзятым врагом России, но, с другой стороны, они отказались от вступления в ряды деникинской Добровольческой армии, на знамени которой они не видели даже автономии Украины. Нужно только немного воображения, чтобы представить себе душевную драму этих несчастных жертв капризов истории. В такой бесконечно тяжелой обстановке пришлось им решать вопрос своей совести!» [67, с. 138].

Відсутність джерел особового походження не дає змоги повною мірою зрозуміти мотиви, які спонукали кадрових бойових офіцерів, генералів братів Гамченків до участі в подіях після 1917 р. Але вирішальну роль, на нашу думку, зіграв «фактор соціально-побутової мотивації» [47, с. 7]. Значна частина офіцерів царської армії належала до спадкових дворян за походженням, не володіла власністю і єдиним джерелом існування мали платню [41, с. 203, 211], тому для більшості офіцерів із великою вистугою важливими залишалося питання пенсійного забезпечення та місця проживання і праці. Як вважає дослідник цього періоду П. П. Ткачук, одним із стимулів, яким керувалася більшість офіцерів російської армії, українців за походженням, які добровільно вступили до лав української армії, була фахова потреба «служити» і в такій спосіб утримувати свої родини [99, с. 85].

Відтак, у 1918 р. чимало російських офіцерів повернулися з фронтів Першої світової війни до Києва або до місць дислокації своїх військових формувань. Для Гамченків таким

місцем була Волинь (міста Луцьк, Житомир, Володимир-Волинський, Старокостянтинів, Заслав, Острог, Рівне, Дубно та ін.), на території якої жили та служили в різні часи майже всі Гамченки та чимало їхніх однополчан, а на той час жив із родиною та працював старший брат Сергій, генерал російської армії у відставці. Водночас, у добу Гетьманату Волинь являла собою регіон, в якому розміщувалися або формувалися національні військові формування та здійснювався їхній вишкіл [37]. Як свідчать документи, троє з братів Гамченків вступили до армії Української держави (Дмитро, Іван, Євген).

Як уже зазначалося, важливим фактором для багатьох офіцерів залишалася можливість продовжити професійну військову кар'єру та отримувати платню та, в майбутньому, пенсію. Передумови для цього склалися. Наприкінці літа 1918 р. П. П. Скоропадський отримав можливість реалізувати військово-будівничу доктрину, оскільки ще в травні Рада Міністрів ухвалила законопроекти, що визначали напрями військового будівництва та запроваджували правові основи військової служби тощо. Для багатьох офіцерів, які опинилися в цей переломний час в Україні, суттєвим фактором стали акти (закони) Ради Міністрів Уряду Української держави від 16 та 24 липня 1918 р., якими були встановлені військові ранги, скасовані Центральною Радою, що сприяло вирішенню кадрової проблеми та поверненню офіцерів до професійної діяльності. Згідно з планом організації української армії, створювалася Сердюцька дивізія, до складу якої приймалися офіцери російської армії, що мали бойові офіцерські нагороди.

Мабуть, і ці обставини були серед мотивів, які спонукали братів Гамченків вступити до лав армії Української держави. Виступ Директорії проти Гетьманату восени 1918 р. призупинив військові та інші реформи, започатковані Урядом Української Держави. З приходом Директорії багато генералів були змушені покинути службу, емігрувати або перейти до Збройних сил Півдня Росії.

Зрештою, доля чотирьох братів Гамченків склалася трагічно. Головною їхньою провиною перед Радянською владою була належність до офіцерського корпусу, фахова освіта та високі офіцерські звання. Сумлінна служба в Червоній армії також не стала запорукою для гідного життя.

Приклад долі братів Гамченків засвідчує ціну компромісів, на які доводилося йти археологові Сергію Гамченку та успішним військовим Євгенові, Дмитру та Іванові Гамченкам заради можливості робити улюблену справу чи хоча б фізично вижити в умовах, коли доводиться робити вибір у ситуаціях, коли здається, що вибору немає, під тиском політичних обставин на долю родини загалом і кожного з її членів зокрема.

Зазначені обставини наклали відбиток не лише на їхнє реальне життя після 1917 р., а й на біографічні джерела, що вплинуло на просопографічні аспекти життєпису кожної особи та родини загалом. Стрімкі суспільно-політичні зміни 1917–1921 рр. призвели до того, що властива попереднім часам професіоналізація у військовій сфері, яка забезпечувала Гамченкам гідне життя та соціальний статус, перетворилася на загрозу самому існуванню родини. Відсутність альтернатив у професійному плані суттєво посилювала цю загрозу та призвела до трагічних наслідків, що унаочнює приклад долі Дмитра, Івана та Євгена Гамченків. У цьому контексті доля Сергія Гамченка виглядає щасливішою, бо його давні наукові уподобання дали змогу утвердити себе в іншій сфері професійної діяльності – археології, та отримати помітне визнання у цьому професійному середовищі Російської імперії та в Україні в першій третині ХХ ст. Водночас, він був змушений не афішувати у особових біографічних джерелах свою належність у минулому до стану військових: самі факти спільного навчання з М. Юденичем – одним із головних «ворогів» Радянської влади, а також наявність трьох братів – генералів Збройних сил Російської імперії, а згодом – Української держави, могли стати смертельно небезпечними.

Таким чином, на прикладі життєпису родини Гамченків виявилися окремі закономірності взаємозв'язку між шляхами, механізмами та мотивами інтеграції так званих «колишніх людей» Російської імперії, передусім, військовиків, до суспільно-політичної системи, що складалися в Україні після 1917 р., та тими особливостями, які ці закономірності наклали на відповідні біографічні джерела.

1. *Абраменко, Л. М.* Последняя обитель. Крым, 1920–1921 годы [Текст] / Л. М. Абраменко. – К. : МАУП, 2005. – 480 с.
2. *Абросимова, С. В.* Дмитро Яворницький та його родовід [Текст] / С. В. Абросимова, А. Ф. Парамонов – Х. : Харківський приватний музей міської садиби, 2009. – 112 с.
3. *Алфавитный список офицеров и нижних чинов 125-го пехотного Курского полка* [Электронный ресурс] // Петербургский генеалогический портал. – Режим доступа : <http://www.petergen.com/history/peh125kursp.shtml>. – Название с экрана.
4. *Б. Н.* [Беляшевский Н.] Гамченко Сергей. Житомирский могильник. Археологические исследования житомирской группы курганов. Житомир, 1888. 124 с. [Рецензия] [Текст] / Н. Ф. Биляшевский. – // КС. – 1889. – Т. XXV. – С. 656–658.
5. *Березовська, Т. В.* Историчний портрет роду Аркасів [Текст] / Т. В. Березовська. – Миколаїв, 2006. – 215 с.
6. *Білокінь, С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр. [Текст] / С. І. Білокінь : Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – 447 с.
7. *Білокінь, С.* Музей України. Збірка П. Потоцького [Текст] / С. І. Білокінь : Дослідження і матеріали. – К., 2006. – 474 с.
8. *Бобарьков, И.* Киев – Севастополь via Германия – Англия. 1918–1919. [Текст] / И. Бобарьков // 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие, комментарии С. В. Волкова. – М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 169–193.
9. *Волков, С. В.* Белое движение [Текст] / С. В. Волков : Энциклопедия Гражданской войны. – СПб. : изд. дом «Нева» ; М. : изд-во «ОЛМА-ПРЕСС», 2002. – 672 с.
10. *Волков, С. В.* Офицеры российской гвардии. Опыт мартиролога [Текст] / С. В. Волков. – М. : «Русский путь», 2002. – 562 с.
11. *Гамченко, Дмитрий Спиридонович* [Электронный ресурс] // Яндекс : словари. – Режим доступа : <http://slovari.yandex.ru/~книги/Революционеры/Гамченко%20Дмитрий%20Спиридонович/>. – Название с экрана.
12. *Гамченко, Е. С.* Иркутский военный округ : военно-географическое и военно-статистическое описание Округа [Текст] / Е. С. Гамченко. – Вып. 1. – Иркутск : Штаб Округа, 1913. – 22 с. – (Иркутско-Минусинский район ; сост. ген. штаба кап. Гамченко ; под ред. окр. ген.-квартирмейстера Сухомлина).
13. *Гамченко, Евгений Спиридонович* [Электронный ресурс] // Русская армия в Первой мировой войне. – Режим доступа : <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=5140&PHPSESSID=013de5a08fd73a9>. – Название с экрана.
14. *Гамченко, Иван Спиридонович* [Электронный ресурс] // Там же. – Режим доступа : <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=5140&PHPSESSID=013de5a08fd73a9>. – Название с экрана.
15. *Гамченко, Сергій* [Текст] // ЕУ. – Л., 1993. – Т. 1. – С. 353.
16. *Гамченко, С. С.* Альбом рисунков и чертежей, планов и карт : приложение к соч. «Житомирский могильник. Археологическое исследование Житомирской группы курганов» [Карты] / состав.

- С. С. Гамченко – Ж. : Типо-Литография наследников Бродовича. – 1888. – 40 с.
17. *Гамченко, С. С.* Археологічні першоджерела, способи їх реєстрації та засоби охорони [Короткий виклад] [Текст] / С. С. Гамченко – Житомир, 1925. – 27 с.
 18. *Гамченко, С. С.* Городища и могильник по. р. Корчеватой [Текст] / С. С. Гамченко – Труды IX АС. – М., 1897. – Т. II. С. 89-156.
 19. *Гамченко, С. С.* Древний поселок и могильник в ур. Стуга, близ с. Студенца, Житомирского уезда Вольнской губернии [Текст] / С. С. Гамченко // ЧИОНЛ. – 1899. – кн. XIII. – Отд. II. – С. 3-93.
 20. *Гамченко, С. С.* Житомир за першоджерелами передісторичної археології [Текст] / С. С. Гамченко. // Записки ВУАК. – К., 1930. – Т. 1 – С. 1-24.
 21. *Гамченко, С. С.* Житомирский могильник [Текст] / С. С. Гамченко // Вольнские губернские ведомости. – 1888. – № 68, 70, 72, 74, 81, 86, 88.
 22. *Гамченко, С. С.* Житомирский могильник. Археологические исследования Житомирской группы курганов [Текст] / С. С. Гамченко – Ж., 1888. – 124 с.
 23. *Гамченко, С. С.* Записка для памяти о 200-летнем юбилее Сестрорецкого оружейного завода [Текст] / С. С. Гамченко – СПб. : Екатерин. тип., 1914. – 188 с.
 24. *Гамченко, С. С.* Исследования Сестрорецких курганов в 1907 г. [Текст] / С. С. Гамченко. – СПб., 1909. – 293 с. – (Записки отделения русской и славянской археологии императорского Русского археологического общества ; Т. 8, вып. 2).
 25. *Гамченко, С. С.* Исследования Сестрорецких курганов в 1908 г. [Текст] / С. С. Гамченко // Записки Отделения Русской и Славянской Археологии Российского Археологического Общества. – СПб., 1913. – Т. 9. – С. 63-162.
 26. *Гамченко, С. С.* Могильный некропіль біля ст. Полонного на Волині [Текст] / С. С. Гамченко. – // Хр.АМ. – 1930. № 1. – С. 27-31.
 27. *Гамченко, С. С.* Опыт исследования Житомирской группы курганов [Текст] / С. С. Гамченко. – Волинь, 1888.
 28. *Гамченко, С. С.* Раскопки на побережье Финского залива [Текст] / С. С. Гамченко. – СПб. : Тип. М. А. Александрова, 1908.
 29. *Гамченко, С. С.* Раскопки по Случи на участке Мирополь – Ольха [Текст] / С. С. Гамченко // Справочная книга Вольнской губернии на 1899. – Житомир, 1899.
 30. *Гамченко, С. С.* Спостереження над даними дослідів Трипільської культури 1909-1913 рр. [Текст] / С. С. Гамченко. // Трипільська культура на Україні : зб. статей. – К. : УАН, 1926. – Вип. 1. – С. 31-41.
 31. *Георгиевские* кавалеры периода Первой мировой войны : именные списки – Г [Электронный ресурс] // История, культура и традиции Рязанского края. – Режим доступа : <http://www.history-ryazan.ru/node/11178> (станом на 07.12.2011). – Название с экрана.
 32. *Гребенкин, И. Н.* Офицерство российской армии в годы Первой мировой войны : черты социальной и политической трансформации [Текст] / И. Н. Гребенкин // Социально-политическая и интеллектуальная трансформация общества в переломные эпохи : сб. статей – М. : ИВИ РАН, 2008. – С. 68-85.

33. Грищенко, К. С. Родовідні книги як джерело вивчення історії Катеринославського дворянства [Текст] / К. С. Грищенко, С. М. Каюк // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Історія та археологія. – 2007. – Вип. 15. – С. 144–151.
34. Гуль, Р. Киевская эпопея (ноябрь – декабрь 1918 года) 1919 [Текст] / Р. Б. Гуль // 1918 год на Украине / Составление, научная редакция, предисловие, комментарии С. В. Волкова. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2001. – С. 194–233.
35. ДАЖО. – Ф. 146. – Оп. 1. – Ч. 2.
36. ДА СБ України. – Ф. 6. – Спр. 67093 – ФП. – Т. 3099.
37. Дем'янюк, О. Й. Збройні сили Гетьманату «Українська держава» та їх дислокація у межах Волинської губернії у 1918 р. [Текст] / О. Й. Дем'янюк // Військово-науковий вісник. – Л., 2011. – Вип. 15. – С. 131–143.
38. Деникин, А. И. Гетманство и директория на Украине [Текст] / А. И. Деникин // Революция на Украине. По мемуарам белых / составил С. А. Алексеев ; под ред. Н. Н. Попова. – М. ; Ленинград : Гос. изд-во, 1930. – С. 136–185.
39. Документи ДПУ УСРР у справі «Всесоюзної військово-офіцерської контрреволюційної організації у Києві» (Справа «Весна») (1930–1931 рр.) [Текст] журнал / упорядн. С. Кокін, О. Пшенніков, Я. Тинченко // 3 архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. : науково-документальний журнал. – К., 2002. – Вип. 1 (18). – С. 227–379.
40. Дорошенко, Д. Історія України 1917–1923 рр. : Українська Гетьманська Держава 1918 року [Текст] / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2002. – Т. 2. – 351 с.
41. Зайончковский, П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX–XX столетий [Текст] / П. А. Зайончковский. – М., 1973. – 352 с.
42. Залесский, К. А. Первая мировая война. Правители и военачальники [Текст] / К. А. Залесский : Биографический энциклопедический словарь. – И. : Вече, 2000. – 570 с.
43. Змеев, В. А. Высшее образование в России во второй четверти XIX века [Электронный ресурс] / В. А. Змеев // www.xserver.ru : On-Line библиотека. – Режим доступа : <http://www.xserver.ru/user/vornv>. – Название с экрана.
44. Историческая справка по 15 артиллерийской бригаде [Электронный ресурс] // Антология форменной одежды частей Российской армии. – Режим доступа : <http://antologifo.narod.ru/pages/list/histore/ist15abr.htm>. – Название с экрана.
45. ІР НБУВ. – Ф. 279. – № 815.
46. Ісаюк, О. «Незнаному козакові». Православне кладовище армії УНР [Текст] / О. Ісаюк // Українська правда. – 2011. – 23 вересня.
47. Каменский, В. В. Выпускники Николаевской Академии Генерального Штаба на службе в Красной Армии [Текст] / В. В. Каменский. – СПб. : Алетейя, 2011. – 736 с.
48. Каменский, М. П. Гибель XX корпуса 8/21 февраля 1915 (по архивным материалам штаба 10 армии) [Текст] / М. П. Каменский. – Петербург : Госиздат, 1921. – 202 с.
49. Карпуть, З. Формування з'єднань Армії УНР у Польщі в 1920 р. [Текст] / З. Карпуть // УІЖ. – 2000. – № 1. – С. 80–95.
50. Клавинг, В. В. Высшие офицеры Белых армий [Текст] / В. Клавинг. –

- СПб., 2005. – 360 с.
51. *Клдиашвили, Д.* На жизненном пути [Текст] / Д. Клдиашвили. – М. : Худ. лит., 1987. – 351 с.
 52. *Книга учета лиц, состоявших на особом учете бывших белых офицеров в органах ГПУ Украины / предисловие Я. Тинченко [Текст].* – Х. : Сага, 2011. – Т. 1. – 482 с.
 53. *Ковальчук, М.* Дислокаційна відомість і бойовий розпис Дієвої армії військ УНР [Текст] / М. Ковальчук // Пам'ятки : археографічний щорічник / редкол. : С. Г. Кулешов (гол. ред.) та ін. – К., 2010. – Т. 1. – С. 102–133.
 54. *Козлятин, В.* Русская и украинская эмиграция в Югославии. 1919–1945 [Текст] / В. Козлятин. – Х. : РА, 1996. – 476 с.
 55. *Колянчук, О.* Українська військова еміграція у Польщі. 1920–1939 [Текст] / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 274 с.
 56. *Колянчук, О.* Генералітет українських визвольних змагань : Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття [Текст] / О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995. – 283 с.
 57. *Кондратюк, Р.* Сергій Гамченко, відомий і невідомий [Текст] / Р. Кондратюк, О. Тарабукін // Житомирський вісник. – 1995. – 25 серпня.
 58. *Костриця, М. Ю.* Гамченко Сергій Свиридович [Текст] / М. Ю. Костриця // ЕСУ. – К., 2006. – Т. 5. – С. 366.
 59. *Костриця, М. Ю.* Товариство дослідників Волині : історія, діяльність, постаті [Текст] / М. Ю. Костриця. – Житомир: вид-во МАК, 2001. – С. 55–56, 71–73, 114–116.
 60. *Красноармейцы в польском плену в 1919–1922 гг. : сб. документов и материалов.* – М., 2004. – С. 712.
 61. *Кузнецова, С. М.* Научный архив С. С. Гамченко [Текст] / С. М. Кузнецова, Н. В. Линка [Геппенер] // МИА. – 1963. – № 108. – С. 13–15.
 62. *Курінний, П.* Історія археологічного знання [Текст] / П. Курінний. – Полтава, 1970. – С. 104–105.
 63. *Литвин, М. Р.* Збройні сили України першої половини ХХ ст. Генерали і адмірالی [Текст] / М. Р. Литвин, К. Є. Науменко. – Л.; Х. : Сага, 2007. – 239 с.
 64. *Ляшко, С. М.* Гамченко С. С. // Енциклопедія трипільської цивілізації [Текст] / С. М. Ляшко : в 2 т. / М. Ю. Відейко (гол. ред.), С. М. Ляшко (відп. ред.) та ін. – К., 2004. – Т. 2. – С. 113, 114.
 65. *Ляшко, С. М.* Днепровская археологическая экспедиция 1927–1932 гг. и ее роль в развитии отечественной археологической науки [Текст] / С. М. Ляшко // Проблеми археології Подніпров'я. – Днеськ, 2003. – С. 14–27.
 66. *Мельник, Е. Н.* Отдел первобытных древностей [Текст] / Е. Н. Мельник // Каталог выставки XI-го АС в Киеве. – К., 1889. – С. 115–116.
 67. *Могиланский, Н. М.* Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) [Текст] / Н. М. Могиланский // Революция на Украине. По мемуарам белых / составил С. А. Алексеев ; под ред. Н. Н. Попова. – М. ; Ленинград : Государственное изд-во, 1930. – С. 115–135.
 68. *Монкевич, Б.* Організація регулярної армії Української держави 1918 року [Текст] / Б. Монкевич // Україна в минулому. – К. ; Л., 1995. –

- Вип. VII. – С. 67–112.
69. *НА ІА НАН України.* – Ф. 3 – 229 од. зб. (1876–1931). – Гамченко Сергій Спиридонович (1859–1934).
70. *НА ІА НАН України.* – Ф. Лагодовської Е. Ф. – № 29. – Л. 1–19.
71. *НА ІА НАН України.* – Ф. ВУАК. – Спр. 175. – Арк. 1–12.
72. *НА ЛОІА.* – Ф. 1, 1900 г. – Д. 51.
73. *Науменко, Ю.* Моя служба в 5 Херсонській стрілецькій дивізії [Текст] / Ю. Науменко // За державність. – Варшава, 1937. – Ч. 7.
74. *Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні.* Житомирська область [Текст]. – Житомир: «Полісся», 2008. – 1116 с.
75. *Несторенко, В. А.* Археологічні дослідження С. Гамченка на Волині [Текст] / В. А. Несторенко : Житомирщина крізь призму століть : наук. зб. «Велика Волинь». – Житомир, 2000. – т. 21. – С. 327.
76. *Нестуля, С.* Становлення Всеукраїнського археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років) [Текст] / С. І. Нестуля. – Полтава : ВЦ «Археологія», 1997. – 98 с.
77. *Оглоблин, О.* Люди старої України [Текст] / О. Оглоблин. – Мюнхен : Дніпрові хвилі, 1959. – 328 с.
78. *Павленко, М. І.* Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: становлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) [Текст] / М. І. Павленко – К., 1999. – 352 с.
79. *Паращук, Г.* Нормативно-правові основи організації діловодства депутатських зібрань в Україні (наприкінці XVIII – на початку XX ст.) [Текст] / Г. Паращук // Пам'ятки : археограф. щорічник. – К., 2010. – Т. 11. – С. 155–168.
80. *Пелевин, Ю. А.* Александровское военное училище в Москве. 1863–1932 [Электронный ресурс] / Ю. А. Пелевин // Российский общеобразовательный портал : доступность, качество, эффективность. – Режим доступа : http://museum.edu.ru/catalog.asp?ob_no=13407. – Название с экрана.
81. *Полное собрание законов Российской империи* [Текст]. – 2-е собр. – СПб., 1830. – Т. VI, (№ 3705). – С. 290.
82. *Протоколы заседаний IV (исторической) секции Общества исследователей Волини* // ТОИВ. – Житомир, 1902. – Т. 1. – С. 74.
83. *Псковський кадетський корпус* [Електронний ресурс] // Кадеты России. – Режим доступа : http://www.ruscadet.ru/history/rkk_1701_1918/1883_1918/pskov/comm.htm. – Название с экрана.
84. *Ромашкин, П. С.* Амнистия и помилование в СССР [Текст] / П. С. Ромашкин. – М., 1959. – 364 с.
85. *Россия.* Министерство народного просвещения. Законы и постановления. Общие уставы императорских университетов 1863–1884. – Одесса, 1901.
86. *Рутич, Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России [Текст] / Н. Рутич // Материалы к истории Белого движения. – М. : «Regnum» ; «Российский архив», 1997. – 295 с.
87. *Рутич, Н.* Биографический справочник высших чинов Добровольческой армии и Вооруженных Сил Юга России [Текст] / Н. Рутич // То же. – М. : «Астрель»; АСТ; «Российский архив», 2002. – 381 с.
88. *Русско-японская война 1904–1905* : телеграммы с Дальнего востока

- (с фронтів русско-японської війни) – январь 1905 г. [Електронний ресурс] // Проблемы местного самоуправления. – 2009. – №1 (31). – Режим доступа : <http://www.samoupravlenie.ru/42-14.php>. – Название с экрана.
89. С. С. Гамченко [Текст] // КСИА–АН УССР. – К., 1960. – Вып. 10. – С. 141–143.
 90. Селевич, Ю. Діловодство Харківської духовної консисторії : документообіг, розвиток формулярів документів, особливості церковного справочинства [Текст] / Ю. Селевич // Краєзнавство. – К., 2011. – № 1. – С. 81–89.
 91. Сирник, Я. До питання інтернаціоналізації Армії УНР в Польщі у 1920–1924 рр. [Текст] / Я. Сирник // Україна в минулому. – К. ; Л., 1994. – Вып. 5. – С. 123–131.
 92. Смирнова, Т. «Бывшие люди» Советской России. Стратегии выживания и пути интеграции. 1917–1936 годы [Текст] / Т. Смирнова – М. : Издательский дом «Мир истории», 2003. – 296 с.
 93. Советская военная контрразведка. Сборник документов. – М., 1978. – Вып. 1 (1918–1922 гг.). – С. 105–107.
 94. Справа «Всесоюзної військово-офіцерської організації «Весна» [Текст] // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ : науковий і документальний журнал / упорядн. С. Кокін, О. Пшеников, Я. Тинченко. Київ, 2002. – Вып. 1(18). – С. 11–84.
 95. Срібняк, І. Обеззброєна, але нескорена : Інтернаціоналізована Армія УНР у таборі Польщі і Румунії (1921–1924 рр.) [Текст] / І. Срібняк. – К. ; Філадельфія, 1997. – 188 с.
 96. Тинченко, Я. Генерал Олександр Греків: військова діяльність і доля [Текст] / Я. Тинченко // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ : науково-документальний журнал. – К., 2001. – № 2 (17). – С. 343–415.
 97. Тинченко, Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921) [Текст] / Я. Тинченко. – К. : Темпора, 2007. – Кн. 1. – 536 с.
 98. Тинченко, Я. Українське офіцерство : шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 роки [Текст] / Я. Тинченко : ч. 1, біографічно-довідкова. – К. : Тиражувальний центр УРП, 1995. – 258 с.
 99. Ткачук, П. П. Військові реформи в Українській Державі Гетьмана П. Скоропадського [Текст] / П. Ткачук // Збірник навчально-метод. матеріалів і наук. статей істор. ф-ту Волинського нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – Вып. 14. – С. 84–87.
 100. Учебные заведения до СПШ (1919–09.07.1925) [Электронный ресурс] // СВАКДКУ : дружба и честь. – Режим доступа : <http://svaku.ru/forum/archive/index.php/t-2163.html>. – Название с экрана.
 101. Фуртес, О. О. Військова еміграція УНР у боротьбі за державність [Текст] / О. О. Фуртес // Військово-наук. вісник. – К., 2010. – Вып. 13. – С. 172–186.
 102. ЦДАВО України. – Ф. 1078. – Оп. 2. – Спр. 37.
 103. Чубіна, Т. Д. Рід Потоцьких в Україні (тульчинська лінія): суспільно-політичні та культурологічні аспекти [Текст] / Т. Д. Чубіна. – Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2008. – 633 с.
 104. Швидкий, В. П. Гамченко Сергій Свиридович [Текст] / В. П. Швидкий // ЕІУ. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 2. – С. 48.

105. Широкопад, А. Последняя крепость Российской империи [Электронный ресурс] / Александр Широкопад // Военное обозрение. – Режим доступа : <http://www.topwar.ru/1655-poslednyaya-kerpost-grossijskoj-imperii.html>. – Название с экрана.
106. Шмаглит, Р. Г. Белое движение. 900 биографий крупнейших представителей русского военного зарубежья [Текст] / Р. Г. Шмаглит. – М. : «Зебра Е», 2006. – 346 с.

Ляшко С. М. Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей історичного часу та джерельної бази.

Ключові слова: біографія, джерельна база, офіцерський корпус.

На основі архівних й історіографічних джерел зроблено спробу відтворення родоводу трьох поколінь Гамченків по чоловічій лінії. Зокрема, аналіз біографічних відомостей щодо Григорія Петровича, Спиридона Григоровича та його дітей – Сергія, Івана, Дмитра і Євгена дав змогу авторові з'єднати їх родинними зв'язками. Окремі біографічні сюжети розвинуті вперше. В контексті історичної ситуації в Україні першої третини ХХ ст. проаналізовано базу джерел відносно родини та її окремих представників. З'ясовано особливості формування родинного архіву. На прикладі історії родини Гамченків простежено взаємозв'язок між історичною практикою інтеграції в суспільно-політичну систему, що складалася в Україні після 1917 р., т. зв. категорії «колишніх людей» Російської імперії, зокрема, представників офіцерського корпусу і тими особливостями, які вона накладала на відповідні біографії й історичні джерела.

Lyashko S.M. Life history of the Gamchenko family: problems of prosopography in the context of features of historical period and source base.

Key words: biography, source base, officers' corps of the Russian Empire.

An attempt to reconstruct Gamchenko's family tree through parental lineage is made based on archive and historiographical sources. In particular, analysis of biographical details of Sergey, Ivan, Dmitry and Evgeniy, scattered in different reference publications and other types of biographic sources, permitted the author to connect their affinity. Separate biographical lines have been reconstructed for the first time. In the context of historical situation in Ukraine in the first third of the twentieth century the source base relative to the whole family and its individual representatives is analyzed. Peculiarities of the family archive forming are identified. Using the Gamchenko family history as an example, the author concludes that definite regularities of relationship between ways, mechanisms and motives of integration of so-called 'ex-citizens' of the Russian Empire, primarily, military men, into socio-political system, which was being built in Ukraine after 1917, and also such peculiarities, which it applied to correspondent biographic sources.

Ляшко, С. Н. Жизнеописание рода Гамченко: проблемы просопграфии в контексте особенностей исторического времени и базы источников.

Ключевые слова: биография, источники, офицерский корпус Российской империи.

На основе архивных и историографических источников сделана попытка воссоздания родословной трех поколений Гамченко по мужской линии. В частности, анализ биографических сведений относительно Григория Петровича, Спиридона Григорьевича и его детей — Сергея, Ивана, Дмитрия и Евгения дал автору возможность подтвердить их родственные связи. Отдельные биографические сюжеты воссоздаются впервые. В контексте исторической ситуации в Украине первой трети XX в. проанализирована база источников относительно семьи и ее отдельных представителей. Сделана попытка осмыслить особенности формирования семейного архива. На примере истории семьи Гамченко автор прослеживает взаимосвязь между исторической практикой интеграции в общественно-политическую систему, которая складывалась в Украине после 1917 г., такой категории «бывших людей» Российской империи, как представители офицерского корпуса, а также теми особенностями, которые она накладывала на соответствующие биографии и биографические источники.

*Олександр Євгенійович ПИЛИПЕНКО
професор кафедри політології Академії муніципального
управління, доктор історичних наук (Київ);
Володимир Петрович ЄФІМЕНКО
пошукувач Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

МИКОЛА МАРТИНІАНОВИЧ ЦИТОВИЧ: НАУКОВА ТА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

Простежено життєвий шлях професора та ректора Університету Святого Володимира Миколи Мартиніановича Цитовича. За допомогою архівних і опублікованих джерел автори висвітлюють основні етапи життєвого шляху вченого: студентські роки, підготовка молодого вченого в університеті, наукова та адміністративна діяльність на посаді професора та ректора, перебування з науковою метою за кордоном. Також аналізується громадська діяльність Цитовича.

Ключові слова: М. М. Цитович, біографія, наукова діяльність, педагогічна діяльність, рукопис, книга.

The article The Mykola Martynianovych Tsytovych's biography is devoted to long period of life of the professor and rector of the University of Sant Volodymyr. On the basis of for the first time used archival sources the authors narrates about the future scholar's years: study at the University, preparation for the professorial title, academic trip abroad, civil activity and other analyzed.

Key words: M. M. Tsytovych, biography, scientific activity, pedagogical activity, manuscript, book.

Рассмотрен жизненный путь профессора и ректора Университета Святого Владимира Николая Мартиниановича Цытовича. С помощью архивных и опубликованных источников авторы освещают основные этапы жизненного пути учёного: студенческие годы, подготовку молодого учёного в университете, научную и административную деятельность в должности профессора и ректора, пребывание с научной целью за границей. Также анализируется общественная деятельность Цытовича.

Ключевые слова: Н. М. Цытович, биография, научная деятельность, педагогическая деятельность, рукопись, книга.

Сьогодні надзвичайна увага приділяється дослідженню наукових здобутків минулого. У 2009 р. Київському національному університету імені Тараса Шевченка виповнилося

175 років. Історія цього навчального закладу надзвичайно багата видатними науковими відкриттями та зверненнями, а імена багатьох викладачів відомі за межами нашої держави. Водночас, в історії університету залишилося ще чимало невивчених подій і фактів. Зокрема, досі чимало «білих плям» в історії вітчизняної економічної думки пов'язані з розвитком і викладанням економічних наук у Київському університеті в останній третині ХІХ – на початку ХХ ст., поза увагою вчених залишаються окремі постаті професорів і ректорів. Однією з таких постатей, котра довгий час була у забутті, є професор і ректор Університету Святого Володимира Микола Мартиніанович Цитович, чий життєвий шлях і науковий доробок і досі не стали предметом окремого наукового дослідження.

Радянська історіографія вперто відмовлялася визнавати прогресивну діяльність колишнього ректора Київського університету, оскільки об'єктивне вивчення його наукової спадщини на той час було неможливим. Так, автори «Історії Київського університету», виданої у 1959 р., звинувачували вченого в консерватизмі та реакціонерстві [7, с. 306–307, 314–315], а коротенька біографічна довідка в «Економічній енциклопедії» [3, с. 386] жодним чином не могла розкрити його багатогранну діяльність.

Після проголошення незалежності України з'явилися можливості для правдивого вивчення біографії раніше замовчуваних осіб. Відтак, у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. було опубліковано низку наукових розвідок, присвячених вченому. Серед інших назвемо статтю Л. В. Вернигори, у якій подається загальна біографія М. М. Цитовича та цитуються його праці без докладного аналізу [2, с. 74–79]. У збірнику документів “Alma Mater” відомі українські вчені В. А. Короткий та В. І. Ульяновський опублікували послужний список колишнього ректора [1, с. 355–358]. Натомість, В. П. Єфіменко присвятив статтю ранньому етапові наукової біографії М. М. Цитовича [6, с. 116–121].

Нині наявна документальна база дає змогу об'єктивно й із достатньою повнотою відтворити наукове життя вченого, що і стало метою авторів даної статті.

Народився М. М. Цитович 17 квітня 1861 р. у м. Миколаєві у дворянській родині дійсного статського радника. Згодом сім'я переїхала до Києва, де маленький Микола навчався у

Першій Київській гімназії, по закінченню якої у 1879 р. вступив на юридичний факультет Університету Св. Володимира [10, с. 406]. В університеті майбутній учений прослухав лекції А. Я. Антоновича, М. Ф. Владимирського-Буданова, В. Г. Демченка, Д. І. Піхна, М. К. Ренненкампа. У 1883 р. М. М. Цитович захистив дипломну роботу «Кустарная промышленность в России» та із золотою медаллю закінчив юридичний факультет. Талановитого студента залишили в університеті стипендіатом для підготовки до професорського звання. Після підготовки дисертації та прочитання двох вступних лекцій попечитель Київського учбового округу С. П. Голубцов своїм розпорядженням за № 700 від 5 червня 1884 р. затвердив його приват-доцентом по кафедрі політичної економії та статистики згідно з положенням Університетського статуту 1863 р. [4, с. 1].

Після заміщення вакантної посади на кафедрі М. М. Цитович зарекомендував себе здібним фахівцем. Відтак, уже 20 лютого 1886 р. на засіданні юридичного факультету університету було ухвалене рішення: «1. Войти уже в настоящее время с ходатайством об утверждении магистранта Цытовича Николая в звании приват-доцента по предметам Политической экономии и статистики с истечением в мае сего года трёх лет после окончания им университетского курса, и 2. Ввести в обозрение преподавателя и расписание лекций на будущее полугодие чтение курса политической экономии и статистики и о поручении этого чтения г. Цытовичу войти с особым представлением по утверждении его в звании приват-доцента» [4, с. 1 зв.]. У свою чергу декан юридичного факультету В. Г. Демченко 27 лютого 1886 р. передав керівництву власне рішення щодо М. М. Цитовича. 24 травня 1886 р. ректор університету М. К. Ренненкамф подав попечителю навчального округу відношення за № 1154 із проханням затвердити М. М. Цитовича в званні приват-доцента [4, с. 8].

Одночасно із присвоєнням Цитовичу звання приват-доцента адміністрація юридичного факультету запропонувала ректорові «возложить преподавание по этой кафедре и исполнение всех других обязанностей штатного преподавателя по оной на приват-доцента по предметам этой кафедры Николая Мартиниановича Цытовича, с назначением ему вознаграждения в 1200 руб. в год» [4, с. 4]. При цьому факультет

«руководствовался доказанною г. Цытовичем солидною и способностью к преподаванию в бытность его стипендиатом для приготовления к профессорскому званию и при выполнении им условий для приобретения звания приват-доцента...» [4, с. 5].

Розпорядженням за № 10010 від 27 червня 1886 р. управляючий Міністерством народної освіти дозволив приват-доцентіві М. М. Цитовичу викладати на кафедрі політичної економії та статистики [12].

Упродовж 1886–1888 рр. Микола Мартиніанович читав лекції та готував до друку підручники зі статистики та політичної економії [8]. Старанність, сумлінність, прагнення до вдосконалення викладацького мистецтва сприяли подальшому кар'єрному зростанню молодого викладача. За словами декана В. Г. Демченка, він «блистательно оправдал надежды факультета солидным научным характером своего преподавания, даром изложения и особенною ревностью к делу» [5, с. 1].

У 1889 р. М. М. Цитович отримав дозвіл на стажування за кордоном до 6 травня 1891 р. За словами декана, це рішення було викликане «настоятельной необходимостью в завершении научной подготовки г. Цытовича за границей к профессорскому званию ввиду имеющихся в факультете вакантных кафедр по экономическим предметам» [5]. Юридичний факультет склав спеціальну інструкцію на період закордонного стажування: «во-первых, освоиться с преподаванием Политической экономии, статистики и финансового права в известнейших заграничных университетах, причём особенно обратить внимание на практические занятия по этим предметам и на устройство семинарий по ним известнейших профессоров, и во-вторых, изучить организацию административной статистики в Германии, Франции и Бельгии» [5, с. 12]. Під час цього відрядження Микола Мартиніанович прослухав лекції кращих тогочасних фахівців у провідних навчальних закладах Європи, зокрема: у Берлінському університеті – лекції та семінари у професорів Вагнера та Шмоллера; у Гейдельберзькому – лекції та практичні заняття професора Кніса; у Геттінгенському – лекції професора Кона; у Тюбінгенському – професорів Неймана та Шьонберга, в Лейпцизькому – професора Рошера [5, с. 9]. Також М. М. Цитович цікавився діяльністю Статистичного бюро Німецької імперії, Пруссії, Бельгії та окремими галузями

адміністративної статистики. Кожні півроку вчений надсилав звіти з названих вузів до Міністерства народної освіти. Згодом вони розглядалися на засіданнях Вченого комітету 18 січня та 24 липня 1890 р., 17 і 21 січня 1891 р. та передавалися разом із висновками Міністерства до Університету Св. Володимира. У Державному архіві м. Києва залишилися ці звіти, розглянуті Розрядом вищих навчальних закладів Департаменту народної освіти Міністерства народної освіти у циркулярах: № 3102 від 22 лютого 1890 р., № 12615 від 8 серпня 1890 р., № 2536 від 7 лютого 1891 р., № 3490 від 21 лютого 1891 р. [5].

У звітах, на думку декана юридичного факультету В. Г. Демченка, «Признавая талант и огромную эрудицию Ад. Вагнера и вполне верно оценивая заслуги этого наиболее выдающегося представителя школы «государственного социализма», г. Цытович отчётливо видит его увлечения и тот скользкий путь, на который направляет экономическую доктрину знаменитый берлинский профессор. Таковую же самостоятельность обнаруживает г. Цытович по отношению к исторической школе и её представителю в берлинском университете профессору Шмоллеру» [5, 18 зв.].

Закордонне відрядження Миколи Цитовича закінчувалося 6 травня 1891 р., але в лютому він надіслав заяву ректорові з проханням продовжити термін відрядження до 15 серпня, мотивуючи це необхідністю завершити дослідження про місцеві фінанси Пруссії із вивченням на місці справи. Ректор передав цю заяву на розгляд юридичного факультету. Декан В. Г. Демченко у доповідній записці від 15 березня 1891 р. за № 23 повідомив, що на цей період М. М. Цитович вільний від лекційних курсів, тому юридичний факультет просить продовжити йому закордонне відрядження до 15 серпня 1891 р. із призначенням грошового утримання у розмірі 300 кар. [6, с. 121].

Після повернення до Києва, не зважаючи на те, що окремі професори виступали проти розділення статистики та політичної економії на самостійні лекційні курси, вважаючи такий поділ штучним, М. М. Цитович читав лекції саме зі статистики, а також видав низку спеціальних досліджень [13; 14].

У жовтні 1893 р. вченого призначили екстраординарним професором кафедри поліцейного права. Фактично він став одним із перших розробників підручників із цієї дисципліни. Так, основним навчальним посібником для студентів уні-

верситету була його широко знана фундаментальна праця «Поліцейське право», в якій учений виклав основні права та обов'язки поліцейської служби в державі та подав практичні рекомендації [16].

У вересні 1896 р. після захисту дисертації М. М. Цитович був удостоєний юридичним факультетом Університету Св. Володимира ступеня доктора політичної економії та статистики.

Дійсний статський радник, доктор політичної економії та статистики, ректор Імператорського університету Св. Володимира (з 1905 до 1917 р.), заслужений ординарний професор кафедри поліцейського права – ось перелік посад і звань М. М. Цитовича. Також у червні 1911 р. вчений був представником Росії в Комісії міжнародних конгресів адміністративних наук у Брюсселі, а його праця «Сільськогосподарське товариство як орган місцевого управління» (1911) відзначена особистою подякою Миколи II.

Назви та зміст праць М. М. Цитовича свідчать, що вчений активно реагував на нові явища в соціально-економічному розвитку своєї країни та інших держав світу, ретельно аналізував їх, прагнув сформулювати рекомендації щодо соціальної та економічної політики тощо. Зокрема він обґрунтував необхідність активної політики держави в соціально-економічній і фінансовій галузях. У своєму «Огляді» М. Цитович ставить за мету здійснити перегляд, порівняння та оцінку різноманітних думок, які існували щодо підприємницької діяльності, оскільки погляди на неї, на його думку, не мали твердого підґрунтя. Окремі тогочасні економісти взагалі ставили під сумнів існування підприємницького прибутку як окремої галузі підприємницького доходу. М. М. Цитович вперше у вітчизняній науці запропонував називати чистий дохід від підприємництва підприємницьким доходом на відміну від підприємницького прибутку як самостійної галузі доходу [15].

Ще однією перевагою «Огляду» М. М. Цитовича було включення ним до розгляду праць російських економістів (на відміну від багатьох інших тогочасних учених, які надавали перевагу іноземним). Щоправда, дослідник не вирізняв їх в окрему групу, а розділяв як прибічників різних західно-європейських учень, зокрема й щодо поглядів на підприємницький прибуток. Київський учений виділив три напрямки економічної думки щодо трактувань проблеми підприєм-

ницького прибутку. До першого він зараховував економістів, які вважали суттєвою властивістю підприємця володіння капіталом і розглядали зазвичай дохід як такий. До другого напрямку, за М. М. Цитовичем, належали економісти, вчення яких, на думку дослідника, мало безсумнівну перевагу порівняно з прибічниками першого, оскільки вони тонше та послідовніше провели поділ доходів за джерелами походження. Найбільше уваги М. М. Цитович приділив ученим-економістам третього напрямку, які визнавали існування підприємницького прибутку як самостійної галузі доходу та розглядали його як увесь чистий дохід від підприємництва або лише як частину його. Також київський учений розкрив низку недоліків, притаманних теоріям низки іноземних учених.

Вражаючою була також адміністративна діяльність М. М. Цитовича. Восени 1896 р. його призначили секретарем юридичного факультету, а в 1900 р. попечителем продовжив його перебування на цій посаді на наступних чотири роки. Через два роки Міністерство народної освіти призначило Миколу Мартиніановича деканом юридичного факультету, а у 1905 р. його обрали ректором університету. Цю посаду він обіймав протягом 12 років, причому, кожних три роки переобирався абсолютною більшістю голосів. Окрім того, вчений входив до складу представницьких державних органів і був уповноваженим Російської імперії у ряді міжнародних комісій [11, с. 220].

Лібералізація державного та суспільного життя, що розпочалася в Російській імперії у 60-х рр. XIX ст., позитивно вплинула на розвиток науки та виникнення різних наукових товариств. Новостворювані товариства мали на меті вирішення таких завдань: підвищення професійного рівня своїх членів, обговорення нагальних проблем суспільного життя, обмін досвідом, популяризація знань серед народу. Не дивно, що Микола Мартиніанович погодився взяти участь у діяльності Київського юридичного товариства. Виникнення юридичних товариств у Росії пов'язане із проведенням судової реформи та запровадженням Судових статутів 1864 р. Київське юридичне товариство, засноване 1877 р., було другим подібним об'єднанням після Московського.

Перше засідання Київського юридичного товариства відбулося 4 січня 1877 р. На ньому були присутні члени-організатори: Р. І. Базінер, В. Г. Демченко, О. Ф. Кістяковський,

О. В. Романович-Славатинський, К. А. Мітюков, П. К. Скорделлі, М. А. Розов, В. А. Удінцев. У своїй діяльності товариство керувалося статутом, затвердженим міністром народної освіти 30 жовтня 1876 р. [9]. Протягом 1911 р. відбулося 10 засідань товариства. Микола Мартиніанович відвідав чотири з них. Ректорські обов'язки не давали йому змоги відвідувати кожне засідання. 22 січня та 5 лютого 1911 р., під час обговорення доповіді М. І. Дуганова «Законопроект об упраздненні сервітутів в Западних губерніях» і реферату О. Д. Білімовича «Законопроект о сервітутах», Микола Мартиніанович зробив декілька зауважень щодо сервітутів і підтримав думку про необхідність їхнього скасування та впровадження єдиних норм. Під час зібрання 19 лютого, присвяченого 50-річчю звільнення селян від кріпацтва, М. М. Цитович виголосив промову «Положение 19 февраля 1861 года», в якій розкрив історичні передумови, суть і наслідки реформи. На шостому засіданні у 1911 р. учений брав участь у дискусії з приводу доповіді О. Д. Білімовича «О шкале потребностей» і не погодився з багатьма положеннями доповідача. Його думку підтримали К. Г. Воблий і О. О. Жилін. 15 грудня 1912 р. М. М. Цитович також брав участь у дискусіях із приводу ще трьох доповідей [11].

Протягом 1913 р. Київське юридичне товариство мало 12 наукових засідань і одне публічне. М. М. Цитович виголосив промову «Воззрения Д. И. Пихно в области экономической политики». Наступного зібрання, що відбулося 12 жовтня 1913 р., він виступив із доповіддю на тему «Проект правил о предупреждении дробления мелкой земельной собственности». Обмеження процесу поділу, що пропонувалося Головним управлінням землеустрою, на думку вченого, завдало б лише шкоди правильному ходу землеустрою та звузило можливості дрібних землевласників у розпорядженні землею. Вчений писав: «...то единонаследие, которое проектируют новые правила, противоречат народному правосознанию [9, с. 222]. Його активна діяльність і виступи у Товаристві засвідчують обізнаність із питань правового й економічного характеру, розуміння суспільних проблем і шляхів їхнього подолання.

Помер М. М. Цитович 31 жовтня (30 вересня) 1919 р. на 59-му році життя.

Підсумовуючи викладене, можемо дійти висновку, що формування Миколи Мартиніановича як науковця розпоча-

лося ще в студентські роки, свідченням чому є золота медаль за дипломну роботу та позитивна характеристика викладачів. Ще в студентські роки майбутній учений свідомо обрав наукову діяльність як основний зміст свого життя. Залишений для підготовки до професорського звання, М. М. Цитович розумів, що без ознайомлення з економічними школами Європи, із сучасними методами викладання в європейських університетах, без лекційних курсів кращих професорів Старого Світу його освіта, рівень підготовки як фахівця будуть неповними та однобокими. Тому, отримавши закордонне відрядження, він використав його якомога плідніше і корисніше. Саме на зламі століть М. М. Цитович сформувався як вдумливий, самостійний дослідник, який мав власний аргументований погляд і створив власну наукову школу, мав численних послідовників. Не зважаючи на надзвичайно активну громадську та адміністративну роботу, Микола Цитович, насамперед, – учений, котрий ніколи не зупинявся на досягнутих успіхах і протягом усього творчого життя працював досить плідно та створив відомі у багатьох країнах світу праці.

1. *Alma Mater*: Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917–1920 [Текст] : матеріали, документи, спогади : у 3 кн. / упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський. – К. : Прайм, 2000. – Кн. 1. – 704 с. : іл.
2. *Вернигора, Л. В.* Микола Мартиніанович Цитович – учений-економіст і громадський діяч [Текст] / Л. В. Вернигора // Вісник Київ. уні-ту. Економіка. – 2000. – Вип. 44. – С. 74–79.
3. *Власов, О. В.* Цытович Николай Мартинианович [Текст] / О. В. Власов // Экономич. энцикл. Политическая экономия : в 4-х т. / под ред. А. М. Румянцева. – М., 1980. – Т. 4.
4. ДАК. – Ф. 16. – Оп. 325. – Спр. 138.
5. ДАК. – Ф. 16. – Оп. 327. – Спр. 80.
6. *Єфіменко, В. П.* Ранній етап наукової біографії Миколи Мартіановича Цитовича (1880 – початок 1890-х років) [Текст] / В. П. Єфіменко // Вісник Академії праці та суспільних відносин Федерації профспілок України. – Серія: Політика, історія, культура. – 2004. – №2. – С. 116–123.
7. *Історія Київського університету* [Текст] / під ред. О. З. Жмудського. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959.
8. *Политическая экономия по лекциям приват-доцента Университета Св. Владимира Н. М. Цитовича.* – Житомир, 1886.
9. *Протоколы заседаний Киевского Юридического общества в 1911–1914 гг.* // Университетские известия. – 1915. – № 10.
10. *Столетие Киевской 1-й гимназии (1809–1811–1911 гг.)*. – К., 1911. – Т. 1.
11. *Устав Киевского юридического общества, состоящего при*

- Университете Св. Владимира [Текст] // Сб. постановлений и распоряжений начальства по Университету Св. Владимира и прочим русским университетам с 1878 по 1891 год включительно. – К., 1893.
12. *Цытович, Н. М.* Курс статистики (Народонаселение) [Текст] / Н. М. Цытович. – Житомир, 1886.
 13. *Цытович, Н. М.* Кустарная промышленность в России [Текст] / Н. М. Цытович [Текст] / Н. М. Цытович. – К., 1884.
 14. *Цытович, Н. М.* Местные расходы Пруссии в связи с теорией местных расходов [Текст] / Н. М. Цытович. – Киев, 1898.
 15. *Цытович, Н. М.* Обзор учений о предпринимательской прибыли [Текст] / Н. М. Цытович. – К., 1889.
 16. *Цытович, Н. М.* Полицейское право [Текст] / Н. М. Цытович. – К., 1894.

Пилипенко О. Є., Єфіменко В. П. Микола Мартиніанович Цитович: наукова та педагогічна діяльність.

Ключові слова: М.М. Цитович, біографія, наукова діяльність, педагогічна діяльність, рукопис, книга.

На основі архівних документів та аналізу історіографії питання проведено дослідження життя, педагогічної та наукової діяльності, творчого доробку Миколи Мартиніановича Цитовича. Комплексно розроблено біографію Миколи Мартиніановича Цитовича. Відзначено, що його наукова спадщина значна і різноманітна, переважно опублікована, але збереглася частково.

Pylypenko O. E., Efimenko V. P. Mykola Martynianovych Tsytovych: pedagogical and scientific activity.

Key words: M.M. Tsytovych, biography, scientific activity, pedagogical activity, manuscript, book.

On the basis of the archived documents and analysis of historiography of question research of life is conducted, pedagogical and scientific activity and creative heritage of Mykola Martynianovych Tsytovych the Ukrainian professor and rector of the University of Sant Volodymyr. Biography of Mykola Martynianovych Tsytovych is complex worked out. It is marked that his pedagogical and scientific heritage is considerable and various, mainly published, saved partly.

Пилипенко О. Є., Ефименко В. П. Николай Мартынианович Цытович: научная и педагогическая деятельность.

Ключевые слова: Н. М. Цитович, биография, научная деятельность, педагогическая деятельность, рукопись, книга.

На основе архивных документов и анализа историографии вопроса проведено исследование жизни, педагогической и научной деятельности, творческого наследия Николая Мартыниановича Цытовича. Комплексно разработана биография Николая Мартыниановича Цытовича. Отмечено, что его научное наследие значительное и разнообразное, преимущественно опубликованное, но сохранилось частично.

*Олександр МОСКАЛЕЦЬ,
музичний критик, журналіст, музикант
(Київ)*

ФЕДІР ШАЛЯПІН В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ БІОГРАФІЇ СПІВАКА

З'ясовано та уточнено подробиці перебування Федора Івановича Шаляпіна на теренах сучасної України, акцентовано внесок молодого Шаляпіна в справу популяризації українського музично-театрального та пісенного репертуару.

Ключові слова: Шаляпін Федір Іванович, бас, опера, історія міст України, Крим, українсько-російські зв'язки, міжкультурні взаємодії, біографічні дослідження.

Research is devoted to the details of slaying Fedor Ivanovich Shaliapin in the cities of contemporary Ukraine. The article emphasizes the contribution of Shaliapin in the popularization of Ukrainian musical theatre and song repertoire.

Key words: Shaliapin Fedor Ivanovich, bass, opera, history of Ukrainian cities, Crimea, Ukrainian and Russian interconnections, intercultural interaction, biographic researches.

Исследованы и уточнены подробности пребывания Фёдора Ивановича Шаляпина на территории современной Украины, акцентирован вклад молодого Шаляпина в дело популяризации украинского музыкально-драматического и песенного репертуара.

Ключевые слова: Шаляпин Фёдор Иванович, бас, опера, история городов Украины, Крым, украинско-российские связи, межкультурные взаимодействия, биографические исследования.

Один із найвідоміших представників виконавського мистецтва, Федір Іванович Шаляпін (1873–1834) уславився і як співак, і як драматичний актор. Упродовж життя йому довелося відвідати безліч країн і міст: народився у Казані, приватно навчався у Тифлісі (Тбілісі), згодом співав і в обох столицях Російської імперії, і в глибокій провінції, а по тому, піднявшись до вершин артистичного Олімпу, об'їздив увесь світ, включаючи найекзотичніші куточки. Останні чотирнадцять років життя митець провів у еміграції в Парижі.

Чимало доленосних подій у житті Ф. Шаляпіна були пов'язані також із Україною. На жаль, у сучасній вітчизняній пресі та фаховій літературі є лише поодинокі, хоча й цікаві,

спроби висвітлення цього питання [5; 14; 15; 17; 19]. Відтак, ми поставили собі за мету в даній статті узагальнити та систематизувати існуючий наробок, а також уточнити та доповнити його, виправляючи мимовільні помилки попередніх авторів, встановлюючи окремі топографічні реалії та інші деталі, у сподіванні, що певні аспекти нашої роботи зазнають подальшого розвитку в більш ґрунтовних дослідженнях українських біографістів.

Відомо, що вже замолоду Ф. Шаляпін мав у репертуарі тридцять українських народних пісень. Такий значний за обсягом український пісенний концертний репертуар – рідкісне явище як серед сучасних вітчизняних, так і серед тогочасних російських та українських оперних співаків. Цей феномен досі не має пояснень. А ще слід взяти до уваги, що поза цим Ф. Шаляпін співав також українські романси, а в 1910-х рр., перебуваючи у zenіті слави, зафіксував у запису на графітових платівках серед іншого також три з численних українських народних пісень свого репертуару («Ой, у лузі», «Ой, зелений дубе» та «Комарище»). Також у репертуарі співака було декілька опер, у яких широко представлені українські історія та побут («Ніч перед Різдом» і «Травнева ніч» Миколи Римського-Корсакова, «Аскольдова могила» Олексія Верстовського). Оскільки перелік творів репертуару, заспіваного або записаного співаком протягом життя, відомий і доступний [1, с. 229–232], гадаю, аналіз усіх українських творів, що входили до репертуару Ф. Шаляпіна, може стати окремим предметом цікавого музикознавчого дослідження.

Та зв'язки митця з українською музичною культурою цим не обмежуються. Як і ще один світоч російської оперної сцени – Леонід Віталійович Собінов¹ [4, с. 33], на початку кар'єри молодий Ф. Шаляпін довгий час працював у «малоросійській» трупі, а саме – Георгія Деркача-Любимова², до якої вступив у Самарі у вісімнадцять років і про що згодом писав у своїх мемуарах.

Трупа Деркача чимало гастролювала (зокрема, містами Кавказу та Середньої Азії) з класичними музично-

¹ **Собінов Леонід Віталійович** (1872–1934) – один із найвидатніших російських оперних співаків першої чверті ХХ ст. (тенор).

² **Деркач-Любимов Георгій Йосипович** (1846–1900) – український актор та антрепренер, уродженець Катеринослава.

драматичними виставами українського репертуару. Ф. Шаляпін дебютував як хорист у п'єсі «Ой, не ходи Грицю та на вечорниці» Михайла Старицького. Згодом виконував партію Петра у «Наталці-Полтавці» Миколи Лисенка (хоча зазвичай вона доручається тенорам), співав у «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» та «Дай серцю волю, заведе в неволю» Марка Кропивницького, «Сватання на Гончарівці» Григорія Квітки-Основ'яненка, «Нещасне кохання» Леоніда Манька, «Ніч під Івана Купала» М. Старицького та багатьох інших. Загальновідомо й те, що згодом, під час приїздів до Києва Ф. Шаляпін відвідував М. Старицького як вдячний актор і прихильник.

Також, саме у зв'язку з виступами в українській трупі з'явилася перша в історії друкована театральна рецензія, де згадане ім'я Ф. Шаляпіна. Вона вийшла в самаркандській газеті «Окраїна» наприкінці 1891 р. і містила таку фразу: «Молодой и хороший голос г-на Шеляпина заставил позабыть его неособенное уменье держаться на сцене» [11, с. 47]. Той факт, що Ф. Шаляпіна там названо «Шеляпіним», став не першим і не останнім непорозумінням, пов'язаним із написанням його прізвища. Адже навіть у метричному запису прізвище батька співака чомусь записане як «Шаляпкін» [11, с. 15]. Чимало відгуків про виступи з українським репертуаром трупи за участю Ф. Шаляпіна в Баку містила також газета «Каспій» [11, с. 49–51].

Вперше в Україну Ф. Шаляпін потрапив лише у 24 роки, коли було влаштоване спільне турне трьох пересічних солістів Московської приватної опери Сави Мамонтова³ — молодого баса Федора Шаляпіна, сопрано Варвари Еберле⁴ та тенора Антона Секар-Рожанського⁵, які подорожували та виступали у супроводі піаніста Олександра Бернарді⁶. Наприкінці березня 1897 р. після концерту у Воронежі вони приїхали до

³ **Мамонтов Сава Іванович** (1841–1918) — меценат, музичний діяч і лібретист. 1885 р. заснував Московську приватну оперу.

⁴ **Еберле Варвара Аполлонівна** (1870 – після 1915) — співачка (сопрано) та драматична актриса. Дружина С. С. Мамонтова.

⁵ **Секар-Рожанський** (справжнє прізвище — Рожанський) Антон Владиславович (1863–1952) — російський оперний співак (лірико-драматичний тенор), поляк за походженням. Закінчив свій шлях викладачем Варшавської консерваторії.

⁶ **Бернарді Олександр Олександрович** (1867–1943) — російський диригент, піаніст і композитор. Уродженець Одеси. Помер у еміграції, в Парижі.

Харкова, де мали розпочати виступи зі збірними концертами. Так Ф. Шаляпін вперше ступив на українську землю. На той час Харків слугував своєрідним «випробувальним каменем» для гастролерів, які рушали на південь Росії: отримавши тут визнання, можна було розраховувати на київські, одеські, ростовські та інші ангажементи. Та, як повідомили «Харьковские губернские ведомости», концерт відмінили «по болезни г. Шеляпова» [11, с. 113]. Отже, за іронією долі, і в «малоросійській» пресі ім'я співака вперше також з'явилося в перекрученому вигляді.

За кілька днів після харківської невдачі мав відбутися широко анонсований концерт у Полтаві — на нього очікували саме у день виходу згаданої харківської газетної замітки. Ф. Шаляпін приїхав туди, але знову не виступав через хворобу (дослідники не виявили жодних відгуків про полтавський концерт у тамтешній пресі). Варто зазначити, що «хворобою» для співака вважають не «застуду» чи «нежить», а будь-який незвичний стан голосового апарату, що може перешкодити виходові на сцену. Отже, Ф. Шаляпін уже на той час відзначався неабиякою вимогливістю до себе. На жаль, спроба виступити перед полтавською публікою виявилася єдиною, — більше упродовж життя співак у місті не бував.

Потім, ненадовго завітавши до Воронежа, у середині квітня співак вперше приїхав до Києва аби виступити в оперній антрепризі Якова Любіна (Лейбіна)⁷ та Михайла Салтикова⁸ у приміщенні театру Миколи Соловцова⁹ (нині — Національний драматичний театр імені Івана Франка). Цього разу він заспівав дві партії — Мефістофеля у «Фаусті» Шарля Гуно та Івана Сусаніна в однойменній опері Михайла Глінки. Так, із 15 квітня 1897 р. і «Фауста» розпочався відлік шаляпінських виступів на території сучасної України.

Музичний критик Бекар (М. В. Москальов) у газеті «Киевское слово», загалом схвалюючи виступ молодого артиста, водночас зазначив, що інколи у того спостерігався «деякий

⁷ **Любін Яків Мойсеевич** (справжнє прізвище — Машкович, у деяких джерелах фігурує як Машкевич та Лейбін) (1858–1914) — оперний і концертний співак (тенор), режисер, антрепренер і вокальний педагог.

⁸ **Салтиков Михайло Федорович** (1861–1922) — російський театральний антрепренер і режисер.

⁹ **Соловцов Микола Миколайович** (1857–1902) — український актор, режисер і антрепренер. Засновник постійного російського театру в Києві.

надмірний шарж» [2]. Були також висловлені критичні зауваження щодо виконання знаменитої Серенади Мефістофеля, а тембр голосу співака названо «жидковатим». Зате наступна його рецензія на виступ Ф. Шаляпіна у партії Сусаніна була вже абсолютно схвальною [3].

Наступного дня співак із тією самою антрепризою рушив до Харкова, щоб виступити у театрі Комерційного клубу (колишній Харківський оперний театр, нині будівлю передали у розпорядження Харківської філармонії). У афіші — «Русалка» Олександра Даргомижського, «Фауст» Ш. Гуно та четвертий акт опери «Життя за царя» («Іван Сусанін») М. Глінки у збірній виставі (існувала традиція компонувати вистави з кількох актів різних опер). Докладні рецензії на ці виступи містить харківська газета «Южный край» [11, с. 114]. Потім Ф. Шаляпін повернувся до Києва, де в тому самому Соловцовському театрі заспівав дві вистави «Фауста» та третій акт «Русалки» у збірній виставі. Останній виступ у «Фаусті» 14 травня став його бенефісом.

Як бачимо, перебування співака у Києві ознаменувалося одним із перших у його житті бенефісів. І ще одну обставину можна визнати гідною уваги. Одразу після київських гастролей Ф. Шаляпін вирушив у першу в своєму житті мандрівку за кордон — до Варшави, Відня, Парижа та Дьєппа (Франція). Тому в хронологічному сенсі Київ став своєрідним «стартовим майданчиком» для подальших фантастичних успіхів співака на світових сценах.

Оскільки наша стаття присвячена перебуванню Ф. Шаляпіна на території сучасної України, видається доречним спростувати неточність, яку містять мемуари Івана Буніна. За словами письменника, Ф. Шаляпін «горячо хотів познакомитися с Чеховым» і звернувся до нього з проханням влаштувати це знайомство, оскільки Антон Чехов «нигде не показывается», а у Шаляпіна «всё нет случая представиться ему». І. Бунін відвіз Ф. Шаляпіна до А. Чехова, а згодом описав у мемуарах, як під час начебто першої зустрічі з Антоном Павловичем співак «покраснел до ушей, стал что-то бормотать... А вышел от него в полном восторге». Ось слова Ф. Шаляпіна, наведені І. Буніним: «Вот это человек! Вот это писатель! Теперь на всех прочих буду смотреть как на верблюдов» [22, с. 478]. Та І. Бунін явно перебільшує свій при-

ритет у справі знайомства двох геніїв. Очевидно, він сприяв лише розширеній домашній аудієнції, яку А. Чехов уперше дав Ф. Шаляпіну за сприяння І. Буніна. Натомість, перше знайомство Ф. Шаляпіна з А. Чеховим відбулося значно раніше, у 1898 р. у Криму, в Гурзуфі. Сергій Рахманінов запискою запросив співака на обід за участі Чехова. А сам Антон Павлович наступного дня, 21 вересня 1898 р., написав Ліді Мізиновій¹⁰: «Здесь концертируют Шаляпин и С[екар]-Рожанский, мы вчера ужинали и говорили о Вас...» [21, с. 273]. Отже, Чехов безперечно зустрічався та розмовляв із Шаляпіним уже в 1898 р. у Криму. З іншого боку, І. Бунін у своїх спогадах не наводить жодної дати, та й із ним самим (а також із кількома іншими російськими письменниками) Ф. Шаляпін зазнайомився під час поїздки до Подольська 8 листопада 1901 р., тобто, за три роки після згаданої вечері [11, с. 178]. Також відома ще одна записка, датована вереснем 1898 р. і підписана трьома особами — Ф. Шаляпіним, С. Рахманіновим і ще кимсь, чий підпис розшифрувати неможливо, адресована А. Чехову [23, с. 391]. Викладені вище факти дають змогу остаточно спростувати безапеляційне твердження І. Буніна, яке досі багато дослідників сприймали як істинне.

Щодо згадуваного (1898) приїзду Ф. Шаляпіна до Криму зауважимо, що на той час разом із трьома іншими московськими співаками він брав участь у чотирьох збірних концертах — у Ялті (два виступи), Гурзуфі та Севастополі. Варто наголосити, що саме тоді намітилися перші ознаки тріумфального успіху, який супроводжуватиме Ф. Шаляпіна протягом усього життя, — після другого концерту в Ялті співакові піднесли лавровий вінок, а преса постійно виокремлювала його ім'я серед інших учасників концертів.

Водночас, і це відзначають критики, Ф. Шаляпін був ще не на піку форми, оскільки справжній оперний бас «міцнішає» лише після тридцяти років. Зокрема, газета «Крымский курьер» писала про його севастопольський концерт так: «...По силе звука и по глубине его это скорее концертно-салонный голос, чем оперный, и несомненно, что значительную долю восторгов публики стоит искать в квасном московском патриотизме, в угоду коим артист чересчур «приухывает» в исполне-

¹⁰ Мізинова Лідія Стахівна (1870-1937) — знайома А. П. Чехова, померла в еміграції.

нии русских национальных мелодий и портит постановку — еще не окрепшую — своего бесспорно гибкого и изящного по тембру голоса. Жаль, ежели артист в угоду вульгарных вкусов публики направит свой талант на ложный путь дешевых голосовых эффектов» [11, с. 127]. Одразу варто зауважити, що, як згодом наголошував сам Ф. Шаляпін, недобррозичливість і оперна критика — справи дуже споріднені... [24, с. 167]. Відтак, упереджене судження севастопольського критика не варто розцінювати як визначальну та об'єктивну оцінку артиста. Окрім того, йшлося про ранній період творчості співака, і то — не в опері, а на концертній естраді.

У 1899 р. Ф. Шаляпін уперше приїжджає до однієї з південних «оперних столиць» тодішньої Російської імперії — Одеси. Крім уже згадуваних вистав, у репертуарі цих гастролей значилося ще дві опери — «Борис Годунов» Модеста Мусоргського та «Псковитянка» Миколи Римського-Корсакова. Дорогою співак провів кілька годин у Києві та, взявши кінного візника, разом із Леонідом Собіновим оглянув Бібіковський бульвар (нині — бульвар Тараса Шевченка) та найближче до вокзалу визначне місце — Володимирський собор із його, ще свіжими на той час, унікальними розписами. Згодом від захвату співаки мало не запізнилися на потяг, але таки дісталися Одеси. Про цей епізод Леонід Собінов розповів у листі до Ніни Будкевич¹¹ [10, с. 68].

Після Одеси Ф. Шаляпін заспівав ще дві вистави у театрі Якова Шефнера у Миколаєві. У першій із них, 8 квітня, він уперше в житті став партнером по сцені легендарного російського тенора Леоніда Собінова, на той час — ще початківця. У «Русалці» Л. Собінов співав партію Князя, а Ф. Шаляпін — Мельника. (Один цей факт засвідчує, наскільки насиченим було тогочасне театральне життя навіть у провінційних містах України!). Того самого року в Одесі співаки знову виступали разом у «Русалці» та «Фаусті» (В. В. Голота помилково датує ці виступи 1903 р. [7, с. 93]). Надалі вони обидва стали настільки масштабними оперними «зірками», що приїжджали на гастролі до України виключно поодиноці — жодна антреприза не могла витримати витрат на двох солістів такого рівня водночас.

¹¹ Будкевич Ніна Антонівна (пом. 1926) — московська драматична артистка та режисер.

Факт постійної професійної пов'язаності Ф. Шаляпіна з Україною засвідчує, зокрема, й листування з харківським композитором Петром Ренчицьким¹². Так, 16 жовтня 1901 р. співак отримує з Харкова ноти романсу «Чуже горе» та щирі вибачення за їхню затримку зі сподіваннями на виконання твору (для баса з фортепіано) [23, с. 561; 11, с. 177]. Згодом П. Ренчицький разом із Ф. Шаляпіним підписав «Постанову російських композиторів і музикантів» на захист вільних художників, опубліковану в московській газеті «Наши дни» 3 лютого 1905 р. Ця відозва стала одним із перших у історії російської громадськості політичних виступів музикантів [11, с. 236].

У 1902 р. Ф. Шаляпін вчетверте приїжджає до Києва у рамках вистав антрепризи Михайла Бородає¹³ та С. В. Барикіна¹⁴ [11, с. 188]. Гастролі почалися 5 березня, коли він заспівав Мефістофеля в «Фаусті» у Міському театрі під орудою диригента Івана Паліцина¹⁵. Зауважимо, що це стало першою появою артиста на кону нинішньої Національної опери України, про що йдеться в одному з фундаментальних досліджень з її історії [20, с. 101]. Репертуар виступів 1902 р. залишався тим самим. Проте, після невеличкої відлучки до Москви, Ф. Шаляпін вперше в Україні заспівав Фарлафа в «Руслані та Людмилі» М. Глінки. Також, саме у Києві співакові вручили «запізнілу» нагороду від еміра Бухарського Сеїда Абдуль Ахад-хан¹⁶, який був присутній на двох придворних виставах у Петербурзі й ще тоді відзначив виконавця — орден Золотої зірки. Крім того, під час перебування у Києві співак відвідав майстерню художника Михайла Нестерова¹⁷, де отримав у подарунок етюд «Абрамцево». Тоді само Ф. Шаляпін задумує взяти участь у шевченківському вечорі та спеціально просить

¹² **Ренчицький Петро Миколайович** (1874–1941) — музичний теоретик і педагог. Народився в Черкасах, закінчив Харківське музичне училище.

¹³ **Бородає Михайло Матвійович** (1853–1929, за іншими джерелами — 1930) — російський театральний діяч та антрепренер.

¹⁴ **Барикін С. В.** (? - ?) — російський театральний антрепренер межі ХІХ–ХХ ст.

¹⁵ **Паліцин Іван Йосипович** (справжнє прізвище — Паліце) — російський диригент чеського походження. Працював, зокрема, у театрах Києва, Одеси, Харкова.

¹⁶ **Сеїд Абдуль Ахад-хан** (1859–1910) — бухарський емір із узбецької династії мангітів.

¹⁷ **Нестеров Михайло Васильович** (1862–1942) — російський художник.

композитора М. Лисенка надіслати необхідні ноти (це прохання висловлене Ф. Шаляпіним у листі до М. Старицького від 2 квітня 1902 р.).

Упродовж квітня-травня 1902 р. пройшли величезні оперні гастролі Ф. Шаляпіна в Одесі. Л. Собінов у листі до Єлизавети Садовської¹⁸ від 17 квітня 1902 р. зокрема пише: «... Одновременно со мной в одну и ту же гостиницу приехал Шаляпин из Севастополя. Он очень мил» [10, с. 156]. Співак виступив у чотирнадцяти оперних виставах (шість афішних назв). Окрім того, він охоче брав участь у світському житті міста: відвідав вечерю у залах Літературно-артистичного товариства на честь Павла Вейнберга¹⁹, разом із іншими оперними солістами здійснив морську прогулянку на катері «Чорномор» і прийшов до Міського театру на «Євгенія Онегіна» за участю Леоніда Собінова [5, с. 190–191].

Того самого року Ф. Шаляпін їде до Ялти, де спілкується з А. Чеховим та І. Буніним, відвідує Максима Горького на дачі «Нюра» в Нижньому Місхорі та намагається отримати аудієнцію у Льва Толстого в Гаспрі (у зв'язку з поганим самопочуттям письменника виявилася неможливою).

Наступного, 1903 р. співак знову в Україні. Ф. Шаляпін влаштовує велике концертне турне, два концерти якого відбулися у залі Купецького зібрання (нині – Колонний зал Національної філармонії України) у Києві. По тому улюбленець публіки відбув до Одеси, аби пароплавом дістатися Александрії (Єгипет) (через Константинополь, Смірну та Пірей). Знову сталося так, що саме Україна слугувала відправною точкою чергової співакової «одиссеї» – з її теренів він уперше ступив на африканський континент. Але, схоже на те, що відтоді Ф. Шаляпін уже не міг довго залишатися поза межами України та щоразу повертався до неї. Уже за місяць по від'їзді співак знову був в Україні. Цього разу на нього чекала низка концертів: 28 лютого – у залі Купецького зібрання у Києві, 26 лютого – у Новому купецькому біржовому залі Одеси (нині – Одеська філармонія), 24 лютого та 2 березня – в

¹⁸ **Садовська Єлизавета Михайлівна** (1872–1934) – московська драматична актриса, заслужена артистка РРФСР.

¹⁹ **Вейнберг Павло Ісаєвич** (1846–1904) – письменник-гуморист, уроженець Одеси.

оперному театрі Комерційного клубу та благодійний концерт 5 березня у Народному домі у Харкові²⁰.

Ще згодом, після відвідин Москви та Неаполя, Ф. Шаляпін виступає з п'ятьма оперними виставами та концертом у приміщенні Міського театру в Києві, про що писала газета «Киевлянин» [11, с. 207]. Натомість, М. Лисенко у листі до старшої доньки піаністки Катерини Масляникової²¹ від 4 травня 1903 р. зазначає: «6-го Мая [Володимир] Науменко²² ставить концерт на користь задовженого Нар[одного] Дому з участю Шаляпіна». Концерт відбувся у приміщенні Міського театру. Народним домом на той час був будинок на Лук'янівській площі в Києві (вул. Дегтярівська, 5), де згодом містився театр Леся Курбаса. Ця будівля збереглася донині, але наразі вона не використовується та потребує капітальної реконструкції. Збір від концерту Ф. Шаляпіна мав покрити заборгованість за оренду Народного дому. Проте, офіційно концерт було влаштовано на користь Київського товариства письменності [11, с. 207].

9 та 16 травня співак дає концерти у приміщенні Нового Зимового театру (нині на цьому місці розташований театр Російської драми імені Олексія Горького) у Катеринославі (нині – Дніпропетровськ), а 20 травня єдиний раз за життя виступає у Будинку взаємного кредиту в Житомирі (згодом, після добудови це приміщення зайняла Житомирська міськрада). По тому співак їде до Харкова, де, поміж іншим, відвідує концерт у театрі Паризького саду Віктора Жаткіна²³. Ті дні шаляпінського життя зафіксовано у світських хроніках газет «Харьковский листок» і «Харьковские губернские ведомости» [11, с. 209].

15 червня 1903 р., під час перебування на дачі своїх знайомих (купецької родини Єнуровських²⁴) у селі Васищеві під

²⁰ Харківський Народний дім був невеличкою будівлею у районі Кінної площі (біля ринку), що не збереглася. Протягом деякого часу, вже за радянської доби, там влаштовували оперні вистави, що не користувалися популярністю через віддаленість цього району. Нині на цьому місці розташований Палац культури ХЕМЗу.

²¹ **Масляникова Катерина Миколаївна** (1880–1940) – старша донька композитора Миколи Лисенка, піаністка й акомпаніатор.

²² **Науменко Володимир Петрович** (1852–1919) – український громадський діяч, історик, культуролог.

²³ **Жаткін Віктор Васильович** (? - ?) – харківський купець І гільдії, власник і управляючий станції електроосвітлення.

²⁴ **Єнуровський Григорій Григорійович** (? - ?) – харківський купець,

Харковом (нині належить до Харківського району та залишається за межами міста), Ф. Шаляпін переживає жахливий удар – помирає його єдиний чотирирічний син-первісток Ігор, тіло якого доправляють потягом до Москви для поховання. Співак перебував на Харківщині у супроводі жінки, італійської балерини Йоли Торнагі²⁵, та двох дочок. Смерть сина настільки вразила його, що співак був близький до самогубства. Перервавши гастролі, Ф. Шаляпін поквапився до Москви на похорон. За однією з версій саме Єнуровським він подарував рояль німецької фірми Беккер із написом «Беккер – Шаляпіну». Цей інструмент зберігся в Харкові до нашого часу. Раніше такий самий рояль фірма дарувала лише Петру Чайковському.

Менше, ніж за два роки по тому Ф. Шаляпін знову в Україні. Цей шаляпінський приїзд до Харкова 1905 р. ним самим помилково датується як такий, що стався 1904 р. [24, с. 298]. Та насправді протягом 1904 р. співак не перебував на території України.

У Харкові Ф. Шаляпін виступив у виставах «Борис Годунов», «Фауст» і «Русалка». Тоді ж відбувся один із його так званих «крамольних» концертів, який, окрім іншого, супроводжувався масовим співом української народної пісні «Ой, у лузі» та російської народної пісні «Дубінушка». Характерно, що тодішні харківські газети з цензурних міркувань навіть не наважилися викласти подробиці sensationного концерту. Зате сам Ф. Шаляпін у мемуарах розповідає і про візит делегації харківських робітників, які просили його виступити у Народному домі, і про сам концерт, що розпочався о п'ятій годині дня 28 квітня 1905 р. (на вечір була призначена вистава «Борис Годунов») і тривав упродовж кількох годин [24, с. 298–300].

У 1906 р., уже ставши суперзіркою, Ф. Шаляпін знову відвідав Київ і Харків [11, с. 255–256]. У Києві він прийняв делегацію правління товариства взаємодопомоги студентів Київського політехнічного інституту, зробивши на користь нужденних студентів чималу грошову пожертву. Того самого дня з Ф. Шаляпіним стався загальновідомий курйоз, пов'язаний

власник будинку в Харкові та дачі у Васищеві. Єнуровська Ганна Іванівна (? - ?) – його дружина.

²⁵ **Торнагі Йола** (1874–1964) – італійська балерина, перша дружина Ф. І. Шаляпіна.

із знаменитим концертом для робітників у приміщенні цирку Петра Крутікова²⁶ («Ніппо Раласе», нині на цьому місці — столичний кінотеатр «Україна», вул. Городецького, 5). Вулиця була настільки переповнена народом, що Ф. Шаляпіну та його акомпаніаторам довелося карнізом діставатися на дах цирку з вікна сусіднього готелю «Континенталь» (нині — будівля Національної музичної академії України, поряд із якою на той час не було Великого залу з колонадою). У мемуарах Федора Івановича докладно описаний також візит до нього київського поліцейського пристава, який цікавився ходом підготовки до концерту й остерегівався можливого безладу. Співак на той момент приймав ванну. Оскільки з таким відвідувачем жартувати не годилося, вирішив безвідкладно прийняти його прямо там, п'ючи з ним горілку та ведучи розмови «про життя» [24, с. 304]. А згодом, під час від'їзду з Києва «представники робітничого класу» (саме так це тоді називалося) хотіли влаштувати Ф. Шаляпіну прощальну овацію на пероні, але їх не пропустили на центральний вокзал. Тоді вирішили зібратися на першій малій станції (на той час вона називалася Київ-II, нині, ймовірно, — Київ-Московський), де потяг стояв протягом лише двох хвилин. Там Ф. Шаляпіну влаштували неочікувану, але щирі овацію. Деякі подробиці щодо того перебування відомого баса в Україні можна знайти на сторінках газет «Отголоски жизни» та «Театр и искусство» [11, с. 255–256]. Далі співак поїхав до Москви через Харків, де він зупинявся, але не виступав.

Наступний приїзд Ф. Шаляпіна до Києва відбувся через кілька років — у квітні 1909-го. Замість п'яти обумовлених вистав уславленому басові довелося заспівати аж вісім. Як і раніше, основою репертуару був «Фауст» Ш. Гуно та «Русалка», «Борис Годунов» і «Життя за царя». У Києві співак робить грошовий внесок на користь Трудової артілі офіціантів, а також позує скульпторові Івану Кавалерідзе²⁷ (найвірогідніше — на Андріївському узвозі) та дарує йому фото з підписом. По тому співак відбуває на відпочинок до Гурзуфа, де на той час уже

²⁶ **Крутіков Петро Селіверстович** (1861 – ?) — цирковий артист, який демонстрував вищу школу верхової їзди. Побудував цирк у Києві, у 1917 р. емігрував до Італії.

²⁷ **Кавалерідзе Іван Петрович** (1887–1978) — український скульптор, режисер, драматург, сценарист.

перебувала його родина. Дорогою ненадовго зупиняється у Харкові, де зустрічається зі знайомими. Газети невпинно відстежувати всі переміщення знаменитості. А знаний бас їде на південь і після короткого перебування у Гурзуфі через Одесу морем вирушає на гастролі до Франції.

До цього періоду належить такий цікавий епізод. Представники чорносотенної організації попросили Ф. Шаляпіна виступити на користь «трудівників російського народу». Не отримавши відповіді, скривджені чорносотенці направили йому коротку телеграму, що завершувалася словами: «До Києва просимо більше не приїздити» [11, с. 296]. Та вже 22 травня наступного, 1910-го р. Ф. Шаляпін виступає у театрі-цирку Герасима Муссурі²⁸ у Харкові (за радянської доби там містився театр Харківської музичної комедії, який 1987 р. звільнив приміщення, оскільки воно перебувало в аварійному стані). 30 травня він дає концерт у Новому купецькому біржовому залі Одеси [8], а 12 вересня — у Зимовому театрі у Катеринославі [12, с. 8–11].

Окрема тема — Ф. Шаляпін у Криму. Не вдаючись до всіх подробиць шаляпінських приїздів на півострів, згадаймо лише його відпочинок на дачі художника Костянтина Коровіна²⁹ у Гурзуфі 1913 р., коли співак випав із шлюпки під час однієї з морських прогулянок, про що відразу сповістила російська газета «Россия» [12, с. 58]. Тоді само у Ялті Ф. Шаляпін відвідав могилу свого першого приватного вчителя співу Дмитра Усатова³⁰. Тодішнє перебування знаного баса в Криму тривало щонайменше упродовж 35 днів і навіть глава однієї з документальних повістей про Ф. Шаляпіна присвячена виключно його буттю на півострові [16, с. 451–458].

1915 р. ознаменувався останніми гастролями Ф. Шаляпіна у Києві, під час яких глядацький ажіотаж перевищив усі мислимі межі. Авторів доводилося спілкуватися з киянами, які чули зрілого Шаляпіна. Крім іншого, у їхніх спогадах завжди фігурувало нарікання з приводу глядацької штовханини та

²⁸ **Муссурі Герасим Михайлович** (? - ?) — театральний підприємець, грецький підданий. Побудував у Харкові найбільший у світі (на той час) цирк.

²⁹ **Коровін Костянтин Олексійович** (1861–1939) — російський художник (помер у Парижі).

³⁰ **Усатов Дмитро Андрійович** (1847–1913) — російський співак (тенор) і педагог.

надзвичайно високих цін на квитки. А ще зауваження, що пересічним гімназістам не можна було й мріяти, аби потрапити на шаляпінські вистави (зокрема, й з огляду на те, що тоді існував віковий ценз для допуску на вечірні вистави)³¹.

Спектаклі проходили в театрі Соловцова та Міському театрі. У репертуарі — «Дон Кіхот» Жюля Массне (перше виконання цієї опери в Україні), «Борис Годунов», «Фауст», загалом — шість виступів. Спектакль «Дон Кіхот», що відбувся 15 березня на сцені Соловцовського театру, в якому Ф. Шаляпін виступив у заголовній партії, виявився останньою оперною гастроллю співака на території України й останньою його появою перед київською публікою.

Протягом подальших днів перебування у Києві співак мав трохи вільного часу, і, завершивши гастролі та залишаючись вільним від виступів протягом цілого тижня, відвідав Сьому виставку київських художників, на якій придбав полотно художниці Ганни Прахової³² «Татарки». Тодішнє київське дозвілля Ф. Шаляпіна поки що залишається певною «білою плямою» його біографії.

Того самого року Ф. Шаляпін ще раз приїхав на українську землю, аби 27 квітня виступити з великим сольним концертом на сцені театру Комерційного клубу в Харкові, а 1 травня — у Зимовому театрі в Катеринославі [12, с. 85]. Першотравневий концерт став четвертим і останнім за життя співака виступом у нинішньому Дніпропетровську. У цьому місті єдиним шаляпінським концертним майданчиком завжди був лише Зимовий театр. Після цього концерту Ф. Шаляпін більше не бував на «континентальній» Україні.

У червні-липні 1916 р. співак приїжджає до Фороса, Гурзуфа та маєтку Суук-Су (знаходився на території теперішнього табору «Артек») на відпочинок. Звідціля він написав декілька листів, тут розучував партію короля Філіпа у «Дон-Карлосі» Джузеппе Верді. На той час Ф. Шаляпін уже придбав у володарки маєтку Ольги Соловйової³³ скелю, на якій задумав

³¹ Усні розповіді О. С. Горшковської (1900–94), Ю. С. Каменцова (1895–85) та інших завсідників Київського оперного театру першої чверті ХХ ст., зафіксовані в архіві автора.

³² **Крюгер-Прахова Ганна Августівна** (1876–1962) — українська художниця (переважно анімалістка), належала до відомої династії художників Прахових.

³³ **Соловйова Ольга Михайлівна** (? - ?) — володарка багатого маєтку

спорудити «Замок мистецтв», де мріяв займатися викладацькою діяльністю. Проект цієї будівлі був повністю готовий, розпочали роботи. Але здійсненню планів перешкодила революція [12, с. 106]. Та завдяки численним приїздам співака до Криму його прізвище залишилося в українській топоніміці, — згадана скеля у Гурзуфі (40 м над рівнем моря), розташована поблизу скель-острівців Адалар, дістала назву скелі Шаляпіна.

Останнє перебування Ф. Шаляпіна на території теперішньої України датується 1917 р. У травні співак вкотре прибув на відпочинок до Криму. Невдовзі до нього звернулися моряки Чорноморського флоту з проханням виступити у великому благочинному концерті у Севастополі, більше того — взяти участь у його організації. Цей грандіозний концерт відбувся 11 липня на Приморському бульварі у Севастополі. Серед виконаних тоді творів була й українська народна пісня «Комарище». Наступного дня Ф. Шаляпін сфотографувався з учасниками концерту [9]. За кілька днів по тому співак поїхав на відпочинок і лікування до Кисловодська і вже ніколи у житті не ступив більше на українську землю.

За радянської доби Ф. Шаляпін жодного разу не з'являвся в Україні. Щоправда, його діти (Ірина, Тетяна, Борис і Федор) влітку 1917 р. затрималися у Криму та до вересня перебували на відпочинку на дачі Мурзаєвої у Нижньому Місхорі поблизу Ялти. Про це йдеться, зокрема, у мемуарах дочки співака Ірини [23, с. 553–554]. Свій образ тих часів Ф. Шаляпін закарбував у автопортреті олією (1917), завершеному невдовзі після повернення з Криму. До доленосного відплиття у Галін, яке наважди розлучило співака з Росією, залишалося рівно п'ять років...

Неможу втриматися й від того, щоб не навести тут родинний переказ: під час останнього приїзду до Севастополя Ф. Шаляпін слухав спів під гітару одного з родичів автора цих рядків, військового. Відгук співака був захоплювальним. (Йдеться про представника однієї з гілок роду Стоковських-Полянцевських — майже всі вони виїхали до Франції одразу після 1918 р.).

Цікаво також, що у 1917 р. у Севастополі з Ф. Шаляпіним хотіла познайомитися Оксана Петрусенко. Разом із співаком Дмитром Головіним вони мали намір прослухатися у Ф. Шаляпіна, відвідавши його в готелі біля Графської приста-

Суук-Су в Гурзуфі, де містилася дача «Орлине гніздо», на якій відпочивав Ф. Шаляпін.

ні. Проте через сором'язливість О. Петрусенко цей задум не здійснився, — останньої хвилини вона втекла [6, с. 35].

Унікальним доповненням до відомостей про перебування Ф. Шаляпіна в Україні можуть слугувати уперше опубліковані лише кілька років тому спогади співачки Марії Ростовської-Ковалевської³⁴, написані в Одесі у 1966 р. [18]. Вони цінні тим, що містять не лише загальновідомі факти та згадки про шаляпінські гастролі в Києві, а й живо викладені спостереження глядача, який був присутній у залі. Зокрема, опис вражень від концертного відділу, з яким співак виступив після однієї з київських вистав «Севільського цирюльника» Дж. Россіні. Ця опера є порівняно короткою, тому адміністрація вдалася до марнотратного кроку — сплатити Ф. Шаляпіну за концертний виступ після оперної вистави.

Попри все згадане, є чимало фактів перебування Ф. Шаляпіна в Україні, які ніколи не будуть викладені мемуаристами в усіх деталях. Скажімо, у відомому житловому будинку на розі вулиць Великої Житомирської та Володимирської у Києві (Володимирська, 14) мешкало чимало митців світового рівня, як-от: композитор Юлій Мейтус, піаніст Володимир Горовиць, художник Федір Глуценко, Амвросій Бучма та інші. Саме там, за переказами, одного вечора гостював Ф. Шаляпін. І навіть співав! Проте, його ревне і невблаганне ставлення до «позапланових» домашніх виступів було добре відоме сучасникам: украї завантажений співак рідко погоджувався спонтанно насолоджувати слух світських зібрань. Подробиці перебування Шаляпіна за цією адресою, та й самий факт цього гостювання поки неможливо підтвердити документально. Можливо, в потоках мемуарної й епістолярної спадщини колись відшукається достеменне свідчення щодо того вечора³⁵.

Отже, але шаляпінську україніану на сьогодні зарано вважати цілком дослідженою, бо й досі науковці знаходять все нові документи та відомості про перебування Ф. Шаляпіна на території нашої держави. Газетні публікації, рукописна спадщина та поодинокі згадки в розлогії літературі про співака

³⁴ Ростовська-Ковалевська Марія Гаврилівна (дівоче прізвище — Ніколенко) (1886–1974) — українська та російська оперна співачка (сопрано), педагог і мемуарист.

³⁵ Так само це стосується перебування Ф.Шаляпіна в ще одному будинку на вул.Володимирській у колишньому ресторані "Лейпциг".

ще здатні принести чимало відкриттів. Водночас, із набуттям Україною незалежності виник цілком новий кут зору на це питання і хочеться вірити, що інтерес до цієї постаті та її місця в культурній історії нашої країни з часом лише наростатиме.

1. *Арии*, романсы, песни из репертуара Ф. Шаляпина [Ноти] : для баса в сопр. фп. – М. : Музыка, 1972. – 236 с.
2. *Бекар*. Театр и музыка [Текст] / М. В. Москалёв // Киев. слово. – 1897. – 17 апр. – С. 3.
3. *Бекар*. Театр и музыка [Текст] / М. В. Москалёв // Там же. – 21 апр. – С. 3.
4. *Владыкина-Бачинская, Н. М.* Собинов [Текст] / Н. М. Владыкина-Бачинская. – М. : Молодая гвардия, 1958. – 304 с. : ил. – (Жизнь замечательных людей).
5. *Гнидь, Б. П.* Історія вокального мистецтва [Текст] / Б. П. Гнидь. – К. : НМАУ, 1997. – 320 с.
6. *Головін, Д. Д.* Зустріч біля моря [Текст] / Д. Д. Головін // Оксана Петрусенко : Листи. Спогади. Матеріали / упоряд. та прим. : М. Ф. Кагарлицького, Г. І. Філіпенко. – К. : Муз. Україна, 1980. – С. 34–37.
7. *Голота, В. В.* Театральная Одесса [Текст] / В. В. Голота. – К. : Мистецтво, 1990. – 248 с.
8. *Диссонанс*. Концерт Шаляпина [Текст] / Диссонанс // Одес. новости. – 1910. – 2 июня.
9. *Кирьян, П.* Напамять [Текст] / П. Кирьян // Огонёк. – 1964. – №30. – С. 11.
10. *Леонид Витальевич Собинов* [Текст] : в 2-х т. / ЦГАЛИ СССР ; сост. К. Н. Кириленко. – М. : Искусство, 1970. – Т. 1. – 792 с.
11. *Летопись жизни и творчества Шаляпина* [Текст] : в 2-х кн. / сост. Ю. Котляров, В. Гармаш. – Л. : Музыка, 1984. – Кн. 1. – 304 с.
12. *Летопись жизни и творчества Шаляпина* [Текст] : в 2-х кн. / сост. Ю. Котляров, В. Гармаш. – Л. : Музыка, 1985. – Кн. 2. – 312 с.
13. *Лисенко, М. В.* Листи [Текст] / авт.-упоряд. Р. М. Скорульська. – К. : Муз. Україна, 2004. – 680 с.
14. *Москалец, А. В.* Украинские страницы Фёдора Шаляпина [Текст] / А. В. Москалец // Большая игра. – 2004. – № 11–12. – С. 42–45.
15. *Москалец, А. В.* Шаляпин : украинская партия [Текст] / А. В. Москалец // Киев. ведомости. – 2003. – 13 февр. – С. 10.
16. *Петелин, В. В.* Восхождение [Текст] : документальное повествование о молодом Шаляпине / В. В. Петелин. – М. : Сов. писатель, 1989. – 560 с.
17. *Прокопенко, Н. М.* Тайна вокала Шаляпина [Текст] : вокально-теоретич. исслед. / Н. М. Прокопенко. – К. : ИИЦ Госкомстата Украины, 1999. – 227 с.
18. *Ростовская-Ковалевская, М. Г.* Музыкальный Киев в моих воспоминаниях [Текст] / М. Г. Ростовская-Ковалевская // Лисенко І. М. Музична культура України у спогадах, матеріалах, листах. – К. : Рада, 2008. – С. 28–39.
19. *Сікорська, І. М.* «Приємно бачити цих нових людей» [Текст] : (Федір Шаляпін і Україна) / І. Сікорська // Урядовий кур'єр. – 1998. – 14 лют. – С. 9.

20. Станішевський, Ю. О. Національний академічний театр опери і балету України імені Тараса Шевченка: історія і сучасність [Текст] / Ю. О. Станішевський. – К. : Муз. Україна, 2002. – 736 с.
21. Чехов, А. П. Полное собрание сочинений и писем [Текст] : в 30-ти т. / А. П. Чехов. – М. : Наука, 1979. – Т. 7.
22. Шаляпин, Ф. И. Воспоминания [Текст] / Ф. И. Шаляпин. – М. : Локид, 2000. – 544 с. – (Голоса. Век XX).
23. Шаляпин, Ф. И. Литературное наследие [Текст]. Письма Шаляпина И. Ф. Воспоминания об отце : [в 2-х т.] / Ф. И. Шаляпин ; ред.-сост. Е. А. Грошева. – М. : Искусство, 1960. – Т. 1. – 768 с.
24. Шаляпин, Ф. И. Страницы из моей жизни [Текст] / Ф. И. Шаляпин. – К. : Муз. Україна, 1988. – 328 с.

Москалець О. Федір Шаляпін в Україні: окремі аспекти біографії співака.

Ключові слова: Шаляпін Федір Іванович, бас, опера, історія міст України, Крим, українсько-російські зв'язки, міжкультурні взаємодії, біографічні дослідження.

Досліджено подробиці перебування славного російського оперно-госпівака Федора Івановича Шаляпіна в містах теперішньої України. Прослідковано всі його виступи в оперних виставах та концертах, приїзди на відпочинок, тощо, а також пов'язані з цим віхи біографії співака. виправлено деякі неточності, які зустрічалися в попередній науковій літературі з цього питання. Акцентовано внесок молодого Шаляпіна в справу популяризації українського музично-театрального та пісенного репертуару.

Moskalets O.Fedor Shaliapin: some aspects of singer's biography.

Key words: Shaliapin Fedor Ivanovich, bass, opera, history of Ukrainian cities, Crimea, Ukrainian and Russian interconnections, intercultural interaction, biographic researches.

Research is devoted to the details of slaying of famous Russian opera singer Fedor Ivanovich Shaliapin in the cities of contemporary Ukraine. Author traces all his opera and concert performances, holiday visits etc. and their meaning in the biography of the singer. Some errors of earlier scientific literature are corrected. The article emphasizes the contribution of Shaliapin in the popularization of Ukrainian musical theatre and song repertoire.

Москалец А. Федор Шаляпин в Украине: отдельные аспекты биографии певца.

Ключевые слова: Шаляпин Фёдор Иванович, бас, опера, история городов Украины, Крым, украинско-российские связи, межкультурные взаимодействия, биографические исследования.

Исследованы подробности пребывания прославленного российского баса Фёдора Ивановича Шаляпина на территории современной Украины. Прослежены все его выступления в оперных спектаклях и концертах, приезды на отдых и т.д., а также связанные с этим вехи биографии певца. Исправлен ряд неточностей, которые ранее встречались в научной литературе по этому вопросу. Акцентирован вклад молодого Шаляпина в дело популяризации украинского музыкально-драматического и песенного репертуара.

*Іван Степанович ЗУЛЯК,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри стародавньої та
середньовічної історії Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

ІВАН КАЛИНОВИЧ – БІБЛІОГРАФ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНЬОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті розкрито діяльність Івана Калиновича, відомого бібліографа культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період.

Ключові слова: Іван Калинович, бібліограф, «Просвіта», культурно-просвітній рух, Західна Україна, міжвоєнний період.

This article analyzes the figure of Ivan Kalynovych known bibliographer cultural and educational movement in Western Ukraine in the interwar period.

Key words: Ivan Kalynovych, bibliographer, "Enlightenment", cultural and educational.

В статье раскрыта деятельность Ивана Калиновича, известного библиографа культурно-просветительного движения в Западной Украине в межвоенный период.

Ключевые слова: Иван Калинович, библиограф, «Просвита», культурно-просветительной движение, Западная Украина, межвоенный период.

Міжвоєнний період минулого століття позначився у Західній Україні значним поживавленням культурно-просвітнього руху, що перетворився на важливий суспільний чинник консолідації українства та формування національної свідомості. Відтак, нині увагу науковців привертають як загальноісторична канва тогочасних подій, так і постаті достойників, які були натхненниками та рушійною силою тих процесів. Поважне місце серед дослідників і бібліографів культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період належить Іванові Титовичу Калиновичу, особа якого як бібліографа окремо науковцями практично не досліджувалася. Саме це і становить наукову новизну досліджуваної проблеми та визначає її актуальність.

Зрозуміло, що в межах даної публікації не має змоги вичерпно проаналізувати досліджувану проблему, тому автор вважав за необхідне зосередити увагу саме на зазначеній проблематиці, дослідивши роль Івана Калиновича у формуванні бібліографії культурно-просвітнього руху в Західній Україні в межах одного — міжвоєнного періоду.

Об'єктом дослідження виступають культурно-просвітні процеси, що відбувались у Західній Україні в міжвоєнний період як важливий суспільний чинник консолідації українства та формування національної свідомості.

Предмет дослідження — культурно-просвітня діяльність Івана Калиновича як бібліографа культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період, скерована на посилення національного руху та реалізацію просвітньої ідеї.

Мета дослідження — дослідити діяльність Івана Калиновича як бібліографа культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період,

Завдання дослідження полягають у тому, щоб проаналізувати особливості культурно-просвітньої праці Івана Калиновича як бібліографа культурно-просвітнього руху та визначити чинники, що сприяли активізації його ролі у діяльності «Просвіти» та формуванні національної свідомості українства.

Про Івана Калиновича писали В. Дорошенко [6], М. Гуменюк [3], Н. Королевич [11], Л. Рева [14], М. Вальо [2], Н. Солонська [15], В. Патока [13] та ін. Незважаючи на такий доволі авторитетний перелік авторів, досліджувана проблема так і не стала об'єктом вивчення науковцями, позаяк зазначені вчені традиційно та хрестоматійно подають біографічні відомості тощо, зовсім не зауважуючи, що І. Калинович був бібліографом культурно-просвітнього руху й активним членом товариства «Просвіта» у Західній Україні у міжвоєнний період. Зокрема, будучи добре обізнаним у складнощях ситуації, що склалася з україномовними виданнями, він нещадно критикував як інтелігенцію, так і робітників і селян в Україні та в еміграції за те, що твори українських авторів не знаходять своїх читачів [8, с. 35].

На той час насправді склалася надзвичайно складна ситуація у сфері поширення україномовних видань серед українського населення Західної України. Так, у «Обіжнику

до Філій т-ва «Просвіта» у справі «Свята книжки» від 16 вересня 1933 р. наголошувалося, що книгарні товариства переповнені книжками, тоді як філії та читальні їх у достатній кількості не мають, хоча придбати видання пропонувалося на доволі вигідних умовах із отриманням кредиту зі сплатою упродовж шести років. Керівництво «Просвіти» вважало, що це негативне явище пояснюється не так світовою економічною кризою, як тим, що «...коли наш нарід міг прокурити 150 мільйонів злотих на рік (за 1933 р.), то й на книжку мусить знайтися гріш. А скільки пропив?» [4, арк. 13]. Зі свого боку, І. Калинович доводив, що це «...прямо скандал, щоб українська книга, друкована у двох, трьох, а найбільше у п'ятих тисячах примірників не могла розійтися на протязі одного року!... Порахуймо тільки, скільки нас по цей бік Збруча!... Самих інтелігентів буде (на нашу думку) 200.000. Других стільки свідомих селян і робітників – значить 400.000 душ, не рахуючи 8.000.000 українського населення Східної Галичини, Волині, Холмщини, Підляшя й заокеанських наших земляків, емігрантів і т. д. ... Отже цих 400.000 свідомих і грошево сяк-так ситуованих Українців не може становити покупців-читачів української книжки, друковано (як сказано) у 2–3 тисячах примірників?...» [8, с. 33–35]. Тому, будучи делегатом від філії «Просвіти» у м. Золочеві на загальних зборах товариства у 1926 р., І. Калинович наголошував, що саме апатія інтелігенції на місцях до просвітньої роботи загалом і поширення друкованої продукції зокрема є однією з корінних проблем культурно-просвітнього руху [5, с. 13]. Згідно з його даними, у 1925 р. лише 10 % духовенства Золочівського повіту були членами товариства «Просвіти» [5, с. 13], що, на думку І. Калиновича, пояснювалося тим, що у довоєнний період для масового залучення членів до товариства, їм надсилалися членські книжечки зазвичай більшої вартості, ніж сума внеску, що зрештою деморалізувало людей, які у членстві вбачали лише матеріальний інтерес, а не співпрацю з «Просвітою» [5, с. 13]. Аналізуючи звіти «Просвіти» за 1936–1938 рр. можна зробити висновок, що насправді майже половина членів відділень читалень, а подекуди і філій, не платили внески [19, спр. 107, арк. 16].

Водночас, «Просвіта» спільно з українськими емігрантськими організаціями намагалася популяризувати украї-

номовну продукцію за кордоном. Зокрема, голова бюро Українського громадського видавничого фонду (далі – УГВФ) Є. Вировий повідомляв товариство, що з нагоди 350-річчя української книжки у Празі в березні 1924 р. комітет бюро у складі (крім членів бюро фонду) Д. Антоновича, Л. Биковського, В. Дорошенка, І. Калиновича, І. Мозалевського, В. Січинського, Ю. Тищенка проводитиме виставку українських друків і книжкової графіки, що охоплюватиме сферу книжкових видань, карт, плакатів, листівок та інших мистецьких репродукцій за 1918–1923 рр. [1, с. 31–32]. У бюлетені УГВФ у Празі від 5 травня 1924 р. щодо цього заходу уточнювалося, що виставка охопила продукцію українських видавців із Німеччини, Чехо-Словацьчини, Відня, західноукраїнських земель, Буковини та Наддніпрянської України. Були заплановані десять відділів, із них видання «Просвіти» в Ужгороді входили до другого відділу, а Львова та Кременця – до четвертого [18, арк. 7].

Незважаючи на те, що з видавничою комісією «Просвіти» співпрацювали відомі вчені та письменники, відчувалася відсутність різнопланових видань. Зокрема, І. Калинович неодноразово вказував на те, що «Просвіта» видає замало літератури господарського змісту. Скажімо, нагально відчувалася потреба підручника з ветеринарії та інших poradників, які не видавав «Сільський господар» тощо. Його підтримували також інші діячі «Просвіти» на місцях, зауважуючи, що видання фонду «Учітєся» непопулярні та варто видавати книжки господарського та кооперативного змісту [19, спр. 152, арк. 9, 72].

Ці негативні процеси можна пояснити низьким рівнем національної самосвідомості, тому видавнича комісія «Просвіти» намагалася її активізувати за рахунок видання оповідань історичного змісту [7, с. 16]. Зокрема, на думку відомого просвітнього діяча С. Сірополка, читання оповідань історичного змісту мало не лише знайомити читача з минулим життям окремих народів, а й переслідувало основну мету – з'ясувати зміни, що відбувалися у житті суспільства [7, с. 76].

Натомість, І. Калинович провів соціологічне опитування щодо вибору ідеалів української молоді та з'ясував, що найпопулярнішою є постать Б. Хмельницького, оскільки гетьман «...подобається «сильною індивідуальністю», «сильною

волею і завзятістю», «незвичайною енергією і проворністю...» [7, с. 133]. Позатим, просвітянин наполягав, що читачі мають знайомитися з оповіданнями не лише історичного змісту, а й з інших сфер суспільного життя.

Із розширенням діяльності бібліотечної комісії книжкові фонди та каталоги літератури «Просвіти» суттєво збільшилися. Серед українських бібліотек Західної України, поряд із бібліотекою НТШ, просвітянська читальня посіла чільне місце. І в цьому також є значна заслуга І. Калиновича. Зокрема, важливе місце у діяльності читалень «Просвіти» посіла розроблена ним програма просвітньої праці [10].

Згідно наших підрахунків, у книгарні товариства досить широко була представлена література: з історії України (71 книжка, 13 програм партій); щодо населення та території України загалом (8 книг) та Галичини (70 книг), Буковини, Закарпаття, Кубані, північно-західної України (31 книжка) зокрема; української народної справи (17 книг); взаємовідносин між Україною та Росією (22 книги) і Україною та Польщею (4 книги); з історії українського, державного, виборчого, римського, міжнародного права (16 книг); державного устрою (радянська влада), установчих зборів, державного ладу та текстів конституцій (29 книг); статистики, фінансів і соціології (30 книг); економіки України (33 книги); літератури (10 книг) і мистецтва (6 книг) [19, спр. 6451, арк. 1–15]. Також були представлені видання з питань матеріалістичного розуміння історії, окремих проблем соціалізму, марксизму, історії соціалізму, комунізму, анархізму та робітничої справи (80 книг), споживчої кооперації та історії кооперації в Україні (44 книги), а також аграрної справи (43 книги) [19, спр. 6451, арк. 15–22].

Ще однією важливою заслугою І. Калиновича, на нашу думку, є укладання ним української просвітянської бібліографії, що містила твори українських письменників, дитячу, наукову та сільськогосподарську літературу, а також довідкові видання [16; 17]. Як бачимо, бібліограф згрупував видання у п'ять розділів, що було характерним на той час. Скажімо, у 1938 р. книжки у невеликих читальняних розподіляти на: твори українських письменників, наукову, фахово-практичну та дитячу літературу і журнали, часописи, календарі [12, с. 28]. Натомість, І. Калинович виділив: твори укра-

їнських авторів (30 видань), що містили оповідання, поезію, театр і дитячу літературу (18 видань); видання з народного господарства (11 видань); довідкові видання (3 видання) та найоб'ємніший відділ — наукової літератури (34 видання), до складу якого ввійшли книги з історії України, всесвітньої історії, української літератури та мови, географії, природознавства, народної освіти, філософії, мистецтва, релігії та церковних відносин [16; 17].

Окрім того, завдяки І. Калиновичу можемо прослідкувати порівняльну характеристику українських культурно-освітніх інституцій у 1925 р. [9] (див. таблицю 1).

Таблиця 1

№ п/п	Назва	
	Західна Україна	УРСР
	<i>Українське педагогічне товариство</i>	
1.	31 всенародна школа з 123 класами — 4160 учнів, 156 учителів. 3 учительські семінарії (Коломия, Самбір, Стрий), несанкціоновані семінарські курси у Станиславові та Тернополі, 3 у Львові — 789 учнів, 132 учителі. 18 приватних гімназій і гімназійних курсів з 51 класом — 1646 учнів (прийнято 1441 нових), 61 учитель. Усього 68 філій УПТ, 17.445 членів, із них у Львові — 3.108	—
	<i>Інші наукові товариства</i>	
2.	НТШ, Богословське наукове товариство, Українське лікарське товариство, Українське правниче товариство, Українське технічне товариство, Товариство наукових викладів ім. П. Могили, Українське туристично-краєзнавче товариство «Плай», красвий комітет охорони воєнних могил.	ВУАН: Київ — 20 товариств, Київщина — 8, Харків — 4, Одещина — 4.
	Усього: 8	36
	<i>Бібліотеки</i>	
3.	«Просвіти», НТШ, Народного дому, Національного музею, Видавничої Спілки, УПТ, монастиря ОО Василіан.	Київ — 10, Харків — 3, Одеса — 2, Вінниця — 1.
	Усього: 7	16

4.	<i>Музеї</i>	
	Львів — 5, Волинь — 5.	Київ — 14, за межами Кисва — 33.
Усього: 10		47
5.	<i>Архіви</i>	
	Львів — 8.	3
Усього: 8		3
6.	<i>Періодика</i>	
	Львів — 46 видань (москвофільських — 4), Жовква — 3, Коломия — 1, Перемишль — 2, Рогатин — 1, Станиславів — 1, Волинь — 1, Рівне — 1, Холмщина — 1, Польща — 6.	Київ — 39, Харків — 69, Полтава — 5, Вінниця — 1, Житомир — 1, Кам'янець- Подільський — 3, Катеринослав — 3, Лубни — 1, Одеса — 3, Охтирка — 1, Прилуччина — 1, Херсон — 1, Чернігів — 2.
Усього: 63		128
7.	<i>Видавництва</i>	
	Львів — 27, за межами Львова — 11, корінна Польща — 4.	Київ — 19, Харків — 17.
Усього: 42		36
8.	<i>Книгарні</i>	
	Львів — 4, Добромилів — 1, Дрогобич — 1, Золочів — 1, Коломия — 1, Перемишль — 1, Станиславів — 1, Стрий — 1, Чортків — 1, Володимир-Волинський — 1, Дубно — 1, Здолбунів — 1, Ковель — 1, Кременець — 1, Луцьк — 1, Остріг — 1, Рівне — 3, з них «Просвіти»: в Дубно — 1, Кременці — 1, Острозі — 1, Рівному — 1.	Київ — 6, Харків — 4, Вінниця — 2, Житомир — 1, Катеринослав — 1, Одеса — 4, Полтава — 1, Суми — 1, Умань — 1, Чернігів — 1.
Усього: 25		22

Підсумовуючи, маємо визнати, що діяльність І. Калиновича як бібліографа культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період позначена низкою здобутків: він розробив бібліографію культурно-просвітнього руху «Просвіти», сформував програму розвитку читалень товариства, поклавши в її засновок національне виховання. Важливого значення надавав достойник також організаційно-практичним питанням функціонування просвітніх осередків, зокрема членству й освіті дорослого населення, які він розглядав крізь призму гармонійного та всебічного формування особи.

1. *Бюро Українського громадського видавничого фонду [Текст] // Народня Просвіта. - Л., 1924. - Ч. 2. - С. 31-32.*
2. *Вальо, М. Іван Калинович: життя і діяльність [Текст] / М. Вальо // Записки НТШ. - Л., 2003. - Т. 246. - С. 509-522.*
3. *Гуменюк, М. Біля джерел української радянської бібліографії [Текст] / М. Гуменюк. - К., 1991.*
4. *ДАТО. - Ф. 317. - Оп. 1. - Спр. 43.*
5. *Делегат Стефаник з Дрогобича [Текст] // Народня Просвіта. - Л., 1926. - Ч. 1-2. - С. 13.*
6. *Дорошенко, В. Іван Калинович [Текст] / В. Дорошенко // Бібліологічні вісті. - 1927. - № 4.*
7. *Загальний Збір Товариства «Просвіта» у Львові [Текст] // Народня Просвіта. - Л., 1926. - Ч. 1-2. - С. 16, 76, 113.*
8. *Калинович, І. Значіння і завдання книжки [Текст]: (з нагоди 350-літнього ювілею української книжки) / І. Калинович // Народня Просвіта. - Л., 1924. - С. 33-35.*
9. *Калинович, І. Показник українських культурних установ на 1925 рік. Науково-освітні інституції [Текст] / І. Калинович // Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1926. - Л., 1925. - С. 61-81.*
10. *Калинович, І. Як працювати по читальнях "Просвіти"? - програма і поділ просвітньої праці [Текст] / І. Калинович // Народний ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1927. - Л., 1926. - С. 45-71.*
11. *Королевич, Н. Ф. Українські бібліографи ХХ століття [Текст] / Н. Ф. Королевич. - К., 1998. - 327 с.*
12. *Левицький, В. Порадник для бібліотекарів. Підручна освітня бібліотека [Текст] / Левицький В. - Л. : Видання Товариства «Просвіта», 1938. - Ч. 854. - 127 с.*
13. *Патока, В. Подвижницька праця на бібліографічній ниві : до 125-річчя від дня народження І. Т. Калиновича (1885-1927) [Текст] / В. Патока // Календар знамен. і пам'ят. дат : довід. вид. - 2010. - № 4. - С. 104-112 : фото.*

14. Рева, Л. Іван Калинович та його «Всеукраїнська бібліографія ХХ століття» [Електронний ресурс] / Л. Рева // Вісник Книжкової палати. – 2004. – № 6. – Режим доступу : <http://dlib.eastview.com/browse/doc/6745004>. – Назва з екрана.
15. Солонська, Н. Бібліограф і видавець Іван Калинович [Електронний ресурс] / Н. Солонська // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек : матеріали Міжнар. наук. конф. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/kulturologiya/kalinovich_ivan_titovich. – Назва з екрану.
16. Українська Просвітянська бібліографія [Текст] / зібрав і уложив І. Калинович // Бібл. порадник. – 1926. – Ч. 1. – С. 16–26.
17. Українська Просвітянська бібліографія [Текст] / зібрав і уложив І. Калинович // Там само. – Ч. 2. – С. 47–51.
18. ЦДАВО України. – Ф. 4007. – Оп. 1. – Спр. 11.
19. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1.

Зуляк І. Іван Калинович – бібліограф культурно-просвітнього руху в Західній Україні міжвоєнного періоду.

Ключові слова: Іван Калинович, бібліограф, «Просвіта», культурно-просвітній рух, Західна Україна, міжвоєнний період.

У статті розкрито постать Івана Калиновича як відомого бібліографа культурно-просвітнього руху в Західній Україні у міжвоєнний період. Досліджено особливості укладеної І. Калиновичем української просвітянської бібліографії, що містила твори українських письменників, дитячу, наукову та сільськогосподарську літературу, довідкові видання.

Висвітлено бібліографію культурно-просвітнього руху «Просвіти», програму розвитку читалень товариства, організаційно-практичні питання функціонування просвітніх осередків, зокрема членства й освіти дорослого населення, які І. Калинович розглядав крізь призму гармонійного та всебічного формування особи.

Zulyak I. Ivan Kalynovych – bibliographer cultural and educational traffic in Western Ukraine interwar period.

Key words: John Kalynovych, bibliographer, «Prosvita», cultural and educational movement, Western Ukraine, the interwar period.

This article analyzes the figure of John Kalynovycha known bibliographer cultural and educational movement in Western Ukraine in the interwar period. The features concluded I. Kalynovychem Ukrainian prosvita bibliography, which included works of Ukrainian writers, children's, scientific and agricultural literature, reference books.

Elucidates the bibliography of cultural and educational movement «Prosvita», a program of reading clubs company, organizational and practical issues in the functioning of educational centers, including membership and education of the adult population that I. Kalynovych viewed through the prism of the harmonious and comprehensive entity formation.

Зуляк И. Иван Калинович – библиограф культурно-просветительного движения в Западной Украине междувоенного периода

Ключевые слова: Иван Калинович, библиограф, «Просвита», культурно-просветительное движение, Западная Украина, междувоенный период.

В статье анализируется фигура Ивана Калиновича, известного библиографа культурно-просветительного движения в Западной Украине в междувоенный период. Исследуются особенности сформированной И. Калиновичем украинской просветительской библиографии, включающей произведения украинских писателей, детскую, научную и сельскохозяйственную литературу, справочные издания.

Освещается библиография культурно-просветительного движения «Просвиты», программа развития библиотек общества, организационно-практические вопросы функционирования просветительских центров, в частности членства и образования взрослого населения, которые И. Калинович рассматривал в контексте гармоничного и всестороннего формирования личности.

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

УДК 929:021 (477):016

*Олена Вікторівна ВОСКОБОЙНИКОВА-ГУЗЄВА,
провідний науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень,
кандидат історичних наук (Київ)*

БІОБІБЛІОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ПРОВІДНИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ: АНАЛІЗ РЕСУРСІВ ВІДКРИТОГО ДОСТУПУ

Проаналізовано структуру та зміст біографічних ресурсів на сайтах національних і державних бібліотек України. Окреслено перспективи представлення біобібліографічних ресурсів та їх дослідження.

Ключові слова: біобібліографія, біографічні ресурси, бібліотека.

Structure and content of biographic resources on sites of national and state Ukrainian libraries are analyzed. Perspectives of bio-bibliographic resources presentation and research are determined.

Key words: bio-bibliography, biographic resources, library.

Проанализировано структуру и содержание биографических ресурсов на сайтах национальных и государственных библиотек Украины. Определены перспективы представления биобиблиографических ресурсов и их исследования.

Ключевые слова: биобиблиография, биографические ресурсы, библиотека.

Розглядаючи біобібліографічну діяльність як складову інформаційної діяльності, засновуємося на закріпленому Законом України «Про інформацію» [20] визначенні інформаційної діяльності як сукупності дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб

і держави. Основними видами інформаційної (а отже, і біобібліографічної) діяльності є одержання, використання, поширення та зберігання інформації (забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв), що, з огляду на предмет нашого дослідження, передбачає вироблення біобібліографічної продукції, скоординоване проведення відповідних біографічних досліджень, формування загальнодоступного національного біобібліографічного ресурсу тощо.

З іншого боку, біобібліографічна діяльність є складовою та результатом функціонування у суспільстві того типу гуманітарного знання, яке визначається як «біографістика» і «спирається на традицію подання в тексті життєвого шляху людини в конкретний історичний період» [1, с. 7]. Життєписи, що фіксують в історичній і культурній пам'яті народу діяльність видатних особистостей, існують в усіх культурах і закріплені не лише в письмовій, а й усній народній традиції та виявляються як на рівні «високої», так і «масової» культури тощо. Натомість біографістика, яку сьогодні розуміють як власне наукову (означену межами насамперед історичного дискурсу) реконструкцію індивідуального знання / досвіду (а отже, і біобібліографічна діяльність) має виразно європейські коріння та поєднує в собі ключові для європейської культури чинники – раціоналізм та індивідуалізм.

Повністю поділяючи думку В. І. Попика, про те що «повідною ідеєю новітньої вітчизняної біографістики, що відображає світоглядні парадигми сучасного українського суспільства, стало формування зусиллями багатьох дослідницьких колективів, окремих учених і аматорів – біографістів і краєзнавців якомога повніших національних ресурсів біобібліографічної інформації, які б у сукупності стали вдячною даниною пам'яті нинішніх поколінь своїм попередникам» [19, с. 35], підходимо до формулювання головної мети біобібліографічної діяльності (у межах окремої країни) – консолідоване формування сукупного національного біобібліографічного ресурсу.

Як зазначають дослідники (на підгрудні аналізу вагомої джерельної бази), з року в рік «сучасна біографістика збагачується величезною кількістю друкованої продукції біографічного спрямування, присвяченої відомим діячам минулого країни та її сучасності: тематичними й регіональними

біографічними словниками та довідниками, покажчиками, монографічними дослідженнями, збірниками статей та нарисів, підручниками, матеріалами конференцій, краєзнавчими публікаціями, презентаційними виданнями» [2, с. 18]. Відтак, практично всі національні, державні та обласні наукові бібліотеки (універсальні та спеціальні) мають багаторічний досвід розробки випусків серій біобібліографічних посібників. До прикладу: видання «Бібліографія вчених НАН України» (НАН України, окремі випуски готуються безпосередньо або за участі фахівців НБУВ); «Відомі діячі української книги», «Повернуті імена» (Національна парламентська бібліотека України); серії «Академіки Української академії наук», «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії» (Державна наукова сільськогосподарська бібліотека Української академії аграрних наук); серія «Медична біографістика» (Національна наукова медична бібліотека України); «Українська журналістика в іменах» (Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника) та багато інших.

Останніми роками традиційний друкований біобібліографічний ресурс органічно доповнюється електронним. У публікації В. І. Попика [18], присвяченій аналізу досвіду формування вітчизняних електронних ресурсів, зокрема зазначається, що упродовж останніх років значного поширення набуло формування вітчизняних, порівняно невеликих за обсягом тематичних історико-біографічних і біобібліографічних ресурсів освітнього, пізнавального, культурно-інформаційного характеру, представлених на веб-сайтах бібліотек, музеїв, архівів, інформаційних агенцій, творчих і громадських організацій, різних недержавних структур тощо. І якщо на початковому етапі вони здебільшого формувалися й оновлювалися переважно до ювілеїв визначних діячів вітчизняної культури та пам'ятних дат, то нині даний напрям діяльності набуває все більше систематичного характеру, сприяє нагромадженню доступної за своїм змістом широкому колу читачів важливої соціокультурної персоніфікованої інформації. У матеріалі ґрунтовно проаналізовано стан представлення біографічної та персонологічної інформації на веб-сторінках академій наук, інституцій, вищих навчальних закладів, державних і громадських установ і організацій, творчих спілок.

У вищезазначеному контексті в публікації В. І. Попика звертається увага на оригінальні змістовні матеріали біографічного характеру та біобібліографії, присвячені відомим землякам, що систематично оприлюднюються, зокрема, на веб-сайтах Вінницької обласної наукової бібліотеки ім. К. А. Тимірязєва, Волинської ОУНБ ім. Олени Пчілки, Донецької ОУНБ ім. Н. К. Крупської, Закарпатської ОУНБ, Миколаївської ОУНБ ім. О. Гмирьова та Херсонської ОУНБ ім. Олеся Гончара [18, с. 26]. Ми натомість прагнемо у межах даної публікації розширити коло аналізованих бібліотечно-інформаційних установ, віддавши на даному етапі перевагу національним і державним бібліотекам України. Також огляд ресурсів біобібліографічного спрямування відкритого доступу на сайтах провідних бібліотек України певною мірою доповнює здійснений Н. П. Марченко у 2008 р. аналіз персоніологічної інформації на сайтах дитячих бібліотек [14] і має на меті започаткування комплексного розгляду розмаїття біобібліографічної інформації вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ, представленої в електронному вигляді.

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського представляє на власному порталі (далі – НБУВ; <http://www.nbuv.gov.ua>) окремий проект «Наукові біографії вчених України» [16]. Оскільки від початку він розглядався як частина загальнодержавного порталу наукової періодики (з 2007 р.) та розвивався у єдності з іншими складовими порталом – «Наукові установи України» та «Наукова періодика України» – спільне призначення даних ресурсів – сприяти встановленню семантичних зв'язків між суб'єктами та об'єктами документальних наукових комунікацій і загалом реалізація проекту сприяє зміцненню інформаційної бази для підтримки інноваційної діяльності та супроводження процесу суспільних реформ у державі, включенню національних інформаційних ресурсів у міжнародну систему наукових електронних комунікацій, формуванню позитивного іміджу української науки [8]. На сьогодні ресурс «Наукові біографії вчених України», на нашу думку, набуває самостійного значення з погляду актуалізації біографічного знання у суспільстві. Під цим само кутом зору він аналізувався (станом

на 2009 р.) також В. І. Попиком як «змістовний інформаційний ресурс, що містить наукові біографії провідних вчених, діячів науки і техніки України, заснований на поєднанні розгорнутої біографічної інформації з різних друківаних джерел із виходом на постійно оновлювані матеріали електронної бібліографії та електронні версії вибраних наукових публікацій учених» [18, с. 31]. На думку керівника Інституту біографічних досліджень НБУВ, саме цей ресурс значною мірою «перекрив» усі недоліки офіційних сайтів державних академій та оприлюднив концентровану, достовірну та достатню за обсягом інформацію про найвизначніших представників наукової еліти України. І саме цей ресурс повинен слугувати практичною моделлю для формування інтегрованої у межах України мережі ширших БД, які у концентрованому вигляді охопили б усіх відомих учених наукових установ і освітніх закладів.

Станом на березень 2012 р. інформаційний ресурс «Наукові біографії вчених України» містить майже 1300 персональні матеріали, структуровані наступним чином: портрет, дефініція, розгорнута біографічна довідка, взаємопов'язані посилання із сайтами наукових установ, вищих закладів, де працює або працював науковець, часописами, де він є членом редакційної колегії. Також до бібліографічних довідок науковців-сучасників додано бібліографію публікацій за даними Українського реферативного журналу «Джерело». Окремі персональні сторінки мають більше розгорнуту структуру. Так, сторінка, присвячена видатному природознавцю, мислителю та громадському діячеві, першому президентові Української Академії наук В. І. Вернадському містить розділи «Біографія», «Читання», «Бібліографія публікацій», «Вибрані публікації», «Фотогалерея», «Скульптури» (<http://nbuv.gov.ua/nsu/vernadsky/>), а також посилання на зібрання інтернет-ресурсів, зокрема «Електронний Архів В. І. Вернадського». Розділ «Бібліографія публікацій» презентує повнотекстову електронну версію бібліографічного покажчика «В. І. Вернадський. Вчений. Мислитель. Громадянин. Праці вченого та література про нього з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (<http://nbuv.gov.ua/nsu/vernadsky/biblio.html>). Так само,

сторінка, присвячена видатному ученому у галузі зварювання, металургії та технології металів, дійсному президентові НАН України Б. Є. Патонові (<http://nbuv.gov.ua/people/paton.html>), окрім розгорнутої біографічної довідки та бібліографії публікацій ученого за даними Українського реферативного журналу «Джерело», містить електронну версію персонального біографічного покажчика (<http://nbuv.gov.ua/institutions/nas/paton.pdf>) і тексти вибраних публікацій Б. Є. Патона.

Національна парламентська бібліотека України (далі — НПБ України; <http://www.nplu.org>) презентує проект електронної бібліотеки «Культура України» [13], до якого залучені також Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Івано-Франківська, Луганська, Хмельницька та Чернігівська обласні універсальні наукові бібліотеки, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка, Національна бібліотека України для дітей, Національна парламентська бібліотека України та ціла низка культурних закладів, серед яких Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, Національний культурний центр України в Москві. Проект ініційовано з метою інтеграції культури народів України в європейський і світовий інформаційний простір, зміцнення культурних зв'язків і формування позитивного іміджу України у світі, забезпечення рівної можливості безкоштовного доступу користувачів до надбань української культури та мистецтва за допомогою інтернет-мережі, надання користувачам якісно нових можливостей роботи з інтегрованим інформаційним ресурсом бібліотек, музеїв та інших закладів культури в єдиній точці доступу тощо. Ресурси проекту розміщені на окремому сайті (elib.nplu.org). Безсумнівною естетичною перевагою проекту є дотримання стильової єдності розділів, які художньо оформлені для візуально зручного сприйняття інформації. Сайт наповнений мультимедійними елементами, які не заважають швидкості доступу до ресурсів, навігація ресурсами проекту є доволі простою та зручною. Дещо більше про концептуальні та організаційні засади даного проекту можна дізнатися як безпосередньо на сайті, так і з публікацій, зокрема, А. Микитенко

[15] та опублікованого тексту «Концепції електронної бібліотеки «Культура України» [11]. Наразі нас зацікавила персоналістична інформація (у вигляді електронних версій монографічних видань), представлена у межах даного проекту.

На середину березня 2012 р. ЕБ «Культура України» містила понад 1000 оцифрованих документів (монографій, нарисів, періодичних видань), а її фонд складався з чотирьох колекцій — «Теорія культури. Культурологія. Історія культури», «Мистецтво», «Етнографія» та «Заклади культури». Колекція ЕБ «Теорія культури. Культурологія. Історія культури» містить підрозділ «Персоналії», що наразі становить собою низку видань, присвячених таким відомим українцям, як Тарас Шевченко, Михайло Грушевський, Теофан Прокопович і Сергій Маслов.

Розділ сайту НПБ України «Бібліотечному фахівцю» (бібліографи презентують — біобібліографічні посібники) (<http://profy.nplu.org/articles.php?lng=uk&pg=2249>) представляє цілу низку електронних версій біобібліографічних (персональних) посібників, що розкривають творчий доробок визначних діячів науки, літератури і мистецтва, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної культури. Зокрема, видання з серії «Шістдесятництво: профілі на тлі покоління», присвячені постатям Григора Тютюнника (<http://profy.nplu.org/file/b-tiutiunyk.pdf>), Василя Симоненка (<http://profy.nplu.org/file/b-symonenko.pdf>), Михайлини Коцюбинської (<http://profy.nplu.org/file/b-m-kotsiubynska.doc>); обидва випуски біобібліографічного довідника «Українські бібліографи. Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія» (К., 2008, 2010), науково-допоміжні бібліографічні покажчики «Видання Миколи Гоголя в Україні (1831–1923)» (<http://profy.nplu.org/file/b-hohol-pub.pdf>), «Видання Тараса Шевченка в Україні (1840–1923)» (<http://profy.nplu.org/file/b-shevchenko-pub.doc>) та інші.

Національна наукова медична бібліотека України (далі — ННМБ України; <http://www.library.gov.ua>) є науково-інформаційним центром для вчених, практичних лікарів, студентів, фахівців інших галузей науки та промисловості, котрі працюють на розвиток охорони здоров'я населення України, і має величезний досвід створення якісної біобібліографічної продукції. На сайті представлені електронні версії

власних видань ННМБ України¹, зокрема, біобібліографічні покажчики «Караваєв Володимир Опанасович : До 200-річчя від дня народження», серія «Товариство київських лікарів в особах» (<http://www.library.gov.ua/html/Karavaev/1.html>) та «Анатолій Миколайвич Зелінський» (<http://library.gov.ua/html/zel/1.html/>).

Водночас, «Покажчик праць співробітників Національної наукової медичної бібліотеки України. Література про ННМБУ» (К., 2010) за період квітень 2000 р. — березень 2010 р., виданий до 80-річчя бібліотеки, містить щонайменше з десяток відповідних біобібліографічних праць, зокрема це: покажчики серії «Славні імена української медичної книги: медичні бібліотеки України в особах, документах, бібліографії» (присвячені В. Д. Братусю, Ю. Г. Віленському, Б. П. Криштопі, Г. П. Матвеевій, Р. І. Павленко та ін.), а також біобібліографічні покажчики «Буяльський Ілля Васильович (1789–1866 рр.)» (К., 2004), «Микола Михайлович Амосов. Легенда світової науки» (К., 2009), «Пиріг Любомир Антонович» (К., 2001). Представлення такого ресурсу, так само як і випусків біографічних словників «Медицина в Україні» серії «Медична біографістика», в електронній формі в режимі відкритого доступу у повній мірі сприятиме створенню загального національного біобібліографічного інформаційного простору.

Дещо схожа ситуація з представленням електронних версій власних біобібліографічних видань склалася на сьогодні й на сайті Одеської національної ордена Дружби народів наукової бібліотеки імені М. Горького (далі — ОННБ; (<http://www.odnb.odessa.ua/>), де у відкритому доступі у власній електронній бібліотеці установа представляє лише окремі випуски серій біобібліографічних покажчиків «Вчені Одеси» (заснована 1957 р.), «Письменники Одеси» (заснована 1980 р.) та інші видання.

Проте, як було зазначено у доповіді директора ОННБ О. Ф. Ботушанської, присвяченій 180-річчю з дня заснування бібліотеки: «бібліографічна та видавнича діяльність ОННБ ім. М. Горького поставила її в ряд провідних центрів країни.

¹ Особливості організації сайту не дали можливості автору статті побачити ці документи у розділі «Фонд електронних документів», відомості про ці видання було знайдено у «Новинах».

Випущено понад півтори тисячі різноманітних посібників, об'єднаних у фундаментальні науково-допоміжні серії, накладом понад півмільйона примірників. Особливе значення поміж них мають серії «Вчені Одеси» (44 випуски), «Вчені вузів Одеси» (8 випусків), «Літературна Одеса» (13 випусків), «Письменники Одеси» (29 випусків) [3, с. 11]. Також важливим доробком стали персоніфіковані бібліографічні покажчики, що виконують функцію захисту та популяризації культурного спадку України — «Т. Г. Шевченко в одеській пресі» (1844–2005 рр.; 5 випусків, 3357 джерел), «Іван Франко в Одесі». «Леся Українка в Одесі», «М. Л. Кропивницький в Одесі», «І. К. Тобілевич (Карпенко-Карий) в Одесі», «Галина Комарівна (Галина Михайлівна Комарова)» тощо. Отже, ресурс для електронного представлення майже невичерпний і, сподіваємося, він розширяться.

Інша картина спостерігається на сайті Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (далі — ЛННБ ім. В. Стефаника; <http://www.lsl.lviv.ua>), де ми поки що не знаходимо електронних ресурсів зазначеної проблематики. За багато років наукової діяльності ЛННБ ім. В. Стефаника утвердила себе як одна з провідних вітчизняних установ у галузі досліджень із книгознавства, бібліотекознавства та історії книги та періодики XVIII – поч. XX ст., щорічно видає монографії, укладає багатотомні науково-довідкові видання, численні біобібліографічні покажчики тощо. Але у фонді повнотекстових матеріалів біобібліографічна продукція бібліотеки на сьогодні не представлена, хоча аналіз щорічного анотованого покажчика видань ЛННБ ім. В. Стефаника (можна ознайомитися на сайті у розділі «Діяльність. Наші видання» за 1995–2011 рр.) свідчить про активну біобібліографічну діяльність однієї з провідних бібліотек країни. Зокрема, останніми роками побачили світ такі покажчики як «Богдан Жеплинський» (Л., 2011), «Володимир Качкан — письменник, вчений, педагог, громадсько-культурний діяч» (Л., 2010), «Михайло Андрійович Голубець» (Л., 2010), «Луїза Іванівна Ільницька» (Л., 2009), «Лариса Крушельницька» (Л., 2008) та ін. Також сказане стосується випусків продовжуваної серії багатотомного біографічного словника «Українська журналістика в іменах», що готується ЛННБ ім. В. Стефаника та

Науково-дослідним інститутом пресознавства, та який містить біобібліографічні статті, що висвітлюють хроніку життя та діяльності редакторів, журналістів, публіцистів, видавців — відомих свого часу діячів.

Подібна ситуація щодо біобібліографічної інформації склалася також на сайті Національної історичної бібліотеки України (далі — НІБ України, <http://www.dibu.kiev.ua/>), провідного бібліотечно-інформаційного закладу країни з історико-краєзнавчої діяльності. Упродовж майже сорока років НІБ України готує і видає поточні та ретроспективні науково-допоміжні бібліографічні покажчики з історії України, регіональної історії, історії української діаспори, збереження національної культури в умовах глобалізації. І, як зафіксовано у Концепції розвитку НІБ України до 2015 р. [12], установа має масштабні плани щодо оцифрування власних документних ресурсів у межах акції «Збережемо українську історію в українській книзі», проекту «Створення електронної бібліотеки унікальних українських раритетів із фонду НІБ України» тощо.

Національна бібліотека України для дітей (далі — НБУ для дітей; <http://www.chl.kiev.ua>) на власному сайті презентує рекомендаційні покажчики літератури, бесіди про книги, інформаційні списки літератури для організаторів дитячого читання (шлях пошуку: електронні ресурси — видання бібліотеки — видання для організаторів дитячого читання). У цьому колі цікавими для дослідника-біографіста видаються електронні версії видань серії «Дитячі письменники України», зокрема, біобібліографічні нариси, присвячені Всеволоду Нестайку (К., 2011; <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=5916>) та Володимирові Рутківському (К., 2009; <http://www.chl.kiev.ua/default.aspx?id=5520>). Структурована персоналічна інформація міститься також в електронному ресурсі «Золота колекція літератури для дітей» (<http://www.chl.kiev.ua/Default.aspx?id=1866>), де представлено понад 30-ти персональних сторінок відомих письменників, матеріали про яких розміщено за розділами («Біографічна довідка», «Основні твори», «Книги та статті про письменника», «Ілюстратори», «Портрети»). Варто відзначити у даному контексті інформаційні бібліографічні списки, що готуються фахівцями НБУ

для дітей до визначних дат із дня народження видатних українських та світових митців (письменників, казкарів, композиторів тощо), зокрема, М. Ломоносова, Д. Бортнянського, К. Білокур, Ф. Шіллера, Н. Забіли, М. Носова, Ш. Перро.

Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України; <http://www.library.edu-ua.net>) презентує інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» [5], започаткований 2008 р. у межах НДР «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (2006–2010 рр.). Метою ресурсу є популяризація найкращих здобутків вітчизняної та зарубіжної педагогічної та психологічної науки й освіти шляхом консолідації інформації про визначних осіб, як вітчизняних, так і зарубіжних, висвітлення їх життя, діяльності, творчої спадщини та втілення ідей у практику. Даний ресурс сприяє розкриттю фондів ДНПБ України, вихованню патріотизму у молодого покоління, інформаційному забезпеченню науково-просвітницьких програм, проведенню громадсько-виховних заходів тощо. Формування вищезазначеного ресурсу дало змогу в кінцевому результаті мати багатогранний інформаційно-бібліографічний ресурс в електронній формі, що складається з довідкових, біобібліографічних та інших документів, які сприятимуть глибокому розкриттю тієї чи іншої особистості, її внеску у розвиток науки та практики. У структурі ресурсу – біографія діяча, бібліографія його праць і матеріалів про нього, окремі повнотекстові твори та інші додаткові матеріали, зокрема, фотогалерея, присвячена педагогу, а також матеріали, що розкривають діяльність установи, що носить його ім'я. До структури ресурсу включено інформацію про нагороди, премії, пам'ятники, наукові читання, пов'язані з ім'ям видатної особи. На сьогодні підготовлено майже 30 персоналій, зокрема Х. Д. Алчевської, Б. Д. Грінченка, М. П. Драгоманова, А. С. Макаренка, Олени Пчілки, С. Ф. Русової, К. Д. Ушинського та інших видатних педагогів і просвітянців. Учасниками проекту були крім фахівців ДНПБ України, бібліотеки освітянської мережі МОН України та НАПН України, регіональні науково-педагогічні

бібліотеки, бібліотеки вищих навчальних закладів різних видів. У формуванні ресурсу можуть брати участь бібліотеки інших систем і відомств, що носять ім'я відомих педагогів і просвітянників. Проте, як зазначають розробники проекту, поки що головною рушійною силою залишаються співробітники ДНПБ України. Про теоретичні засади, зв'язок із загальнонаціональною та галузевою біобібліографічною діяльністю і хід реалізації даного проекту можна дізнатися з публікації А. М. Доркена, де представлено також і динаміку використання даного ресурсу [9]. Як засвідчує авторка, широке коло користувачів як ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, так і з віддалених куточків України та світу отримують інформацію про видатних педагогів, чим поглиблюють свої інформаційні запити, підвищують якість своїх досліджень із питань історії педагогічної науки, освіти, бібліотекознавства та суміжних галузей знань. Так, у 2009 р. на сторінку електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» звернулося 4335 віртуальних користувачів, а вже у наступному – 6638 відвідувачів. Найвідвідуваніші віртуальними користувачами сторінки, присвячені О. М. Астрябу, Б. Д. Грінченку, Г. С. Костюку, В. О. Сухомлинському – на кожну персоналію у 2010 р. припадає понад 20 відвідувань на місяць [9, с. 18].

Цікавим є також інший проект ДНПБ України – «Педагого-новатори в Україні» [17] (започаткований у межах НДР «Науково-методичні та організаційні засади інформаційно-аналітичного забезпечення педагогічної науки, освіти і практики України» (2009–2011 рр.), відповідно до завдань якого широкому загалові представлено ресурс щодо таких особистостей як В. Ф. Шаталов, М. М. Палтишев, М. П. Гузик, Л. Б. Донська (www.library.edu-ua.net/scietific_information_work/teachers_innov/). Структура цього персонального ресурсу дещо відмінна від попереднього проекту, бо крім розділів (коротка біографічна довідка, бібліографія про життя і творчість, бібліографія творів), представлено особливості школи та експериментальних класів; результати впровадження інновацій; наукові технології, методи, системи та інновації.

Окрім названого, спеціальний розділ сайту ДНПБ України (науково-інформаційна діяльність – персональна бібліографічна продукція, <http://www.library.edu-ua.net/id/357/>)

представляє електронні версії видань таких серій, як «Видатні педагоги світу», «Академіки АПН України», «Ювелєри АПН України» та окремі біобібліографічні покажчики.

Дуже інформативний, орієнтований на освітню та дозвіллеву діяльність молоді сайт має Державна бібліотека України для юнацтва (<http://www.4uth.gov.ua/>). Культурно-просвітне та пізнавальне значення має, зокрема, його розділ «Для тих, хто хоче знати», сформований за галузями знань (фізика, математика, біологія, історія України, космонавтика тощо), кожен із підрозділів якого містить рубрику «Відомі ...». Так, у рубриці «Відомі українські історики» [7] представлено біографічні довідки щодо славетних українських істориків як минулого (М. О. Максимовича, М. І. Костомарова, В. Б. Антоновича, Д. І. Багалія, Д. І. Яворницького, М. С. Грушевського, І. П. Крип'якевича), так і наших сучасників (В. В. Грабовецького, П. П. Толочка, В. А. Смолія, В. М. Литвина). Довідки містять посилання на використані електронні ресурси. Так само організовано рубрики «Відомі біологи», «Відомі математики» [6] та ін. Більшість із персональних довідок пов'язані з відповідними загальнодоступними ресурсами, зокрема Вікіпедії, або іншими персоніфікованими ресурсами щодо даної особи (персональними сайтами, сайтами установ тощо). Доповнює можливості користувачів щодо пошуку інформації про відомих особистостей безпосередній вихід із головної сторінки сайту бібліотеки на сайт Біографічного банку даних «Личности» (<http://www.person.com.ua>).

Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека України імені В. Г. Заболотного (<http://www.dnabb.org/>) на власному сайті надає доступ до двох типів електронних біобібліографічних ресурсів: персоналізованого біографічного ресурсу, представленого оцифрованими копіями видань бібліотеки, зокрема бібліографічними покажчиками серії «Видатні зодчі України» (розділ сайту «Наші видання»), та окремого розділу сайту, присвяченого видатним іменам у галузі будівництва та архітектури. Ресурс «Видатні особистості в будівництві та архітектурі» [4] має «класичну» будову – окрема сторінка містить персональну інформацію (портрет, дефініція, біографічна довідка). Найпопулярніші серед цих

біографічних сторінок (за статистикою відвідування) – присвячені В. В. Городецькому та Й. Ю. Каракісу.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (<http://korolenko.kharkov.com>) має значний досвід підготовки краєзнавчих і літературознавчих бібліографічних покажчиків. Окремий розділ сайту «Видання бібліотеки за 2010–1998 рр.», окрім інших видань установи презентує описи видань бібліографічних покажчиків визначеного періоду (http://korolenko.kharkov.com/vydav/vydav_1.html#bp), серед яких певна кількість має електронні версії. Зокрема, представлено біобібліографічні покажчики «Іван Юхимович Саратов» (Х., 2010), «Михайло Красиков – вчений, краєзнавець, поет» (Х., 2008), «Софія Михайлівна Шоломова» (Х., 2010). «Юрій Козін» (Х., 2010), ціла серія бібліографічних покажчиків, присвячених українським письменникам, зокрема, Валеріану Підмогільному, Володимирі Свідзінському, Миколі Хвильовому, Олексі Слісаренку, Юрію Вухналю тощо.

Окрім спеціалізованих біобібліографічних ресурсів, персонілогічні розвідки, теоретико-методологічні, організаційні, науково-практичні питання сучасної біографістики висвітлюються на сторінках таких спеціалізованих видань як збірник наукових праць «Українська біографістика» [21] (заснований 1996 р., НАН України, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут біографічних досліджень; електронні версії випусків 1–8 представлено на порталі НБУВ, зокрема, у складі ресурсу «Наукова періодика України») та електронного наукового фахового видання міжвідомчого тематичного збірника «Історія науки і біографістика» [10] (заснований 2006 р., НААН України, Державна сільськогосподарська бібліотека України; 22 випуски хронологічним охопленням 2006–2012 рр. представлено також у складі ресурсу «Наукова періодика України»).

Отже, підсумовуючи вищевикладений матеріал, засвідчимо, що провідними бібліотеками України накопичено вагомий досвід вироблення біобібліографічної продукції та простежується тенденція представлення її в електронній формі як у вигляді окремих проєктів біографічного спрямування (аналізовані ресурси НБУВ, ДНПБ України, ДБУ для юнацтва), подання окремих видань (бібліографічних та біобібліо-

графічних показчиків) в електронному вигляді, так і певних частин проектів або інформаційно-аналітичної продукції. З погляду масштабності та структурованості матеріалів, безсумнівно, лідерами можна визначити ресурси «Наукові біографії вчених України» (НБУВ) та «Видатні педагоги України та світу» (ДНПБ України). Виконанню просвітницької та пізнавальної функцій сприяють біографічні ресурси ДБУ для юнацтва та Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки України. Також сподіваємось, що електронні версії серій біобібліографічних показчиків найближчим часом у повній мірі будуть доступні користувачам на сайтах усіх провідних бібліотек країни, та з'являтимуться нові, оригінальні та змістовні проекти.

Зважаючи на завдання консолідованого формування сукупного національного біобібліографічного ресурсу та загальної стратегії розвитку бібліотек, спрямованої на ефективне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і збагачення комплексу ресурсів відкритого доступу, бажано, щоб така діяльність набувала системнішого та більше скоординованого характеру. У подальшому плануємо проаналізувати представлення біобібліографічної інформації та продукції на сайтах обласних наукових бібліотек і провідних університетських бібліотек України.

1. *Біографістика* [Текст] // Енцикл. суч. України. – К., 2004. – Т. 3. – С. 7.
2. *Біографічні дослідження в Україні (середина XIX–XX ст.)* [Текст] // Книжкові джерела укр. біографістики у фондах Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського : матеріали до бібліографії (середина XIX–XX ст.) / НАН України, НБУВ, Ін-т біографічних досліджень ; авт.-уклад. Т. В. Куриленко, Н. І. Любовець, О. М. Яценко ; голова редкол. О. С. Онищенко. – К., 2004. – С. 9–19. – (Джерела укр. біографістики ; вип. 1).
3. *Ботушанська, О. Ф.* ОДНБ імені М. Горького: хронологія розвитку та участі у процесі державотворення незалежної України / О. Ф. Ботушанська // Наукова бібліотека: стратегія інноваційного розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 24–25 верес. 2009 р.). – О., 2010. – С. 4–17.
4. *Видатні особистості в будівництві та архітектурі* [Електронний ресурс] // Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека. – Режим доступу : <http://www.dnabb.org/modules.php?name=Pages&go=showcat&cid=33>. – Назва з екрану.

5. *Видатні педагоги України та світу* [Електронний ресурс] // Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу : http://www.library.edu-ua.net/scientific_information_work/suhomlynskiy/. – Назва з екрану.
6. *Відомі математики* [Електронний ресурс] // Державна бібліотека України для юнацтва. – Режим доступу : http://www.4uth.gov.ua/education/mathematics/knoun_mathematicians.htm. – Назва з екрану.
7. *Відомі українські історики* [Електронний ресурс] // Державна бібліотека України для юнацтва. – Режим доступу : http://www.4uth.gov.ua/education/history/known_historians.htm. – Назва з екрану.
8. *Воскобойнікова-Гузева, О. В.* Академічні видання України в Інтернет-просторі: реалії і перспективи [Текст] / О. В. Воскобойнікова-Гузева // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2010. – Вип. 27. – С. 14–21.
9. *Доркєну, А. М.* Реалізація проекту «Видатні педагоги України та світу» в концепції розвитку суспільства знань [Текст] / А. М. Доркєну // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 6. – С. 14–19.
10. *Історія науки і біографістика: міжвідомчий тематичний зб.* [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/INB/Title/index.html>. – Назва з екрану.
11. *Концепція електронної бібліотеки «Культура України»* [Текст] // Бібл. планета. – 2011. – № 1. – С. 32–34.
12. *Концепція розвитку Державного закладу «Національна історична бібліотека України» на період до 2015 р.* [Електронний ресурс] // Національна історична бібліотека України. – Режим доступу : http://www.dibu.kiev.ua/flash-point/%22/flash-point/files/pages/files/996_kontseptrozvitkunibu.pdf/%22. – Назва з екрану.
13. *Культура України : електронна бібліотека* [Електронний ресурс] // Нац. парламент. б-ка України. – Режим доступу : <http://elib.nplu.org/>. – Назва з екрану.
14. *Марченко, Н. П.* Персоналіїчна інформація на сайтах дитячих бібліотек [Текст] / Н. П. Марченко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 307–334.
15. *Микитенко, А.* Електронна бібліотека «Культура України» [Текст] / А. Микитенко // Бібл. планета. – 2011. – № 1. – С. 5–6.
16. *Наукові біографії вчених України* [Електронний ресурс] // Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/people/persons.html>. – Назва з екрану.
17. *Педагоги-новатори України* [Електронний ресурс] // Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського. – Режим доступу : http://www.library.edu-ua.net/scientific_information_work/teachers_innov/. – Назва з екрану.
18. *Попик, В. І.* Досвід формування вітчизняних електронних ресурсів біографічної інформації [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 7. – С. 13–44.
19. *Попик, В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI століття [Текст] / В. І. Попик // Укр. біографістика : зб. наук. праць. – К., 2008. – Вип. 4. – С. 8–40.

20. *Про інформацію* : Закон України прийнятий 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХП [Текст] // Законодавчі та нормативні документи України у сфері інформації, видавничої та бібліотечної справи : темат. добірка : у 2 ч. – К., 2002. – Ч. 1. – С. 5–14.
21. *Українська біографістика* : зб. наук. праць [Електронний ресурс] // Наук. періодика України / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Ub/index.html. – Назва з екрану.

Воскобойнікова-Гузєва О. В. Біобібліографічна діяльність в стратегії розвитку провідних бібліотек України: аналіз ресурсів відкритого доступу.

Ключові слова: біобібліографія, біографічні ресурси, бібліотека.

Розглянуто біобібліографічну діяльність як складову інформаційної діяльності провідних бібліотек України, що передбачає вироблення біобібліографічної продукції, скоординоване проведення відповідних біографічних досліджень, формування загальнодоступного національного біобібліографічного ресурсу тощо. Розпочато комплексний розгляд розмаїття біобібліографічної інформації вітчизняних бібліотечно-інформаційних установ, представленої в електронному вигляді у відкритому доступі. Засвідчено, що національними та державними бібліотеками України накопичено вагомий досвід вироблення біобібліографічної продукції та простежується тенденція представлення її в електронній формі як у вигляді окремих спеціалізованих проєктів біографічного спрямування, подання окремих видань (бібліографічних та біобібліографічних покажчиків) в електронному вигляді, так і певних частин проєктів або інформаційно-аналітичної продукції. Наголошено, що виходячи із завдання консолідованого формування сукупного національного біобібліографічного ресурсу та загальної стратегії розвитку бібліотек, спрямованої на ефективне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і збагачення комплексу мережєвих ресурсів відкритого доступу, бажано, щоб така діяльність набувала більш системного та скоординованого характеру.

Voskoboinikova-Huzeva O. V. Bio-bibliographic activity in the strategy of leading Ukrainian libraries development: analysis of publicly available resources.

Key words: bio-bibliography, biographic resources, library.

Bio-bibliographic activity is discovered as a component of information activity of leading Ukrainian libraries, which foresees bio-bibliographic output manufacturing, coordinated carrying out of appropriate biographic researches, formation of national public bio-bibliographic resource etc. A complex examination of bio-bibliographic information variety of domestic library and information institutions, represented in publicly available electronic form, is started. It is witnessed that in Ukraine national and state libraries accumulated a significant experience of bio-bibliographic output manufacturing and there is a tendency of its representation in electronic form both as separate specialized biography-oriented projects, presentation

of separate publications (bibliographic and bio-bibliographic guides) in electronic form and as particular project parts or information analysis output. It is emphasized that proceeding from the task of consolidated formation of cumulative national bio-bibliographic resource and of general strategy of libraries development, directed to efficient introduction of information and communication technologies and to enrichment of publicly available network resources complex, this activity should better become more systematic and coordinated.

Воскобойникова-Гузева Е. В. Биобиблиографическая деятельность в стратегии развития ведущих библиотек Украины: анализ ресурсов открытого доступа.

Ключевые слова: биобиблиография, биографические ресурсы, библиотека.

Рассмотрено биобиблиографическую деятельность как составляющую информационной деятельности ведущих библиотек Украины, которая предполагает создание биобиблиографической продукции, скоординированное проведение соответствующих биографических исследований, формирование общедоступного национального биобиблиографического ресурса. Проведен комплексный анализ разнообразия биобиблиографической информации отечественных библиотечно-информационных учреждений, представленного в электронном виде в открытом доступе. Засвидетельствовано, что национальными и государственными библиотеками Украины накоплен весомый опыт создания биобиблиографической продукции и прослеживается тенденция представления ее в электронной форме как в виде отдельных специализированных проектов биографической направленности, представления отдельных изданий (библиографических и биобиблиографических указателей) в электронном виде, так и отдельных частей проектов или информационно-аналитической продукции. Подчеркивается, что исходя из задачи консолидированного формирования совокупного национального биобиблиографического ресурса и общей стратегии развития библиотек, направленной на эффективное внедрение информационно-коммуникативных технологий и обогащение комплекса сетевых ресурсов открытого доступа, желательно, чтобы такая деятельность приобретала более системный и скоординированный характер.

*Олег Миколайович ЯЦЕНКО,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

ВИКОРИСТАННЯ ФОРМАЛІЗОВАНИХ МЕТОДІВ ПРИ УКЛАДАННІ ТЕКСТІВ ДЛЯ ВЕБ-САЙТА «УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ БІОГРАФІЧНИЙ АРХІВ»

Порушено проблему якісного наповнення контенту веб-сайта «Український національний біографічний архів», над формуванням якого працюють фахівці Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Наведено вимоги до текстів веб-сайтів, на конкретних прикладах розглянуто варіант використання формалізованих методів при укладанні рубрик УНБА.

Ключові слова: Український національний біографічний архів, веб-сайт, контент, формалізований метод.

Problem of high-quality filling of “Ukrainian National Biographic Archive” website content is touched, over formation of which specialists of the Institute of Biographical Researches of the Vernadsky National Library of Ukraine are working. Requirements to the texts of websites are given and a variant of formalized methods application, when composing UNBA headings, is regarded.

Key words: Ukrainian National Biographic Archive, website, content, formalized method.

Рассмотрена проблема качественного наполнения контента веб-сайта «Украинский национальный биографический архив», над созданием которого работают специалисты Института биографических исследований Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского. Представлены требования к текстам веб-сайтов, а также на конкретных примерах рассмотрен вариант использования формализованных методов при формировании рубрик УНБА.

Ключевые слова: Украинский национальный биографический архив, веб-сайт, контент, формализованный метод.

Побудова веб-сайта Українського національного біографічного архіву (далі – УНБА) є нині найактуальнішим за-

вданням Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІБД НБУВ), який із середини 90-х років минулого століття працює над наповненням комп'ютерної бази даних «Національна біографістика. Персоналії», яка налічує на сьогодні десятки тисяч імен визначних і маловідомих наших співвітчизників і осіб інших культур та народів, які зробили вагомий внесок в історію, науку, культуру нашої країни, з посиланнями на бібліографію, архівні джерела, іконографічні матеріали, а також різноманітні текстові додатки, коментарі тощо. Відтак, практичне розгортання структурних елементів і тематичних рубрик електронного «Українського національного біографічного архіву» та систематичне наповнення його біографічними, супровідними і довідковими матеріалами стало одним із ключових завдань науково-дослідної теми «Формування Інтернет-порталу „Український національний біографічний архів“: пошук, наповнення, опрацювання матеріалів», що з 2010 р. проводить ІБД НБУВ.

Веб-сайт УНБА повинен стати для широкого кола віддалених користувачів потужним засобом забезпечення доступу до українських біографічних інформаційних масивів, а, отже, – до культурної спадщини країни, тим самим втілюючи важливий принцип інформаційного суспільства – загальний доступ до інформації, освіти та культурних цінностей.

Мета нашої статті – узагальнити та систематизувати накопичений у ІБД НБУВ досвід формування комп'ютерних баз даних і сучасних досягнень інформаційних технологій задля ефективного та змістовного наповнення текстами рубрик УНБА, зокрема біобібліографічною інформацією з баз даних Інституту.

Повноцінне виконання веб-сайтом основних функцій визначається якістю його інформаційного наповнення (контента). Тому саме це питання повсякчас опиняється у центрі уваги вчених Україні та за її межами. Щодо діяльності сайтів, пов'язаних безпосередньо з культурним надбанням [6], виділяють наступні принципи їхньої якості: прозорість, ефективність, орієнтованість на користувача.

Тому, при побудові веб-сайта й укладанні технології підготовки якісного контенту необхідно враховувати, що

означені принципи реалізуються лише за умови, що його інформаційне наповнення релевантне, просте та доступне для користувача.

Утворення контенту веб-сайта нерозривно пов'язане з підготовкою текстів для наповнення його рубрик і підрубрик. Вимоги, що висуваються до текстів для веб-сайтів, можуть бути поділені на загальні, що стосуються всіх інформаційних ресурсів, і специфічні — характерні для мережевих інформаційних ресурсів.

До загальних вимог, що висуваються до всіх текстів, включаючи тексти для веб-сайтів, належать: повнота, точність, логічність, послідовність, структурованість, чіткість та ясність викладу матеріалу; відповідність літературним нормам української мови.

До специфічних вимог, які характеризують форму представлення інформації в мережі, належать: лаконічність, порціонність та обов'язкова наявність рубрик; диверсифікація різних стилів представлення інформації (офіційного, наукового, публіцистичного, розмовного) в залежності від типу сайту та функцій, які він виконує; гіпертекстова форма представлення інформації [1].

Щодо недоліків веб-сайтів, то до основних зараховують: неповноту або надлишок інформації, її різноманітність та неструктурованість; невідповідність мові та стилю представлення інформації статусу, типу сайту і типові рубрик контенту сайту; складність сприйняття інформації; монотонність подачі інформації; переважання тексту над ілюстративним матеріалом; перенесення у склад контенту веб-сайту типової для традиційних документів, але не характерної для веб-простору лінійної форми представлення інформації. Веб-сайти, контент яких має означені недоліки, навіть при релевантності його змісту запитам користувачів, не будуть оцінені ними як якісні [1].

Робота з підготовки текстів для веб-сайтів є доволі складним і трудомістким завданням, вирішення якого не забезпечене необхідним теоретичним, технологічним і методичним інструментарієм. Ситуація ускладнюється фрагментарністю опису технології створення сайту, відсутністю типових схем контенту веб-сайтів, невідпрацьованою довідковою та інструктивно-методичною базою для створення веб-сайтів.

Для подолання цих проблем і підвищення якості текстів при побудові веб-сайта УНБА пропонуємо скористатися досвідом використання методів формалізації, а точніше, формалізованих методів аналізу та синтезу інформації [1–5].

У бібліотечно-інформаційній діяльності формалізовані методи роботи з інформацією асоціюються з процесами згортання інформації та утворенням різних вторинних документів.

Традиційними областями застосування формалізованих методів, де обґрунтовано доведено їхню ефективність, є технології згортання інформації: анотування, реферування, укладання оглядів. Ці методи забезпечують підвищення якості вторинних документів за рахунок: зниження суб'єктивізму бібліотечно-інформаційних фахівців, надання користувачеві можливості чіткої орієнтації у текстах вторинних документів; масового відтворення результатів формалізованого згортання; зменшення часових, інтелектуальних та інших трудовитрат на аналітико-синтетичну переробку інформації.

Формалізовані методи також використовуються у технологічних процесах ІБД НБУВ, фахівці якого щоденно вирішують складне інтелектуальне завдання — виявлення у текстах первинних документів основних біографічних даних на осіб причетних до історії та культури України, відокремлення суттєвої інформації від другорядної та занесення її у відповідні поля комп'ютерних баз даних.

Водночас, формалізовані методи здатні також забезпечити суттєве підвищення ефективності роботи при використанні їх у технологіях розгортання інформації.

Суть методики формалізованого укладання тексту зводиться до орієнтації на завчасно виділений перелік відносно самостійних фрагментів — *аспектів змісту*. При цьому для кожного аспекту встановлюється певна сукупність тільки йому характерних формальних ознак (маркерів), які однозначно обумовлюють його зміст.

Термін *формалізація* в контексті завдань, які розглядаються, може тлумачитися як аспектно-маркерний метод представлення змісту певної тематичної рубрики або підрубрики контенту веб-сайта з використанням переліку завчасно заданих для неї аспектів та відповідних до них маркерів.

Використання аспектно-маркерного метода представлення змісту рубрики або підрубрики контенту веб-сайта передбачає попереднє визначення виду рубрики. Як правило, для опису контенту сайту використовуються рубрики двох видів: довідково-інформаційного характеру («Новини», «Заходи», «Проекти», «Персоналії(особи)» та ін.) та комунікативного характеру («Питання – відповідь», «Питання, що найчастіше задають» та ін.) [1].

Варто зазначити, що рубрики довідково-інформаційного характеру у складі контенту веб-сайта можуть відображати об'єкти як одиничного (на прикладі УНБА це підрубрики «Положення про Інститут біографічних досліджень», «Біографістика як спеціальна історична дисципліна», «Про проект» та ін.), так і узагальненого типу («Новини», «Особі (персоналії)», «Ресурси біографічної та біобібліографічної інформації» та ін.). При цьому відтворення об'єктів як одиничного, так і узагальненого типу у складі контенту веб-сайту за допомогою аспектно-маркерного метода зводиться до виконання нескладного алгоритмічного порядку:

- ознайомлення з уніфікованим описом конкретної рубрики (або підрубрики), що включає максимально повний перелік усіх аспектів її змісту;
- вибір із переліку аспектів змісту, що підлягають висвітленню у складі тексту тієї чи іншої рубрики (підрубрики);
- конструювання у відповідності із заданим переліком аспектів змісту тексту рубрики (підрубрики) та відповідних їм маркерів тексту рубрики (підрубрики) веб-сайта.

Укладання уніфікованих описів може бути здійснене за допомогою повного запозичення готових схем описів об'єктів, розробки власних схем опису об'єктів, поєднання запозичених і самостійно розроблених схем опису об'єктів (комбінований спосіб). Використання комбінованих способів структурування описів об'єктів здійснюється у тих випадках, коли набір наданих у запозичених описах характеристик об'єкта є недостатнім для його відображення на веб-сайті [1].

Нижче, на прикладі підготовки текстів рубрик «Новини» та «Особі (персоналії)», пропонується технологія формування та наповнення рубрик і підрубрик УНБА. Різниця між

цими двома рубриками полягає у відмінності їхніх аспектів змісту, кількості маркерів у структурі рубрик та розбіжності у джерелах отримання даних.

Особливістю укладання текстів рубрики «Новини» є проста структура (невелика кількість маркерів) і відбір даних з різних джерел. Фахівці Кемеровського державного університету культури та мистецтв, проаналізувавши тексти повідомлень новин із різних сайтів закладів культури, виділили всі представлені в них аспекти змісту. Як наслідок, були встановлені сім аспектів змісту, що використовувалися у більшості (більше 50 %) проаналізованих повідомлень. В узагальненому вигляді вони можуть бути представлені семантичною формулою:

Коли + Де + Про що + Хто + Що зроблено (Що представлено) + Як + Тому

Відповідно до цієї формули уніфікована схема тексту рубрики «Новини» будь-якого веб-сайта установи культури повинна містити наступні аспекти: час події; місце події; предмет розгляду (подія, тема, проблема); особи (установи), що приймають участь у події; характеристика події; результати, висновки; оцінка події [1]. Цей досвід пропонується взяти до уваги й при формуванні та наповненні рубрики «Новини» УНБА.

В якості прикладу, у таблиці 1, наведено аспектну структуру висвітлення новин, побудовану у відповідності з поданою вище семантичною формулою.

Таблиця 1

Аспектна структура тексту рубрики «Новини»

Аспект змісту	Текст
Час події	8 червня 2011 р.
Місце події	Національний бібліотеці України імені В. І. Вернадського.
Предмет розгляду (подія, тема, проблема)	Сьомі Чишківські читання.

Особи (установи, організації), що приймають участь у події	У роботі круглого столу взяли участь науковці Інституту біографічних досліджень та інших підрозділів НБУВ, академічних інститутів, викладачі вищих навчальних закладів міст України.
Характеристика події	Читання є традиційним щорічним науковим зібранням, де обговорюються теоретичні та методичні проблеми розвитку біографічних досліджень, біобібліографії; стан і завдання висвітлення у історико-біографічній і культурологічній літературі життєвого та творчого шляху видатних діячів України минулих століть.
Результати, висновки	Організатори Біографічних читань сподіваються на продовження плідної співпраці з усіма ентузіастами біографічних досліджень і готові опублікувати наукові статті, підготовлені на основі заявлених у програмі Сьомих Біографічних читань доповідей і повідомлень, у черговому випуску продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика».
Оцінка події	Біографічні читання ще раз засвідчили значну зацікавленість науковців у піднесенні теоретичного та науково-методичного рівня біографічних студій, розширенні їх проблемно-тематичного діапазону, постановці нових наукових проблем, спрямованих на більш глибоке осягнення історичного та культурного поступу України.

У вигляді зв'язаного тексту ці відомості виглядають так:

«8 червня 2011 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулися Сьомі Чишківські читання. В роботі круглого столу взяли участь науковці Інституту біографічних досліджень та інших підрозділів НБУВ, академічних інститутів, викладачі вищих на-

вчальних закладів міст України. Читання є традиційним щорічним науковим зібранням, де обговорюються теоретичні та методичні проблеми розвитку біографічних досліджень, біобібліографії; стан і завдання висвітлення у історико-біографічній та культурологічній літературі життєвого та творчого шляху видатних діячів України минулих століть. Організатори Біографічних читань сподіваються на продовження плідної співпраці з усіма ентузіастами біографічних досліджень і готові опублікувати наукові статті, підготовлені на основі заявлених у програмі Сьомих Біографічних читань доповідей і повідомлень, у черговому випуску продовжуваного збірника наукових праць «Українська біографістика». Біографічні читання ще раз засвідчили значну зацікавленість науковців у піднесенні теоретичного та науково-методичного рівня біографічних студій, розширенні їх проблемно-тематичного діапазону, постановці нових наукових проблем, спрямованих на більш глибоке осягнення історичного та культурного поступу України».

Для ІБД НБУВ нагальною проблемою є представлення на веб-сайті УНБА біобібліографічної інформації, накопиченої в базах даних інституту. Вирішення цього питання потребує розробки схеми опису об'єктів на сайті та перенесення інформації з баз даних.

До прикладу, основна розбіжність рубрики «Особи (персоналії)» та попередньо розглянутої полягає в одержанні даних для формування текстів — основні відомості отримуються з баз даних «Персоналії», «Джерела» та «Іконографія». Відповідно, структура цієї рубрики складніша — має кілька рівнів. Тому, при укладанні текстів рубрики «Особи (персоналії)» стає актуальним використання формалізованого методу.

При формуванні структури цього розділу фахівцями ІБД НБУВ врахований склад, будова та особливості баз даних біобібліографічної інформації. Для формування сторінки відображення біографічних, бібліографічних та супутніх даних про осіб в УНБА створена формалізована форма (схема опису об'єктів) і встановлена відповідність аспектів змісту розділу «Особи (персоналії)» з співвідносними полями баз даних. Се-

мантична формула сторінки відображення інформації про осіб може бути представлена наступними аспектами:

Головне ім'я/прізвище¹ з варіантами² + Дати життя + Місце народження, смерті та поховання + Дефініції + Анотація + Біографічні статті з довідкових видань + Бібліографія та архівні матеріали + Іконографія + Аудіо та відео матеріали + Електронні ресурси + Зв'язок з іншими особами + Коментарі

Оскільки кожний представлений у цій формулі аспект відповідає декільком елементам (полям), які утримуються в базах даних ІБД НБУВ, вона набагато складніша за формулу, виведену для рубрики «Новини». Водночас, при формуванні таблиці відповідностей слід враховувати, що окремі розділи мають підрозділи (скажімо: «Бібліографія та архівні матеріали» містить підрозділи «Твори», «Література про», «Архівні матеріали» та ін.).

У таблиці 2 представлено співвідношення аспектів змісту з полями баз даних ІБД. Третя колонка містить зразки текстів, отриманих із відповідних полів цих баз даних.

Таблиця 2

Відповідність аспектів змісту полям баз даних зі зразком тексту з бази даних

Аспект змісту	Назва поля(ів) баз даних	Текст з бази даних
Головне ім'я/прізвище з варіантами	Головне ім'я (початковий елемент введення)	Антонов
	Головне ім'я (інші елементи, крім початкового)	Олег Костянтинович

¹ Умовне поняття, яке містить прізвище, ініціали чи ім'я (імена); прізвище та ім'я по батькові; псевдонім, особове ім'я або прізвисько в якості прізвища — для якої встановлено статус головного ім'я/прізвища. За цією інформацією визначається розташування імені/прізвища особи в алфавітному ряду (сортованих списках).

² Варіанти імені/прізвища особи (дівооче, за чоловіком, світське, справжнє, чернече, псевдоніми, криптоніми, альтернативна форма представлення імені/прізвища іншими мовами та ін.).

Дати життя	Дата народження ³ Дата смерті ⁴ Додаткові дані народження, смерті ⁵	04.04.1984 25.01(07.02).1906
Місце народження та смерті	Місце народження Місце смерті Місце поховання	с. Тройця, нині — смт Троїцьке Подольського р-ну Московської обл., РФ Київ Байкове кладовище (Київ)
Дефініції ⁶	Дефініція	рос., укр. авіаконструктор, державний і громадський діяч, художник
Анотація ⁷	Анотація	Генеральний конструктор літакобудування (1962), академік АН УРСР (1967), АН СРСР (1981). Автор понад 200 наукових праць з питань літакобудування та планеризму. Під його керівництвом створено 52 типи планерів і 22 типи літаків, у том числі самі великі у світі АН-22 «Антей» та АН-124 «Руслан». Засновник Авіаційного науково-технічного комплексу у Києві. Герой Соціалістичної Праці (1966). Заслужений діяч науки УРСР (1976). Лауреат Державної премії УРСР (1952), Ленінської премії (1962), Державної премії України (1976), премії ім. М. Янгеля (1984)
Біографічні статті з довідкових видань	Назва джерела з вихідними даними Прикріплений(і) файл(и) з текстом статті Назва джерела з вихідними даними Прикріплений(і) файл(и) з текстом статті	1. Українська Радянська Енциклопедія: у 12 т. — К., 1977. — Т. 1. — С. 213 0000001510_0000470.htm 2. Енциклопедія історії України. — К., 2003. — Т. 1. — С. 104–105. 0000001510_0003137.htm 3.

³ Поле утримує повну (дд/мм/рррр) дату народження, де дд — день, мм — місяць, рррр — рік.

⁴ Поле утримує повну (дд/мм/рррр) дату смерті, де дд — день, мм — місяць, рррр — рік.

⁵ Будь-які неповні дати, дати за новим і старим стилем, які стосуються життя особи, разом зі словами, що вказують на зміст дат.

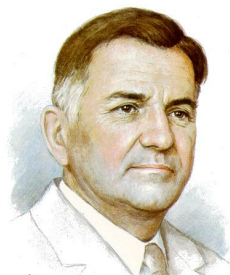
<u>Бібліографія та архівні матеріали</u>	Тип бібліографії БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Прикріплений(і) файл(и) з текстом статті Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела»	Твори особи 1. Теория полета на планере. М., 1933. 2. На крыльях из дерева и полотна. М., 1962. 0000001510_0005287.htm 3. Десять разів спочатку. К., 1973 4. Союз крылатых. К., 1989 (соавт). 5. Планеры. Самолёты. К., 1990
	Тип бібліографії БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Прикріплений файл з текстом Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела» Бібліографічний запис з БД «Джерела»	Література про 1. Олег Константинович Антонов. К., 1982. 0000001510_0005687.pdf 2. <i>Моисеев В. А.</i> «... Интересно будет знать» : беседы с генер. авиаконструктором О. К. Антоновым. К., 1996. 3. О. К. Антонов — многогранность таланта. К., 2006. 4. <i>Якубович Н.</i> Неизвестный Антонов. М., 2009. 5. Планеры О. К. Антонова. К., 2010.
	Тип бібліографії БД «Джерела» Запис з БД «Джерела» Запис з БД «Джерела»	Архівні матеріали 1. Державний архів м. Києва. Ф. № Р–1530, 47 од.зб., 1930–1977. 2. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут архівознавства. Ф. 197.

⁶ **Дефініція** (лат. definitio) — коротке визначення якогось поняття, яке відображає істотні ознаки — є ключовим елементом структури наукового апарату конкретних галузей знання і являє собою семантичне ядро пояснення явищ світобудови, природи, соціуму тощо. Містить окремі слова, слово-сполучення, які ідентифікують ознаки виду чи напряму діяльності особи.

<u>Іконографія</u>	Джерело, звідки отримані зображення Файл зображення Супровідний текст до зображення	НБУВ, Інститут архівознавства, ф. 197, оп. 1 (особ. ф. А.). 0000001510_1.jpg Фото О. Антонова (1946)
<u>Аудіо та відео матеріали</u>	Джерело отримання <u>аудіо- та відеоматеріалів</u> <u>Аудіо- або відеозапис</u> <u>Коротка анотація змісту</u>	video_0000001510_1.3gp <i>Репортаж з новин, присвячений 105-літтю з дня народження О. К. Антонова</i>
<u>Електронні ресурси</u>	Назва електронного ресурсу IP-адреса або бібліографічний опис CD, DVD <u>Коротка анотація змісту</u> Назва електронного ресурсу IP-адреса або бібліографічний опис CD, DVD <u>Коротка анотація змісту</u>	1) Олег Антонов http://www.antonov.com/about/jubilee/index.xml <i>У цьому розділі сайту державного підприємства «Антонов» відтворено життєвий шлях О. К. Антонова, репродукцію його картин, фотогалерею, в тому числі літаків видатного авіаконструктора та інші цікаві матеріали.</i> 2) АНТОНОВ Олег Константинович http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_colier/7272/%D0%90%D0%9D%D0%A2%D0%9E%D0%9D%92 <i>Представлено посилання на електронні ресурси, енциклопедичні та довідкові видання де розміщено інформацію про О. К. Антонова</i>
<u>Зв'язок із іншими особами, коментарі</u>	<u>Зв'язок із іншими особами</u> Примітки й уточнення, підготовлені фахівцями	Балабуев П. В.

⁷ Лаконічний і точний виклад біографічних даних, де відсутні оцінки та рекомендації. Перелік здобутків особи, її заслуг (у світовому, українському, регіональному масштабі), родинних зв'язків з відомими особами, найважливіших нагород і відзнак.

Відтворення біографічних, бібліографічних та супутніх відомостей на персональній сторінці у вигляді зв'язаного тексту.

Олег Костянтинович АНТОНОВ

25.01(07.02).1906, с. Троїця,
тепер смт Троїцьке Подольського р-ну
Московської обл., РФ – 04.04.1984, Київ,
похований – Байкове кладовище (Київ)

рос., укр. авіаконструктор, державний і громадський діяч, художник

Біографічні статті
з довідкових видань

Іконографія

Бібліографія та архівні матеріали

Аудіо- та відео матеріали

Електронні ресурси

Коментарі

Генеральний конструктор літакобудування (1962), академік АН України (1967), АН ССРСР (1981). Автор понад 200 наукових праць з питань літакобудування та планеризму. Під його керівництвом створено 52 типи планерів і 22 типи літаків, у том числі самі великі у світі АН-22 «Антей» та АН-124 «Руслан». Засновник Авіаційного науково-технічного комплексу у Києві. Герой Соціалістичної Праці (1966). Заслужений діяч науки України (1976). Лауреат Державної премії СРСР (1952), Ленінської премії (1962), Державної премії України (1976), премії ім. М. Янгеля (1984)

Вище представлено головна сторінка розділу «Особи (персоналії)». Рубрики «Біографічні статті з довідкових видань», «Бібліографія та архівні матеріали», «Іконографія», «Аудіо- та відео матеріали», «Електронні ресурси», «Коментарі» поповнюються з відповідних полів БД ІБД та мають свій формат.

Таким чином, використання аспектно-маркерного метода як засобу формалізації підготовки текстів для веб-сайтів дає змогу забезпечити побудову якісного контенту веб-сайта, що задовольняє вимоги цілісності та повноти його змісту. Водночас, наявність уніфікованих у межах веб-сайта схем опису об'єктів дає змогу чітко структурувати матеріал, тим самим значно полегшуючи сприйняття інформації користувачам за рахунок логічності, послідовності, чіткості та ясності викладу опису об'єктів. Аспекти змісту, що виділяються у тексті тієї чи іншої рубрики веб-сайта, можуть служити основою для формування системи гіперпосилань, а, отже, для подолання лінійності текстів.

Використання формалізованих методів у формуванні рубрик УНБА та наповненні їх інформацією дасть змогу значно спростити цей процес і зробити його ефективнішим.

1. Гендина, Н. И. Использование формализованных методов при подготовке текста для веб-сайтов учреждений культуры [Электронный ресурс] / Н. И. Гендина, Н. И. Колкова, О. И. Алдохина // Науч. электрон. б-ка ГПНТБ России. – Режим доступа : <http://ellib.gpntb.ru/subscribe/index.php?journal=ntb&year=2008&num=3&art=4>. – Название с экрана.
2. Гендина, Н. И. Аннотирование [Текст] / Н. И. Гендина, В. П. Леонов // Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2003. – С. 362–374.
3. Гендина, Н. И. Выявление аспектов содержания документов с помощью формальных текстовых признаков [Текст] / Н. И. Гендина // НТИ. Сер. 2. Информационные процессы и системы. – 1979. – № 4. – С. 7–12.
4. Гендина, Н. И. Реферирование [Текст] / Н. И. Гендина // Справочник библиографа / науч. ред. А. Н. Ванеев, В. А. Минкина. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Профессия, 2003. – С. 375–387.
5. Гендина, Н. И. Формализация свертывания краеведческой информации как способ повышения качества информационных продуктов и услуг: результаты исслед. науч.-исслед. ин-та информац. технол. социальной сферы Кемеров. гос. ун-та культуры и искусств [Электронный ресурс] / Н. И. Гендина, О. И. Алдохина // LibRar. Org.Ua – Библиотека українських авторефератів. – Режим доступа :

http://librar.org.ua/sections_load.php?s=libraries&id=3511. – Названня с екрана.

6. *Принципы* качества веб-сайтов по культуре [Текст] : руководство / ред. М. Т. Н. Темпера, А. Темпера. – М., 2006. – 61 с.

Яценко О. М. Використання формалізованих методів при укладанні текстів для веб-сайта «Український національний біографічний архів»

Ключові слова: Український національний біографічний архів, веб-сайт, контент, формалізований метод.

Практичне розгортання структурних елементів та тематичних рубрик електронного «Українського національного біографічного архіву», систематичне наповнення його біографічними, супровідними і довідковими матеріалами повинні відповідати головним принципам якості веб-сайтів музеїв, бібліотек та інших установ культури – вони повинні бути релевантними, простими, доступними для користувачів. Для підвищення якості текстів при побудові веб-сайта УНБА запропоновано скористатися досвідом використання формалізованих методів аналізу і синтезу інформації, який зводиться до орієнтації на попередньо виділений перелік відносно самостійних фрагментів – аспектів змісту. При цьому для кожного аспекту встановлюється певна сукупність тільки йому характерних формальних ознак (маркерів), які однозначно обумовлюють його зміст. На прикладі підготовки текстів розділів «Новини» та «Особи (персоналії)» проілюстровано методику формування та наповнення рубрик і підрубрик УНБА.

Yatsenko O.M. Application of formalized methods while composing texts for website “Ukrainian National Biographic Archive”

Key words: Ukrainian National Biographic Archive, website, content, formalized method.

Practical development of structural elements and subject headings of electronic “Ukrainian National Biographic Archive”, its systematic filling with biographic, accompanying and reference materials should conform to main quality principles of websites of museums, libraries and other cultural institutions – they should be relevant, simple, available for users. To improve texts quality while creating UNBA website, it is suggested to use experience of applying formalized methods of information analysis and synthesis, which comes to orientation for previously provided list of relatively independent fragments – content aspects. Herewith a definite set of formal signs (markers), which unambiguously stipulate its content and are typical only for it, is established for every aspect. Formation and filling methods of UNBA headings and subheadings are illustrated by the example of texts preparation for “News” and “Persons (personalities)” sections.

Яценко О. Н. Использование формализованных методов при подготовке текстов для веб-сайта «Украинский национальный биографический архив»

Ключевые слова: Украинский национальный биографический архив, веб-сайт, контент, формализованный метод.

Практическое разворачивание структурных элементов и тематических рубрик электронного «Украинского национального биографического архива», систематическое наполнение его биографическими, сопутствующими и справочными материалами должны отвечать главным принципам качества веб-сайтов музеев, библиотек и других учреждений культуры — они должны быть релевантными, простыми, доступными для пользователей. Для повышения качества текстов при построении веб-сайта УНБА предложено воспользоваться опытом использования формализованных методов анализа и синтеза информации, который сводится к ориентации на предварительно выделенный перечень относительно самостоятельных фрагментов — аспектов содержания. При этом для каждого аспекта устанавливается определенное количество только ему характерных формальных признаков (маркеров), которые однозначно определяют его содержание. На примере подготовки текстов рубрик «Новости» и «Особы (персоналии)», проиллюстрировано методику формирования и наполнения рубрик и подрубрик УНБА.

*Світлана Вікторівна МУРІНА,
молодший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ
(Київ)*

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ ПРО ДІЯЧІВ УКРАЇНИ В ІНТЕРНЕТ ПРОСТОРІ: ОГЛЯД ВІТЧИЗНЯНИХ САЙТІВ

Зроблено огляд вітчизняних сайтів, які містять біографічні матеріали про діячів України. Розглянуто структури найпопулярніших сайтів, біографічні дані яких можуть бути важливим джерелом при подальшому розгортанні УНБА.

Ключові слова: сайт, Інтернет, біографічна інформація, біографічні матеріали, Український національний біографічний архів.

Review of sites of our country, containing biographic materials about Ukrainian personalities, is completed. Structure of the most popular sites, which biographic data can become the essential source in case of UNBA further expansion, is examined.

Key words: site, Internet, biographic information, biographic materials, Ukrainian National Biographic Archive.

Проведен обзор отечественных сайтов, которые содержат биографические материалы о деятелях Украины. Рассмотрены структуры наиболее популярных сайтов, биографические данные которых могут быть важным источником в создании УНБА.

Ключевые слова: сайт, Интернет, биографическая информация, биографические материалы, Украинский национальный биографический архив.

Інтернет докорінно змінив життя всіх верств населення: педагогів, школярів, студентів, мандрівників, письменників, політиків, підприємців, референтів, журналістів та інших — загалом тієї частини людства, яка потребує постійного та зручного доступу до найрізноманітнішої інформації. Поступово відходять у минуле багатотомники традиційних енциклопедій, багатогодинні походи до бібліотеки, колекціонування довідників і словників. Практично будь-який факт можна знайти на одній зі сторінок Інтернету.

Кожному, хто вважає себе експертом у будь-якій сфері, необхідно бути в курсі подій і тенденцій у межах конкретної галузі,

постійно стежити за їхнім розвитком, чути думки інших експертів, відстежувати реакцію на них ЗМІ та громадськості загалом.

Нині найзручнішим, найшвидшим і найдоступнішим засобом для цього є Інтернет. Але його безмежність і швидкість, із якою з'являється, розповсюджується, трансформується та застаріває інформація, створюють іншу проблему — витрачається занадто багато часу та зусиль у намаганні відстежити всю потенційно важливу та цікаву інформацію й, водночас, немає певності, що вона є достовірною та вичерпною. Ця ситуація в моніторингу інтернет-простору призвела до того, що креативний та інноваційний у своїй суті IT-ринок запропонував ефективні механізми, а користувачі почали шукати власні шляхи розв'язання цих задач.

Проаналізувавши низку сайтів, на яких розміщено інформацію щодо життя видатних українців, як найбільш цікавих і доцільних для подальшого наповнення Українського національного біографічного архіву (далі — УНБА), ми маємо відзначити такі з них. Насамперед варта уваги Вікіпедія [2] — універсальна багатомовна безкоштовна веб-енциклопедія, що нині містить 17,6 млн. статей і не має реальних конкурентів. За даними дослідницької компанії Alexa, нині це сьомий за популярністю сайт у світі (в Україні — дев'ятий). Енциклопедія має 276 мовних версій (257 із них — активні), на трьох із яких (англійській, німецькій і французькій) понад мільйон статей. Найбільша Вікіпедія — англійська — містить понад 3,5 млн статей та отримує 54 % загального трафіку веб-енциклопедії (наступна за популярністю — японська — лише 10 %). Це також єдиний сайт із першої десятки найвідвідуваніших світових веб-ресурсів, яким керує громадська організація Wikimedia Foundation. Так само, як усі неприбуткові установи, фундація живе на пожертви та завдяки неоплачуваній праці тисяч волонтерів. Особливістю Вікіпедії є те, що вносити зміни до статей може будь-який користувач. Багатьох науковців обурює той факт, що пересічна людина може анонімно виправити статтю, написану фахівцем. Не дивно, що чимало викладачів у різних країнах забороняють своїм студентам використовувати Вікіпедію, вважаючи її ненадійним джерелом інформації.

Україномовна Вікіпедія з'явилася 2004 р. (із 2009-го нею опікується громадська організація «Вікімедіа Україна») і на сьогодні нараховує понад 254 тис. статей. За цим показни-

ком вона, звичайно, належить до своєрідного другого ешелону (16-те місце між фінською та чеською версіями), а от за темпами зростання відвіданих сторінок у листопаді 2010 р. вийшла на перше місце у світі серед 50 найбільших мовних розділів Вікіпедії. Українська Вікі популярніша за румунську, але менш популярна за в'єтнамську. Наведена вище статистика свідчить, що українська Вікі є найпоширенішим і найбільшим енциклопедичним ресурсом українською мовою. Щоправда, наші співвітчизники все ще віддають перевагу російсько- та англійськомовним версіям веб-енциклопедії. За статистичними даними Wikimedia Foundation, у четвертому кварталі 2010 р. українські користувачі Інтернету переглянули у Вікіпедії 67,4 % сторінок російською, 15,1 % — англійською та рівно 15 % — українською. Історія цих спостережень, однак, вказує на те, що частка переглядів російської Вікі в Україні зменшується, а української та англійської — зростає. Ця втішна тенденція свідчить передусім про самовіддану працю українських вікіпедистів. Станом на 30 листопада 2010 р. 20 033 зареєстровані користувачі української Вікіпедії зробили принаймні одне редагування. Проте основний обсяг робіт із творення енциклопедії виконує порівняно невелика група ентузіастів. Навесні 2010 р. на одного активного користувача української Вікіпедії припадало 126 статей. Серед 20 найбільших мовних версій за цим показником українців випереджають тільки каталонці (131 стаття).

Найбільші мовні версії Вікіпедії (на 12 січня 2011 р.):

Англійська — 3 526 798 статей

Німецька — 1 174 620 статей

Французька — 1 054 784 статей

Польська — 765 732 статей

Італійська — 763 184 статей

Японська — 727 466 статей

Іспанська — 699 867 статей

Португальська — 666 400 статей

Нідерландська — 665 091 статей

Російська — 648 506 статей

Шведська — 382 847 статей

Китайська — 340 229 статей

Каталонська — 302 682 статей

Норвезька — 287 091 статей

Фінська — 259 544 статей

Українська — 254 011 статей
Чеська — 183 651 статей
Угорська — 180 875 статей
Румунська — 154 808 статей
Турецька — 153 625 [2] статей

Таким чином, попри всі недоліки Вікіпедії, сайт є одним із важливих джерел подальшого наповнення окремих рубрик УНБА.

Важливу з погляду наповнення УНБА інформацію містить російськомовний сайт «Крымский виртуальный некрополь» [6], на якому систематизовано відомості щодо осіб, похованих на старовинних і сучасних кладовищах Севастополя та Криму, а також у братських могилах та у військових меморіалах 1941–1945 рр. Пошук на сайті здійснюється за алфавітним покажчиком, тематичним і географічним каталогом. Тематичний каталог містить такі рубрики: Афганська війна, Велика Вітчизняна 1941–1945 рр., місцеві меморіальні некрополі, госпітальні захоронення 1941–1947 рр., існуюче кладовище, Кримська війна (1854–1955), одиночні могили, пам'ятні знаки, загиблі у боротьбі за встановлення радянської влади 1918–1920 рр., старі місцеві кладовища Криму, екіпажі підводних човнів та екіпажі літаків. У короткій довідці про персоналію подана інформація щодо років життя та смерті, місця народження та смерті, дефініції, нагороди, місця розташування поховання та іконографію. Особливістю сайту є те, що інформація про персоналії подається не вичерпно, а вузько спеціалізовано. Стосовно окремих персоналій виявлено тільки інформацію про роки життя та місце поховання. Найповніша інформація є в тому випадку, коли прикріплено матеріали з архівної довідки. На загал, цей проект довготерміновий і на сайті будуть постійно виявлятися оновлення.

Ще один подібний російськомовний сайт — «Некрополи Киева» [8], присвячений похованням видатних людей на кладовищах міста Києва. Відомості на сайті структуровані у вигляді списків за кладовищами, звідки можливо потрапити безпосередньо на сторінки зі світлинами з поховань. На сайті представлена інформація з Байкового, Биковнянського, Дарницького, Звіринецького, Корчеватського, Лісного, Святошинського, Совського, Солом'янського, Софійсько-Борщагівського, Шулявського кладовищ, а також міського кладо-

вища «Берковці», кладовища Пуща-Водиця, Лук'янівського військового кладовища та щодо окремих захоронень і парку Вічної Слави. Списки поховань на кожному кладовищі розташовані в алфавітному порядку. По кожній персоналії вміщено світлину та докладну біографічну довідку, що містить інформацію про роки життя, місце народження та смерті, основні етапи життя, навчальні заклади, нагороди та премії особи. На сайті розміщено близько 1 тис. імен, дані яких видаються важливими для подальшої роботи з наповнення УНБА. Сайт постійно оновлюється, оскільки автори проекту активно займаються подальшим пошуком і наповненням сайту.

Привертає увагу також україномовний Інтернет-проект, присвячений Героям України – «Герої України» [3]. Пошук на сайті відбувається за абеткою або за датою нагородження. Кожна персоналія Героя України містить: світлину, дати народження та смерті, номер Указу Президента та дату присвоєння звання, а також докладну біографічну довідку. За цей час звання Героя України були удостоєні 254 особи, біографії яких викладені на цьому сайті. Також ресурс містить статистичні дані. На жаль, інформація про окремі з них досить обмежена. Це стосується, насамперед, представників промисловості (В. Л. Бондарев, М. В. Гордовенко) та сільського господарства (К. І. Гордейчук), алероботанадцимінтернет-проектотриває.

Так само україномовний сайт «Лексика – українські енциклопедії та словники» [7] містить електронні версії низки українських енциклопедій і словників. На сьогодні це: «Українська радянська енциклопедія» (К., 1977–1985), «Юридична енциклопедія» за ред. Ю. С. Шемшученка (К., 1998–2004) та «Енциклопедичний словник-довідник із туризму» (К., 2006). Пошук на сайті здійснюється за абеткою. Інформація викладена у повному обсязі та цілком відповідає книжковому варіанту. За умови подальшого наповнення цей сайт може стати важливим джерелом подальшої роботи в межах УНБА.

Цікавим, на наш погляд, є також україномовний сайт «Українці в світі» [9], створений Всеукраїнським об'єднанням «За помісну Україну» у межах проекту «Українці в світі», що покликаний зібрати та систематизувати відомості про духовних подвижників України від доби Київської Русі до сьогодення. Мета проекту – представити сучасникам відомих і невідомих діячів у різних сферах людської діяльності, вихідців

із України, які відіграли помітну роль в історії світової культури. Сайт має зручну структуру. Пошук можливо здійснювати за абеткою, століттям, регіоном, сферою діяльності чи ключовим словом. Кожна персоналія містить іконографічні матеріали та ґрунтовну біографію, що висвітлює основні етапи життя та творчості особи. Автори проекту продовжують роботу з наповнення сайту та вдосконалення його структури.

Інститутом історії України Національної академії наук України створений україномовний сайт «Інститут історії України Національної академії наук України» [5], що містить чимало корисної інформації, найважливішою з якої для потреб розгортання УНБА видаються електронні версії низки видань. Насамперед, йдеться про «Енциклопедію історії України» (К., 2003–2011). На даний момент на сайті розміщена її електронна версія до літери «К» (майже половина) та забезпечений доступ до 7447 повних текстів статей при загальному обсязі ЕІУ 12707 статей. Проект планується завершити у 2013 р. Сайт постійно оновлюється та доповнюється.

Україномовний сайт «Збірник. Історія України ІХ–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації» [4], створений у межах проекту електронної бібліотеки, є добіркою електронних книг і текстів, об'єднаних проголошеною тематикою та спільною ідеєю, що полягає у прагненні зібрати якомога більшу кількість творів української писемності не як випадковий набір текстів різних часів та авторів, а як цілісний масив, завдяки якому ставала б зрозумілою єдність, спадковість і тотожність української літератури, попри очевидні розриви в мовному кодї та наявні перервності в традиції. Ця ідея обумовлює зокрема і структуру сайту. Пошук здійснюється за розділами: «Літописи», «Мовознавство», «Історія», «Давня українська література», «Тарас Григорович Шевченко», «Політологія», «Літературознавство», «Граматики та лексикони», «Історичні мапи». У розділі «Літописи», що є основним на сайті, зібрані літописи, хроніки та історичні документи. На цей час це: «Літопис руський» (Іпатський список), «Новгородський перший літопис», «Лаврентієвський літопис», «Литовсько-білоруські літописи» та «Літопис Самовидця». Розділи «Історія» та «Літературознавство» покликані надати необхідну довідкову інформацію про концепції, моделі та рівень дослідження українського культурного, літературного та

державотворчого процесу. Тут представлені класичні твори М. Грушевського, Д. Чижевського, О. Оглоблина, З. Когута і Л. Войтовича. Суттєва увага приділяється на сайті також історії української літературної мови. Так, розділ «Мовознавство» містить праці І. Огієнка, В. Русанівського, Ю. Шевельова та електронну версію «Енциклопедії української мови» (К, 2000). У процесі роботи над проектом виявилось, що літературно-історичних матеріалів явно замало для виконання поставленої мети. Щоб структура сайту набула теперішнього вигляду, для історико-політологічних праць був виділений окремий розділ «Політологія». Художня література та додаткові тексти знаходяться у розділі «Бібліотека». Таким чином, розміщені матеріали поділяються на основні (історія України IX–XVIII ст., першоджерела та інтерпретації) та додаткові (розділ «Бібліотека»). Сайт має зручну структуру та досить велику кількість матеріалів.

Таким чином, навіть побіжний огляд вітчизняних сайтів, які містять біографічні матеріали про діячів України, свідчить, що, хоча майже всі ці ресурси знаходяться у стадії наповнення, вони вже є важливим джерелом формування матеріалів до УНБА. А завдання Інституту біографічних досліджень НБУВ – створити найавторитетніший у межах українського сегменту мережі Інтернет вітчизняний біографічний інформаційний ресурс, використовуючи різні способи взаємодії з іншими біографічними ресурсами – від взаємного користування біографічною інформацією до активної співпраці в інформаційній і технологічній площині. Початковим результатом цього могло б стати системне (чи навіть автоматичне) інформування про додані чи оновлені дані, в яких зацікавлені сторони.

1. *Вікімедія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://wikimediafoundation.org/wiki/Home>. – Назва з екрана.
2. *Вікіпедія* : Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki> – Назва з екрана.
3. *Герої України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrgeroes.narod.ru>. – Назва з екрана.
4. *Ізборник*. Історія України IX–XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua>. – Назва з екрана.
5. *Інститут історії України Національної академії наук України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.history.org.ua>. – Назва з екрана.

6. *Крымский виртуальный некрополь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev-necropol.narod.ru>. – Назва з екрана.
7. *Лексика – українські енциклопедії та словники* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://leksika.com.ua>. – Назва з екрана.
8. *Некрополи Киева* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kiev-necropol.narod.ru/> – Назва з екрана.
9. *Українці в світі* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrainians-world.org.ua>. – Назва з екрана.

Муріна С. В. Біографічні матеріали про діячів України в Інтернет просторі: огляд вітчизняних сайтів

Ключові слова: сайт, Інтернет, біографічна інформація, біографічні матеріали, Український національний біографічний архів.

З урахуванням невпинності та швидкості появи, розповсюдження, трансформації та старіння інформації окреслено проблему значних затрат часу та зусиль задля відстеження всієї потенційно важливої та цікавої інформації. Вказано на психологічний дискомфорт («страх неповноти пошуку») під час фахового пошуку інформації в мережі Інтернет. Зроблено огляд вітчизняних сайтів, які містять біографічні матеріали про діячів України, а також розглянуто структури найпопулярніших сайтів, біографічні дані яких можуть бути важливим джерелом при подальшому розгортанні УНБА.

Murina S.V. Biographic materials about Ukrainian personalities in the Internet cyberspace: review of sites of our country

Key words: site, Internet, biographic information, biographic materials, Ukrainian National Biographic Archive.

The problem of significant expenditures of time and efforts for the purpose of tracing all potentially important and interesting information is outlined with consideration of its continuity and rate of appearance, distribution, transformation and ageing. Psychological discomfort (“horror of search incompleteness”) is remarked during professional search of information in Internet. Review of sites of our country, containing biographic materials about famous Ukrainian personalities, is carried out and also structure of the most popular sites, which biographic data can become an essential source in case of UNBA further expansion, is examined.

Муріна С. В. Биографические материалы о деятелях Украины в Интернет пространстве: обзор отечественных сайтов

Ключевые слова: сайт, Интернет, биографическая информация, биографические материалы.

С учётом безостановочности и быстроты появления, распространения, трансформации и старения информации очерчена проблема значительных затрат времени и усилий с целью определения всей потенциально важной и интересной информации. Указано на психологический дискомфорт («страх неполноты поиска») во время профессионального поиска информации в сети Интернет. Сделан обзор отечественных сайтов, которые содержат биографические материалы о деятелях Украины. Рассмотрены структуры наиболее популярных сайтов, биографические данные которых могут быть важным источником в создании УНБА.

*Олена Валентинівна БУГАЄВА,
старший науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат історичних наук (Київ)*

АРХІВНА БІОГРАФІКА ДІЯЧІВ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ОСОБОВИХ ФОНДАХ ІНСТИТУТУ РУКОПISУ НБУВ

Архівна спадщина діячів музичного мистецтва досліджується у контексті сучасного розуміння змістовної цінності архівного документу: як історичного документу та інформаційного ресурсу української музичної біографіки. Висвітлюються особливості вивчення мистецьких архівних фондів України кінця XIX–XX ст. Пропонується комплексне дослідження особових архівних фондів як складової української національної біографіки. Аналізуються архівні фонди як видатних, так і маловідомих музикантів — І. Берковича, П. Вакселя, О. Дзбанівського, І. Дубянського, П. Козицького, Ф. Колесси, С. Нанія, Ф. Проценка, П. Сениці, К. Стеценка, Т. Шеффер та ін.

Ключові слова: музична біографіка, особовий архівний фонд, архівний документ, інформаційний ресурс

The archival heritage of musical art is explored in the context of modern understanding of the archival documents content value: a historical document and information resource of biographic Ukrainian music. It highlights the features of personal archives of Ukraine from end XIX–XX century. The comprehensive review of the archival documents as part of the Ukrainian national biographics are proposed in this article. The archival collections of the prominent and unknown musicians such as J. Berkowitz, P. Vaksel, A. Dzbanovsky, I. Dubyansky, F. Kozitsky, F. Kolessa, S. Nanij, F. Protsenko, P. Senitsa, K. Stetsenko, T. Sheffer and other have been analyzed.

Key words: musical biografic, personal archival collection, archival documents, information resource.

Архивное наследие деятелей музыкального искусства исследуется в контексте современного понимания содержательной ценности архивного документа: как исторического документа и информационного ресурса украинской музыкальной биографики. Освещаются особенности изучения личных архивных фондов Украины конца XIX–XX в. Предлагается комплексное рассмотрение личных архивных фондов как составляющей украинской национальной биографики. Анализируются архивные фонды как выдающихся, так и малоизвестных музыкантов — И. Берковича, П. Вакселя,

А. Дзбановского, И. Дубянского, Ф. Козицкого, Ф. Колессы, С. Нания, Ф. Проценко, П. Сеницы, К. Стеценко, Т. Шеффер.

Ключевые слова: музикальна біографіка, личный архивный фонд, архивный документ, інформаційний ресурс.

Сучасна українська гуманітаристика, відмовляючись від стереотипів минулого, висуває свої вимоги до відображення історії, визначаючи її нові пріоритети та парадигми. Такий підхід сьогодні є цілком закономірним з позицій розкриття духовного потенціалу нашої країни як незалежної самостійної держави та національної культури. Найактуальнішим стає звернення до вітчизняної історії як до джерела і скарбниці національної пам'яті, що допомагає знаходженню аналогій у сучасному світі та розстановці вірних акцентів у вітчизняній історії з урахуванням набутого знання про минуле.

Свідоме ставлення до *Людини-Митця* як до активного творця історії та культури визначило зміну концептуальних орієнтирів у сучасній гуманітарній науці, а саме — визнання за особистістю права на свій особливий статус і виняткову роль. Крізь призму життєдіяльності творчої особистості стає можливим не тільки віддзеркалення того чи іншого періоду в історії розвитку національної культури, а й розкриття його у персоніфікованому вимірі, у всій багатогранності форм життєвого, творчого резонансу митця на ту чи іншу подію. Зазначене є важливим і для нового прочитання біографій діячів музичної культури України, звільнення їх від нашарувань, привнесених ідеологічними стереотипами ХХ ст.

Минула доба окреслила пріоритетні сфери діяльності щодо видатних постатей, серед яких митці займали чи не останні позиції, вважаючись об'єктом підвищеної уваги та підлягаючи ретельному контролю з боку влади. У такій оцінці ситуації сходяться майже всі сучасні дослідники-музикознавці, зокрема, Л. Кияновська — автор монографії, присвяченої розвитку українського музичного мистецтва [5, с. 257–334]. Відтак, більшість біографій митців зазнавала ретуші та суттєво відрізнялася від «оригіналу». За влучною характеристикою визначного українського вченого-культуролога М. Поповича, за радянських часів видимі здобутки сфери «духовного виробництва» могли пов'язуватися лише з такими виявами, де б переважали «... важкі парадні форми, при-

свячені високоідейним темам, — ораторії, опери, врочисті полотна, скульптури, піднесені комуністично-патріотичні поеми» [12, с. 698]. Більшість музикантів, формат творчості та світосприйняття яких не відповідали таким вимогам, так і залишилися у свій час поза історією: їхні імена — невідомими, а біографії — незраними.

Ідеологічний контроль мистецько-культурного процесу в радянській Україні був жорсткий і безкомпромісний, все нове і незрозуміле викликало супротив і ворожу реакцію з боку влади, яку М. Попович слушно порівнює з комуністичною інквізицією: «Формальні пошуки (йдеться про шістдесятників — О. Б.) викликали найбільше роздратування у традиційних «соцреалістів», особливо з партійно-контрольних інстанцій. Вразливість комуністичних контролерів культури до питань мовних засобів, форм виразності не завжди можна пояснити раціонально: комуністична інквізиція від полювань за модниками-«стилягами» до переслідувань музичних новацій Л. Грабовського чи В. Сильвестрова свідчить радше про сліпу й органічну ненависть до нового і незрозумілого. Була й цілком очевидна підстава для ворожості до «формалізму» всіх гатунків: незрозуміла мова не дозволяла «керувати» культурою, вона щось ніби приховувала, тому партійне керівництво скрізь і завжди у всіх галузях спиралося на «своїх» [12, с. 710]. Однак, «людський фактор» попри все залишався визначальним для діячів культури, й українські митці — нескорені патріоти своєї землі, не зважаючи на ідеологічний тиск, протягом десятиріч намагалися підтримувати життєдайний вогник справжньої творчості, завдяки чому їхній мистецький доробок не втратив ознак національної ідентифікації та самовизначеності.

Нині, коли настав час повернення національній історії та культурі незаслужено замовчених імен, дослідження у галузі соціальної історії, мікроісторії, біографіки, просопографії, генеалогії не випадково стають найактуальнішими серед інших історичних дисциплін. Така ситуація, в свою чергу, зумовлює потребу у розширенні кола включених до науково-інформаційного вжитку джерел, передусім документальних, що зберігаються у бібліотеках, музеях, архівах, приватних колекціях. Неабияке місце серед них належить архівним фондам особового походження.

Більша частина особових архівних фондів у ХХ ст. залишалися недоступними для дослідників. Сьогодні вони є незамінним джерелом інформації для вивчення вітчизняної історії та осмислення духовного потенціалу нації, а також відновлення в народній пам'яті забутих імен. Відтак, сучасні архівісти у своїх дослідженнях¹ звертають особливу увагу на джерела особового походження, унікальність яких полягає в одночасному поєднанні відбитку епохи та індивідуальності митця, презентації фактів, котрі в силу своєї специфіки не знайшли відображення в офіційних документах. Таку специфіку нерозривної єдності в них індивідуального та загально-го (суб'єктно-об'єктного) першопочатків відзначає зокрема сучасний архівознавець, дослідник фондів особового походження М. Казьмирчук, яка, аналізуючи змістовну складову джерел, висловлює думку про те, що вони «зберігають «дух часу», містячи емоційно-психологічний рівень учасника або свідка історичних подій. У них також фіксується самоідентифікація особи у минулому, її роль в історичному процесі, відображається суспільне життя того часу» [4, с. 6].

Залучення документів особового походження до комплексу історичних джерел будь-якого персонологічного (біографічного, просопографічного, бібліографічного, генеалогічного тощо) дослідження є необхідною та важливою умовою, оскільки вони не лише розповідають про життя та діяльність осіб, а й дають змогу в історичній перспективі усвідомлювати себе в безперервному та рухливому процесі людського буття. Джерельна цінність документів особового походження загалом ґрунтовно розкрита в низці історико-архівознавчих праць українських і російських учених, передусім А. Гапонової [2], М. Казьмирчук [4], І. Петровської [10]. Проте, залучення мемуарної літератури, епістолярію, іконографічних матеріалів та інших документів особового походження надає нові інфор-

¹ Теоретико-методологічні положення дослідження особових архівних фондів і особливості їх змістовної соціалізації викладено, зокрема, у працях: Колобов, А. А. Комплектование и описание документов личного происхождения (на примере архивов Укр. ССР) : автореферат дис... канд. ист. наук (М., 1990); Источниковедение : Теория. История, Метод. Источники российской истории : учебное пособие / И. Н. Данилевский и др. (М., 1998); Историчне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура та ін. (К., 2002); Спеціальні історичні дисципліни : довідник / І. Н. Войцехівська та ін. (К., 2008).

маційні можливості на шляху відновлення та «реставрування» історії української культури, а також заповнення історичних прогалів у гуманітарній сфері — українській літературі, музичному і театральному мистецтві тощо.

Водночас, саме документи особового походження, завдяки їх особистісному характерові, дають змогу вимальовувати портрет досліджуваної особи в соціальному контексті та на ґрунті оточуючих реалій — її свідомості, світосприйняття, творчого спілкування. Можливість «живого», природного спілкування сприяє найбільш адекватному відтворенню постаті митця в свідомості дослідника, перед яким постає складне завдання неформального розкриття життєдіяльності свого героя та визначення творчого «Я» останнього. Особистісне і суспільне певною мірою переплетені в житті митця, іноді їх пов'язують складні взаємозв'язки. На таку їхню взаємодію в житті митця, що знаходить відображення, зокрема, і в документах особового походження, вказувала відомий російський історик-біографіст, досвідчений дослідник-архівознавець І. Петровська, яка зазначала, що: «...для духовно активної особистості подіями її приватного життя стають і суспільні події. Однак роль події, суспільного явища у житті та творчості людини залежить не від їх (подій) історичного значення, виявленого істориками та самою практикою подальшого часу, а від того, якою мірою даний суб'єкт був цими подіями вражений, як їх перечув...» (переклад наш — О. Б.) [10, с. 270]. Серед інших архівних джерел найближчими до душі персони є документи особового походження — приватне листування, щоденники, сповіді, рукописні нотатки тощо, які часом фіксують і миттєві та неповторні нюанси життя митця, і важливі події та факти, що знаходять відтворення у творчості або так і залишаються — прохідними, нереалізованими.

Особові архівні фонди діячів музичного мистецтва, що зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського, у своїй масі є для істориків-біографістів тим першоджерелом, що забезпечує дослідженню належну правдивість викладення фактів і об'єктивність наукових суджень.

Зрозуміло, що постать митця (фондоутворювача) фактично є визначальною у формуванні його архівної спадщини (згодом — особового фонду в складі певної архівної установи), проте, прямої залежності між ними не існує, а для українських

музикантів, навпаки, у більшості випадків є виключенням із правил, ніж нормою. Протягом багатьох сторіч, знаходячись під пильним наглядом різних режимів влади, українські музиканти, не маючи можливості вільного спілкування навіть із професійних тем, змушені були свідомо приховувати свої думки та особисте життя: будь-які прояви «українськості» жорстоко каралися та піддавалися нищівній критиці, митці звинувачувалися у «націоналізмі» та переслідувалися, а твори заборонялися до виконання. Як пригадує у своїх епістолярних розвідках сучасний український мистецтвознавець М. Копиця, «...каральні акції калічили вразливі й незахищені душі митців. Проте, судячи з їхніх творчих результатів, з відображення в епістолярії думок, вони вистояли, витримали цей психологічний натиск і не зламалися, зуміли зберегти душевну рівновагу і не втратили людської гідності» [6, с. 402]. Митці навчилися листуватися без «зайвих слів» — замість них завжди говорила музика. Листування часто проходило цензуру, вилучалося спецслужбами, в окремих випадках самі фондоутворювачі були змушені знищувати свою кореспонденцію заради збереження життя близьких або колег по цеху. Відтак, скарбниця українського музичного епістолярію та мемуаристики могла би бути набагато повнішою, якби не була значною мірою знищена (або вилучена) ще до того, як потрапила до бібліотечних фондів. На жаль, за таких обставин, навіть приватне листування, представлене у фондах музичних діячів в ІР НБУВ, фактично не висвітлює будь-яких цікавих із погляду біографістики особистих питань, а присвячене нейтральним темам — привітанням зі святами, інформаційним повідомленням, листам-зверненням тощо.

У цій статті здійснюється одна з перших спроб аналізу документальної спадщини українських діячів музичного мистецтва в особових архівних фондах ІР НБУВ² та осмислення наявної біографічної інформації, а також класифікації архівних документів із метою визначення документального складу окремих особових фондів і відображення їх жанрово-біографічного арсеналу та відтворення змісту архівних документів, що розкривають факти життя і творчої діяльності

² За винятком музикантів-піаністів — В. В. Пухальського, І. І. Слатіна, М. А. Тутковського, яким присвячена окрема публікація.

українських музикантів, чий особові архіви зайняли достойне місце у рукописному фонді Бібліотеки.

Хоча основним вмістилищем документів діячів українського мистецтва є Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), фонди Інституту рукопису НБУВ не поступаються своєю потужністю та містять унікальні документи з історії української культури, зокрема й музичної. Вітчизняні музиканти, чия спадщина репрезентована в особових фондах Бібліотеки, представлена іменами як славетних, так і маловідомих композиторів, піаністів, диригентів, музикантів-педагогів, музичних критиків, фольклористів, музично-громадських діячів. Зокрема, тут зберігаються особові фонди Ісака Берковича, Олександра Дзбанівського, Іллі Дубяньського, Пилипа Козицького, Філарета Колесси, Федора Проценка, Володимира Пухальського, Павла Сениці, Іллі Слатіна, Кирила Стеценка, Миколи Тутковського, Тамари Шеффер та Мойсея Береговського, Валеріана Довженка, Левка Ревуцького (три останні перебувають у процесі опрацювання). Більшість із названих надходила до ІР НБУВ у вигляді цілісних архівів, що сформувалися як результат життєдіяльності фондоутворювачів і передавалися до Бібліотеки у повному складі. Однак, деякі архівні фонди (враховуючи значення певної особи), групувалися на базі окремих надходжень³ (скажімо, Ф. Колесси, П. Козицького, К. Стеценка та ін.).

Значення кожного окремого особового архівного фонду визначається складом і змістом наявних у ньому документів. Структура опису архівних фондів представників мистецьких спеціальностей відповідає універсальним позиціям опису архівних фондів особового походження та здійснюється за наступними рубриками: *біографічна довідка; шифри* (крім персонального посилання на інші фонди); *рецензії на праці фондоутворювача; біографічні матеріали; матеріали службової та громадської діяльності; листування* (зокрема й інших осіб); *матеріали господарчо-майнового характеру; ілюстративні документи* (книги з автографами, іконографія); *колекційні документи; література про фондоутворювача* [7, с. 9–10]. Специфіка архівних фондів особового походження діячів культури та мистецтва

³ Інформацію щодо документів митців, розпорошених по інших фондах див.: Особові архівні фонди Інституту рукопису : путівник (К., 2002).

як об'єкта камеральної археографії відкриває дослідникові шляхи «прямого» неупередженого спілкування, можливості використання невідомих фактів особистого і творчого життя та осягнення масштабу індивідуальності на підставі даних авторських рукописних свідчень.

На загал, особові архівні фонди ІР НБУВ репрезентують документи діячів української музичної культури, діяльність яких переважно пов'язана з кінцем ХІХ – початком ХХ ст. Хронологічні межі документів, що зберігаються у мистецьких особових фондах, охоплюють більше, ніж сторічний період: від другої половини ХІХ ст. (найбільш ранні особові документи В. В. Пухальського та І. І. Слатіна, датовані 1871 р.) до кінця ХХ ст. (документи фонду Т. В. Шеффер і П. О. Козицького, датовані 1960 р., І. Я. Берковича – останній із них 1972 р., та В. Д. Довженка – 1995 р.).

Особові фонди митців суттєво відрізняються між собою за складом (жанрами та видами), змістом та обсягом (кількістю документів в одиницях зберігання), відтак, – й інформативністю матеріалу. Пояснюється це і об'єктивними причинами, що лежать в історичній площині, і моментами суто суб'єктивного характеру, які у кожному випадку необхідно розглядати окремо. Найбільшими є фонди П. О. Козицького (Ф. 39; 1718 од. зб.), О. Т. Дзбанівського (Ф. 67; 656 од. зб.) та К. Г. Стеценка (Ф. 62; 367 од. зб. та понад 300 од. зб. в інших фондах).

Особовий фонд **Кирила Григоровича Стеценка**⁴ (Ф. 62)

⁴ **Стеценко Кирило Григорович** (1882–1922) – композитор, хоровий диригент, педагог, музично-громадський діяч, протоієрей УАПЦ. Народився у селі Квітки на Київщині в багатодітній родині маляра-самоука. Від батьків передалися художні і музичні здібності та любов до народної пісні та хорового співу. Навчався в малювальній школі М. Мурашка і Софійській духовній бурсі у Києві (з 1892). Співав у хорі Миколи Лисенка (з 1899), де з часом став помічником диригента. Закінчив Київську духовну семінарію (1903), навчався в Музично-драматичній школі Миколи Лисенка (до 1907). Того ж року заарештований за участь у громадській діяльності та висланий на Донеччину. 1908 повернувся із заслання, працював учителем співів у Більй Церкві та Тиврові. Всвятився на священника й одержав парафію на Поділлі (1911). З 1917 мешкав у Києві, де працював у музичному відділі Міністерства Освіти. Один із засновників бібліотеки «Дніпрсоюза». Організував Перший київський народний хор, дві мандрівні капели, на основі яких згодом виникла капела «Думка», з якою подорожував містами України. Брав участь у Першому Всеукраїнському Церковному Соборі (1921), після чого повернувся до парафії у с. Веприк (на Київщині поблизу Фастова). Один із засновників Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (1921).

є найпотужнішим серед інших фондів музикантів і складається із 367 од. зб. від початку ХХ ст. до 1955 р. Також чимало документів його службової, громадської та творчої діяльності зберігаються в інших фондах ІР НБУВ, таких, як фонд Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (Ф. 50, № 271–272, 554, 727, 777, 915) та фонд громадських організацій (Ф. І, № 36677–36955, 40937–40944, 42016–42038). Хоча архівна спадщина К. Г. Стеценка заслуговує на окреме дослідження, спробуємо визначити основні аспекти у межах заявленої теми публікації.

Основну групу документів особового фонду становлять *музичні твори* (повна бібліографія творів) — доробок композитора у сфері хорової творчості (кантати, канти та пісні духовного змісту, обробки народних і революційних пісень), солоспівів, інструментальної музики (фортепіанні та скрипкові п'єси), сценічних жанрів (музика до спектаклів і вистав, опери).

Чимало також документів, пов'язаних зі *службовою діяльністю* фондоутворювача, які ілюструють етапи та характер діяльності митця під час служби у Головному управлінні мистецтв і національної культури УНР та Всеукраїнському комітеті відділу мистецтв при Наркомосі УСРР (1917–1920): списки документів, розроблених К. Стеценком для створення музично-освітніх закладів (1917–1919), статuti національних оркестрів, кошториси для заснування кафедр народної музики у консерваторії та кобзарській школі (1917), меморандум Українського літературно-художнього товариства до Директорії УНР про необхідність створення української опери (1919), законопроект Ради Народних міністрів про асигнування коштів на організацію та утримання зразкової музичної бібліотеки (1919), лист музичних діячів України до Всеросійського музичного комітету при Наркомосвіти УРСР про реорганізацію музичної освіти в Україні (1920); анкета, заповнена К. Г. Стеценком при прийомі на роботу до «Дніпросоюзу» (№ 130, 1 арк., оригінал); анкета, заповнена К. Г. Стеценком при вступі до «Союза деятелей театрального искусства» (№ 131, 1 од. зб.); посвідчення, видані митцю про службу в «Дніпросоюзі» на посаді керуючого музично-хоровими справами (№ 134–136, 3 од. зб.); матеріали по ство-

ренню Української республіканської капели (1919); документи педагогічної діяльності у Лубенській повітовій школі: листування з Подільською народною управою з приводу складання підручників зі співу та музики, проекти програм із викладання співів у «Єдиній школі» та «Шкільний співаник. Збірка пісень в легкій розкладці для шкільних хорів» (б. д.).

Серед документів службової діяльності є значна кількість таких, що відтворюють діяльність К. Г. Стеценка у Всеукраїнській православній церковній раді як протоієрея (1917–1920) і розкривають внесок митця до розвитку музично-хорової справи та духовної музики в Україні: квиток учасника Всеукраїнського православного собору (1917–1918), доповідь К. Стеценка на президії Об'єднаних рад українських парафій м. Києва щодо перспектив діяльності музично-хорової комісії по організації співу в українських церквах (1919), лист К. Г. Стеценка до Всеукраїнської Православної Церковної Ради з приводу продажу 50 примірників його Літургії (№ 169, 1 од. зб.), документи щодо організації церковного хору в Софійському соборі м. Києва (1920–1921), документи діяльності митця на посаді протоієрея Веприковської парафії (1921–1922), листування з митрополитом Київським із приводу обговорення статуту церковної ради у справі організації церков на Київщині (1921–1922) та ін.

У групі документів інших осіб представлені хорові партитури, духовні твори, обробки народних пісень, збірники вокально-хорових творів відомих і маловідомих українських і російських композиторів, чиї твори входили до репертуару хорових колективів, із якими працював К. Г. Стеценко і які, ймовірно, він збирав для створення бібліотеки «хорового репертуару» з урахуванням різної категорії виконавських груп – шкільного та дорослого, професійного й аматорського, педагогічного характеру та концертного виконання. У списку імен – М. Леонтович, П. Турчанінов, М. Римський-Корсаков, А. Львов, В. Михайловський, С. Черкасенко та ін. Наведено тут також програму з творів К. Г. Стеценка у виконанні Першого українського національного хору (1918).

Окрему групу становлять *біографічні документи, листування* митця та *образотворчі матеріали*. Серед великої кількості анкет, посвідчень, мандатів про службу в Київській

учительській семінарії, Вищому музично-драматичному інститут імені М. Лисенка «в должности старшего преподавателя библиографии хоровой литературы» (№ 127, 1 арк.) та ін., почесних квитків і запрошень, посвідчень про недоторканість майна композитора є два повідомлення про смерть К. Г. Стеценка та постанова Раднаркому про вшанування пам'яті композитора, реєстр музичної спадщини, що залишився після смерті композитора у с. Веприк (проведений членами Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича), газетна вирізка «К. Г. Стеценко. Посмертна згадка», а також спогади дружини митця Є. А. Стеценко «Мої спогади з життя К. Г. Стеценка» (1922) та С. В. Підласова «Спогади про К. Г. Стеценка» (1955). Що ж до автобіографічних документів, то у фонді їх немає, хоча проблема така існувала ще за життя композитора: під № 161 за грудень 1918 р. зберігається лист до К. Г. Стеценка від Архівно-бібліографічного відділу Головного управління мистецтва та національної культури УНР за підписом В. Модзалевського з проханням «надіслати свою автобіографію та бібліографію творів для збірника» (на жаль, не відомо, чи підготував її композитор).

Листування К. Г. Стеценка загалом має характер професійного спілкування з приводу музично-хорового репертуару, придбання нотних збірників, влаштування концертів, організації парафіяльної хорової справи тощо. Серед адресатів і кореспондентів бачимо відомі імена тогочасних музикантів і діячів української культури — П. Гайди, Б. Грінченка, М. Леонтовича, М. Павловського, Г. Радецького, П. Козицького, О. Кошиця, Ф. Коломийченка, Т. Михальчука, О. Приходька та ін. Фотодокументів у архіві немає, проте залишилися багато персональних зображень митця у тогочасних періодичних виданнях, музейних експозиціях, архівних документах Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (групові фото).

Серед образотворчих матеріалів збереглося два документа — робота Ю. Михайліва «Каплиця на місці старої церкви в с. Веприк» (акварель, 1922), де К. Г. Стеценко жив і працював останні роки, та «група любителів, участвовавшая в первом представлении пьесы «Вечерницы» П. И. Нищинского» (літографія, 1921), де серед присутніх є і композитор К. Г. Стеценко.

Документальна спадщина **Олександра Тихоновича Дзбанівського**⁵ (Ф. 67), збережена в особових фондах ІР НБУВ, представлена у кількості 657 од. зб. (один документ у Ф. 1, № 40138) і охоплює період 1915–1938 рр. Основну групу складають документи творчої діяльності, передусім *нотні рукописи творів* 20-х – 30-х рр. ХХ ст. для хору на слова В. Чумака, М. Вареника, О. Ведміцького та ін.; *для голосу з фортепіано*, серед яких «В степу» та «Все навколо зелене» (сл. О. Олеся), «Ой, стрічечка до стрічечки» (сл. Т. Шевченка), «Комсомолец на куркульці оженився» (сл. В. Ярошенка); *обробки народних пісень; дитячі пісні* (серед них два збірники «Дитячі пісні», «Пісні та ігри»).

Групу документів наукової діяльності О. Дзбанівського широко представлено працями з історії світової та вітчизняної музичної культури («Український оркестр», 20-ті рр. ХХ ст.), розвитку хорового, мистецтва, історії театру («Записные книжки с заметками о театре и музыке», 1925–1928; «Ставка на відомих артистів», 30-ті рр. ХХ ст.), музично-бібліотечної справи, проблем збереження національної музичної спадщини («Житомирський музей»; 30-ті рр. ХХ ст.), біографічними розвідками («Пам'яті артиста О. Г. Мосіна», 1929; «Памяти Б. К. Яновского», 1938), історії виконавської справи («Російські романси дореволюційного часу», «Шумові гумористичні оркестри», 20-ті рр. ХХ ст.), методики музичного виховання. Також ним були підготовлені низка посібників для дітей та юнацтва, професійного та любительського використання, таких, як: «Детские музыкальные игры», «Нотная грамота в таблицах», «Программы клубных лекций-концертов», «Порадник для керівників муз гуртків».

⁵ **Дзбанівський Олександр Тихонович** (1870–1938) – композитор, педагог і музично-громадський діяч. Освіту здобув у Київській духовній семінарії. Закінчив музично-драматичне училище Московського філармонічного товариства. Вчителював у гімназіях Житомира. Працював кореспондентом «Русской музыкальной газеты» в Житомирі (1897–1910) та Петербурзі (1910–18). Займався організацією концертної діяльності: інструктор Одеської опери (1919–21), один із організаторів і інспектор Харківського театру опери та балету (1925). Засновник і завідувач музичного відділу Всенародної бібліотеки України АН УРСР (з 1928), де зібрав великі нотні фонди. Член-секретар Вищої музичної ради Наркомосу України (1921–28). Автор творів з історії та теорії музики, музичних збірок «Шкільний спів», «Хоровий спів», «Дитячі ігри та пісні», автор хорових, вокальних творів і обробок народних пісень.

Біографічні матеріали про митця представлені документами службової діяльності, листуванням і автобіографією (1934). Майже 80 справ присвячені його окремим творам як композитора. Є тут і «Список творів», поданий у хронологічному порядку (бібліографія). Автобіографія (№ 541, 14 + 22 арк.) представлена у вигляді чернетки. Не будемо вдаватися до її змісту, оскільки біографічна цінність даного документа є незаперечною й у відредагованому вигляді він потребує окремого вивчення та видання з розширеними анотаціями, оскільки є важливим насамперед з історичного погляду в контексті відображення музичної культури України першої третини ХХ ст. Автобіографія проілюстрована фото О. Дзбанівського, програмою творів за 1914 р. та ін.

Значна кількість справ у цій групі документів стосуються інших осіб і є цікавими з фактографічного погляду, оскільки відкривають широкий спектр як відомих, так і маловідомих імен професійних композиторів та аматорів, які діяли в різних місцях України на той час. Збережено у фонді також листи провідних діячів музичного мистецтва, що ймовірно потрапили до О. Дзбанівського за часи його адміністративної діяльності у Харківській філії Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича наприкінці 20-х рр. ХХ ст., серед яких листування: О. М. Лисенко – Л. П. Штейнбергу (1924), Р. М. Глієр – П. О. Козицькому (1925), Г. М. Хоткевич – П. О. Козицькому (1927) та ін.

Окремого дослідження вимагає його наукова діяльність, пов'язана з підготовкою Української музичної енциклопедії, до створення якої митець доклав багато зусиль. О. Т. Дзбанівський був автором біографічних розвідок про тогочасних українських митців, бібліографічних списків музичних творів українських композиторів, передусім П. Толстякова, нотаток про багатьох видатних європейських, російських і українських виконавців і виконавські колективи тощо. Вражає його неймовірна ерудиція як науковця-музикознавця та працездатність: долею було покладено писати численні рецензії на концерти, музичні твори (знаних і незнаних українських композиторів, представлених до друку), на грамплатівки, дозволені та заборонені до видання та продажу, на збірники музичних творів, опери, хрестоматії, наукові праці, збірники з композиції та місячник музичної культури (журнал «Музика»), що видавав-

ся Музичним товариством імені М. Д. Леонтовича. Як член Товариства О. Т. Дзбанівський виконував ці функції з максимальною відповідальністю та честю.

Саме огляд архівних документів дає підстави вважати, що О. Т. Дзбанівський мав намір підготувати до видання Музичну енциклопедію (Ф. 67, № 103), яка б містила інформацію про світову музичну культуру, європейських, російських і українських композиторів, де крім біографічного матеріалу були б представлені статті, присвячені музичній термінології, характеристики жанрів і видів музики та стилевих напрямів, музичній періодиці в Росії, музичним інструментам тощо. Концепція енциклопедії відсутня, та чи була вона на папері, не відомо. Збереглися чернетки, написані власноруч дуже нерозбірливим почерком, а також машинописні нотатки. Загальна кількість 130 сторінок + 23 із наскрізною старою та новою нумерацією з великими пропусками, частина сторінок після літери «Л» відсутня. Відповідна інформація про російських композиторів XVIII–XIX ст. використана О. Т. Дзбанівським із Російського біографічного словника. Імена наведені переважно у ретроспекції — композитори, співаки, інструменталісти. Перелічені дати народження та смерті, зазначена приналежність до певної національної культури, основні твори, втім, послідовна хронологія біографічного життєпису фактично відсутня.

Оскільки енциклопедія носила загальний характер, із числа українських композиторів були представлені лише найпомітніші постаті (як живі, так і ті, що пішли з життя). Діячів Музичного товариства імені М. Леонтовича та сучасників майже немає, за виключенням М. Леонтовича, П. Козицького, Я. Парфілова та С. Людкевича. Водночас, саме з матеріалів до енциклопедії маємо змогу дізнатися про окремих невідомих українських композиторів минулого, таких як Матвій Васильєв-Святошенко (автора оперетки «Запорожский клад» і вокальних творів, арк. 66) або Володимир Георгійович Еренбург (помер у Харкові 1924 р.), автора симфоній і кантат (арк. 5). На загал, ці надзвичайно цінні згадки можуть бути підставою для подальших біографічних розвідок і внесення цих імен до електронних біографічних архівів та українських довідкових біографічних видань.

Багатючий біографічний матеріал тогочасних митців, створений О. Т. Дзбанівським, потребує досконального вивчення, зокрема й той, що не стосується Української музичної енциклопедії, оскільки у своїх численних статтях і рецензіях, присвячених вокалістам, диригентам, композиторам, інструменталістам, виконавським колективам, ніби за допомогою хронографу він фіксує імена та події, що відбувалися в історії музичної культури України у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. Вибірково зупинимося на окремих із них. Стаття «Пам'яті артиста О. Г. Мосіна. Наші зустрічі» (1929, № 93, 6 арк.) є розповіддю-сповіддю про популярного у ті часи (і незапорожено забутого сьогодні) співака оперного театру Житомира та Києва, надзвичайно обдарованого професіонала та чудову людину. Написана вона виразною, доступно широкому читачеві мовою. О. Дзбанівським також була підготовлена одна з перших біографічних довідок про талановитого українського композитора, майстра хорового мистецтва, хормейстера Харківської опери Павла Толстякова («Пам'яті композитора П. Н. Толстякова», після 23 травня 1938, № 95, 3 арк. + 2, некролог). Тут представлена біографія митця, названі його твори, дано оцінку діяльності. Збереглися серед документів архіву важливі сторінки, на яких представлений «Список службовців Харківського оперного театру» за період 1925–1926 рр. (№ 382, 8 арк., рукопис і машинопис), із повними ініціалами, інформацією про посаду та виконувані партії, завдяки чому сьогодні можна було б ідентифікувати багато імен тогочасних виконавців.

Значний інтерес викликала у О. Т. Дзбанівського наукова діяльність, спрямована на дослідження української музичної культури як історичного процесу. Тож він підготував ґрунтовну працю, присвячену дослідженню стародавньої музики («К истории музыки», 1931 р.; № 88, 50 арк.), де представлена історія розвитку церковної та світської музики до XVII–XVIII ст. Ця стаття потребує окремого ретельного опрацювання, оскільки почерк дуже нерозбірливий. Важливими в плані наукового доробку О. Т. Дзбанівського видаються також «Лекції з музичної етнографії...» (№ 111, 304 арк.). Ця системна історична праця стоїть в одному ряду з доробком відомих фольклористів-етнографів, таких як Ф. Колесса та

К. Квітка. Тут подані ноти та текст народнопісенних зразків від «першопочатків до сучасності». На жаль, біографічних відомостей щодо авторів традиції не вміщено.

Серед історичних досліджень потребує уваги його епохальна праця «Минуле музичної культури. По київських музеях та бібліотеках» (1927; № 89, 12 арк. + 11 арк., машинопис із правками автора, без закінчення). Опікуючись проблемами музичної спадщини, митець присвятив статтю оглядові сховищ Лаврського музею, бібліотек Софії Київської, Києво-Печерського та Михайлівського монастирів, Духовної академії, а також Всенародної бібліотеки та бібліотеки Історичного музею. У статті йдеться про відрядження професора Петербурзької консерваторії А. В. Преображенського до Києва для вивчення пам'яток хорового мистецтва – рукописів А. Веделя, концертів М. Березовського, рукописних азбук А. Мезенця з коментарями та поясненнями митрополита Євгенія Болховітінова. В своїй статті О. Т. Дзбанівський одним із перших наводить інформацію про існування у запасниках Всенародної бібліотеки колекції стародрукованих нот із бібліотеки графа Олексія Розумовського (майже 400 екземплярів найкращих зразків світової музичної літератури італійських, німецьких, французьких, англійських композиторів, що представляють практично всі жанри музичного мистецтва – опери, ораторії, меси, реквієми, симфонії, сонати, концерти, п'єси для оркестру, увертюри, концерти, сонати, дуети, тріо, квартети, квінтети, секстети, вокальні твори, ноти для рогового оркестру, підручники та ін. у вишуканих шкіряних оправах із вензелями та печатками графа О. Розумовського). Віднайдена колекція була представлена лише частково – частина нот була втрачена (мала налічувати понад 1500 творів), виходячи з записів, що залишилися в його каталогах. Не менш важливою є аналітична частина статті, присвячена ретроспективному оглядові історичних зв'язків і взаємин між Україною та Росією, що склалися у XVII ст., і впливові України впродовж тривалого часу на формування музичних контактів між цими країнами у професійній сфері.

Також О. Т. Дзбанівський особисто провів ревізію нот, що містилися у фондах Всенародної бібліотеки України, бібліотеки Київського університету та інших, про що свід-

чать «Записні книжки з виписками відомостей про музичні матеріали в сховищах Києва» (1927; № 116, 5 зош., 74 арк. + 38 арк. + 18 арк. + 116 арк. + 62 арк., рукопис). Тут представлений перелік музичних творів, наведені навіть окремі партії. Основний масив становлять твори європейських композиторів. Біографічних відомостей немає. Почерк дуже нерозбірливий, унаслідок чого важко конкретизувати зміст заміток.

В архівному фонді зберігається цікавий документ «До сектора Науки НКО лист в справі передачі бібліотеки, архіву та майна Пролетмуза до Всенародної бібліотеки України» від 19 грудня 1931 р. (№ 516, 1 арк.), що стосується питань, пов'язаних із «розподілом» майна та коштовностей, котрі фактично належали Музичному товариству імені М. Д. Леонтовича.

Так, 28 листопада 1931 р. на ім'я О. Дзбанівського надійшов лист від ЦК Пролетмузу («спадкоємця» Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича): «...Прийміть у Музвідділ майно Пролетмузу — білий рояль, піанолу, стіл за Вашим вибором, 24 стільці, портрети, фото, бюсти, килим, архів, шафи. Пролетмуз. Ткаченко...». На прийняття майна та складення акту був призначений диригент М. Радзівський, однак, скористуватися своїм правом він так і не зміг, оскільки всі перераховані речі на той час невідомо за яких обставин уже частково встигли потрапити до УкрФілу⁶: заввідділом УкрФілу тов. Махновецький, посилаючись на розмову з Альтшуллером⁷, відповів О. Дзбанівському відмовою. У листі йшлося також про історію «передачі» цього роялю, що спочатку був перевезений до будинку Робмису, де його «звалено на підлогу», внаслідок чого Альтшуллер і порадив Махновецькому «забрати його якнайскоріше». Далі наводиться інформація про те, кому належав білий рояль: насправді він був власністю Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, потрапив до Києва з Ленінграда із запасників одного з царських палаців. Наприкінці листа є примітка: «все майно має бути передане бібліотеці». На жаль, цей документ не мав сили, а директива так і залишилася на папері.

⁶ УкрФіл (Українська Філармонія) — назва організації, запровадженої МТЛ.

⁷ Голова УкрФілу та колишній голова Пролетмузу.

Архівний фонд О. Т. Дзбанівського серед інших особових фондів діячів музичного мистецтва, що зберігаються в ІР НБУВ, є одним із найпотужніших, про що також згадує дослідник бібліотечної діяльності О. Т. Дзбанівського, колишній співробітник НБУВ, музикознавець і культуролог В. Д. Шульгіна [13, с. 14]. Його документи можуть бути використані для укладання списку бібліографії нот і творів наукової діяльності. На жаль, до сьогодні в Україні не існує жодного фундаментального дослідження про життя та діяльність О. Дзбанівського — справжнього патріота, особистості великого мистецького обдарування, широкої ерудиції та громадянського поклику, одного з небагатьох, хто у 20-ті – 30-ті рр. ХХ ст. ініціював значну кількість подій, пов'язаних із організацією музичного життя у нашій країні, та якому музична громадськість сьогодні має завдячити відкриттям у Всенародній бібліотеці України музичного відділу, що є найбільшим в Україні національним сховищем музичної літератури. Не тільки документи іменного фонду, а й численні справи фонду Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (ІР НБУВ, Ф. 50) містять сторінки «живої пам'яті» про його самовіддане служіння справі української музики, відчайдушну боротьбу з радянською системою у питаннях «культурного будівництва», про формування фондів Музичного відділу, що проходило у неймовірно складних умовах, розробку засад організації музично-бібліотечної справи в Україні та наукових підходів збереження національної музичної спадщини.

Особовий фонд **Платона Львовича Вакселя**⁸ (Ф. 97) охоплює період 1913–1918 рр., складається з 26 од. зб. і представлений документами службової діяльності та листування. Зміст

⁸ **Ваксель Платон Львович** (1844–1918) — російський музичний критик, співак, колекціонер, співробітник Міністерства закордонних справ. Народився у Стрельні. Навчався у Лейпцігському університеті (1870–77), який закінчив зі ступенем доктора міжнародного права. Від 1874 жив у Петербурзі, віце директор канцелярії Міністерства закордонних справ (з 1977), Член Петербурзького відділення Російського музичного товариства, дійсний член Академії мистецтв. Працював музичним рецензентом газети «*Journal de St.-Petersbourg*» (з 1880), співробітник «Музыкально-Театрального Вестника» (1883). Автор статей з питань музичного мистецтва: біографії М.І. Глінки, «*A musica em Portugal*», «*Estudos sobre a musica em Portugal*» (португальською мовою), «*Abriss der Geschichte der portugiesischen Musik*» (німецькою мовою).

документів не дає відповіді, яким чином вони потрапили до України. Не зважаючи на той факт, що в документах не відображається будь-який зв'язок із Україною, вони є цікавими з огляду розкриття історії культурно-мистецького життя країни перших десятиріч ХХ ст., передусім, пореволюційного періоду. Документи відкривають факти: важкого фінансового стану справ у Російському музичному товаристві, що відбилося на діяльності Київського відділення; «исхлопотание субсидий для РМО от Правительства России»; розробки проекту нового Статуту та значення Товариства для розвитку музичного мистецтва — на той час в Україні вже почало діяти Музично товариство імені М. Д. Леонтовича, що виконувало «регуляторні» функції з питань культурного розвитку (Ф. 97, № 8, арк.1, 3, 4 від 11.03.1918). Цікавим видається також запрошення на ім'я П. Л. Вакселя за підписом ктитора церкви Петроградської консерваторії, яке засвідчує, що митець опікувався «загальними» проблемами Петроградської консерваторії, на утриманні якої знаходилася консерваторська церква: «Ввиду недостатка средств Консерватории для поддержания Церкви — прихожане решили устроить Духовный концерт в Малом зале ... в исполнении учащихся и Оперных сил бывших учащихся. Убедительно просим Вас не отказать посетить его» (Ф. 97, № 8, арк. 2; квітень 1918). Як юрист П. Л. Ваксель добре розумівся на питаннях пам'яткоохоронної справи та збереження художньої спадщини, до нього неодноразово зверталися представники мистецького середовища, про що свідчить лист-звернення *Тимчасового комітету союзу діячів мистецтв*, перші рядки якого починаються словами: «Воззвание к гражданам и товарищам-художникам о спасении искусства в связи с революцией и требованиями пролетарского искусства. Приглашают на собрание всех желающих. Лозунг — «Все на защиту искусства!»» (Ф. 97, № 6, арк. 1). Як людина старої формації, митець не поділяв революційних настроїв, проте відстоював ідеали прогресивно налаштованої інтелігенції у питаннях розвитку музичного мистецтва Росії.

У документах листування є три вітальні кореспонденції з України (ймовірно від друзів) — одна листівка із Сум від В. К. Байдикова (Ф. 97, № 15 від 19 грудня 1917) і дві зі Севастополя від О. Вергопуло (обидві французькою мовою; Ф. 97, № 17-18, 22 січня – 21 червня 1918). На жаль, в архів-

них документах не існує ніякої інформації про названих осіб, однак, зовнішня вишуканість документу свідчить про їхню повагу до адресата. Серед листів знаходимо важливий із біографічного погляду документ, у якому йдеться про колекцію портретів, зібрану Петром Володимировичем Гейцигом⁹ протягом 35 років, що налічувала близько 17.000 зображень. П. Гейциг повідомляє П. Вакселю, що він віддав її на тимчасове зберігання до Академії наук, оскільки колекція не має «художньої цінності», але є дуже важливою для науки. Звертається він до П. Вакселя з проханням про видання цієї колекції окремою книгою (Ф. 97, № 20; після 1916). Дана інформація є дуже корисною для українських істориків-біографістів, оскільки серед тогочасних «російських» діячів було чимало українців за походженням.

Особовий архівний фонд **Ісака Яковича Берковича**¹⁰ (Ф. 261) містить 197 од. зб., що охоплюють період 1906–1972 рр. Це рукописи музичних творів, рецензії на твори, матеріали службової та громадської діяльності, листування (особисте та інших осіб), фотографії. Велика кількість документів ілюструє творчий доробок митця — рукописи партитур творів для фортепіано з оркестром, видані твори для фортепіано та голосу з фортепіанним супроводом (всі без зазначення дат). Важлива біографічна деталь — це зазначення дати (1906 р.) написання композитором свого першого твору у чотирирічному віці, що мав назву «Восточные мотивы»¹¹ та який відкрив майбутньому композиторові шлях у велике мистецтво. Архів

⁹ **Гейциг Петро Володимирович** (1862 – після 1930) — російський юрист, чиновник Департаменту загальних справ Міністерства внутрішніх справ Росії, колекціонер портретів російських діячів, збирач бібліографії спогадів про видатних людей Росії. Див.: ПД, у складі Розряду I, оп. 2, № 303–314; 12 од. зб.; РГАЛИ, Ф. 1337, оп. 1, од. зб. 35.

¹⁰ **Беркович Ісаак Яковлевич** (1902–1972) — український і російський композитор, піаніст, педагог. У 1925 закінчив Київську консерваторію по класу фортепіано (кл. В. В. Пухальського) та композиції (кл. Б. Н. Лятошинського). Одночасно викладав фортепіано у муз. школі, муз. училищі та Вечірній консерваторії (1922–1941), музичних школах Бухари та Самарканда (Узбекистан). Обіймав посаду асистента (1932–1941), доцента (з 1949), професора (1969) Київської консерваторії. Автор чисельних творів для фортепіано — концертів, сонат, варіацій, тріо, п'ес, варіацій на народні теми, прелюдій; фортепіанних творів для дітей і для голосу з фортепіано.

¹¹ Назви творів, періодичних видань і праць подаються мовою оригіналу.

рукописів вокальних мініатюр дає змогу чи не вперше максимально повно виявити імена авторів текстів, до яких протягом життя звертався майстер, і які засвідчують симпатії композитора до різної тематики вокальної творчості — від пейзажних малюнків до патріотичних пісень. Серед них українські та російські поети, такі як Т. Шевченко, М. Лермонтов, В. Лебедев-Кумач, О. Благіна, В. Бичко, І. Грішашвілі, А. Єрусалімський, Я. Махлін, М. Познанська, А. Сальников, О. Севернов, Т. Спендіарова, І. Тутковська.

Важливими є також документи громадської та службової діяльності, з яких дізнаємося про життя і діяльність І. Я. Берковича у Росії. Публікації з газет «*Советская культура*» і «*Вперед*» (Ф. 261, № 61–68) подають рецензії на концерти з творів композитора, що відбулися в Москві, Києві та Троїцьку. Газети Холмська і Саратова повідомляють про проведення дитячих і авторських концертів і передачу автором нот своїх творів у дар музичним школам колишнього СРСР. Цінними з погляду бібліографії є підготовлені митцем списки творів, що охоплюють різні періоди композиторської діяльності (Ф. 261, № 74) і складаються із 38 назв збірників творів для фортепіано (іноді в супроводі струнного оркестру), які видавалися великими тиражами та мали величезний попит протягом ХХ ст. у репертуарі дитячих музичних шкіл.

Помітне місце у фонді займають документи листування, в яких відчувається визнання та велика повага до І. Я. Берковича не лише, як до композитора і педагога, а й як до чуйної та відвертої людини. Низка листів із різних регіонів Росії та України від викладачів музичних шкіл містять привітання та подяки: за «цінний подарунок — піаніно» — від Восьмирічної школи і Хорового товариства с. Тарасівка на Київщині (від 11 жовтня 1965; Ф. 261, № 75); за ноти та методичні рекомендації вчителю фортепіано — від викладача М. Є. Андреевої із Саратова (від 20 березня 1969; № 82–83); за ноти та допомогу в організації лекції про життєвий і творчий шлях композитора І. Я. Берковича — від Г. М. Щеглової з м. Світловодська Кіровоградської області (від 28.12.1971; № 188); а також — прохання, скажімо, надіслати ноти концерту для фортепіано до Музичної школи м. Керч від Т. В. Ананьєвої (від 23 листопада 1969; № 81) чи директора Стрийського народного музею імені В. І. Леніна В. І. Батосського (22 жовтня 1970 – 2 листопада

да 1970; № 89–90), та різні вітання з державними святами із Сухумі, Одеси, Саратова тощо.

У межах даної публікації неможливо докладно охарактеризувати кожний документ, водночас найважливіша з біографічного погляду інформація — невідомі факти й особливі деталі життя та діяльності, оточення стають обов'язковими для висвітлення. З огляду на зміст документів особового фонду І. Я. Берковича, перспективи його подальшого використання як біографічного джерела полягають у можливості підготовки анотованої збірки листів — саме коло друзів і колег-музикантів є цікавим і достойним згадки, а також вони дають можливість на новому рівні осмислити процеси становлення та розвитку вітчизняної фортепіанної педагогіки.

В особових фондах діячів музичного мистецтва зберігаються також архівні справи, присвячені музикантам-аматорам або маловідомим музикантам. Передусім, це фонд **Іллі Петровича Дубянського**¹², діяльність якого припала на початок ХХ ст. (Ф. 100, 165 од. зб.), а наявні документи охоплюють період 1906–1936 рр. і здебільшого висвітлюють службу діяльності та окремі літературні праці фондоутворювача. Діяльність І. П. Дубянського як музичного діяча не висвітлюється. Група біографічних документів представлена лише його листуванням із членами місцевої громади Чернігівщини, проте, власне біографічної інформації вони не містять. Є у фонді також документи та листування інших осіб, передусім етнографа В. М. Гнатюка та автобіографія культурного діяча з Чернігівщини К. Поліщука, що ймовірно потрапили до архіву І. П. Дубинського під час його служби в канцелярії повітового дворянського зібрання.

Фонд **Сергія Петровича Нанія**¹³ (Ф. 234, 22 од.зб.) охоплює

¹² **Дубинський Ілля Петрович** (кін. ХІХ – після 1936) — художник-аматор, редактор, музичний рецензент. Мешканець с. Борзна Чернігівської губернії. Службовець канцелярії повітового дворянського зібрання. Співробітник редакції періодичного видання «Стріла». Готував до видання «Кобзар» Т. Г. Шевченка.

¹³ **Наній Сергій Петрович** (1858–1935) — юрист, композитор-аматор, педагог. Закінчив Училище правознавства. Служив у Міністерстві юстиції та Державній Раді, обіймав посади дійсного таємного радника і сенатора. Член Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича. Один із організаторів Народної консерваторії в м. Ізюмі, керівник Музичної секції клубу прокради в м. Суми.

період 1908–1937 рр. і складається з документів творчої діяльності — хорових творів («Пісня кобзаря» та «Хор парубків» із опери «Над Дніпром, 1933; «Пісня сліпих» на сл. О.Олеся, 1933 та ін.) і 22-х творів для голосу з фортепіано на слова О. Олеся, Т. Шевченка, О. Толстого, А. Майкова; автобіографічного нарису «Почерк жизни и творчества Сергея Петровича Ниния», де наводяться дані про державну службу в Міністерстві на посаді радника та сенатора, та 4-х фотографій композитора. Проте, його «музична біографія» залишається невідомою. Водночас, завдяки матеріалам творчої спадщини можна зробити припущення, що митець працював над жанром опери і залишив до неї деякі хорові номери. Чи закінчив її — невідомо. 20-ті рр. ХХ ст. дали поштовх для розвитку аматорського музикування у всіх напрямках, його сплеск був відчутний і у сфері композиторській діяльності. Тож С. П. Наній не став виключенням із правил у процесі консолідації різних творчих здібностей і реалізації їх у галузі композиції.

Архівна спадщина українських музикантів-фольклористів представлена іменами П. Сениці, Ф. Колесси та П. Козицького, діяльність яких припадала на першу половину ХХ ст. Особовий фонд **Павла Івановича Сениці**¹⁴ (Ф. 58) складається з 84 од. зб. та охоплює період 1905–1949 рр. Він представлений лише матеріалами творчої діяльності, одним листом від І. Гельфайндбейна (1929) і трьома фото митця за 1898, 1908 і 1929 рр. Біографічних матеріалів, як таких, у фонді немає. Усі фото гарної якості (№ 78). На всіх трьох — у митця відкритий і розумний погляд, правильні риси обличчя, коротка зачіска під «їжачок», шляхетна осанка. На знімку 1898 р. — молодий хлопчина у косоворотці, 1908 р. — красень-митець у святковому одязі: темному костюмі з білою сорочкою та «метеликом». На фото 1929 р. — сиве волосся, у зимовому одязі та каракулевому капелюсі.

¹⁴ **Сениця Павло Іванович** (1879–1960) — український і російський композитор, фольклорист, педагог. Народився в слободі Максимівці (тепер Переяслав-Хмельницького р-ну Київ. обл.). Закінчив Московську консерваторію по кл. контрабаса (1908) та композиції (1909). Викладач музичних навчальних закладів Москви (з 1908). Науковий співробітник музичного відділу Наркомосу в Москві (1921–29). Секретар етнографічної секції (1923–29) Державного інституту музичної науки. Автор симфоній, квартетов, вокальних, хорових та інструментальних творів, обробок українських народних пісень та ін.

П. І. Сениця, як і більшість його колег по цеху — членів Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, відстоював ідеали незалежної України і ця його громадянська позиція знайшла відбиття у творчості. Не випадково він віддавав перевагу жанрам, пов'язаним зі словом, а саме — вокальним і хоровим творам, написаним на слова Т. Шевченка та сучасних йому поетів (О. Олесь, М. Шаповал, М. Філянський, О. Неприцький-Грановський, М. Кічура, М. Коваленко та ін.), які у 20-ті рр. ХХ ст. йому вдавалося видавати українською мовою в Москві. Композитор залишив значну музичну спадщину з числа не лише вокальних і хорових творів — романсів, пісень, обробок народних пісень, хорів, а й інструментальних — Scherzo для фортепіано, Легенди для скрипки і фортепіано, Думок для віолончелі з фортепіано (d-moll і g-moll), квартету C-dur та ін. Біографічна інформація про П. І. Сеницю, розпорошена по різних архівних установах Києва та Москви, чекає на подальші наукові розвідки.

Незначною кількістю документів представлено в ІР НБУВ і особовий фонд **Філарета Михайловича Колесси**¹⁵ (1871–

¹⁵ **Колесса Філарет Михайлович** (1871–1947) — етнограф, фольклорист, композитор, музикознавець і літературознавець. Дійсний член НТШ (з 1909), ВУАН (з 1929). Основоположник українського етнографічного музикознавства. Брат Олександра Колесси та Івана Колесси. Батько Миколи Колесси, дядько піаністки Любки Колесси. Навчався у Віденському університеті у А.Брукнера (1891–92), закінчив Львівський університет (1896). Викладав у гімназіях Львова, Стрия, Самбора. В різні часи працював із І.Франком, М. Лисенком, Лесею Українкою. Захистив дисертацію у Віденському університеті та отримав вчену ступінь доктора філології (1918). Викладав українську словесність в Українському таємному університеті у Львові (1922–24), його професор (1939). Директор державного музею етнографії у Львові (з 1940), керівник львівського відділу Інституту мистецтвознавства, фольклору і етнографії Академії наук УРСР (з 1940). Учасник міжнародних конгресів фольклористів, музикознавців і філологів у Празі, Варшаві, Відні, Антверпені. Досліджував ритміку українських народних пісень, народні пісні Галичини, Волині, Лемківщини, серед основних праць «Історія української етнографії» (рукопис), «Ритміка українських народних пісень», «Про гезуу українських народних дум», «Народні пісні з південного Підкарпаття», «Народні пісні з галицької Лемківщини», «Народні пісенні мелодії українського Закарпаття» тощо. Автор хорів на слова Т.Шевченка «Ой, умер старий батько», «Утоптала стежечку», «Якби мені черевики» та ін., обробок народних пісень, вокальних квартетів тощо. Похований у Львові на Личаківському кладовищі. Меморіальна таблиця Філарета Колесси у Львові на будівлі НТШ.

1947), оскільки основний масив його архіву зберігається у рукописному відділі Львівської державної бібліотеки імені В. Стефаника. Досліджуваний фонд (№ 212) складається з 5 од. зб. за період 1929–1932 рр. і представлений документами наукової та службової діяльності, біографічними матеріалами та фотографією митця без дати. Серед біографічних документів: списки наукових праць (№ 1–2, 9 арк., машинопис, 1898–1930); анотації та вихідні дані на його біографічні статті про Миколу Лисенка (Л. : Просвіта, 1903. – 32 с.; арк. 5) та некролог йому (Л. : Записки НТШ, Т. СХІІ. – С. 128–138; арк. 6); рецензія на дослідження Якова Новицького «Малоросійские пьсьні», що вийшло у Харкові 1894 р. (арк. 8); публікації наукових хронік та історичних розвідок про розвиток народної інструментальної та фольклорної справи в Україні та ін.

Біографічний нарис (№ 5; 4 арк., 1929 р.) фактично повністю відтворює життєвий шлях митця у хронологічному переліку подій із зазначенням географії перебування та місць роботи, проте у ньому відсутні згадки про творчу діяльність. Хто автор цього біографічного нарису невідомо, ймовірно, він написаний Ф. М. Колессою, хоча й від третьої особи. В документі наводяться такі «непопулярні» факти біографії, як, скажімо, те, що батько композитора був священиком в с. Ходовичі Стрийського пов., що композитор навчався у гімназії, де влаштовувалися Шевченківські свята та існувала бібліотека з таємними зібраннями та виступами. Ф. М. Колесса закінчив Львівський університет, навчаючись у Ом. Огоновського та М. Грушевського. Зрозуміло, що будучи високоосвіченим науковцем — музикантом і філологом, знавцем української мови, людиною широкою європейської ерудиції, залишався завжди справжнім українським патріотом. Він був виразником тих настроїв мистецької еліти, яка відкрито відстоювала свої прогресивні демократичні погляди. За таких обставин Ф. М. Колесса був особливо небезпечним для перебування на території радянської України, на що мав негласну заборону.

Зберігаються у фонді ще два документи: звіт про «Перший з'їзд слов'янських філологів у Празі» (№ 4, 21 арк., жовтень 1929 р.) і хроніки з Конгресів Інтернаціонального музичного товариства у Відні (1909) та Лондоні (1911), що розкривають індивідуальність Ф. М. Колесси як літературознавця, мистецтвознавця та громадського діяча.

Особовий фонд **Пилипа Омеляновича Козицького**¹⁶ (№ 39) нараховує 1718 од. зб. за 1923–1960 рр. і, як один із найпотужніших, заслуговує на висвітлення у межах окремої наукової публікації. Також у фонді № 1 зберігаються ще 59 документів, пов'язаних із музично-громадською діяльністю митця. Переважну більшість документів особового фонду представлено науково-творчими документами, творами композиторської діяльності та матеріалами громадської та службової діяльності.

Групу біографічних документів презентують численні посвідчення, довідки, членські листи, перепустки, службова кореспонденція від фізичних осіб та музичних установ, а також п'ять фото (два — персональні за 1955 р. і три — з онуком без дати). На жаль, митець не залишив автобіографічних спогадів, проте, багато цікавого містить його епістолярна спадщина, яка відтворює панораму його творчих контактів і відкриває світ його професійного спілкування: №№ 937–953 — це листування з «Большой советской энциклопедией» (далі — БСЄ); №№ 1172–1203 — листи П. О. Козицького; №№ 1204–1697 — кореспонденція на адресу митця та багато ін. Серед корес-

¹⁶ **Козицький Пилип Омелянович** (1893–1960) — композитор, музикознавець, педагог, музично-громадський діяч. Народився у сім'ї священика. Закінчив Київську духовну академію (1917) і Київську консерваторію (1920) по класу композиції у Б. Яворського, гармонії та інструментовки — у Р. Глієра. Викладав історію української музики в Київському музично-драматичному інституті імені М. Лисенка (1918–24). Один із організаторів і керівників Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (1921–28), голова редколегії журналів «Музика» та «Музика масам». Інспектор Відділу мистецтв та голова Вищої музичної ради при Наркомосі УРСР (1924–35). Викладав історію української музики у Харківській консерваторії (1925–35), обіймав посаду викладача (з 1935), згодом професора і завідувача кафедри історії музики Київської консерваторії (з 1943). Протягом 1943–48 — заступник голови Комітету у справах мистецтв Ради Народних Комісарів УРСР. Голова Правління Спілки композиторів України (1952–56). Заслужений діяч мистецтв (1943). Автор фундаментальної праці «Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування», «Тарас Шевченко і музична культура», досліджень, присвячених творчості М. Леонтовича, К. Стеценка, Б.Сметани, Б.Лятошинського. Серед музичних творів хоріві твори на слова О. Пушкіна, Т. Шевченка, М. Рильського, П. Тичини та ін., романси на тексти Г. Сковороди, В. Чумака, В. Сосюри, В. Поліщука, П. Воронька, Р. Тагора, І. Вазова, П. Пилиповича, трьох опер, музики до театральних вистав «Березоля», симфонічних сюїт, інструментальних ансамблів, інструментальних п'єс, обробок народних пісень та ін.

пондентів — композитори, співаки, педагоги, музикознавці, поети і письменники України (Я. Вітошинський, М. Вороний, П. Гайдамака, М. Гордійчук, М. Гришко, В. Довженко, О. Лисенко, Ю. Мейтус, М. Підласов, М. Рильський, Г. Таранов, П. Тичина та ін.) і Росії (А. Альшванг, І. Архіпова, О. Свешніков, Г. Тюменєва та ін.), представники різних музичних і громадських організацій. Проте, в його особистих біографічних документах існує певне хронологічне провалля — здається, ніби цілий пласт матеріалів творчої та наукової діяльності майже за тридцять років (1920–1940-і рр.) втрачено. Логічно припустити, що вони зберігаються в архівних установах Харкова, оскільки саме там П. О. Козицький жив і працював у той час.

Активна громадська діяльність на посту Голови Спілки композиторів України реалізовувалась у численних контактах із представниками музичної громади України, про що свідчать наявні в його архівному фонді книги з дарчими написами Н. Горюхіної, Л. Єфремової, Юр. Масютина, К. Михайлова, та матеріали інших осіб — музикознавчі праці, музичні та поетичні твори, рецензії тощо. Всі перелічені документи розкривають постать П. О. Козицького лише як музично-громадського діяча, педагога та науковця, який у житті та діяльності свідомо залишався «радянським партійцем». Проте, його людська індивідуальність ніби ретельно приховується від стороннього погляду, поглинута навалом документів, що навіть опосередковано не розкривають його внутрішнє «Я»: особисті думки, дружні стосунки, світ почуттів, просопографічні факти життя — все це залишається таємним.

Серед документів творчої діяльності митця є чимало матеріалів автобіографічного змісту інших українських митців, скажімо, автобіографія та список праць О. М. Лисенка, автобіографія та список виконаних творів М. І. Литвиненко-Вольгемут, факти педагогічної діяльності Є. В. Майбурової, а також статті біографічного змісту, підготовлені до БСЄ про тогочасних українських музикантів — М. С. Гришка (№ 82, 1 арк.), А. Д. Філіпенка, О. Я. Шреєр-Ткаченко, В. Довженка (всі № 65, арк. 1–2) та ін.; приурочені та ювілейні статті про М. Вериківського (№ 64, 3 арк.), К. Данькевича (№ 96, арк. 1), В. Косенка (№ 96, арк. 2–3), С. Людкевича (№ 96, арк. 4), Л. Ревуцького (№ 96, арк. 8–11), К. Стеценка (№ 96, арк. 12);

нарис про життя і творчість М. В. Лисенка (№ 105, 34 арк.+ 27 арк.). Однак, усі ці статті демонструють характерний для тих часів тенденційний «радянський» підхід до життєпису, зокрема щодо вибору біографічних фактів і розстановки акцентів життєдіяльності митця, отже, вимагають від дослідника перевірки викладених фактів.

У ІР НБУВ зберігається також особовий фонд видатного музичного та театрального діяча Чернігівщини, талановитого хорового диригента й актора **Федора Даниловича Проценка**¹⁷. Сам особовий фонд (Ф. 132) невеликий, складається з 7 од. зб. і охоплює період 1899–1930 рр., однак, документи архівної спадщини митця зберігаються також у Ф. I, № 8498–8517 та Ф. III, № 51814, 67358–67379. Загалом, тут представлені наукові та творчі матеріали, серед яких статті про виступи Київського хору у Ніжині та історію мистецького життя Наддніпрянщини 1880–1930 рр., організацію музичного життя на Чернігівщині у 20-ті рр. ХХ ст; документи службової та громадської діяльності (програми літературно-музичних вечорів, посвідчення, мандати, характеристики, звіти про святкування 35-річного ювілею артистичної діяльності тощо); матеріали інших осіб – переважно про театральні справи у Ніжині, виступи Ніжинської окружної капели, святкування «Дня музики» Ніжинським УНО та ін. Група біографічних документів складається з розгорнутої автобіографії (1926), особової справи, що містить свідоцтво, мандат і різні довідки, листування Ф. Д. Проценка з представникам Ніжинської інтелігенції, діячами культури, музикантами й акторами та 35 фотографій (персональних і групових) за 1899–1918 рр. високої якості з печатками Ніжинського окружного музею ім. М. В. Гоголя.

¹⁷ **Проценка Федір Данилович** (1866–1942) – видатний культурно-освітній і музично-громадський діяч, учитель співів, диригент і актор, з творчою діяльністю якого пов'язана ціла епоха духовного відродження Ніжина кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Закінчив регентські учительські курси у Петербурзі (1913). Викладав музичні дисципліни у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька. За його сприяння було відкрито Народний дім, Хорову капелу, розпочато діяльність народного театру, симфонічного оркестру та народного хору, започатковано Музей історії мистецтва та етнографії. Член Товариства драматичних письменників та оперних композиторів та Російського театального товариства. Товаришував і виступав з корифеями українського театру – М. Заньковецькою, М. Садовським, М. Кропивницьким та ін.

Цінними з погляду музичної біографіки є мемуари Ф. Д. Проценка «Історія мистецького життя на Ніжинщині за 1880–1930 рр.» (№ 2, 47 нум. арк., машинопис, копія), написані на прохання Ніжинського окружного музею. Як зазначає автор, він «подає відомості, в яких був співучасником чи свідком». Цей документ фактично є хронікою музичного життя з перліком фактів та імен, «публічної музики», що звучала вулицею, назвами театральних вистав, що гралися в парках, зазначенням колективів-гастролерів та аматорських хорів. Названі філантропічні товариства, що діяли в місті з метою допомоги незаможним учням, гімназістам, мешканцям, дітям культури. У документі йдеться про участь Ф. Д. Проценка у відкритті Музично-драматичного товариства 1887 р., виступи Театру імені М. Заньковецької, в яких він брав участь як актор, відкриття книгозбірні. За допомогою Ф. Д. Проценка 1905 р. у Ніжині був організований камерний квартет і Народний Дім, де для широкої публіки були відкриті класи грамоти для дорослих, робітників і селян, читалися популярні лекції, звучала класична музика. У пореволюційному Ніжині музичне життя ще більше активізується: Ф. Д. Проценко стає керівником музичних колективів Спілки робітників мистецтв (Робмис) – хору та симфонічного оркестру, він також диригує студентським хором Інституту народної освіти та Окркапели.

Архівна музична біографіка ІР НБУВ представлена також невеличким особовим фондом музикознавця та педагога київської школи – **Тамари Василівни Шеффер**¹⁸ (Ф. 163), що складається з 14 од. зб. за 1945–1959 рр. (основний масив архівної спадщини зберігається в ІМФЕ ім. М. Т. Рильського

¹⁸ **Шеффер Тамара Василівна** (1909 – не раніше 1984) – музикознавець, педагог, член Спілки композиторів України. Кандидат мистецтвознавства (1949). Народилася на Полтавщині. Закінчила Київську консерваторію (1935), аспірантуру (1938). Завідувала музичним відділом Державної публічної бібліотеки АН України (тепер НБУВ; 1938–41, 1944–59). За сумісництвом працювала викладачем історії російської музики Київської державної консерваторії (1945–58). Протягом 1959–70 рр. – науковий співробітник і старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені М. Т. Рильського АН УРСР. Від 1970 р. на творчій роботі. Автор монографії «Л. М. Ревуцький. Нарис про життя і творчість» (1958), співавтор книг «Музыкальная культура Украинской ССР» (1957), «Музыкальная культура Украины» (1961), підручника «Нариси з історії української музики» (1964, ТТ. 1–2).

НАН України). На жаль, її архівний фонд майже не містить інформації біографічного плану, а представлений листуванням і рецензією на монографію фондоутворювача про Л. М. Ревуцького. Серед кореспондентів Т. В. Шеффер відомий російський історик-музикознавець М. С. Пекеліс (11 листів за 1945–1959 рр.). Хронологічно їхнє листування пов'язане з періодом викладання нею курсу російської музики у Київській державній консерваторії імені П. І. Чайковського та присвячені з'ясуванню професійних педагогічних питань. Ще є два листи (б. д.) від Л. М. Ревуцького, в яких він висловлює свої думки стосовно характеру розвитку української музики. З метою відтворення «повнформатної» біографії Т. В. Шиффер документи цього особового фонду необхідно використовувати як додаткові до основного її архіву.

В ІР НБУВ у стані опрацювання знаходяться також й інші документи особового походження представників музичного мистецтва України, діяльність яких припала на ХХ ст. — музикознавця та композитора В. Д. Довженка (1905–1995), музикознавця, етнографа та фольклориста М. Я. Береговського (1892–1961) та композитора, педагога і музично-громадського діяча Л. М. Ревуцького (1889–1977). Усі мистецькі фонди мають різну біографічну цінність і масштаб відтворення особистості митця, проте, вони репрезентують нашу сучасну історію, крізь призму їхньої життєдіяльності ми отримуємо знання про один із найскладніших і «закритих» періодів мистецького життя України ХХ ст. Внаслідок сьогоденного інтересу до власної історії, *Людини* і її місця в історії, було реалізоване дослідницьке право вивчення невідомих сторінок життєдіяльності українських митців, образ яких протягом минулого сторіччя відтворювався у більшості випадків неадекватно та тенденційно, не розкриваючи характерності їх творчого потенціалу та людської індивідуальності.

З огляду на існуючий сьогодні багатющий необроблений масив архівної спадщини талановитих представників української землі стає зрозумілим, чому на зламі ХХ–ХХІ тисячоліть історична наука, повертаючись у своїх дослідженнях від «людини типової» [3, с. 4] у бік конкретного індивіда, все найчастіше спирається на архівні джерела. У цьому сенсі цінність особових архівних фондів митців набуває особливого

статусу, оскільки саме вони є дорогоцінним першоджерелом «оригінальної» біографічної інформації. Водночас, жодне дослідження особистого й індивідуального не може претендувати на абсолютну адекватність інтерпретацій реальій життя свого героя (фондоутворювача). У намаганні створити біографію перед дослідником постає питання лише про ступінь «наближення» до свого героя, що визначається, з одного боку, наявністю необхідних вихідних біографічних даних щодо суб'єкта дослідження, та позицією самого автора дослідження, — з іншого. Зрештою, саме авторська позиція стає визначальною щодо інтерпретації біографічного образу героя та подальшої соціалізації цього біографічного продукту.

У момент підготовки будь-якого життєпису перед дослідником неминуче виникає проблема «взаємодії (зіткнення) двох суб'єктів» [9], а саме — героя біографії, вписаного в контекст певної історичної доби та нерозривно пов'язаного з нею, та автора (дослідника, біографа), який має власну систему уявлень про минуле та відчуває природну залежність від свого часу та своєї епохи. Це тісне «співіснування» героя й автора взагалі притаманне біографічному дослідженню: віддаючи перевагу одного суб'єктного «Я» над іншим, по суті, опосередковано, через свого героя, автор розкриває самого себе. І все ж, як вважає відомий український філософ і учений-біографіст Л. Валевський, враховуючи всю багатомірність підходів трансформації біографічної інформації у свідомості ученого та розуміючи, що «біографія здатна акумулювати у собі різні типи дослідницьких практик і способів опису у межах різних теорій «наук про людину», навіть при цьому [біографія] не перестає бути власне біографією, тобто — розповіддю про індивідуальне» [1, с. 5]. Тому всі складові біографічної розповіді мають підпорядковуватися головній меті — створенню такого біографічного портрета, який би торкався «живої людини», яка має свою індивідуальність і характерну (соціальну, національну, історичну) визначеність. Автор будь-якого за жанром (наукового, публіцистичного тощо) біографічного дослідження, даючи своєму героєві друге життя, має нести відповідальність за створений ним образ.

Дослідження документів особових архівних фондів засвідчило не лише необхідність, а й можливість створення

біографічного знання такого рівня якості, відмовляючись від «еталонно-формалізованої» енциклопедичної біографічної статті. Розуміючи, що біографія направлена на розкриття індивідуального, життєпис митця не може сприйматися у відриві від дійсності, яка, по суті, є віддзеркаленням (хоча й непрямым) цієї дійсності у його житті та творчості. У будь-якому випадку, вона розкриває соціальний статус її носія. Створення ж особистого архівного фонду апріорі забезпечує цей статус, «зачисляє» фондоутворювача до соціально визнаної когорти митців, а сама архівна спадщина у сукупності документів стає об'єктом дослідження, що допомагає визначенню місця та ролі фондоутворювача в історичному процесі, узагальненню творчого доробку та наданню йому відповідної історичної оцінки.

Дослідження особових архівних фондів діячів музичного мистецтва дало змогу сформулювати важливі аспекти в галузі використання архівної біографіки в контексті завдань сучасної української історичної науки. Так, основоположним у роботі дослідника з архівним документом з метою об'єктивного й адекватного висвітлення біографічних даних є, з одного боку, відмова від формального, «калькованого» підходу до їх використання, а з іншого, — випадкового використання документів тільки одного особистого архіву фондоутворювача у випадку, якщо існують інші. Приклади розпорошеності особових архівних фондів П. Козицького, О. Дзбанівського, Ф. Проценка, П. Вакселя та ін. доводять необхідність застосування комплексного підходу використання документальної спадщини, тим чи іншим чином пов'язаної з фондоутворювачем, оскільки великі інформаційні масиви залишають у біографії митця хронологічні та змістовні прогалини, що, зрештою, позначається на деформації уявлень біографодослідника та його інтерпретації досліджуваної особи. На сучасному етапі розвитку української біографістики назріла потреба використання максимально повного арсеналу архівних джерел того чи іншого фондоутворювача, незалежно від їх «прописки» та місцезнаходження, оскільки вони сьогодні розпорошені по різних музеях, бібліотеках, архівах, творчих спілках різних міст України, а іноді й різних країн. Саме така методика комплексного використання архівних докумен-

тів при охопленні всієї сукупності інших джерел інформації (книжкових, періодичних, електронних) забезпечує можливість максимального наближення до особистості фондоутворювача, а відтак — живого, неформального відтворення біографії свого героя.

Сучасна практика роботи з архівними документами особистого походження доводить необхідність вміння коректного використання та трансформування біографічної інформації, що сприяє розумінню спадковості процесів розвитку вітчизняної культури минулого та сьогодення. У XXI ст., із утвердженням нової інформаційної парадигми, виникають нові можливості використання інформації, зокрема і в біографічній сфері. Завдяки сучасному розвитку електронних технологій виникають різні форми акумулювання та розповсюдження біографічного знання (зокрема, з архівних першоджерел), скажімо такі, як Український національний біографічний архів. Книжкова та електронна форми української національної біографіки мають суттєві відмінності, проте біографічна інформація, що міститься в архівному документі, має самостійну цінність і є незмінною та визначальною для всіх видів досліджень. Разом з тим, будь-який дослідник-біографіст, не залежно від того, якій формі біографічного твору він віддав перевагу, має пам'ятати, що краса біографічного оповідання, за влучним зауваженням І. Петровської, «полягає не в белетризації стилю і сторонньому «оживляжі», а в його правдивості та у з'ясування тієї «основної ідеї», якій буття героя було підпорядковане свідомо та несвідомо» [10, с. 271]. У цьому плані використання архівної інформації, яка у документально-автентичній формі презентує реалії життя та творчості митця, якнайкраще відповідає завданням створення образу митця засобами біографічного портрета.

1. *Валевский, А. Л.* Основания биографики [Текст] / А. Л. Валевский. – К. : Наук. думка, 1993. – 109 с.
2. *Гапонова, А. В.* О ценности личных дел и перспективах их использования [Текст] / А. В. Гапонова // Сов. архивы. – 1991. – № 6. – С. 3–8.
3. *История через личность: историческая биография сегодня* [Текст] / под ред. Л. П. Репиной. – М. : Кругъ, 2005. – 720 с.
4. *Казьмирчук, М.* Источники личного происхождения [Текст] : учебник / М. Казьмирчук. – М. : Логос, 2010. – 242 с.

5. *Кияновська, Л. О.* Українська музична культура [Текст] / Л. О. Кияновська. – Л., 2009. – 356 с.
6. *Копиця, М. Д.* Епістологія в лабіринтах музичної історії [Текст] : монографія / М. Д. Копиця. – К. : Автограф, 2008. – 528 с.
7. *Особові архівні фонди Інституту рукопису* [Текст] : путівник // НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; відп. ред. О. С. Онищенко. – К., 2002. – 765 с.
8. *Моляко, В. А.* Творчество и личность [Текст] / В. А. Моляко // Способности, творчество, одаренность: теория, методика, результаты исследований / под ред. В. А. Моляко, О. Л. Музыки. – Житомир : Рута, 2006. – С. 259–269.
9. *Павлова, Т. А.* Психологическое и социальное в исторической биографии [Текст] / Т. А. Павлова // Политическая история на пороге XXI в.: традиции и новации. – М., 1995. – 276 с.
10. *Петровская, И.* Источниковедение истории русской музыкальной культуры 18–начала 20 века [Текст] / И. Петровская. – М. : Музыка, 1989. – 318 с.
11. *Повякель, Н. И.* Биографический метод [Текст] / Н. И. Повякель // Психология личности : словарь-справочник / под ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
12. *Попович, М.* Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕк, 1998. – 728 с. : іл.
13. *Шульгіна, В. Д.* Олександр Дзбанівський – фундатор Музичного відділу НБУВ (до 70-річчя відділу) [Текст] / В. Д. Шульгіна // Бібл. вісник. – 1999. – № 3. – С. 14–17.

Бугаєва О. В. Архівна біографіка діячів музичної культури особових архівних фондах Інституту рукопису НБУВ

Ключові слова: музична біографіка, особовий архівний фонд, архівний документ, інформаційний ресурс

Архівна біографіка діячів музичного мистецтва України, що впродовж ХХ ст. залишалась практично невивченою, сьогодні є одним із пріоритетних сучасних напрямів дослідження вітчизняної історії в обрії висунутих новим часом парадигм її розкриття. Ставлення до Людини-Митця як до активного творця своєї історії зумовило закономірність появи історико-біографічної проблематики, котра сьогодні реалізується у площині розкриття духовного потенціалу нашої країни, а дослідження в галузі соціальної історії, мікроісторії, біографіки, просопографії, генеалогії, не випадково стають найактуальнішими серед інших історичних дисциплін.

Конче необхідним для професійних дослідників-біографістів виявляється звернення до архівних документів, що розкривають невідомі факти життєдіяльності як добре знаних, так і маловідомих українських музикантів, з позицій унікального джерела біографічної інформації та скарбниці національної пам'яті, що допомагає розстановці вірних акцентів у вітчизняній історії. Крізь біографічний ракурс дослідження під кутом «віднайдених» архівних біографічних даних здійснена спроба віддзеркалення минулого української музичної культури у персо-

ніфікованому вимірі з документальним підтвердженням життєвого і творчого резонансу митця на ту чи іншу історичну подію.

На фактичному матеріалі доводиться особлива роль джерел особового походження для розвитку вітчизняної біографістики, специфіка яких полягає в одночасному поєднанні відбитку епохи та індивідуальності митця, що дає змогу, завдяки особистісному характеру даних документів, вимальовувати портрет досліджуваної особи в соціальному контексті з урахуванням нюансів її свідомості, світосприйняття, творчого спілкування тощо, без чого не можливе будування біографічного знання про мистецьку особу.

Bugaeva O.V. The archival biohrafika of the Ukrainian musical art's in personal funds at Initytut of Manuscript of the National V.I.Vernadsky Library's.

Keywords: musical biogrfacic, personal archival collection, archival documents, information resource.

The archival biographic of the Ukrainian musical art's representatives, that during the 20th century remained practically unstudied, is one of the top-priority modern directions of the national history research. The attitude to an artist as to the active creator of the history stipulated the appearance of the historic and biographic problematics, which today is carried to effect through the opening of our country's spiritual potential. The research in social history, microhistory, biographics, prosopographics, genealogy have become most actual among other historical disciplines.

The address to the archival documents is of great importance for the professional researchers of Biographics, because these documents expose the unknown life facts of well known and not popular Ukrainian musicians from the unique biographic information source' perspective and treasures of national memory, which place the faithful accents in domestic history. The attempt to display the past of the Ukrainian musical culture is made in the light of the investigated archival biographic data research confirming the vital and creative resonance of an artist on a certain historical event.

The special role of the personal origin sources for the national Biographistics' development is being proved by these actual materials.

Their specific character comprises the simultaneous combination of the epoch imprint and an artist's spirit. The personal character of these documents allows to depict the portrait of the probed person in a social context taking into account the nuances of his consciousness, perception of the world, creative intercourse, etc. All that potentiates the acquiring of biographic knowledge about an artistic person.

Бугаева Е. В. Архивная биографика деятелей музыкальной культуры в личных архивных фондах Иститута рукописи НБУВ

Ключевые слова: музыкальная биографика, личный архивный фонд, архивный документ, информационный ресурс

Архивная биографика деятелей музыкального искусства Украины, которая в XX в. оставалась практически неизученной, является сегодня одним из приоритетных направлений исследования отечествен-

ной истории в горизонте выдвинутых новым временем парадигм ее раскрытия. Отношение к Личности-Художника как активному творцу истории обусловило закономерность формирования историко-биографической проблематики в сфере современной гуманитарной науки, что сегодня реализуется в плоскости раскрытия духовного потенциала украинского нации, а исследования в области социальной истории, микроистории, биографистики, просопографии, генеалогии, не случайно становятся наиболее актуальными среди других исторических дисциплин.

Особо важным для профессиональных исследователей-биографистив представляется обращение к архивным документам, раскрывающим ранее неизвестные факты жизнедеятельности о многих заслуженных и малоизвестных украинских музыкантах, как к уникальному источнику биографической информации и сокровищнице национальной памяти, благодаря которой в значительной степени происходит расстановка верных акцентов в отечественной истории. Сквозь биографический ракурс исследования под углом вновь открывшихся архивных биографических данных сделана попытка отражения прошлого украинской музыкальной культуры в персонифицированном виде на документальном фоне с выявлением жизненного и творческого резонанса художника на то или иное историческое событие.

На фактическом материале подтверждается особая роль в развитии отечественной биографистики источников личного происхождения, уникальность которых заключается в одновременном сочетании в них отпечатка эпохи и индивидуальности художника, что позволяет, благодаря личностному характеру данных документов, создавать портрет исследуемого персонажа в социальном контексте с учетом окружающих реалий его сознания, мировосприятия, творческого общения, без чего не возможно построение биографического знания о той или иной художественной личности.

ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА КРІЗЬ ПРИЗМУ БІОГРАФІКИ

УДК 94(477):929"1905/1919"

*Світлана ІВАНИЦЬКА,
доцент кафедри українознавства Запорізького інституту
економіки та інформаційних технологій,
кандидат історичних наук
(Запоріжжя)*

ПОСТАТЬ ТА ІДЕЇ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА У РЕФЛЕКСІЯХ ПЕТРА СТЕБНИЦЬКОГО (1905–1919 РОКИ)

З'ясовано процес і результати сприйняття П. Я. Стебницьким (1862–1923) особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова (1841–1895) у модерністську добу українського націєтворення (1905–1920-ті рр).

Ключові слова: П. Я. Стебницький, М. П. Драгоманов, «значущий Інший», рефлексія, публіцистика.

Explains the process and results of perception and reflection by Peter Stebnitsky (1862–1923) of personality and political postulates Michael Dragomanov (1841–1895) in the modernist period of the creation of the Ukrainian nation (1905–1920 years).

Key words: P. J. Stebnitsky, M. P. Drahomanov, "significant Other", reflection, journalistic articles.

Проанализирован процесс и результаты восприятия П. Я. Стебницким (1862–1923) личности и политических постулатов М. П. Драгоманова (1841–1895) в модернистский период становления украинской нации (1905–1920-е годы).

Ключевые слова: П. Я. Стебницкий, М. П. Драгоманов, «значимый Иной», рефлексия, публицистика.

Образ Михайла Петровича Драгоманова (30 (18).09.1841, Гадяч, Полтавська область — 02.07. (20.06) 1895, Софія, Болгарія), як і творчість Т. Г. Шевченка чи міф Кирило-

Мефодіївського братства, є невід'ємним елементом символічної тріади в конструюванні ідеології представників української ліберально-демократичної партійної еліти на межі ХІХ–ХХ ст. У певному сенсі для більшості з них у процесах національної та політичної самоідентифікації саме М. П. Драгоманов був, у категоріях соціології знання, «значущим Іншим»¹. Звичайно, у кожного він був «свій», а коли враховувати і безперервні зміни соціально-політичної кон'юнктури протягом життя цього покоління, — то у кожного з них був також «різний» М. П. Драгоманов для «різних потреб».

Петро Януарович Стебницький (25.11.1862, с. Гореничі Київського повіту Київської губ. – 14.03.1923, Київ) — один із керівників Петербурзької громади Загальної безпартійної демократичної української організації (1897–1904 рр.), реформованої в Українську Демократично-Радикальну партію (далі — УДРП) (1905–08 рр.), згодом — провідний діяч Товариства українських поступовців (далі — ТУП) (1908 – березень 1917 рр.) / Союзу українських соціалістів-федералістів (далі — СУАФ) (березень — червень 1917 р.) та Української партії соціалістів-федералістів (далі — УПСФ) (червень 1917–1920 рр.), теж належав до представників вищезгаданої генерації. Математик за фахом, громадський діяч за покликанням, публіцист, белетрист, перекладач, видавець...

Олександр Гнатович Лотоцький (1870–1939), провідний діяч Петербурзької громади, відзначав, що «громадська діяльність Петра Януаровича Стебницького обіймає більш 35 літ і в головнішому належить до тої доби нашого національного руху, яку можна назвати доісторичною... Стебницький був чистим лицарем громадської праці — безперестанної,

¹ Стосовно термінів, зазначимо, що поняття «значущий Інший» (significant Other) введено до наукового обігу в 30-х рр. ХХ ст. американським психіатром Г. Салліваном. З погляду прихильників епістемологічного конструктивізму А. Шюца, Т. Лукмана, П. Бергера, «конструювання дійсності» неможливе без «значущих Інших» — обмеженої кількості близьких і важливих для нас людей, реальні чи уявні діалоги та взаємодія з якими (та й саме існування яких) дає нам змогу орієнтуватися у житті, усвідомлювати нашу значимість і місце в світі, оцінювати свої та чужі вчинки, наполягати на певних цілях і цінностях [1, с. 254]. Психолог А. В. Петровський пропонує вісім моделей «значущого іншого», з яких перша — це образ «кумира»: «хтось, найбільш емоційно привабливий, обожнюваний, незаперечно авторитетний, але той, що, можливо, не має при цьому скільки-небудь значимого інституціонального статусу» [26].

упертої, незломної... була се натура надзвичайно глибока. Ідея захоплювала його до глибини душі — не теоретично лише, але завжди практично, активно. Ясний, логічний, математичний ум (з фаху П. Я. був математик) давав йому розважливість у найтрудніших обставинах. Дуже нервовий, він силою інтелекту і волі умів держати себе в рамках рівноваги внутрішньої та зовнішньої» [21, с. 36]. На перший погляд, особа П. Я. Стебницького є типовою постаттю «людини другого плану» в історії, не зафіксованою «крупним планом» на тлі бурхливих подій початку ХХ ст., відстороненою більш амбітними сучасниками, які свідомо прагнули першості, слави та визнання в царині громадсько-політичного та культурного життя². «Повернення» інтелектуальної спадщини П. Я. Стебницького до колективної свідомості та історичної пам'яті сучасної української спільноти відбулося нещодавно, головним чином завдяки публікації його листування із Євгеном Харлампійовичем Чикаленком [9] та збірки вибраних праць [32]. То було справжнє «відкриття» для широкого загалу П. Я. Стебницького як публіциста і політичного аналітика.

Політичні погляди П. Я. Стебницького значною мірою сформувалися під впливом ідей М. П. Драгоманова, переконаним прихильником якого він був все свідоме життя. М. П. Драгоманов, безумовно, належав до провідних референтних постатей в історії самоусвідомлення представників декількох поколінь діячів українського політичного руху. Він був також одним із перших інтелігентів у розумінні певного типу інтелектуала, який виникає переважно у Східній Європі в добу модернізації, зокрема — в Україні у пореформений період. Як зауважує Я. Й. Грицак, інтелігент — «це тип інтелектуала, який почуває себе до якогось великого обов'язку, але не просто заробляє собі на хліб, а й творить довкола себе певне середовище, якусь нову реальність, і відповідає за неї. Інтелігенти стають такою собі сумішшю інтелектуала з полі-

² «Людина другого ряду» — це наукова метафора, яка нині використовується в домені «інтелектуальної історії»: йдеться практично про будь-якого індивіда, хто не увійшов до відомої номенклатури великих історичних особистостей, що грають головні ролі та заповнюють собою простір так званої Великої історії. Постає «другого плану» — той, хто робить свою справу, перебуваючи в тіні геніїв (докладніше про цю дослідницьку проблему див.: [27; 28]).

тиком» [5]. Представником нової, легально-народницької генерації української інтелігенції був і сам П. Я. Стебницький.

Спираючись на міждисциплінарний підхід, на підставі комплексу публіцистичних, епістолярних і мемуарних джерел спробуємо дати відповідь на питання: який саме «слід» залишив М. П. Драгоманов у світогляді та громадських ініціативах П. Я. Стебницького? Яким чином відбувалося сприйняття П. Я. Стебницьким особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова в модерністську добу запізнлого українського націєтворення, що прийшлася на відтинок «малої революції» 1905–1907 рр., період Першої світової війни та «вогонь і бурю» Національно-демократичної революції 1917–1920 рр.?

Уявляється, згідно з класифікацією А. В. Петровського, що статус М. П. Драгоманова у візії П. Я. Стебницького відповідав саме образу «кумира». Рефлексії над спадщиною «кумира» були для нього шляхом до самопізнання крізь досвід свого «значущого Іншого». П. Я. Стебницький не сприймав канонічні думки «кумира» на віру та не відкидав його раціональні поради як застарілий мотлох, а, провадячи своєрідний заочний діалог, ретельно фільтрував плідні, на його погляд, «зерна» драгоманівських ідей. Отож, маємо справу саме з процесом рефлексії, до того ж, в усіх її трьох іпостасях³.

Щодо політичної соціалізації П. Я. Стебницького, відзначимо, що в порівнянні з іншими представниками своєї генерації він увійшов у суспільне життя з деяким запізненням, аж наприкінці 1890-х рр. Сергій Олександрович Єфремов (1876–1939), знайомий із Петром Януаровичем із 1896 р., згадував, що «з його оповідань з'ясувалося, що під час свого студентства в Києві був він «общеросом» [11, с. 562], а в публіцистичних творах його навіть у передреволюційні 1903–1904 р. зустрічаємо поняття «малороси», «малоро-

³ Ситуативна рефлексія постає у вигляді «мотивувань» і «самооцінок», що забезпечують безпосередню зануреність суб'єкта в ситуацію, осмислення її елементів, аналіз містить у собі здатність суб'єкта співвідносити з предметною ситуацією власні дії, координувати та контролювати елементи діяльності відповідно до мінливих умов. Ретроспективна рефлексія служить для аналізу вже виконаної роботи і подій, що мали місце в минулому. Прогностична рефлексія містить роздуми про майбутню діяльність, уявлення про її тривалість, планування, вибір найбільш ефективних способів її здійснення, а також прогнозування можливих її результатів (див.: [14, с. 32]).

сійська» (щоправда, можливо, із цензурних міркувань). У «Киевской старине» (1903, кн. 6) він писав про «малороссов в Петербурге», «нас, малоросів», у «Южных записках» (1904, № 35, серпень) – про «малоросійську літературу» та мову, «загальноросійську літературу» [38, с. 156–161], а в колекції його літературних псевдонімів (П. Смуток, А. Ірпенський, П. Хмара, П. С.-Т., С-ий), мали місце також «Малороссиянин» та «Малорос». У період революції 1905–1907 рр. слово «малорос» щезає з літературного вжитку П. Я. Стебницького, остаточно поступаючись поняттю «українець», «український» (і в приватному листуванні, і в друкованих працях). У 1911 р. С. О. Єфремов, оглядаючи здобутки української публіцистики, впевнено ставив ім'я П. Я. Стебницького поруч із іменами представників літературного покоління 1890-х рр. Михайла Сергійовича Грушевського (1866–1934), О. Г. Лотоцького та Федора Павловича Матушевського (1869–1919). Критик наголосив, що «за часів широкого громадського руху вони виявляли завдання українства, ставили на чергу дня питання сучасності, і розв'язували їх відповідно до найкращих традицій та вимогань українського громадянства. Праці їхні, розкидані по журналах і газетах («Л.-Н. Вістник», «Киевская старина», «Украинский вестник», «Украинская жизнь», «Громадська думка», «Рада» і т. ін.), і перед українською й перед російською публікою на повен зріст ставили українську справу й виховували наше громадянство на гаслах повного національного життя на Україні, творячи велику справу європеїзації українства та підведення під нього широких загальнолюдських основ» [10, с. 539].

У сучасній літературі діяльність і погляди П. Я. Стебницького відбилися насамперед у працях, присвячених життєдіяльності УДРП, ТУП, УПСФ, історії української політичної думки. Йому присвячені статті в енциклопедіях і довідкових виданнях, популярні нариси, наукові біографічні розвідки, де висвітлюється його політична діяльність і політичні концепції в контексті реалізації «українського проекту». Розкрито внесок у видання газети «Рада» (1906–1914 рр.), національне книгодрукування, у вирішення українського «мовного питання». Проаналізовано епістолярне спілкування П. Я. Стебницького з представниками української ліберально-демократичної еліти І. Л. Шрагом, В. М. Доманицьким, С. О. Єфремовим,

Є. Х. Чикаленком. Досліджується плідна праця у створенні книжкового фонду та Постійній біографічній комісії Всеукраїнської Академії наук (ВУАН)⁴. Звертаючись до «історії понять» у Російській імперії, творами П. Я. Стебницького нещодавно зацікавилися також російські автори [15].

Рецепція ідей М. П. Драгоманова сучасниками та нащадками, «діадохами» й опонентами висвітлюється в дисертаційному дослідженні [17, с. 14] та ґрунтовній монографії А. М. Круглашова [16, с. 18, 21–23]. Щоправда, рефлексії П. Я. Стебницького стосовно драгоманівської спадщини, як, до речі, й більшості його однодумців із середовища української ліберально-демократичної еліти, не були предметом спеціального розгляду автора. Водночас, «чинник Драгоманова» став предметом уваги вчених, що коментували дискусію Б. Д. Грінченка («Листи з України Наддніпрянської») з М. П. Драгомановим («Листи на Наддніпрянську Україну») 1892–1893 рр.⁵ До з'ясування ролі М. П. Драгоманова у житті І. Я. Франка неодноразово звертався Я. Й. Грицак⁶. «Чинник Драгоманова» у взаєминах М. С. Грушевського та І. Я. Франка простежив І. Б. Гирич [2]. Над спадщиною «пізнього Драгоманова» розмірковував у своїх останніх інтерв'ю та есеях Я. Р. Дашкевич [8]. Ракурс зацікавлення дослідників драгоманівською спадщиною відбивають матеріали конференцій⁷ і документальних збірників [22]. Статистичне обстеження головних напрямків вітчизняного «драгоманознавства» 1990-х – 2000-х рр. нещодавно здійснила Ю. Ю. Куценко [18]. Аналіз цих публікацій показав, що проблема, обрана нами до розгляду, донині в повному обсязі не привертала уваги фахівців.

Чому все ж таки постать М. П. Драгоманова постійно привертала увагу П. Я. Стебницького? Стосовно прихованих спонукальних мотивів тяжіння творчої особистості до біогра-

⁴ Докладний огляд публікацій, присвячених П. Я. Стебницькому, див.: [13, с. 211–214].

⁵ Див. вступні статті П. Соханя та А. Жуковського до вид. [6].

⁶ Найновіша праця [4].

⁷ Див., напр.: Михайло Драгоманов і проблеми суспільно-політичного і національно-культурного розвитку на Україні та в Європі: програма міжнар. наук. конф. – К., 1991 [Електронний ресурс] // Перші Міжнар. драгоманівські читання: матеріали, 30 вересня – 2 жовтня 2003 р. – Вип. 1–3. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 274 с. – Режим доступу: www.ditext.com/drahomanov/con91.pdf. – Назва з екрана.

фічного жанру, вартісними є міркування автора сучасного «автобіо-історіо-графічного роману» про те, що «біографія й автобіографія розглядаються нині як форма міркувань людини стосовно чужого і власного досвіду, як спосіб осмислення часу, простору й тлінності існування, як мережа метафор, що впорядковуються, що й наділяються змістом у момент написання й читання» [23, с. 434–435].

І хоча Петро Януарович не захоплювався біографістикою в академічному сенсі, але вищезгадані мотиви, можливо, керували й ним. Звичайно, мали місце також мотиви прагматичні. Коли П. Я. Стебницький брався за перо, щоб написати про того чи іншого діяча «українства» – конкретним приводом найчастіше були посмертна згадка (некролог) або ювілей. Так він писав про своїх сучасників-однодумців – Василя Миколайовича Доманицького (1912), Олександра Олександровича Русова (1915), Федора Євгеновича Корша (1915), Максима Максимовича Ковалевського (1916), Федора Кіндратовича Вовка (1918), Миколу Федоровича Федоровського (1919), Стефаніду Стефанівну Караскевич (1919), Бориса Дмитровича Грінченка (1920); так у журналі «Україна» публікував документи з особистого архіву Дмитра Лукича Мордовцева (1907), якого знав по спільній праці у Петербурзькій громаді (до речі, знайшов два «цікавих» листа М. П. Драгоманова за 1894 р., зауважив, що в них «між іншим висловлені його погляди на тодішні форми українського руху» [35, с. 196, 199–200]). Звертаючись до персоналій діячів «українського відродження», залишив нащадкам документальну історію повного видання в Російській імперії «Кобзаря» Тараса Григоровича Шевченка (1914; 1924), до якої мав безпосередню причетність. Робив нотатки до біографії Івана Петровича Котляревського (1918), аналізував громадську та культурну працю Пантелеймона Олександровича Куліша (1919). Рецензував мемуари діячів громадського руху: «Записки декабриста Горбачевського» (1916), «Воспоминания земского деятеля» Василя Михайловича Хижнякова (1916)... І все ж виключно М. П. Драгоманову Петро Януарович присвятив декілька аналітичних статей: «М. П. Драгоманов» («Сын Отечества», 1905, 9 червня); «Драгоманов и мировая война» («Украинская жизнь», 1916, кн.7–8), «Нові видання творів Драгоманова» («Книгарь», квітень 1919, № 20). Посилання на

доробок М. П. Драгоманова та використання його аргументів містять також інші численні праці П. Я. Стебницького.

Стосовно критеріїв вибору П. Я. Стебницьким саме «сво-го» героя, відзначимо певну співзвучність системи політичних та етичних цінностей цих двох видатних особистостей і, зрештою, пережитих ними ідейних метаморфоз. Так, один із найбільш глибоких інтерпретаторів інтелектуальної спадщини М. П. Драгоманова, І. П. Лисяк-Рудницький відзначав, що «...незважаючи на зовнішню публіцистичність, Драгоманов виступав як активний і оригінальний політичний мислитель. І як завжди буває з оригінальними мислителями, його ідеї становлять інтерес для наступних поколінь не тільки з історичної точки зору, вони все ще досить життєздатні, щоб збагатити сучасну думку і чинити на неї вплив» [19, с. 246]. Звертаючи увагу дослідників на синкретизм світогляду М. П. Драгоманова, в якому органічно поєдналися демократичні та соціалістичні, патріотичні та космополітичні, слов'янофільські та західні елементи, зауважував: «Щоб охопити систему Драгоманова як органічну єдність, потрібно знайти центр тяжіння цього цілого. У його політичному мисленні таким центральним пунктом і визначальним чинником є, безсумнівно, ліберальна ідея... федералізм для нього був універсальним принципом» [19, с. 246]. Ці фундаментальні цінності властиві також політичному мисленню П. Я. Стебницького.

Існувала також, на наш погляд, і певна відповідність між соціопсихологічною сутністю П. Я. Стебницького та його «кумира». Так, за характеристикою І. П. Лисяка-Рудницького, М. П. Драгоманов володів «багатьма рисами пуританського реформатора»: суворою самодисципліною, високими вимогами до себе та до інших, невтомною працьовитістю, моралістичним ставленням до життя, незмінною відданістю принципам і мужністю йти своїм шляхом [19, с. 246]. Високі моральні чесноти М. П. Драгоманова, його толерантність та європеїзм відзначав у своїх спогадах Д. М. Овсянико-Куликовський [25, с. 433–440]. Показово, що головні з цих рис були значною мірою притаманні й шляхетній особистості П. Я. Стебницького [11, с. 561–563].

Стосовно покликання до публіцистичного жанру, І. П. Лисяк-Рудницький відзначав, що «...у кожному свою статтю Драгоманов вкладав величезну ерудицію і наукову сумлінність. Ще важливішою була його непідкупна інтелектуальна

чесність. Хоча безпосереднім приводом до написання його публіцистичних праць часто була полеміка...» [19, с. 246]. «Чесність із собою», ретельність у доборі аргументів і чітка логіка викладу були властиві й публіцисту П. Я. Стебницькому.

Щодо питання про еволюцію поглядів «кумира» та його послідовника на проблему державного статусу України та конечності її розриву з Росією, теж знаходимо певні аналогії. Як твердив Я. Р. Дашкевич у нарисі «Пізній Драгоманов: погляди і дії», в останні роки життя М. П. Драгоманов помітно дрейфував у бік розмежування українських і російських національних інтересів; для визнання конечності української самостійності йому забракло просто часу, він зарано помер. «Пізній Драгоманов закреслив попереднього Драгоманова... Під кінець свого життя Драгоманов завершив акт звинувачення по відношенню до Росії... У пізнього Драгоманова віра в російського демократа захиталася остаточно... Міф культурної Росії, посередника між Україною та Заходом, зникав безслідно» [7, с. 303]. Суперечності та хитання у федеративний бік у М. П. Драгоманова залишилися до кінця життя, але тенденція його шляху від радикалізму до національної демократії не викликають сумніву, погоджується І. Б. Гирич [3, с. 307]. Цих висновків на підставі власного важкого досвіду спілкування з російською революційною демократією у Лютневі дні 1917 р. дійшов і П. Я. Стебницький, перебуваючи (між Другим і Третім універсалами Центральної Ради) на посаді комісара у справах України при Тимчасовому Уряді [21, с. 37].

Що показово, сам П. Я. Стебницький вважав за краще фокусувати увагу передусім на федералістичних тенденціях у світогляді М. П. Драгоманов, відзначаючи, що той «...у самих певних виразах заперечував можливість і необхідність сепаратистських прагнень в українському русі, він відстоював переваги федералістичного ладу для Росії, але стояв за загальнодержавну єдність» [20, с. 372]. Торкаючись проблеми співвідношення еволюціонізму та радикалізму у поглядах М. П. Драгоманова, акцентував: «...Цей соціаліст і ворог абсолютизму не проповідував ніякого державного перевороту, задовольняючись самою поміркованою програмою реформ, аби вони відповідали прогресивним принципам та інтересам народних мас. Цей українець-федераліст піклувався про єдність і міцність російської держави, виходячи у своїй національній

програмі з поняття цілості російського племені, якій, на його переконання, не могла порушити культурна самостійність і вільний розвиток кожної окремої російської народності. ... Чистота спонукань, які керували Драгомановим, сила і глибина виказаного ним почуття любові до загальної батьківщині, щирість його турбот про інтереси російського народу були поза всяких сумнівів і підозр...» [34, с. 122]. Навіть у 1918 р., після проголошення суверенності Української Народної республіки, П. Я. Стебницький зі співчуттям відзначав, що «не дивно, що Драгоманов... не завершив своєї великої національної роботи ясно визначеним національно-політичним ідеалом, а обмежився федеративною програмою: як мислитель-реаліст, він добре бачив, що без національно-свідомих і культурно вихованих мас політична робота української громадськості повинна була тоді проводитися в такому напрямі, де б можна було опертися на співчуття, і допомогу інших складових частин російської держави» [42, с. 220].

Яким чином сприймав П. Я. Стебницький історичну місію М. П. Драгоманова в реалізації «українського проекту»? Загальна його формула була такою: «...відомий емігрант з російської України..., учений з європейською освітою, талановитий публіцист і енергійний громадський діяч» [20, с. 331]. Торкаючись підсумків організаційного етапу в історії «українського відродження», в 1917 р. підсумовував, що «такі люде, як Костомаров, Антонович, Житецький, Драгоманов, Чубинський та інші — своєю працею положили підвалини української науки і полегшили наукову роботу тих діячів, яким пощастило вже працювати в інших умовах, коли наука могла зробитись українською не тільки змістом, але й формою» [43, с. 82]. Стверджував, що «тільки Драгоманов у своїй власній роботі і в своїх порадах землякам сполучав національний рух з соціальними завданнями і тим зробив початок соціалістичного напрямку в українстві». Щодо популяризації новаторських ідей свого «кумира», справедливо зауважував, що в 1880-ті рр. на підросійській Україні «думки Драгоманова ширились мляво і не викликали великого співчуття в українофілах старого типу, а за те сильно вплинули на галицьких українців, які вже в кінці 80-х років згуртувались, в напрямі цих ідей, в радикальну українську партію. За цєю партією охоче пішло галицьке селянство, та й серед російських україн-

ців її робота не зосталась без впливу...» [43, с. 87]. Здійснюючи порівняння трьох символічних постатей українського національного «пантеону» – П. О. Куліша, М. П. Драгоманова та І. Я. Франка, – писав: «Всі троє – люде сильного духу, надзвичайної енергії, великих талантів» [37, с. 147], яких споріднює незалежність думки, що незворотно призводила до конфліктів із однодумцями, мук зневір'я, вимушеного усамітнення... М. П. Драгоманов у еміграції відбився від громадського гурту, бо пішов таким шляхом, до розуміння якого ще тоді не дійшло українське громадянство. «І він почував себе самотнім і часами зневірявся в своїй праці. Але перевірка свого світогляду щоразу приводила його до переконання, що й його національний ідеал і обраний шлях до нього – певні й нехибні, бо вони оперті на ідеях вселюдського поступу. І він спокійно міг дивитися в майбутнє, бо знав, що признання його правди і наслідки його праці не забаряться. Ми знаємо, що він не помилився...» [37, с. 147]. Із І. Я. Франком останньогоєднала європейськість, ясність і простота шляху, пов'язання своєї «національної роботи з провідними думками європейської науки» [37, с. 148].

Стосовно ролі М. П. Драгоманова у національному поступові Східної Галичини, наголошував «особливо велике значення» саме його діяльності. Вважав, що М. П. Драгоманов перший допоміг галичанам «своєю широкою освітою, демократичними поглядами та розумінням загальнолюдських соціальних ідеалів», а в подальшому, після 1894 р. в умовах «нової ери» його справу продовжив проф. М. С. Грушевський [43, с. 84].

Стосовно активної рецепції драгоманівських думок у процесі «конструювання» ідеології національної ліберально-демократичної опозиційної еліти, відзначимо, що нову хвилю зацікавлення політичною спадщиною М. П. Драгоманова принесла Перша російська революція 1905–1907 рр. Одним із перших меморіальну згадку на десяти роковини «вчителя» подав П. Я. Стебницький⁸.

Вплив конституціоналістських і федералістських ідей М. П. Драгоманова виразно простежується у статті П. Я. Стебницького «Краєва автономія України», опублікованій у часописі «Вільна Україна» (1906 № 1–2) під псевдонімом «П. Смуток»

⁸ Див.: М. П. Драгоманов // Сын Отечества. – 1905. – 9 червня.

і присвяченій проблемам реформування Російської держави. П. Я. Стебницький нещадно критикував «старий, історичний океанцентралізму» та фактично пропагував обласну (крайову) програму М. П. Драгоманова, базовану на принципах конституціоналізму та свободи національно-культурного розвитку, але одночасно поглибив її в душі програми УДРП, додавши вимогу етнічно-територіальної автономії України [29, с. 27–32].

Болісно розчарований підсумками революції щодо «українства», П. Я. Стебницький відзначав «брак людей, сил, засобів...» [9, с. 59], байдужість старшого громадянства до партійно-політичної діяльності [9, с. 68, 72]. У 1908–1917 рр. Петро Януарович, незважаючи на незворотну політизацію вимог українського руху, непорушно відстоював як вихідні два традиційних пункти народницької програми 1860-х – 1880-х рр. – вільний розвиток української літератури та потребу народної україномовної школи. Слідом за М. П. Драгомановим, П. Я. Стебницький ясно вбачав тісний взаємозв'язок між просвітництвом і політикою. Народна школа рідною мовою, щоденна популярна газета рідною мовою – це був реальний шанс на рекрутування інтелігенції із селянства, на комунікацію «еліти» та «демосу» в процесі формування національної ідентичності. Без реалізації програми-мінімум українського руху нереалістично виглядатимуть і вимоги національно-територіальної автономії, а тим більше повного суверенітету України, наполягав він [9, с. 53–54, 57]. Програмним є лист П. Я. Стебницького до Є. Х. Чикаленка від 23 вересня 1908 р., де він радив своїм однодумцям по ТУП «держатися драгомановської тактики»: спиратися у захисті економічних інтересів краю на земства та міське самоврядування, перетворити газету «Рада» на «широко-краєвий орган», при одночасному обстоюванні нею національних домагань «українства», «втягати в свої інтереси краєву інтелігенцію, навіть чужу і зденаціоналізовану...». І тоді, передбачав Петро Януарович, «націоналізація краю насуне сама собою, непомітно, без спеціальних заходів...». Але для реалізації цієї лінії конче потрібна постать масштабу М. П. Драгоманова, розмірковував він [9, с. 114]. Докладніше ці думки були розгорнуті у його статті «Реальна політика» (1911). Стверджував, що потрібно привертати до українського руху симпатії не тільки великоруської інтелігенції, а й буржуазії, яка живе на

українській території, що ці верстви суспільства можливо зацікавити «обласною ідеєю», постулатами «економічного і культурного добробуту свого краю», а тому можна «знайти багато точок для спільної роботи з цією українською буржуазією, не вимагаючи від неї признання нашої національної програми». Першим кроком у цьому напрямку вважав підтримку ідеї заснування української початкової школи земствами, міськими управами та іншими громадськими організаціями [40, с. 466–467]. П. Я. Стебницький був скептиком і прагматиком, не вельми схильним до ідеалізації селянства. Водночас, визнавав, як елемент громадської «повинності, обов'язок праці інтелігента на благо народу й — ширше — нації». Згодом, висловлюючи сум із приводу передчасної смерті В. М. Доманицького, писав у листі до Є. Х. Чикаленка (від 31 серпня 1910 р.) про «святий вогонь національної роботи». З песимізмом оцінював перспективи третьочервневої монархії. Стосовно тиску дискримінаційних і асиміляторських ініціатив влади на «українство» вважав, що в 1912 р. «дурна і сліпа централістична політика доходила свого апогею» [33, с. 93]. У 1914 р. зауважував, що «українська інтелігенція не почуває жодного оптимізму відносно найближчого майбутнього» [19, с. 412].

У роки Першої світової війни, у добу збройного зіткнення на світовій арені об'єднаних у блоки домінуючих держав, П. Я. Стебницький у 1916 р. знову звертається до праць М. П. Драгоманова, передусім тих, що були присвячені зовнішньополітичним проблемам. Як зізнався у листах до Є. Х. Чикаленка, зацікавили його насамперед «германофобські статті» [9, с. 440, 445, 467]. Підсумком цих роздумів стала стаття «Драгоманов и мировая война», опублікована в московському органі ТУП журналі «Украинская жизнь» (1916, № 7–8, с. 16–34). Увага Петра Януарович зосередилася на двох головних аспектах політичної публіцистики М. П. Драгоманова: національні відносини та внутрішня політика Російської держави. Закидаючи владі «традиційну українну політику Росії, пов'язану з адміністративним централізмом і русифікаторськими прагненнями», а російській громадськості — індиферентність у проблемах національних взаємовідносин, відзначав, що «рекомендована Драгомановим програма раціональної українної політики багато в чому зберігає своє значення й щодо поточного моменту, й щодо близького майбутнього» [34,

с. 112, 116]. Підкреслював провідну думку М. П. Драгоманова про те, що для внутрішньої стабілізації Росії необхідно вжити «найсерйозніших заходів до всебічного розвитку своїх внутрішніх сил, щоб протиставити натиску німецькому могутній державний організм у всеозброєнні європейської культури...» [34, с. 116]. На погляд П. Я. Стебницького, незважаючи на відстань часу, існували певні аналогії між періодом 1870-х та 1910-х рр. Радив російському суспільству обмірковувати перспективу цієї «довгої і важкої внутрішньої роботи», неодмінно врахувавши драгоманівську критику та поради [34, с. 124].

Навесні 1919 р., у критичний момент боротьби за українську державність, П. Я. Стебницький відгукнувся рецензією у журналі «Книгарь» на перевидання творів свого «кумира» (у видавництві «Криниця» побачили світ «Нові українські пісні про громадські справи (1764–1883)» та мали вийти «Політичні пісні українського народу») [39, с. 129–135]. Початок рецензії практично співпадав зі вступом до статті 1916 р., але поіншому «прочитувався» в умовах дезінтеграції Російської держави та змагань народів імперії за власну національну державність: «Мало не чверть століття минуло після смерті Драгоманова, а його думки на політичні й громадські теми все не втрачають своєї свіжості й сили, дарма що з того часу український рух поступив уперед так далеко, як не міг і передбачати Драгоманов. В наші часи інтерес до творів Драгоманова навіть виріс, очевидно, тим, що тільки революція деяким з них відкрила широку дорогу на Україну, а може, тут після 1914 р. слід бачити ще й внутрішню потребу українського громадянства перевірити хід своєї політичної думки гострим критичним розумом і широким світоглядом, які виявляв Драгоманов в своїх писаннях» [39, с. 129]. П. Я. Стебницький не проминув наголосити на злободенності історіософських тез М. П. Драгоманова стосовно світогляду, думок і почуттів українського народу [39, с. 132], підкреслюючи, що більшість із них «вже ввійшли в свідомість українського громадянства як наукові аксіоми...» [39, с. 133]. Серед них — і лейтмотив «національної зради» правлячого класу, «класової провини» еліти перед демосом. П. Я. Стебницький теж потрактував такий стан речей як «болочу сторону українського життя», але все ж таки оптимістично стверджував, що «...український народ ще живий — і як нація, і як громада людей, здатних ро-

зуміти потреби свого життя. Цей народ міг би постати проти своєї неволі і закласти на своїй землі ліпші громадські порядки. Недомає йому синтезу тих його думок і організації до їх переведення в життя. Все це могли б йому дати лише люде з освітою, але ж, на лихо, вони переважно дбають про інтереси тих держав, де українці живуть, гордючи роботою для самого українського народу...» [39, с. 134–135].

Звертаючись у своїй публіцистиці до проблеми українсько-російської політичної взаємодії, П. Я. Стебницький виказував співчуття драгоманівській критиці російського панславизму [34, с. 125] та російського революційного народництва 1870-х рр., картаючи його ідеологів за «націоналістичне самоосліплення, доктринерство та нерозуміння ваги культурної і політичної еволюції...» [39, с. 135]. До критики російського централізму та імперських амбіцій П. Я. Стебницький неодноразово звертався у своїх публіцистичних працях 1917–1918 рр. (див. статті «Мозок Росії», «Російський сфінкс», «Ріг Вернигори», «Немезида», «На пожарині»). Так, у останній із названих, у 1918 р., після повернення Центральної Ради до Києва при підтримці австро-німецьких військ, у дискусії з уявним опонентом — петроградським професором, лібералом-великодержавником за політичними переконаннями, препарував «саму свіжу форму, в яку вилився великоруський національний дух, — більшовизм», стверджуючи: «Большевицький уряд, як колись цариця Катерина, не може витерпіти, що українці «почитают себя народом от здешнего отличным». Большевики, відповідно своїй національній вдачі, спромоглись революцію одягти в шати абсолютизму, а федералізові надати централістичні форми. Але я сподіваюсь, що ця перемога великоруського духу над українським вже остання... Ця ніч ще ваша. Але завтра буде наш день» [40, с. 551–552]. Влітку 1919 р., під час перебування денікінської армії на Україні, у діалогах зі своїми однодумцями — Андрієм Васильовичем Ніковським (1885–1941) та С. О. Єфремовим, спираючись на драгоманівську тезу про співвідношення еволюції та революції, П. Я. Стебницький [12, с. 239–240, 243] наступним чином сформулював свій остаточний висновок щодо насильства та ненасильства в політиці, вистражданий за роки громадянської війни: «...ми не проти революції, ми рішуче проти реакції й контрреволюції, а проте за саме наше бажан-

ня повносити в революцію деякі лагідні корективи вона нас може знищити. Індивідуальності наші вона вже потоптала, розчинила їх в масових рухах, і тепер нічого не заважить на терезах революції й історії, коли випадок завдасть нам і фізичної смерті» [24, с. 573] . Мало що можна до того додати. Трагічний фінал життя П. Я. Стебницького, як і більшості його однодумців, що залишилися після поразки українських визвольних змагань на території Радянської України, це передбачення підтвердив.

Таким чином, сакраментальна у системі цінностей національної партійної еліти ліберально-демократичного спрямування постать М. П. Драгоманова неодноразово привертала увагу П. Я. Стебницького. Передусім – у кризові моменти історії, коли або розпочинались, або завершувались важливі соціально-політичні трансформації в Російській державі та українському партійному соціумі, а нещодавні доленосні події швидко ставали надбанням минулого, й виникала нагальна потреба підбивати підсумки та визначати перспективи. М. П. Драгоманов цікавив П. Я. Стебницького як синтетичний мислитель, як публіцист, спадщина якого виявилася життєздатною в принципово інших історичних умовах. П. Я. Стебницькому передусім імпонували європейськість, масштабна ерудиція, гострий критичний розум М. П. Драгоманова, його послідовність у фундаментальних питаннях політики (пріоритет ненасильницьких методів боротьби, відповідальність влади перед суспільством, верховенство інтересів народу над інтересами держави або окремого класу).

1. Бергер, П. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания [Текст] / П. Бергер, Т. Лукман ; пер. Е. Руткевич. – М. : Медиум, 1995. – 323 с.
2. Гирич, І. Б. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин [Текст] / І. Б. Гирич // Укр. іст. журнал. – 2006. – № 5. – С. 35–66.
3. Гирич, І. Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України. Спроба есею [Текст] / Ігор Гирич // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Ін-т історії України, 2008. – Вип. 18. – С. 280–312.
4. Грицак, Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886) [Текст] / Ярослав Грицак. – К. : Критика, 2006 – 632 с.
5. Грицак, Я. Ярослав Грицак : «Треба відкривати нові контексти» [Електронний ресурс] / розмовляв Іван Жежера // ЛітАкцент. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2008/11/13/jaroslav-hrycak-treba-vidkryvaty-novi-konteksty/>. – Назва з екрану.

6. Грінченко, Б. Діалоги про українську національну справу [Текст] / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К. : Ін-т укр. археографії, 1994. – 286 с.
7. Дашкевич, Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури [Текст] / Ярослав Дашкевич. – Л., 2006. – 704 с.
8. Дашкевич, Я. Ярослав Дашкевич: «Коли твориться держава, твориться і нація» [Електронний ресурс] / розмовляв Богдан Залізняк // Універсум. – Режим доступу : http://www.universum.lviv.ua/archive/journal/2008/dashk_1.html. – Назва з екрану.
9. Євген Чикаленко і Петро Стебницький. Листування. 1901–1922 роки [Текст] / упоряд. : Н. Миронець, І. Старовойтенко, О. Степченко. – К. : Темпора, 2007. – 628 с.
10. Єфремов, С. Історія українського письменства [Текст] / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с.
11. Єфремов, С. Лицар нездоланий [Текст] / Сергій Єфремов // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 560–565.
12. Іваницька, С. Г. 1919 год и судьба Украины в интерпретации лидеров Украинской партии социалистов-федералистов (из публицистического наследия П. Я. Стебницкого) [Текст] / С. Г. Іваницька // Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – Запоріжжя : Просвіта, 2011. – С. 235–244.
13. Іваницька, С. Г. «Український проект» в діяльності та оцінках П.Я. Стебницького (1905–1908 роки) [Текст] / С. Г. Іваницька // Там само. – С. 209–235.
14. Карпов, А. В. Психологія рефлексивних механізмів діяльності [Текст] / А. В. Карпов. – М. : Ін-т психології РАН, 2004. – 421 с.
15. Котенко, А. Л. «Малорос»: еволюція поняття до Першої мирової війни [Текст] / А. Л. Котенко, О. В. Мартынюк, А. И. Миллер // Новое лит. обозрение. – 2011. – № 2. – С. 9–27.
16. Круглашов, А. М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова [Текст] / А. М. Круглашов – Вид. 2-е. – Чернівці : Прут, 2001. – 488 с.
17. Круглашов, А. М. Політичні ідеї Михайла Драгоманова [Текст] : автореф. ... дис. д-ра політ. наук / А. М. Круглашов / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2002. – 39 с.
18. Куценко, Ю. Ю. Сучасне драгоманознавство: стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс] / Ю. Ю. Куценко // Література та культура Полісся : зб. наук. праць. – Ніжин : НДУ ім. Гоголя, 2011. – Вип. 63. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../ist10.pdf. – Назва з екрану.
19. Лисяк-Рудницький, І. Драгоманов як політичний теоретик [Текст] / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький, І. Історичні есе : в 2-х т. – К. : Основи, 1994. – Т. 1. – С. 299–347.
20. [Лотоцький, А. И.]. Украинский вопрос [Текст] / А. И. Лотоцький, П. Я. Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 287–414.
21. Лотоцький, О. Сторінки минулого [Текст] / Олександр Лотоцький. – Варшава : Укр. наук. ін-т, 1933. – Ч. 2. – 481 с.
22. Михайло Драгоманов: документи і матеріали 1841–1994 [Текст] / упоряд. : Г. Болотова та ін. – Л., 2001. – 732 с.
23. Нарский, И. В. Фотокарточка на пам'ять [Текст] : семейные истории,

- фотографические послания и советское детство: (автобио-историографический роман) / И. В. Нарский. – Челябинск : Энциклопедия, 2008. – 516 с.
24. *Ніковський, А. Хутір Чорного Мина* [Текст] / Андрій Ніковський // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 566–577.
 25. *Овсяннико-Куликовский, Д. Н. Михаил Петрович Драгоманов* [Текст] / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Овсяннико-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы : в 2-х т. – М. : Худ. лит., 1989. – Т. 2. – С. 432–441.
 26. *Петровский, А. В. Трехфакторная модель значимого другого* [Текст] / А. В. Петровский // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 7–18.
 27. *Репина, Л. П. От исторической биографии к биографической истории* [Текст] / Л. П. Репина // В тени великих: образы и судьбы / отв. ред. Л. П. Репина. – СПб. : Алетейя, 2010. – С. 5–18.
 28. *Репина, Л. П. Интеллектуальная история в человеческом измерении* [Текст] / Л. П. Репина // Человек второго плана в истории. – Ростов-н/Д., 2006. – Вып. 3. – С. 5–19.
 29. *Смуток, П. Краєва автономія України* [Текст] / П. Стебницький // Вільна Україна. – 1906. – № 1–2. – С. 27–32.
 30. *Смуток, П. Петербургская «Просвіта»* [Текст] / П. Смук // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 162–171.
 31. *Стебницький, П. Украина и украинцы* [Текст] / П. Стебницький. – Пг. : Друкарь, 1917. – 47 с.
 32. *Стебницький, П. Вибрані твори* [Текст] / Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – 632 с.
 33. *Стебницький, П. До історії українського руху* [Текст] / Петро Стебницький // Наше минуле. – 1918. – № 3. – С. 89–93.
 34. *Стебницький, П. Драгоманов и мировая война* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 112–128.
 35. *Стебницький, П. З архіву Д. Л. Мордовцева* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 189–210.
 36. *Стебницький, П. «Кобзар» перед судом* [Текст] / Петро Стебницький // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1923. – Кн. 4. – С. 36–46.
 37. *Стебницький, П. Культурно-громадська праця П. О. Куліша* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 136–149.
 38. *Стебницький, П. Литовский алфавит и малорусская литература* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 156–161.
 39. *Стебницький, П. Нові видання творів Драгоманова* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 129–135.
 40. *Стебницький, П. Поміж двох революцій: нариси політичного життя за рр.1907–1918* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 466–467.
 41. *Стебницький, П. Реальна політика* [Текст] / Петро Стебницький // Там само. – С. 464–467.
 42. *Стебницький, П. [Рецензія]* [Текст] / Петро Стебницький // Наше минуле. – 1918. – № 2. – Рец. на : Ю. Охримович. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ ст.
 43. *Українська справа* [Текст] / Петро Стебницький // Стебницький П. Вибрані твори. – К. : Темпора, 2009. – С. 70–94.

Іваницька С. Г. Постать та ідеї Михайла Драгоманова в рефлексіях Петра Стебницького (1905–1919 роки).

Ключові слова: П. Я. Стебницький, М. П. Драгоманов, «значущий Інший», рефлексія, публіцистика.

Автор статті на підставі міждисциплінарного підходу, спираючись на комплекс публіцистичних, епістолярних та мемуарних джерел, з'ясовує процес і результати сприйняття П. Я. Стебницьким особистості та політичних постулатів М. П. Драгоманова (1841–95) у модерністську добу українського націєтворення (1905–20-ті роки), доходячи висновку, що останній грав роль «значущого Іншого» у процесах конструювання колективної свідомості представників української ліберально-демократичної партійної еліти. Петро Стебницький (1862–1923) – видатний діяч Петербурзької громади Української демократично-радикальної партії / Української партії соціалістів-федералістів, публіцист, видавець.

Ivanytska S. G. The figure and the idea of Michael Dragomanov of reflections by Peter Stebnitsky (1905–1919 years).

Keywords: P. J. Stebnitsky, M. P. Dragomanov, “significant Other”, reflection, journalistic articles.

The article based on an interdisciplinary approach, drawing on complex articles from periodicals, memoirs and epistolary sources, explains the process and results of perception and reflection by Peter Stebnitsky of personality and political postulates Michael Dragomanov (1841–95) in the modernist period of the creation of the Ukrainian nation (1905–20 years). The author concludes that Michael Dragomanov played the role of “significant Other” in the process of constructing collective consciousness of the Ukrainian liberal democratic party elite. Peter Stebnitsky (1862–1923) – an outstanding figure of the St. Petersburg community of the Ukrainian democratic radical party and the Ukrainian party of socialists-federalists, publicist, publisher.

Іваницькая С. Г. Фигура и идеи Михаила Драгоманова в рефлексиях Петра Стебницкого (1905–1919 годы).

Ключевые слова: П. Я. Стебницкий, М. П. Драгоманов, «значимый Иной», рефлексия, публицистика

Автор статьи на основании междисциплинарного подхода, опираясь на комплекс публицистических, эпистолярных и мемуарных источников, выясняет процесс и результаты восприятия П. Я. Стебницким личности и политических постулатов М. П. Драгоманова (1841–95) в модернистский период становления украинской нации (1905–20-е годы), заключив, что тот играл роль «значимого Иного» в процессах конструирования коллективного сознания представителей украинской либерально-демократической партийной элиты. Петр Януарович Стебницкий (1862–1923) – выдающийся деятель Петербургской громады Украинской демократическо-радикальной партии / Украинской партии социалистов-федералистов, публицист, издатель.

Юрій ДРЕВНИЦЬКИЙ,
доцент кафедри нової і новітньої історії
та методики викладання історії
Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка,
кандидат історичних наук
(Тернопіль)

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ – СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ ДІЯЧ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1920-х – 1930-х рр.

У статті з'ясовано роль В. Старосольського у партійно-політичному житті та консолідації українських політичних сил Галичини, його ставлення до проблеми українсько-польського порозуміння.

Ключові слова: Володимир Старосольський, громадсько-політична діяльність, «нормалізація», з'їзд, Українська соціал-демократична партія.

The article defines the role V. Starosolskyi in party-political life, the consolidation of Ukrainian political forces in Galychyna, public perception of the Ukrainian-Polish agreement.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, public and political activity, «normalization», the Congress, Ukrainian Social-Democratic Party.

В статье выяснена роль В. Старосольского в партийно-политической жизни и консолидации украинских политических сил Галичины, его отношение к проблеме украинско-польского взаимопонимания.

Ключевые слова: Владимир Старосольский, общественно-политическая деятельность, «нормализация», съезд, Украинская социал-демократическая партия.

У сучасній вітчизняній історіографії спостерігається підвищення інтересу науковців і широкого загалу до проблем особистісного виміру в історії. Зокрема, серед когорти видатних українських діячів кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. увагу вчених привертає постать громадсько-політичного діяча, адвоката і науковця Володимира Старосольського, котрий, як і Українська соціал-демократична партія (далі – УСДП), до якої він належав, до 1991 р. з ідеологічних міркувань залишалися поза сферою наукових інтересів. У сучасних розвідках В. Старосольський фігурує передусім як науковець, тоді

як основний вектор його діяльності — партійно-політичний, зв'язок між науковими дослідженнями та політикою, а також професійна адвокатська робота — залишаються недостатньо висвітленими. Натомість, з'ясування особливостей становлення світогляду та практичної діяльності В. Старосольського, його внеску до національно-визвольного руху збагатить не лише історіографію, а й історичну пам'ять сучасного суспільства, сприятиме вихованню молодого покоління на позитивних зразках генерації видатних українських діячів минулого.

Діяльність В. Старосольського у 1920–1930-х рр. знайшла відображення у працях із політичної історії України. Зокрема, О. Жерноклеєв [6; 7] та І. Райківський [18] у дисертаційних дослідженнях і публікаціях проаналізували діяльність УСДП (відповідно, в австрійській і міжвоєнний періоди), до якої впродовж більше трьох десятиліть (до 1939 р. включно) належав В. Старосольський. У спільній монографії «Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії» (К., 2004) ними зроблений загальний огляд життя та діяльності В. Старосольського [4; 5; 19].

У міжвоєнний період як один із лідерів УСДП В. Старосольський брав участь у партійно-політичному житті Галичини, що опинилася під польською владою. В умовах бездержавного існування українців і тотального зміцнення польського елементу українсько-польські стосунки у Галичині набули крайньої гостроти. Зовнішньополітичним чинником, що також впливав на суспільно-політичне життя краю, стала «українізація» в радянській Україні 1920-х рр., що була привабливим контрастом до нищення українства у Польщі. Ситуація кардинально змінилася у 1930-х рр., коли сталінський погром українства в УСРР (УРСР) на тлі поглиблення кризи парламентської демократії у Західній Європі сприяв перегрупуванню політичних сил галицьких українців.

Зважаючи на вище зазначене, політичну діяльність В. Старосольського у міжвоєнний період можна умовно поділити на два періоди:

1. **1920–1927 рр.** — еміграційний. Після поразки української революції В. Старосольський перебував у еміграції та відійшов від партійно-політичного життя Галичини. На початку 1920-х рр. брав участь у діяльності закордонного представництва наддніпрянської Української соціал-

демократичної робітничої партії (далі – УСДРП), тоді як галицька УСДП здійснила прокомуністичну еволюцію, за що була заборонена польською владою. Домінуючою у житті В. Старосольського стала наукова та викладацька діяльність.

2. **1927-1939 рр.** — галицький. Повернувшись до Львова, В. Старосольський активно включився до громадсько-політичного життя Галичини: взяв участь у ідейно-організаційній відбудові партії українських соціал-демократів, став одним із лідерів відновленої УСДП. Свідченням високого авторитету В. Старосольського серед однопартійців стало обрання його керівником УСДП у 1937-1939 рр.

Перший, емігрантський період життя В. Старосольського характеризувався відходом від активної партійної роботи в Галичині. Крім нього, на початку 1920-х рр. із різних причин не брали участі в політичному житті УСДП відомі та заслужені в минулому соціал-демократи В. Темницький, О. Безпалко, С. Вітик, Микола і Лев Ганкевичі та ін. Опинившись в еміграції, В. Старосольський зблизився з наддніпрянськими соціал-демократами, входив до Закордонної делегації УСДРП, що об'єднувала організаційні структури партії за кордоном. Делегація займалася здебільшого поширенням інформації про український національно-визвольний рух в іноземній пресі, а також взяла участь у міжнародному з'їзді, завданням якого було створення IV-го, об'єднавчого Інтернаціоналу. Попередньо на конференції закордонної групи соціал-демократів, що проходила 31 грудня 1920 р. – 8 січня 1921 р. у Відні, було призначено трьох делегатів, одним із яких, поряд із Б. Матюшенко та М. Галаганом, став В. Старосольський [16, с. 4]. Водночас, закордонна група відмежувалася від участі у Всеукраїнській Національній Раді з причини порушення принципу соборності (існувало непропорційне представництво в Раді партійних мандатів Галичини та Наддніпрянщини). Та оскільки Рада Республіки в Тарнові була репрезентаційним органом Наддніпрянщини, створеним у липні 1920 р. задля об'єднання зусиль перед загрозою більшовицького режиму та можливої військової інтервенції, В. Старосольський наголошував на необхідності представництва у ній УСДРП [16, с. 5].

Тим часом, на початку 1920-х рр. у Галичині під тиском рядових членів, симпатиків радянської влади, котрі масово вступали до партії, відбулася ліворадикальна еволюція УСДП. У січні 1922 р. на партійній нараді у Львові вперше була висунута вимога воз'єднання Західної України з УСРР та утворення об'єднаної суверенної робітничо-селянської України [5, с. 208]. За слушним зауваженням радикала І. Макуха, керівництво УСДП «не поставило міцного політично-ідейного опору проти... опанування партії комуністичним і комунофільським елементом» [14, с. 302]. Це стало причиною серйозного розколу між керівництвом і рядовими членами. Як результат, у березні 1923 р. на VI з'їзді УСДП прийняла прокомуністичну програму, а давні лідери були остаточно усунуті від керівництва партією. 30 січня 1924 р. прокомуністична УСДП була заборонена польською владою [4, с. 143]. Як наслідок, на момент повернення В. Старосольського до Львова (1927), коли розпочався другий — галицький — період його діяльності, партія мала досить слабкі політичні позиції через вузькість соціальної бази та малочисельність національно свідомого українського промислового робітництва.

Та, як і в попередні роки, повернення до активного політичного життя В. Старосольського пов'язане з партією українських соціал-демократів. Політик не лише активно долучився до заходів колишнього керівництва УСДП щодо відбудови партії [23, с. 106], а й входив до складу Центрального Комітету (далі — ЦК) УСДП на трьох партійних з'їздах (8–9 грудня 1928 р., 4 березня 1934 р., 17 жовтня 1937 р.), упродовж 1929–30 рр. брав участь у виданні українського профспілкового часопису «Професійний вісник», співпрацював із редакцією центрального органу партії газети «Вперед» [15, с. 488], а в жовтні 1937 р. був обраний головою УСДП.

Розширити соціальну базу української соціал-демократії дала змогу насамперед просвітницька робота в робітничому середовищі — шляхом заснування культурно-освітнього товариства «Робітнича громада» та газети «Вперед!». Напередодні парламентських виборів 1928 р. у Польщі було засновано Українську соціалістичну групу (далі — УСГ) «Вперед», що виступила як політична організація [19, с. 14, 15]. Як свідчать документи зібрання «Протоколи, листи, запрошення та інші документи про діяльність Старосольського В. в українській

Соціал-демократичній партії і Сельробі» ЦДІАУ у м. Львові В. Старосольський став одним із ініціаторів скликання робітничої конференції 5 грудня 1927 р. у Львові, де було прийнято ухвалу про створення УСГ «Вперед» [27, спр. 55, арк. 8] та, за даними фонду «Львівського воєводського управління державної поліції» ДАЛЮ, увійшов до складу управи цієї групи разом із Л. Ганкевичем, І. Квасницею, П. Буняком, В. Темницьким і головою І. Жовніром [2, арк. 3].

Наступним кроком стало проведення партійного з'їзду, який відбувся 8–9 грудня 1928 р. у Львові та остаточно завершив ідейно-організаційну відбудову УСДП. Як засвідчує «Протокол українського соціалістического конгреса, состоявшегося во Львове 09.XII.1928», в якості члена президії та секретаря засідання В. Старосольський взяв активну участь у його роботі та увійшов до складу ЦК УСДП [26, арк. 14]. Одним із центральних питань з'їзду стало ставлення партії до радянської влади. Виступаючи в дискусії після доповіді В. Темницького «Проект програми і організаційного статуту», В. Старосольський наголошував: «Основні погляди комунізму хибні і небезпечні для соціалізму. (...) В Совітській Росії панує абсолютизм». Українські соціал-демократи, на його думку, мають на меті утвердження «повної самостійности і повного національного визволення на цілій території». Водночас, він вважав, що ситуацію в радянській Україні «можна назвати культурною автономією, а маємо її тому, що маси домагалися цього, маємо там назву і здобутки у культурній сфері і більше нічого. Щодо інтервенції (проти радянської України. — Ю. Д.), то є небезпека такої. Ми мусимо з соціалістами цілого світу стреміти до її ухилення» [26, арк. 5].

Як бачимо, критичне ставлення В. Старосольського до більшовицької влади в Україні поєднувалося з певними радянськими ілюзіями. Це виявилось, зокрема, у підтримці ним політичної резолюції, що була одноставно прийнята делегатами з'їзду. «...Український пролетаріат мусить стояти в обороні Радянської України», — говорилося в ній, — «вважаючи, що її упадок погрожує поворотом до влади чорної реакції, яка не побоїться вернути до давних царських метод супроти українського народу». Водночас, делегати не погодилися з централістичними зусиллями і диктатом Москви, обстоювали «принцип самостійної, соціалістичної, соборної

Української республіки» [1, с. 1]. В. Старосольський зокрема наголошував: «В нашому відношенні до радянської України важливе наше засадничче становище, що ми, українські соціалісти, ніколи не задовольнялися мінімумом, а бажали повної самостійності і повного національного визволення України на всій території... Борімося до самостійної Української держави та щоби ми були в ній господарями» [26, арк. 5].

Виступаючи на конгресі вдруге, В. Старосольський звернув увагу на тактику УСДП, ставлення есдеків до інших партій, II і III Інтернаціоналів. Він говорив про доцільність співпраці УСДП насамперед із соціалістичними партіями – Українською соціалістично-радикальною партією (далі – УСРП) та Польською партією соціалістичною (далі – ППС): «Можемо з УСРП видавати теоретичний орган, можемо мати якийсь бльок, цього досить. Їх (соціалістів-радикалів – Ю. Д.) робота (вони не марксистки) – на селі, наша – в місті... З ППС будуть у нас зносини політичні». Що стосується міжнародного робітничого руху, то В. Старосольський вважав: «Інтернаціонали II і III – це два окремі світи, дві тактики... До III-го (Комуністичного – Ю. Д.) не приймуть того, хто не слухає Москви». На його переконання, «арена Другого Інтернаціоналу – одинока, де можемо прийти до слова» [26, арк. 9].

Відновлена УСДП у своїй діяльності послідовно захищала національну ідею, а боротьбу за незалежність і соборність української нації поєднувала з пропагандою соціалістичних ідей у душі марксизму. Так, думка В. Старосольського, котрий відкрито вказав на доцільність приєднання УСДП до міжнародного соціалістичного руху, знайшла підтримку серед делегатів з'їзду УСДП і вже VII партійний конгрес 4 березня 1934 р. у Львові прийняв рішення про вступ УСДП до Робітничого Соціалістичного Інтернаціоналу (далі – РСІ), створеного шляхом об'єднання II та Віденського Інтернаціоналів. Показово, що доповідь «Про соціалістичний Інтернаціонал» на конгресі виголосив саме В. Старосольський [4, с. 144].

Також у передвоєнне десятиліття В. Старосольський значну увагу приділяв захистові соціально-економічних прав українського робітництва. Відновлена УСДП намагалася згуртувати робітників-українців у автономних українських класових профспілках у Другій Речі Посполитій [5, с. 213]. Оскільки політичну лінію УСДП визначали лідери, які ви-

ходили не з робітничого середовища, а були відомими адвокатами (В. Старосольський, Л. Ганкевич, Р. Домбчевський, Р. Скибінський та інші.), вони займали не класову, а виразно національну позицію. Зокрема, В. Старосольський брав участь у спільній нараді ЦК УСДП та Центральної Комісії Класових професійних спілок (далі – КПС) 29 квітня 1929 р. у Львові, учасники якої підтримали думку про необхідність побудови профспілок за класовою професійною ознакою та визначили умови перебування робітників української національності в КПС (створення окремої Української професійної комісії, підпорядкованої Центральній Комісії КПС, видання професійного органу українською мовою тощо) [31, с. 482]. Однак УСДП так і не спромоглася створити автономну українську структуру в межах загальнопольських КПС.

Одним із ключових напрямів політичної діяльності В. Старосольського стала консолідація сил у національно-державницькому таборі Західної України у 1930-х рр. Значною мірою цьому сприяли притаманні йому толерантність і вміння знаходити компроміси, відштовхуючись від загальнонаціональних, а не вузькопартійних, класових чи релігійних принципів. Будучи соціал-демократом, В. Старосольський намагався порозумітися з політиками різних поглядів. Так, разом із головою УСДП Л. Ганкевичем він представляв українських соціал-демократів на спільній українсько-білорусько-литовській конференції з питань міжпартійної взаємодії 27 листопада 1929 р. у Варшаві, що відбулася за участю Українського національно-демократичного об'єднання (далі – УНДО), УСРП, УСДП та Селянського Союзу [3, с. 1].

Рішуче виступив В. Старосольський і проти урядової «пацифікації» 1930 р. у Галичині, що створила ґрунт для формування на виборах до польського парламенту 1930 р. спільного блоку УНДО, УСРП і УСДП. Як член партійної управи він у вересні підтримав заяву ЦК УСДП, ЦК УНДО і Головної управи УСРП, що осудила саботажницькі дії Української військової організації як «з національного погляду безцільні, позбавлені політичного змісту та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами». Водночас, у заяві висловлювався протест проти позаправних вчинків так званих пацифікаційних відділів і застосування властями принципу колективної відповідальності всього українського населення [20, с. 1].

Невдовзі після виборів 1930 р. у національно-державницькому таборі посилювалися відцентрові тенденції, що призвело до загострення міжпартійної боротьби.

У таких умовах В. Старосольський разом із керівництвом УСДП почали шукати підтримки серед польських соціалістів. Природним союзником у польському таборі була ППС, колишня Польська соціал-демократична партія Галичини і Сілезії (далі – ППСД), із якою українські соціал-демократи мали давні стосунки, перервані польсько-українською війною 1918–1919 рр. В. Старосольський став учасником спільної конференції УСДП і ППС 29 січня 1933 р. у Львові, на якій уперше у міжвоєнний період зібралися представники обох партій на найвищому рівні. Конференція ухвалила рішення про взаємодію УСДП і ППС у боротьбі проти націоналізму, фашизму та комунізму, водночас зафіксувала розбіжності в національному питанні [19, с. 37, 38]. УСДП захищала принцип незалежності та соборності України, тоді як ППС виступала за територіальну автономію західноукраїнських земель у складі Речі Посполитої, хоча пепесівці загалом підтримали ідею «самостійності й державної незалежності українського народу» [13, с. 2]. Отже, у другій половині 1930-х рр., коли в умовах проголошення політики «нормалізації» українсько-польських стосунків і виступів насупротив УСДП і ППС, загострилися суперечності між українськими партіями, В. Старосольський як член ЦК підтримував взаємини з польськими соціалістами.

Друга спроба консолідації в середовищі українських політичних партій відбулася наприкінці першої половини 1930-х рр. Поштовх до згуртування національно-державницьких сил Західної України та діаспори дав сталінський погром українства в УСРР. Упродовж 1933–1934 рр. В. Старосольський разом із партійними товаришами втілював у життя концепцію українського соціалістичного блоку, проголошену галицькими УСДП і УСРП (згодом до неї приєдналися дві наддніпрянські партії в еміграції – УСДРП та Українська партія соціалістів-революціонерів (далі – УПСР)). Чотири українські соціалістичні партії у січні 1934 р. опублікували спільну заяву, що викривала злочини сталінського режиму [19, с. 41]. «Московська комуністична дикта-

тура», — говорилося в заяві, — «політикою визиску й терору поставила проти себе весь український народ...». «Тільки народоправство, демократичний лад», на думку авторів заяви, дали б «нашому народові свободу національну і політичну» та «успішний господарський розвиток і добробут на його землі» [11, с. 2].

29–30 грудня 1934 р. у Львові відбувся з'їзд УСДП, УСРП, УСДРП і УПСР, делегати якого (зокрема і член ЦК УСДП В. Старосольський) закликали до боротьби «за вільну незалежну демократичну Україну» та втілення «ідеалу соціальної справедливості» [24, с. 2]. Однак, підтримана на з'їзді ідея Українського соціалістичного блоку не мала жодного організаційного оформлення. У подальшому до цієї роботи залучилися УНДО, Українська народна обнова та декілька емігрантських організацій. В. Старосольський взяв активну участь у підготовці Всеукраїнського національного конгресу (далі — ВНК), що мав відбутися у першій половині 1935 р. Як представник УСДП він був учасником передконгресової наради у Львові 24–28 грудня 1934 р. (окрім нього, партію есдеків представляли П. Буняк та І. Квасниця) [17, с. 2]. Однак, можливий ефект від проведення ВНК перекреслила угодовська акція нового керівництва УНДО, що увійшла в історію як політика «нормалізації» 1935–1938 рр. і передбачала врегулювання українсько-польських відносин шляхом порозуміння між проводом націонал-демократів і польським урядом. Початком політики «нормалізації» стала Варшавська угода 29 травня 1935 р. лідерів УНДО В. Мудрого, О. Луцького, В. Целевича з міністром внутрішніх справ Польщі М. Зиндрамом-Косцелковським [29, с. 521]. Ініціатором «нормалізації» з українського боку було нове керівництво УНДО, яке сподівалося створити кращі умови для національного розвитку в Західній Україні, щоб послабити тиск поляків на українство, тоді як на Наддніпрянщині тотально нищилося українське життя. Польська сторона пішла на деякі поступки, але в цілому «нормалізація» не принесла очікуваних результатів.

Як і більшість членів українських політичних партій від ОУН до КПЗУ, а також опозиція в самому УНДО, В. Старосольський різко виступив проти політики «нормалізації» [19, с. 53]. Найповніше позиція політика з цього приводу висловлена в липневому інтерв'ю 1937 р., опублікованому

в газеті «Діло». Суть позиції лідера УСДП полягала в тому, що його політична сила намагалася практично реалізувати ідею «нормалізації» українсько-польських взаємин, орієнтуючись на співпрацю з ППС, що стояла на схожих ідеологічних позиціях у польському таборі. Особисто В. Старосольський вважав, що: по-перше, у міжнародному аспекті УНДО зазнала поразки, не запропонувавши жодного серйозного аргументу з чітко вираженим національним інтересом; по-друге, так звану «національно-політичну тактику» УНДО він зводив до «угодової» політики, до «обезвартіснення» та деградації можливості позитивного розв'язання українського питання у Другій Речі Посполитій.

На думку В. Старосольського, українське національне питання для польського політикуму перестало бути актуальним у зв'язку із загостренням внутрішньополітичної ситуації у польському середовищі й українофобськими тенденціями. Навіть ті домагання українців, що раніше для польської влади були цілком природними, більшість суспільства сприймала «чимось нечуваним і просто революційним» [22, с. 3]. В. Старосольський також вважав, що варто вести мову про негативні наслідки «нормалізації» українсько-польських взаємин та про критичну ситуацію, що склалася у зв'язку зі зміною української політичної тактики [22, с. 3]. Виступаючи на мітингу УСДП у Дрогобичі у серпні 1938 р., він прямо визнав, що «нормалізація» «завела український нарід у сліпий кут...» [8, с. 3].

На VIII партійному конгресі 17 жовтня 1937 р. у Львові В. Старосольський виголосив політичну доповідь. Наголошуючи на тому, що УСДП була першою в Галичині партією, яка піднесла під час Української революції 1917–1920 рр. прапор «незалежної соціалістичної республіки», політик доводив, що гострі міждержавні конфлікти можуть бути розв'язані лише після повалення капіталізму. На його думку, ідеологія фашизму була створена zdegradованими людьми. Що ж до Союзу Радянських Соціалістичних Республік, до складу якого входила радянська Україна, то доповідач заявляв, що це, по суті, російська сталінська імперія. Він закликав відірвати український робітничий рух від впливу клерикалізму та інтегрального націоналізму [4, с. 147]. Делегати VIII конгресу обрали В. Старосольського головою УСДП.

Оскільки у 1930-х рр. склалися внутрішньополітичні обставини для об'єднання національно-державницьких сил у Галичині (заперечення угодівського курсу УНДО, виступ проти політики польського уряду, а також підтримка проголошення восени 1938 р. Карпатської України на міжнародній арені [19, с. 61–62]), В. Старосольський як голова УСДП підтримав третю спробу консолідації в діяльності українських політичних партій краю напередодні Другої світової війни. Зокрема, він взяв активну участь у підготовці та створенні Контактного комітету. 4 листопада 1937 р. у його помешканні відбулася нарада лідерів українських партій Галичини, що поклала початок міжпартійним контактам, які тривали аж до почату Другої світової війни [28, с. 213]. Організаційно комітет оформився у грудні 1937 р. До його складу, окрім соціал-демократа В. Старосольського, ввійшли представники УСРП, Української народної обнови (далі – УНО), Фронту національної єдності (далі – ФНЄ), Союзу українок та УНДО. Результатом праці Контактного комітету було створення атмосфери взаємної довіри між партійними лідерами та спад політичної напруги в українському суспільстві [30, с. 81].

УСДП, УСРП, ФНЄ та політична жіноча організація «Дружина княгині Ольги», що виникла замість забороненого владою Союзу українок, опублікували 24 вересня 1938 р. спільну заяву, у якій, зокрема, висловлювалася підтримка населенню Карпатської України та впевненість, що «український нарід буде послідовно обстоювати своє право самовизначення...» [9, с. 3]. Відозва УНДО, «Дружини княгині Ольги», УСДП, УСРП і ФНЄ з нагоди падіння Карпатської України, підписана від соціал-демократів В. Старосольським, закликала українців «одностайно стати до відповідальної співпраці, об'єднати всі творчі сили... цілого народу» [25, с. 1]. Також В. Старосольський був одним із авторів опублікованої в газеті «Діло» у листопаді 1938 р. відозви відомих суспільно-політичних і церковних діячів краю, де рішуче засуджувалися репресії щодо українського населення в Польщі [9, с. 3].

Невдовзі В. Старосольський увійшов до управи Українського міжпартійного виборчого комітету, створеного у грудні 1938 р. УСДП, УСРП, ФНЄ та «Дружиною княгині Ольги» для участі у виборах до органів місцевого самоврядування [4, с. 146]. Усі опозиційні партії, зокрема й УСДП, бойкотували

вибори до парламенту, що відбулися в листопаді 1938 р. Вереснева конференція УСДП 1938 р. вимагала «зміни виборчої ординації» в більш демократичному напрямку [12, с. 2]. Блок УНДО-УНО та Волинського українського об'єднання (далі – ВУО) пішли на вибори разом із проурядовим табором, а тому зберегли у парламенті кількісне представництво з 1935 р. УСДП, УСРП, ФНЄ та «Дружина княгині Ольги» взяли участь у виборах до органів місцевого самоврядування. У грудні 1938 р. було створено Український міжпартійний виборчий комітет. Відозву управи комітету до українських виборців підписав В. Старосольський. Та тривалі дискусії передвоєнного періоду (1937–1939 рр.) щодо створення представницького органу українських легальних політичних структур не принесли успіху, оскільки партійні інтереси взяли гору над загальнонаціональними цілями. Вплинуло на крах консолідаційних зусиль також поглиблення кризи національної демократії [30, с. 78]. Очевидно, це не справдило сподівань В. Старосольського, який щиро прагнув консолідації партій національно-державницького спрямування та робив усе можливе для цього [4, с. 146]. Так, за кілька місяців до Другої світової війни (3 травня 1939 р.) він взяв участь у спробі врегулювання українсько-польських відносин в умовах усе зростаючої небезпеки з боку нацистської Німеччини. З українського боку на двосторонній зустрічі були присутні, крім лідера соціал-демократів, відомі громадсько-політичні діячі В. Мудрий, В. Кузьмович, І. Кедрин, О. Луцький, а з польського – діяч консервативного спрямування О. Бохенський, колишній львівський воєвода П. Дунін-Борковський, представники партій, опозиційних урядові. Основним пунктом вимог, на негайній реалізації якого наголошували українці, була територіальна автономія. Однак, 25 травня 1939 р. Ф. Славой-Складковський категорично відмовився надати українцям автономію [28, с. 245]. Більше того, саме у 1939 р. прем'єр-міністр започаткував широкомасштабну програму зміцнення польського елемента в так званій Східній Малопольщі.

Як свідчать документи зібрання «Відозви та звернення комітету колишніх старшин УГА, Центрального студентського комітету у Львові та інших українських суспільно-політичних організацій» у ЦДІАУ у м. Львові, В. Старосольський критич-

но висловлювався у справі здійснення урядової аграрної реформи, проголошеної 28 грудня 1925 р. У відозві УСДП від 1 березня 1939 р. він протестував проти постанови польського уряду від 15 лютого 1939 р. стосовно парцеляційного плану на 1940 р. в обсязі близько 50 тис. гектарів землі у Галичині, Поліському та Волинському воєводствах — найбільших аграрно перенаселених регіонах Другої Речі Посполитої. Зокрема, В. Старосольський вимагав відміни розпоряджень стосовно обмеження продажу землі українському населенню, припинення колонізації, через яку земельна реформа не могла стати засобом оздоровлення аграрних відносин, а тільки погіршувала соціальні та політичні умови співіснування двох народів. Також він закликав польську владу «не спроваджувати кольтоністів з заходу, бо парцельована місцева земля належить тільки місцевому населенню!» [27, спр. 52, арк. 3–4].

В. Старосольський відзначався інтелігентністю, демократизмом поглядів, ставився з повагою до діячів різних ідейних напрямків в українському таборі. Відомий суспільно-політичний діяч, багатолітній член ЦК УНДО Іван Кедрин згадував, що: «на В. Старосольського ніхто не дивився як на якусь партійну людину, тільки як на інтелектуала, на людину великого формату». За словами І. Кедрина, В. Старосольський «приятелював із Дмитром Левицьким, також за фахом адвокатом, який... був націонал-демократом, головою УНДО, ... часто бував у гостинному домі панства Левицьких...» [10, с. 391].

Як адвокат (член «Союзу українських адвокатів» і «Головної адвокатської палати у Варшаві») В. Старосольський неодноразово виступав захисником на судових процесах УВО-ОУН, хоча партія, членом якої він був, відстоювала соціалістичну політику та критично ставилася до інтегрального українського націоналізму. Все це дає змогу говорити, що в особі В. Старосольського поєднувалися риси політика загальнонаціонального масштабу. Він виступав за консолідаційні процеси в українському національно-державницькому таборі в боротьбі проти польського окупаційного режиму. Впродовж кінця 1920–1930-х рр. він узяв участь у трьох спробах об'єднання національно-державницьких сил у несприятливих для українського руху внутрішньо- і зовнішньополітичних умовах. Особливістю політичної позиції

В. Старосольського у складі УСДП було перебування в ліво-центристському спектрі національно-державницького табору, критичне ставлення до праворадикального крила українського політикуму, представленого УВО (ОУН) та польських урядових кіл, із якими політик вважав за необхідне боротися мирним, парламентським шляхом.

Тим часом розпочиналася Друга світова війна. Гітлерівська Німеччина 1 вересня 1939 р. напала на Польщу, а Червона армія, відповідно до радянсько-німецького пакту, зокрема, Таємного протоколу про розмежування сфер впливу сторін у Східній Європі, який був підписаний у серпні 1939 р., зайняла з 17 вересня західноукраїнські землі. Польська влада розпорядженням президента Речі Посполитої від 1 вересня 1939 р. заборонила діяльність УСДП [27, спр. 55, арк. 14]. У той же час, за свідченням Уляни Старосольської, дочки голови УСДП, провід партії «з участю В. Старосольського вирішив офіційно її розв'язати, щоб радянська влада не мала прав і підстави для карання її членів, які адже на терені Радянського Союзу не вели ніякої діяльності» [21, с. 124]. Однак не знайдено офіційних документів, які підтвердили б дану тезу. Комуністична партія вважала українських соціал-демократів найбільш небезпечними супротивниками, що обстоювали марксистські, ліві ідеї, але діяли в національно-державницькому таборі.

Прихід радянської влади у Західну Україну у вересні 1939 р. кардинально змінив життя сім'ї Старосольських, яка стала, як і мільйони інших невинних людей, жертвою партійно-тоталітарної системи. В. Старосольський не емігрував, хоча, безперечно, знав про сталінські репресії в радянській Україні. Він обґрунтовував це рішення у консультаціях із митрополитом А. Шептицьким з позиції, що «не можна всім покидати наших земель, а зокрема Львова напризволяще большевикам. Провідні прошарки... повинні остатися із своїм народом» [23, с. 122]. Деякий час, із осені 1939 р., В. Старосольський працював на посаді професора Львівського університету, але вже 25 грудня 1939 р., отримавши запрошення на прийом до ректора М. Марченка, був заарештований агентом НКВС. В. Старосольський утримувався у львівській в'язниці на вул. Замарстинівській до 26 лютого 1940 р., звідки був перевезений до внутрішньої тюрми НКВС у Києві, де 25 жовтня того

самого року йому оголосили вирок суду (8 років ув'язнення у Новосибірських таборах). Після присуду В. Старосольського перевели до Лук'янівської в'язниці та 14 січня 1941 р. відправили на заслання до Маріїнська Новосибірської області [21, с. 129–135], де він і помер від голоду та виснаження 25 лютого 1942 р.

Отже, у міжвоєнний період, після повернення з еміграції у 1927 р., як член та один із лідерів (у 1937–1939 рр. – голова) відновленої УСДП В. Старосольський виявив себе активним учасником суспільно-політичного життя в Галичині. Його діяльність об'єктивно виходила за межі вузькопартійних інтересів, мала загальнонаціональний характер, що зокрема, виявилось в активному пошукові шляхів згуртування українських політичних сил, спробах налагодження зв'язків між політиками та радикально налаштованою оунівською молоддю, приєднанні УСДП до міжнародного соціалістичного руху.

У своїй діяльності В. Старосольський нерозривно поєднував ідеї національної державності, соборності та соціальної справедливості. Завдяки діяльності свого лідера УСДП перетворилася в активного суб'єкта політичного життя краю, однак, рівень підтримки партії з боку українського населення значно поступався більше впливовим політичним партіям. Причина цього полягала не лише у вузькості соціальної бази через обмежену кількість національно свідомих промислових робітників-українців, а й у несприятливих суспільно-політичних процесах у кінці 1920-х – упродовж 1930-х рр. Криза парламентсько-демократичної системи в Європі, наростання тоталітаризму та диктатури в різних формах суперечили здійсненню політичного ідеалу В. Старосольського, як і всієї УСДП, – побудови соціалістичної, самостійної та соборної України. Внесок В. Старосольського у діяльність УСДП полягав передусім у творенні ідеології партії та її політичного іміджу, меншою мірою стосувався розбудови організаційної структури та партійних осередків на місцях. В. Старосольський увійшов в історію як активний соціал-демократ і авторитетний політик, вплив якого далеко виходив за межі власної партії. Утвердження радянської влади в Західній Україні унеможливило його, як і багатьох інших відомих політиків, подальшу діяльність, а згодом зумовило фізичне знищення достойника у 1942 р.

1. *V конгрес* [Текст] // Вперед. – 1929. – 20 січ. – С. 1.
2. ДАЛЮ. – Ф. 121. – Оп. 2. – Спр. 190. – 9 арк.
3. *До співпраці!* Українсько-білорусько-литовська конференція в Варшаві [Текст] // Діло. – 1929. – 30 лист. – С. 1.
4. *Жерноклеєв, О.* Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) [Текст] / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 135–150.
5. *Жерноклеєв, О.* Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії [Текст] / Олег Жерноклеєв, Ігор Райківський. – К. : Основні цінності, 2004. – 283 с.
6. *Жерноклеєв, О. С.* Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890–1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. д-ра іст. наук / Олег Станіславович Жерноклеєв. – Чернівці, 2007. – 32 с.
7. *Жерноклеєв О. С.* Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899–1918 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук / Олег Станіславович Жерноклеєв. – Чернівці, 1995. – 22 с.
8. *З партійного руху.* Дрогобич [Текст] // Робітничий голос. – Л., 1938. – Вересень. – С. 3.
9. *Заява* [Текст] // Діло. – 1938. – 20 листоп. – С. 3.
10. *Кедрин, І.* Володимир Старосольський [Текст] / Іван Кедрин // Записки НТШ / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк та ін., 1991. – Т. 210. – С. 389–392.
11. *Консолідація* народоправних сил. Утворення Українського Соціалістичного Бльоку [Текст] // Громадський голос. – 1935. – 19 січ. – С. 2.
12. *Краєва* конференція УСДП [Текст] // Робітничий голос. – 1938. – Жовтень. – С. 2.
13. *Львівська* конференція [Текст] // Вперед. – 1933. – Травень. – С. 2.
14. *Макух, І.* На народній службі: конспект спогадів [Текст] / І. Макух. – Дітройт, 1958. – 628 с.
15. *Огородник, Т.* Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець [Текст] / Тарас Огородник // Укр. періодика: історія і сучасність. – Л., 2000. – С. 485–489.
16. *П. Л.* На маргінесі ухвал закордонної конференції У.С.Д.Р.П. [Текст] / П. Л. // Український прапор. – 1921. – 12 лют. – С. 4–5.
17. *Передконгресові* наради українських партій [Текст] // Громадський голос. – 1935. – 5 січня. – С. 2.
18. *Райківський І. Я.* Українська соціал-демократична партія (1918–1939 рр.) [Текст] : автореф. дис. канд. іст. наук / Ігор Ярославович Райківський. – Л., 1996. – 20 с.
19. *Райківський, І.* Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.) [Текст] / І. Я. Райківський. – Ів.-Франківськ : Прикарпат. ун-т ім. В. Стефаника, 1995. – 66 с.
20. *Солідарний* голос політичних партій про події в краю. Комунікат [Текст] // Діло. – 1930. – 1 жовт. – С. 1.
21. *Старосольська, У.* «Ave Caesar, Morituri Te Salutant» / Уляна Старосольська // Записки НТШ / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк та ін., 1991. – Т. 210. – С. 118–150.
22. *Старосольський, В.* «Шириться дефетизм, дезорієнтація, відворот від

- політики...» [Текст] / В. Старосольський // Діло. – 1937. – 29 лип. – С. 5–6.
23. *Старосольський, Ю.* Шляхами предків [Текст] / Юрій Старосольський // Записки НТШ / [ред. У. Старосольської]. – Нью-Йорк та ін., 1991. – Т. 210. – С. 3–115.
 24. *Український Соціалістичний Бльок* [Текст] // Діло. – 1935. – 25 січ. – С. 2.
 25. *Українці!* [Текст] // Діло. – 1939. – 25 берез. – С. 1.
 26. *ЦДАГО України.* – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470.
 27. *ЦДАУ у м. Львові.* – Ф. 360. – Оп. 1.
 28. *Швагуляк, М.* Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) [Текст] / Михайло Швагуляк // Записки НТШ. – Л., 1994. – Т. 228. – С. 207–248.
 29. *Швагуляк, М.* Нормалізація [Текст] / М. Швагуляк // Довідник з історії України (А–Я) : посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К. : Генеза, 2001. – С. 521–522.
 30. *Швагуляк, М.* Партиїні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблеми політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) [Текст] / Михайло Швагуляк // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
 31. *Mniejszości Narodowe w Polsce. Ukraińcy* [Text] // *Sprawy narodowościowe* / red. St. J. Paprocki. – Warszawa: In-t Badań spraw Narodowościowych, 1929. – № 3–4. – S. 479–486.

Древницький Ю. Р. Володимир Старосольський – соціал-демократичний діяч другої половини 1920-х – 1930-х рр.

Ключові слова: Володимир Старосольський, громадсько-політична діяльність, «нормалізація», з'їзд, Українська соціал-демократична партія.

У статті проаналізовано партійну діяльність Володимира Старосольського – громадсько-політичного діяча, адвоката і науковця – в УСДП під польською владою. У своїй діяльності В. Старосольський нерозривно поєднував ідеї національної державності, соборності та соціальної справедливості. Завдяки діяльності свого лідера УСДП перетворилася в активного суб'єкта політичного життя краю, однак, рівень підтримки партії з боку українського населення значно поступався більш впливовим політичним партіям. Внесок В. Старосольського у діяльність УСДП полягав передусім у творенні ідеології партії та її політичного іміджу, меншою мірою стосувався розбудови організаційної структури, партійних осередків на місцях. В. Старосольський увійшов в історію як активний соціал-демократ та авторитетний політик, вплив якого далеко виходив за межі власної партії.

Drevnitskyi Yu. R. Volodymyr Starosolskyi – social democratic figure the second half of 1920–1930 years.

Key words: Volodymyr Starosolskyi, public and political activity, «normalization», the Congress, Ukrainian Social-Democratic Party.

In the article the party of Volodymyr Starosolskyi activities – social-and-political activist, lawyer and scholar – in USDP under Polish rule. The work of V. Starosolskyi inextricably combined the idea of national independence, of unity and social justice. Through the activities of its leader USDP become an active participant in the political life of the region, however, the level of support the party of the Ukrainian population has yielded more influential political parties. The contribution of V. Starosolskyi in USDP activity consisted primarily in the creation of the ideology of the party and its political image, to a lesser extent, dealt with the development of organizational structure, party branches on the ground. V. Starosolskyi went down in history as an active Democrat and authoritative politician whose influence went far beyond his own party.

Древницький Ю. Р. Владимир Старосольский – социал-демократический деятель второй половины 1920-х - 1930-х гг.

Ключевые слова: Владимир Старосольский, общественно-политическая деятельность, «нормализация», съезд, Украинская социал-демократическая партия.

В статье проанализирована партийная деятельность Владимира Старосольского – общественно-политического деятеля, адвоката и ученого – в УСДП под польской властью. В своей деятельности В. Старосольский неразрывно сочетал идеи национальной государственности, соборности и социальной справедливости. Благодаря деятельности своего лидера УСДП превратилась в активного субъекта политической жизни края, однако, уровень поддержки партии со стороны украинского населения значительно уступал более влиятельным политическим партиям. Вклад В. Старосольского в деятельность УСДП заключался прежде всего в создании идеологии партии и ее политического имиджа, в меньшей степени касался развития организационной структуры, партийных ячеек на местах. В. Старосольский вошел в историю как активный социал-демократ и авторитетный политик, влияние которого далеко выходило за пределы своей партии.

*Віктор Степанович ПРОКОПЧУК,
директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка,
доктор історичних наук, професор
(Кам'янець-Подільський)*

БІБЛІОТЕЧНА І БІБЛІОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ І. І. ОГІЄНКА В УКРАЇНІ ТА ЕМІГРАЦІЇ

Проаналізовано вплив книгознавчих і бібліотекознавчих поглядів професора І. І. Огієнка на діяльність у 1918–1920 рр. бібліотеки державного українського університету в Кам'янці-Подільському та створених ним книгозбірень в еміграції.

Ключові слова: бібліотекознавство, університет, фундаментальна бібліотека, фонд, еміграція.

The article analyses the influence of book-studying, library-studying views of professor I. Ohienko onto the activity of the library of State Ukrainian University in Kamianets-Podilskyi in 1918–1920-s and its book collections, Created in emigration.

Key words: library-studying, university, fundamental library, emigration.

Проанализировано влияние книговедческих и библиотекведческих взглядов профессора И. И. Огиенко на деятельность в 1918–1920 гг. библиотеки государственного украинского университета в Каменце-Подольском и созданных им библиотек в эмиграции.

Ключевые слова: библиотекведение, университет, фундаментальная библиотека, фонд, эмиграция.

Книгознавчі та бібліотекознавчі ідеї професора І. І. Огієнка (митрополита Іларіона) у контексті його життя та наукової діяльності знайшли відображення у працях В. П. Ляхоцького, М. С. Тимошика, О. М. Завальнюка, Т. І. Ківшар, Є. І. Сохацької та деяких інших дослідників [1–4; 7–10; 13; 17–21].

Мета цієї статті – проаналізувати, як бібліотекознавчі погляди І. І. Огієнка втілювалися ним самим у практику бі-

бліотечного будівництва спершу в Україні, а згодом — в еміграції.

Найповніше як бібліотекознавець Іван Огієнко зреалізувався в очолюваному ним Кам'янець-Подільському державному українському університеті, заснованому 1 липня 1918 р. Та ще до приїзду туди вчений мав значний досвід бібліотечної справи. Як почесний куратор вищого початкового училища у Брусиліві у грудні 1915 р. комплектом книг заклав у ньому бібліотеку, яку згодом поповнював власним коштом. Як член Українського наукового товариства в Києві, брав участь у комплектуванні його книгозбірні, а також міської публічної, університетської та просвітянської бібліотек. У Київському Українському народному університеті входив до бібліотечної комісії, у складі якої набував не лише практичного досвіду, а й теоретичних знань у царині бібліотекознавства. Як викладач і людина інтелектуальної праці формував особисту бібліотеку та постійно поповнював її літературою з питань історії, мовознавства, літературознавства, книгодрукування та культури.

Приступаючи до обов'язків ректора українського університету в Кам'янці-Подільському, І. І. Огієнко цілком усвідомлював, що нове вогнище освіти можливе за умови вирішення щонайменше трьох завдань — забезпечення матеріально-фінансової бази, добору досвідчених кадрів і формування бібліотеки навчальної, методичної та наукової літератури. Софія Русова згадувала, що для нього найважливішими на той час були питання формування професорської колегії та бібліотеки, в основу якої поклав власну книгозбірку [13, с. 337]. Те саме підтвердила також одна із фундаторів університету Олімпіада Пащенко, зазначивши, що бібліотека почалася з привезеної з Києва власної книгозбірки Івана Івановича [8, с. 307].

Розуміючи, що без бібліотеки немає університету, ректор, щонайперше, подбав про її керівника, висунувши на цю посаду свого брусилівського вчителя Івана Григоровича Сливку — людину без спеціальної бібліотечної та, навіть, вищої освіти, зате перевіреного на практиці ентузіаста, творця двох бібліотек у Брусиліві й Тальному на Київщині. «Особова справа молодшого помічника бібліотекаря Сливки Івана Григоровича» (1922 р., 25 арк.), що зберігається в Державному

архіві Хмельницької області, засвідчує, що, як тільки 5 серпня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила законопроект про заснування університету та 6 серпня Міністр народної освіти й мистецтва М. П. Василенко повідомив І. І. Огієнкові про покладання на нього обов'язків ректора, той зніціював написання І. Г. Сливкою 6 серпня заяви про прийняття його «на службу помішником бібліотекаря» Кам'янець-Подільського державного українського університету. А 4 вересня 1918 р., на другий день після прибуття до Кам'янця-Подільського, написав на заяві резолюцію: «Прийняти з 1.09» [5, арк. 2–2 зв.]. Із цього факту й почалася університетська бібліотека, яка – її фонд, персонал, формування нормативних документів, хід справ увесь час була в полі зору ректора. На його заклик – листовний і засобами преси – до навчальних закладів, наукових установ, товариств і громадян «внести свою долю до збудування нового культурного огнища і подарувати в бібліотеку університету книжок, що в їх тепер відчувається особлива потреба і що їх тепер немає змоги придбати навіть за великі гроші», звідусіль почала надходити література. Книги передали Київський університет Св. Володимира та Київська духовна академія, 408 томів – Наукове товариство імені Т. Шевченка у Львові, 6600 книг – Подільський губернський статистичний комітет, 2716 видань – міська чоловіча гімназія, 179 рідкісних книг і стародруків – Подільське церковне історико-археологічне товариство. Також надійшли книги від Подільської духовної семінарії, департаменту середніх і вищих шкіл Міністерства народної освіти й архівної комісії головного управління мистецтв.

За прикладом ректора до комплектування бібліотеки долучилися викладачі та громадяни з різних куточків України. Зокрема, Микола Хитьков подарував 2230 книг, Софія Русова – 642, Петро Бучинський – 273, Василь Біднов – 43 [17, с. 15–18]. А батько Олімпіади Пащенко Михайло Федорович, завідувач Великокарабчійвської початкової школи, передавши університетові книжкову збірку, яку громадив упродовж 40 років, зголосився надати також допомогу в упорядкуванні фонду бібліотеки [13, с. 346].

Великого значення надавав І. І. Огієнко доборові керівника бібліотеки. Вважаючи, що університетську книгозбірню має очоловати фахівець із вищою освітою, він 1 січня 1919 р.

призначив на посаду бібліотекаря знавця української мови та літератури М. А. Плевако, який очолював книгозбірню до 1 травня 1919 р., коли перейшов на викладацьку роботу. Згодом Микола Антонович створив студентський бібліографічний гурток, у семінарських заняттях якого брали участь також працівники бібліотеки.

Із переїздом до Кам'янця-Подільського Степана Онисимовича Сірополка, теоретика та практика бібліотечної справи, автора посібника для бібліотекарів «Народні бібліотеки: організація та техніка бібліотечного діла», Іван Огієнко призначив бібліотекарем його, а Левка Устимовича Биковського, працівника Всенародної бібліотеки України, — другим помічником бібліотекаря. Діяльність колективу набула організаційної стрункості та теоретичного обґрунтування.

Ректор усвідомлював необхідність нормативного забезпечення діяльності бібліотеки, вироблення правил, які б регулювали роботу колективу та його взаємодію з читачами. Як засвідчують документи справи «Протокол засідання Бібліотечної комісії, Правила, листування з ректором і викладачами з питань організації роботи бібліотеки та ін.» (1919–1920 рр., 16 арк., Держархів Хмельницької області), «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету», власне, її статут, після розгляду 5 січня 1920 р. Бібліотечною комісією та після врахування пропозицій її членів Іван Огієнко затвердив особисто [6, арк. 6–7]. Ці правила увібрали і юридично оформили бібліотекознавчі ідеї ректора, напрацьовані та перевірені попередньою практикою.

На переконання Івана Огієнка, діяльність бібліотеки мала будуватися на принципах колегіальності та, водночас, — персональної відповідальності кожного за визначену ділянку роботи, на засадах демократизму взаємовідносин із читачами, врахування їх потреб і пропозицій, залучення читацького активу до бібліотечних справ, доступності та постійного оновлення фонду, розкриття його шляхом формування алфавітного та системного каталогів, науково-теоретичного обґрунтування практичної діяльності.

Ці принципи знайшли не лише юридичне оформлення в низці нормативних актів (статутах Бібліотечної ради, Бібліотечного товариства, Правилах бібліотеки, Правилах читальні), а й були трансформовані в діяльність книгозбірні та

практику управління бібліотечними процесами. Ректор долучився до формування допоміжних бібліотечних структур, насамперед, – Бібліотечної комісії, покликаної сприяти бібліотеці в комплектуванні й упорядкуванні фонду. Її діяльність постійно була в полі зору професорської ради, яка 27 серпня 1919 р. висунула головою комісії Ю. Й. Сіцінського, творця Єпархіального бібліотеки та бібліотеки Давньосховища. І. І. Огієнко підтримав ідею створення Бібліотечної ради в складі бібліотекаря, його помічників, секретаря та представника від молодших бібліотечних службовців для колегіального управління бібліотечними справами. Рада підлягала ректорові, якого бібліотекар, відповідно до статуту про раду, постійно інформував про стан і проблеми діяльності книгозбірні.

Великого значення надавав І. І. Огієнко розкриттю фондів – формуванню каталогів, залучав до цієї справи навіть викладацький актив. Для зв'язку з читачами та вивчення їхніх запитів порекомендував завести «Книгу відгуків і побажань відвідувачів читальні», вживав заходів до втілення пропозицій у життя.

У ці роки професор І. І. Огієнко звернувся до книгознавчих досліджень. У праці «Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу» [16] торкнувся витоків українського книгодрукування, оздоблення книги, охарактеризував давні пам'ятки української літератури, зокрема – «Остромирове євангеліє», та, засновуючись на концепції самотності української культури, доводив, що українське книгодрукування справляло вплив на друкарську справу в Росії. Московські друкарні запозичили кращий київський друкарський шрифт, нумерацію сторінок замість нумерації листів, почали розділяти суцільний текст, застосовувати дефіс при переносі, заголовки із кінця тексту перенесли на початок. 1701 р. Петро I відправив із Приказу книгодрукарської справи Михайла Дмитрієва «для научення книжному печатному делу, составляют чернила и всякому книжному урядству» до Києва та Чернігова [16, с. 80].

Низку заходів здійснив Іван Огієнко з метою організації бібліотекознавчих досліджень і посилення теоретичного та професійного рівня бібліотечних працівників (у бібліотеці працювало чимало студентів, поєднуючи навчання з пра-

цею), їхнього добровільного активу. Зокрема він підтримав створення Бібліотечного товариства, ввійшов до нього сам і затвердив статут, який визначав провідною метою діяльності Товариства вивчення проблем українського та зарубіжного бібліотекознавства [9, с. 103]. Також ректор затвердив статут і направляв діяльність Бібліографічного гуртка М. А. Плевако, де студенти не лише опановували теорію бібліографування, а й готували бібліографічну продукцію (як-от, бібліографічні списки та бібліографічний покажчик творів Б. Грінченка [3]).

Приклад І. І. Огієнка знайшов підтримку, а ідеї – розвиток у працях С. О. Сірополка, М. І. Ясинського, Л. У. Биковського та інших працівників університетської фундаментальної бібліотеки, які вели дослідження, узагальнювали практичний досвід і протягом 1919–1920 рр. опублікували близько 30 книг, статей, наукових розвідок, бібліографічних списків, оглядів і рецензій [18].

Ректорська праця професора І. І. Огієнка неодноразово ускладнювалася державними обов'язками, які накладав на нього уряд УНР. У січні – квітні 1919 р. він очолював Міністерство народної освіти, 15 вересня 1919 р. був призначений Міністром ісповідань УНР, 15 листопада 1919-го – обійняв посаду Головноуповноваженого уряду УНР для зносин із неукраїнською владою, захисту «інтересів громади перед тою неукраїнською владою, яка займе м. Кам'янець». Складні обов'язки Головноуповноваженого Іван Огієнко поєднував із управлінням університетом і використовував для поліпшення стану справ у виші, зокрема підвищив платню не лише професорському складові, а й службовцям університетської бібліотеки, добився виділення коштів на друк «Записок Кам'янець-Подільського державного українського університету», придбання закордоном обладнання для університетської друкарні [7].

Активну участь ректора в діяльності університетської бібліотеки згодом досить вдало охарактеризував Л. У. Биковський: «Мав нагоду бачити, яка сильна творча особовість ректора проф. д-ра Ів. Огієнка витала, як опікунчий дух, над бібліотекою. Можна сказати, що вона тому й стала головною установою університету. Він дбав не тільки про її поповнення книгами, але й про її належну внутрішню організацію. При всякому своєму обтяженні обов'язками виклада-

ча, ректора-адміністратора, згодом Головноуповноваженого уряду УНР – проф. Ів. Огієнко знаходив час на постійні наради з бібліотекарем Ст. Сірополком в бібліотечних справах. Незалежно від того частенько й сам навідувався до бібліотеки не тільки як професор-читач, але й дорадник у поточних бібліотечних справах. Наслідком того університетська бібліотека відзначалася своїм порядком, організацією та докладністю праці» [1, с. 4–5].

У зв'язку з наступом більшовицьких військ І. І. Огієнко у ніч з 15 на 16 листопада 1920 р. покинув Кам'янець-Подільський. Передбачаючи нагальну потребу в книгах для продовження навчання студентів-емігрантів за кордоном, він забрав власну книгозбірку, частину найцінніших книг університетської бібліотеки та книгозбірні Міністерства ісповідань. Через Чемеровці, Сатанів, Волочиськ, Тернопіль і Львів 25 листопада професор дістався Тарнова.

Схоже, вчений скористався своїм становищем члена уряду та домігся, щоб частину бібліотечних книг перевезли за кордон й окремі міністерства виділеними для них транспортними засобами. У 582-му фонді Держархіву Хмельницької області міститься сформована в 1921–1922 рр. справа № 104-а «Положення про бібліотеку» (у Тарнові. – В. П.), «Правила користування книжковим фондом бібліотеки» та реєстр видачі книг, що містить датовані жовтнем 1921 р. листи-звернення ректора до міністрів військових, закордонних справ і фінансів про повернення книг до бібліотеки, вказується, які саме книги слід повернути [6, спр. 104-а, арк. 1–5]. Професор В. П. Ляхоцький також вважає, що на правах ректора, 12 травня 1920 р. затвердженого наказом Голови Директорії Симона Петлюри на чотирьохрічний термін, Іван Огієнко вивіз за кордон штампи, печатки, окремі документи та «найціннішу українознавчу частину зібрання Кам'янець-Подільського університету», до якої, ймовірно, приєднав книги, раніше закуплені за кордоном [13, с. 362, 368–369].

Оселившись у Тарнові (жив там із листопада 1920 по вересень 1922 р.), І. І. Огієнко своїм наказом відновив діяльність книгозбірні в статусі бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету для обслуговування викладачів і студентів, працівників цивільних і військових установ. Завідування нею поклав на Дмитра Олексюка, про

що повідомив його письмово. «На підставі даної мені Вами згоди, — писав ректор, — доручається Вам упорядкування в мірі можливості й керування бібліотекою Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції у всьому згідно із затвердженим мною Положенням про бібліотеку й Правилами користування бібліотекою» [6, спр. 104-а, арк. 15]. Допомагав керівникові книгозбірні ще один співробітник бібліотеки — Б. Іваницький [13, с. 363].

30 березня 1922 р. ректор І. І. Огієнко затвердив «Положення про бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції» та «Правила користування бібліотекою». Зважаючи на те, що ці документи нами вперше вводяться до наукового обігу, подаємо їх повністю зі збереженням тогочасної орфографії.

Положення передбачало:

«1. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції складається з книжок, належних зазначеному Університету.

2. Бібліотека поповнюється книжками або шляхом купівлі їх на кошти Університету чи самої бібліотеки, або через пожертви книжок до бібліотеки установами чи окремими особами.

3. Метою бібліотеки є задоволення потреб в книжках перебуваючих на еміграції професури Кам'янець-Подільського державного українського університету та українського студентства.

В мірі можливостей з окремого дозволу Ректора Університету книги з бібліотеки на певних умовах можуть видаватись іншим українським емігрантам.

4. Бібліотека має свій штамп та свою нумерацію на кожній книжці. Під цією нумерацією кожна книжка заноситься до каталогу.

5. Правила користування Бібліотекою встановлюються Ректором Університету.

6. Тимчасово бібліотека міститься на терені Польщі у м. Тарнові» [6, спр. 104-а, арк. 6].

Положення деталізували та поглиблювали «Правила користування бібліотекою»:

«1. Бібліотека в м. Тарнові на терені Польщі носить назву: «Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету».

2. Бібліотека має своєю метою задовольнити велику потребу в книжках, яка особливо відчувається при умовах еміграційних.

3. Бібліотека має свій штамп та свою нумерацію на кожній книжці. Під цією нумерацією кожна книжка заноситься до каталогу.

4. Користування книжками в зазначеній бібліотеці мають право всі постійно перебуваючі в м. Тарнові.

5. Книжки з бібліотеки видаються по пред'явленню документів.

6. В разі черги на яку – небудь книжку, студенти одержують її без черги. При чім першенство дається студентам Кам'янець-Подільського державного українського університету.

7. Кожний читач має право держати книжку не більше 7 днів.

8. За кожний просрочений день нараховується від читача пеня по 3 польських марки.

9. Взяті із бібліотеки книжку читач мусить повернути в тому вигляді, в якому вона була одержана.

10. За втрату книжки або її зужиття читач відповідає по вартості книжки.

11. Зазначена в § 8 і § 10 виплата – по вартості книжки, в разі невиплати їх добровільно, вираховується із утримання читача, повідомивши відповідну канцелярію або установу, де працює читач.

12. Кожний читач мусить дати підписку в тім, що він виконуватиме всі зазначені в цьому пункті і не спричинятиме шкоди для бібліотеки.

13. Бібліотека відкрита щоденно від 12 до 1 ½ дня крім неділь та свят.

Зазначені в цьому пункті зобов'язуюся виконувати, а також відповідати за ушкодження» [6, спр. 104-а, арк. 14].

Положення про бібліотеку Кам'янець-Подільського державного українського університету в Тарнові містить свідчення, що вона складалася з «книжок, належних зазначеному університету». Цим, на нашу думку, зафіксовано той факт, що основу фонду відродженої бібліотеки складала книги самого університету, у певній кількості вивезені з Кам'янця-Подільського до Польщі.

Положення передбачало чіткий облік надходжень, штемпелювання та нумерацію книг, їхню каталогізацію з метою розкриття фонду, бібліографічного інформування читачів про його склад.

У вказаних документах знайшли розвиток погляди І. І. Огієнка на функціональне призначення бібліотеки. І

хоча в структурі університету вона мала виконувати насамперед науково-пізнавальну функцію, інформаційно забезпечуючи навчальний процес і наукову діяльність викладачів, усе ж «в мірі можливостей з окремого дозволу ректора» було передбачене надання доступу до книгозбірні ширшому колу читачів із числа українських емігрантів. Тобто, бібліотека як культурно-просвітницький заклад, мала засобами інформації — книги та періодика — впливати на світогляд і громадянську позицію читачів. Це підтвердили також «Правила користування бібліотекою», де в пункті 4-ому зазначено, що користуватися книжками мають право всі «постійно перебуваючі у м. Тарнові».

Водночас, «Правила» відображають особливе для того часу ставлення до книги як основного джерела інформації, насамперед ректора, якому доводилося і там, на чужині, з великими труднощами формувати фонд, вишукувати видання, конче необхідні для наукових занять. Тому майже половина пунктів «Правил» стосується саме збереження та раціонального використання книги. Зокрема п. 9 вимагав від читача повернути книгу «в тому вигляді, в якому вона була одержана», а п. 10 — фіксував відповідальність за втрачену книгу.

Книга повинна працювати, відтак, бібліотекар мав забезпечувати її обертаність. Пунктами 7 і 8 передбачався тижневий термін на роботу з книгою та фінансова відповідальність — 3 польських марки — за кожний прострочений день.

Згодом сім'я І. І. Огієнків поселилась у Винниках, а в 1924–1926 рр. жила у Львові. Можливість переселитися з «вогкої хати» у Винниках до «сухого і світлого помешкання у Львові» [13, с. 251–252] з'явилася в родини завдяки підтримці митрополита УГКЦ Андрія Шептицького.

У 1926 р., із відкриттям богословського факультету у Варшавському університеті, І. І. Огієнко очолив там кафедру старослов'янської мови та став заступником декана. 1930 р. був обраний членом Собору Православної Церкви. Всіляко підтримував українців, які після Ризького миру 1921 р. опинилися на території Польщі та зазнавали утисків, протистояв полонізації. Тому на клопотання ректора університету Яна Лукасевича про чергове продовження контракту з І. І. Огієнком ще на рік директор відповідного департаменту освітнього міністерства Польщі відповів: «Умови з магістром

Огієнком на 1932/33 рік не відновлювати». 1932 р. І. І. Огієнко був звільнений з університету [21, с. 81]. І цього разу, дізнавшись про проблеми професора І. І. Огієнка, митрополит А. Шептицький запропонував Іванові Івановичу зайнятися в Головному архіві у Варшаві пошуком документів, «що безпосередньо відносяться до нашого історичного минулого», та встановив платню — щомісячних 500 злотих. Пропозиція була прийнята [13, с. 253–254].

В еміграційний період життя Іван Іванович знову звернувся до книгознавчих і бібліотекознавчих проблем. 1925 р. під грифом Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові побачила світ його «Історія українського книгодрукарства» [14], в якій відображено процес становлення та розвитку книгодрукування в Україні, включаючи Галичину, Волинь і Східну Україну. У книзі знайшла глибше обґрунтування раніше висунута ідея самобутності української культури, позитивного впливу українського друкарства на стан книгодрукування в Росії. Ґрунтовна праця, високо оцінена дослідниками української культури, викликала водночас гостру критику. Зокрема, Е. Казинець звинуватив автора в тенденційності, націоналістичній позиції щодо потрактування ролі та місця української книгодрукарської справи в Російській імперії XVIII ст. А сучасна російська дослідниця Н. К. Лелікова вважає, що «тенденційність у потрактуванні подій слов'янського книгодрукування проявляється і в працях тих сучасних дослідників, які опираються на книгу Огієнка», та зазначає, «що ідеї Огієнка знаходились у руслі загальних настроїв українських книгознавців 1920-х рр., які прагнули звільнитися з-під російського впливу» [11, с. 264].

Питання розвитку українського бібліографічного репертуару знайшли яскраве відображення в статті І. І. Огієнка «Організаційні та теоретичні передумови українознавчого бібліографічного репертуару», опублікованій у 3-му числі журналу «Книголюб» за 1927 р. (видавався у Празі Українським товариством прихильників книги на чолі з С. О. Сірополком) [15].

30 вересня 1940 р. І. І. Огієнко був висвячений в єпископи й очолив Холмсько-Підляську єпархію УАПЦ. 1941 р. отримав чин митрополита. І там, у Холмі, створив потужну єпархіальну бібліотеку з наукових і богословських книг, заснував

видавництво — філію краківського «Українського видавництва, друкарню і книгарню» [19, с. 50]. Вимушений покинути Холм у зв'язку з наближенням радянських військ, Іван Огієнко передав близько 12 тис. книг через Л. У. Биковського до Варшавської публічної бібліотеки, яку той очолював [13, с. 373–375].

Дорога через Польщу пролягла до Словаччини, звідти — до Австрії та Швейцарії. 1947 р. на запрошення громади церкви Св. Покрови І. І. Огієнко перебрався до Вінніпега, а 1951 р. був обраний главою УГКЦ у Канаді. Працював, не покладаючи рук, як на ниві духовній, так і науковій. У редактованому ним журналі «Слово істини» щонайперше звернувся «До книголюбів» із проханням поділитися тимчасово або передати до бібліотеки Колегії Св. Андрія «...книжки з мовознавства, літератури, історії мистецтва, історії церкви, богослов'я, історії культури». Ці книги через втрату в часи міграційних митарств особистої книжкової колекції давали йому можливість продовжити наукові дослідження. Поступово у Вінніпезі сформував бібліотеку, що налічувала, за твердженням професора М. С. Тимошика, більше 20 тис. документів [20, с. 434]. Професор В. П. Ляхоцький, спираючись на працю Федора Онуфрійчука з Вінніпега «Книгозбірня митрополита Іларіона» (Вінніпег, 1963), здійснив власний аналіз і назвав цифру — 15 тис. документів [13, с. 385–386, 395].

У журналах «Слово істини» (1947–1951 рр.), «Наша культура» (1951–1953), з листопада 1953 р. — «Віра й культура», які видавав І. І. Огієнко, постійно друкувалися бібліографічні матеріали. У рубриках «Нові книжки», «Серед книжок», «Рецензії», «Праці митрополита Іларіона», «Хроніка» та інших вміщувались огляди новонадходжень українською, російською й англійською мовами, інформація про праці І. І. Огієнка, видані в той час, анотації та рецензії. Зокрема, у третьому числі «Віри й культури» за 1954 р. поміщена рецензія на книги І. Нагаєвського «Католицька церква в минулому і сучасному Україні» та К. Петрус «Узники комунізму» тощо. Окремі бібліографічні огляди готував сам редактор І. І. Огієнко, підписуючись криптонімом «І. О.» [4, с. 179–180].

Активно співпрацював Іван Іванович із волинськими земляками, які 1950 р. у Вінніпезі зразково самоорганізувалися — створили товариство «Волинь», а 1951 р. — Інститут дослідів

Волині. Інститут видав 20 чисел наукового збірника «Літопис Волині», 70 окремих книг, зокрема — 17 книг митрополита Іларіона. Товариству «Волинь» передав митрополит Іларіон (Іван Огієнко) виключне право видавати та перевидавати його праці, а отриманий прибуток тратити на друк наступних його книг [12, с. 194–195].

Аналіз фактів дає підстави стверджувати, що все життя І. І. Огієнка було тісно пов'язане з книгою, яку він розглядав як джерело знань і спосіб передачі суспільного досвіду, був не тільки її поціновувачем, а й творцем, відводив книзі велику роль у перетворенні світу та виразив своє розуміння формулою: «Тільки книжка принесе волю українському народові». Він глибоко вивчав історію, теорію та методикку творення книги, досягнення бібліотекознавства, у низці праць і нормативних документів розвинув і поглибив книгознавчі та бібліотекознавчі погляди сучасників, принципи організації бібліотек, їх функції.

Свої бібліотекознавчі ідеї та погляди професор І. І. Огієнко апробовував у процесі творення як особистих книгозбірок, так і бібліотек закладів та установ, у яких працював. Таким експериментальним майданчиком стала фундаментальна бібліотека заснованого 1918 р. Кам'янець-Подільського державного українського університету, де функціонували за його ініціативи та підтримки такі структури, як Бібліотечна комісія, Бібліотечна рада, Бібліотечне товариство, велася навчальна та науково-дослідницька робота з участю таких видатних бібліотекознавців і бібліографів як С. О. Сірополко, Л. У. Биковський, М. І. Ясинський, були розроблені Статути, Положення, Правила й інші нормативні акти, які зафіксували бібліотекознавчі погляди І. І. Огієнка та регулювали діяльність університетської бібліотеки.

Накопичений у Кам'янці-Подільському досвід знайшов теоретичне обґрунтування в низці наукових праць і практичне втілення в процесі створення й організації діяльності «Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції» (Тарнів, Польща), спархіяльних книгозбірень у Холмі та Вінніпезі, а розуміння Іваном Огієнком ролі бібліографії — на сторінках журналів «Рідна мова», «Слово істини», «Наша культура», «Віра і культура», які він редагував і видавав.

1. Биковський, Л. У. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (спомини) [Текст] / Л. У. Биковський. – Нью-Йорк ; Вінніпег, 1949. – 8 с.
2. Його ж. Книгарні-бібліотеки — академія: спомини (1918–1922) [Текст] / Л. У. Биковський. – Мюнхен ; Денвер : Дніпрова хвиля, 1971. – 153 с.
3. Його ж. Нова українська бібліографічна організація [Текст] / Л. У. Биковський // Наш шлях. – 1920. – 20 трав. (ч. 98). – С. 4.
4. Воротняк, Т. І. Бібліографічні студії на шпальтах канадського українсько-мовного часопису «Віра й культура» [Текст] / Т. І. Воротняк // Наук. праці Кам'янець-Подільського націонал. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2008. – Вип. 1. – С. 175–181.
5. Державний архів Хмельницької області, ф.р. 302, оп. 3, спр. 39. – 25 арк.
6. Там само, ф.р. 582, оп. 1, спр. 91. – 16 арк.
7. Завальнюк, О. М. Іван Огієнко — творець національної освіти в Україні, фундатор і ректор Кам'янець-Подільського державного українського університету [Текст] / О. М. Завальнюк // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. – Кам'янець-Подільський: К-ПНУ, 2008. – С. 311–320.
8. Його ж. Українська еліта і творення університетської освіти: фундатори і будівничі (1917–1920 рр.) [Текст] / О. М. Завальнюк. – Кам'янець-Подільський : Абетка Нова, 2005. – 496 с.
9. Ківшар, Т. І. Вплив І. Огієнка на розвиток бібліотечної справи в добу Директорії УНР (листопад 1918 – листопад 1920) [Текст] / Таїсія Ківшар // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф., 7–8 червня 2007 р., м. Київ. – К., 2007. – С. 101–103.
10. Її ж. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923) [Текст] / Таїсія Ківшар. – К. : Логос, 1996. – 344 с.
11. Леликова, Н. К. Становление и развитие книговедческой и библиографической наук в России в XIX – первой трети XX века [Текст] / Н. К. Леликова. – СПб. : РНБ, 2004. – 416 с.
12. Літопис Волині. – Вінніпег, 1978. – Ч. 12. – 234 с.
13. Ляхоцький, В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові... Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона) [Текст] / А. П. Ляхоцький. – К. : Вид-во Олени Теліги, 2000. – 663 с.
14. Огієнко, І. І. Історія українського друкарства. Т. 1. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв. [Текст] / І. І. Огієнко. – Л. : Накладом НТШ, 1925. – 418 с. – (Зб. філол. секції НТШ ; т. 19/21).
15. Його ж. Організаційні та теоретичні передумови українознавчого бібліографічного репертуару [Текст] / І. І. Огієнко // Книголюб. – 1927. – Кн. 3. – С. 1–10.
16. Його ж. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу [Текст] / Іван Огієнко. – К. : Довіра, 1992. – 141 с. : іл.
17. Прокопчук, В. С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розвитку [Текст] / В. С. Про-

- копчук, Л. Ф. Філінюк. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 284 с. : іл.
18. *Його ж.* Кам'янець-Подільський період в житті й діяльності українських бібліотекознавців і бібліографів С. О. Сірополка, Л. У. Биковського, М. І. Ясинського [Текст] / В. С. Прокопчук // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матер. наук.- практ. конф. (12 листоп. 2009 р., Львів). – Л. : Вид-во Нац. ун-ту «Львів. політехніка», 2009. – С. 214–224.
 19. *Сохацька, Є. І.* Штрихи до портрета Івана Огієнка – книголюба (за матеріалами його перших канадських журналів «Слово істини», «Наша культура») [Текст] / Є. І. Сохацька // Наук. праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту. Серія : Бібліотекознавство. Книгознавство. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ, 2008. – Вип. 1. – С. 48–54.
 20. *Тимошик, М. С.* «Лишусь навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон [Іван Огієнко] і українське відродження [Текст] / М. С. Тимошик. – Вінніпег : Укр. правосл. Собор Св. Покрови ; К. : Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 2000. – 545 с.
 21. *Юрченко, О.* Варшавський період життєдіяльності Івана Огієнка [Текст] / Ольга Юрченко // Творча спадщина Івана Огієнка в контексті сучасного розвитку гуманітарних наук : зб. доп. міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 червня 2007 р., Київ). – К., 2007. – С. 79–82.

Прокопчук В. С. Бібліотечна і бібліографічна діяльність І. І. Огієнка в Україні та еміграції.

Ключові слова: бібліотекознавство, університет, фундаментальна бібліотека, фонд, еміграція.

Проаналізований вплив книгознавчих і бібліотекознавчих поглядів професора І. І. Огієнка на діяльність у 1918–1920 рр. фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету та створених ним книгозбірень в еміграції. Висвітлено основні етапи його діяльності в царині бібліотечного будівництва – кам'янецький, тарнівський, холмський і вінніпезький. Доведено, що бібліотекознавчі ідеї І. І. Огієнка зазнали дальшого розвитку та перевірки у процесі створення університетської бібліотеки в Кам'янці-Подільському і цей досвід благотворно відобразився на формуванні українських бібліотек у Тарнові, єпархіальних книгозбірень у Холмі (Польща) та Вінніпезі (Канада). Залучення нових архівних документів дало змогу авторові ввести до наукового обігу відомості про створення в Тарнові «Бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету на еміграції», вперше опублікувати Положення про бібліотеку та Правила користування нею. Зафіксовані у низці наукових праць, нормативних актів (Положеннях, Статутах, Правилах) бібліотекознавчі ідеї професора Івана Огієнка (митрополита Іларіона) засвідчують, що він завжди вважав бібліотеку важливим науково-пізнавальним, культурно-освітнім закладом і ставив книгу на службу рідній Україні.

Prokopchuk V. S. Library and bibliographical activity of I. I. Ohienko in Ukraine and emigration.

Keywords: library studying, university, fundamental Library, fund, emigration.

The article analyzes the impact of book studying, library studying views of Professor I. I. Ohienko on the activities in 1918–1920 of Fundamental Library of Kamianets-Podilskyi State Ukrainian University and book collections established by him in exile. It shows the main stages of its activities in the field of library construction in Kamianets, Tarnów, Chelm and Winnipeg. It proved that library studying ideas of I. I. Ohienko underwent further development and testing process in a university library in Kamianets-Podilskyi and this experience reflected beneficially in the formation of Ukrainian libraries in Tarnów, diocesan libraries in Chelm (Poland) and Winnipeg (Canada). Attraction of new archival documents let the author introduce into scientific use the information about the creation in Tarnów «The Library of Kamianets Podilskyi State Ukrainian university in exile», first publish Regulations of the library and Rules of the library use. Observed in a number of scientific publications, regulations (Regulations, Statutes, Rules) library studying ideas of Professor I. I. Ohienko (Metropolitan Illarion) show that he always considered the library to be an important scientific, cultural and educational institution and put a book at the service of his native Ukraine.

Прокопчук В. С. Библиотечная и библиотековедческая деятельность И. И. Огиенко в Украине и эмиграции.

Ключевые слова: библиотековедение, университет, фундаментальная библиотека, фонд, эмиграция.

В статье проанализированы библиотековедческие взгляды профессора И. И. Огиенко на деятельность в 1918–1920 гг. фундаментальной библиотеки Каменец-Подольского государственного украинского университета и созданных им библиотек в эмиграции. Освещены основные этапы его деятельности в деле библиотечного строительства — каменецкий, тарновский, холмский и виннипегский. Доказано, что библиотековедческие идеи И. И. Огиенко испытали дальнейшее развитие и проверку в процессе создания университетской библиотеки в Каменце-Подольском, что тот опыт благотворно отобразился на формировании им украинских библиотек в Тарнове, епархиальных в Холме (Польша) и Виннипеге (Канада). Использование новых архивных документов позволило автору ввести в научный оборот сведения о создании в Тарново «Библиотеки Каменец-Подольского государственного украинского университета в эмиграции», впервые опубликовать Положение о библиотеке и Правила пользования ею. Зафиксированные в ряде научных трудов, нормативных актов (Положениях, Уставах, Правилах) библиотековедческие идеи профессора Ивана Огиенко (митрополита Иллариона) свидетельствуют, что он всегда считал библиотеку важнейшим научно-познавательным, культурно-просветительным учреждением, всегда ставил книгу на службу родной Украине.

Тетяна Іванівна ГУМЕНЮК
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
(Івано-Франківськ)

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ДОКТОРА ІСТОРИЧНИХ НАУК ЯРОСЛАВА РОМАНОВИЧА ДАШКЕВИЧА У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ВЧЕНИХ

Проаналізовано стан вивченості сучасними вітчизняними дослідниками наукової спадщини, зокрема історичних досліджень видатного українського історика, професора Я. І. Дашкевича.

Ключові слова: наукова діяльність Я. І. Дашкевича, історіографічний доробок вченого, творча спадщина, українська історіографія.

The given problem research, the analysis of scientific works by modern researchers, historical investigations of prominent Ukrainian historian, professor Y. Dashkevych are focused on in the article.

Key words: scientific activity Y. Dashkevycha, historiography work of scientist, creative inheritance, Ukrainian historiography.

Проанализировано состояние изученности современными отечественными исследователями научного наследия, исторических исследований выдающегося украинского историка, профессора Я. И. Дашкевича.

Ключевые слова: научная деятельность Я. И. Дашкевича, историографическое наследие ученого, творческое наследие, украинская историография.

Для кращого осмислення історичних процесів як таких на вивчення заслуговують персоналії, які зробили важливий внесок у розвиток історичної науки. Дослідження наукової спадщини Я. Дашкевича (1926–2010) сприяє актуалізації в українській історіографії творчості талановитого її представника, котрий в історичній галузі спеціалізувався у вірменістиці та історико-філологічних дослідженнях інших кочових

народів, бібліографознавстві, спеціальних історичних дисциплінах. Також на початку 1990-х рр. Я. Дашкевич підготував низку передмов, у яких уперше у пострадянській Україні проаналізовано творчість провідних вчених-гуманітаріїв першої половини минулого століття. Ярослав Дашкевич є загальноновизнаним науковим авторитетом як в Україні, так і поза її межами.

Метою статті є аналіз наукових досліджень історичної спадщини відомого українського історика Я. Дашкевича.

Нашої уваги заслуговують насамперед наукові розвідки київського археографа І. Гирича, присвячені аналізу історіографічної спадщини професора Я. Дашкевича [4–7]. У ділянці історіографії дослідник умовно поділяє творчу спадщину видатного вченого за жанровою тематикою на біографічні студії та проблемно-тематичні дослідження та наголошує, що Ярослав Дашкевич був у перших рядах тієї нечисленної когорти людей кінця 80-х – початку 90-х рр., хто у вирішальний спосіб вплинув на зміну світоглядних орієнтирів українських інтелектуалів-гуманітаріїв у бік повернення на шлях національного сприйняття свого минулого в ділянці історії, літературознавства, культури, філософії, мистецтва [6, с. 281].

Ще у 1960-ті рр. талант Я. Дашкевича як історика-концептуаліста, систематизатора й аналітика був оцінений визначним архівістом, редактором низки фахових археологічних видань І. Бутичем, який у кожне число «Архівів України» та збірника «Історичні джерела та їх використання» вміщував статті, публікації джерел і рецензії, що вийшли з-під пера Я. Дашкевича. За радянськими канонами більше двох разів на рік одного автора не можна було друкувати. Відтак, матеріали вченого виходили під десятком придбаних псевдонімів [6, с. 283]. Та, як справедливо відзначив І. Гирич, історіографічний доробок видатного історика й досі залишається поза увагою науковців [4, с. 12; 6, с. 284]. Натомість, його біоісторіографічні нариси засвідчують, що на порозі 1990-х рр. Я. Дашкевич був найпалкішим пропагандистом повернення до джерел національної історіографії [6, с. 285]. На основі аналізу історіографічного доробку вченого І. Гирич спробував окреслити погляди Ярослава Івановича на провідні питання національної історіографії [4].

У покажчику праць Я. Дашкевича нараховується понад півтори тисячі позицій, але за життя історик видрукував лише два збірника своїх творів, та й ті лише частково стосуються українознавчої тематики. Зате, як справедливо наголошує І. Гирич, у нарисах про діячів історії, політики, культури вчений зупинявся на тих контрверсійних думках, що їх спотворено висвітлювала радянська або й діаспорна історіографія, формуючи традицію стереотипного, викривленого, сфальшованого сприйняття минулого [4, с. 12]. Цікавими для сучасних істориків залишаються, зокрема інтерпретації Я. Дашкевичем поглядів М. Грушевського, В. Липинського, Д. Донцова. Та, оскільки ці статті писалися у різний час, на думку І. Гирича, всі оцінки історика варто розглядати в контексті тієї конкретно-суспільної ситуації, що складалася в Україні на момент появи збірника «Постаті». Слід погодитися з дослідником і щодо того, що Україна 60–80-х рр. минулого століття мала низку фахових і компетентних істориків, проте неофіційним лідером, символом незламності, був саме Я. Дашкевич [4, с. 11].

Пізнавальною також є написана І. Гиричем у співавторстві із М. Дядюк наукова розвідка «Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрета історика» (К., 2010) [8]. У ході аналізу життєпису вченого-історика, дослідники констатували, що перебуваючи під пильним контролем каральних органів, Я. Дашкевич активно вивчав архівні джерела та створив низку наукових праць у ділянках архівознавства, проблем використання історичних джерел, стану та методики дослідження адміністративних, судових і фінансових книг в Україні в XIII–XVIII ст., а також досліджень, присвячених українській культурі часів Київської Русі та Гетьманщини. Його статті 1960–1970-х рр. були присвячені питанням української історіографії та спеціальних історичних дисциплін, зокрема: філігранології, дипломатики, проблемам досліджень із картографії України XIV–XVI ст. та історії преси і видавничої діяльності [8, с. 172]. Автори приділили увагу висвітленню наукової проблематики Я. Дашкевича, зокрема проблемам вивчення та публікації східних джерел із історії України, культури, національного життя, громадянського суспільства, вірменознавчих досліджень.

Проаналізували історики також внесок Я. Дашкевича у розвиток історичного краєзнавства в контексті національного та культурного відродження України.

Для дослідження наукової діяльності Я. Дашкевича велике значення має 700-сторінковий том українознавчих праць історика «Постагі», де зібрано близько 50 його публікацій 80–90-х рр. ХХ ст. [9].

Молода дослідниця Ю. Лебедева, досліджуючи розвиток і становлення державницького напрямку українознавчих досліджень, відзначила, що Я. Дашкевич акцентував увагу на негативних наслідках боротьби з історичною школою М. Грушевського та його послідовниками, яка супроводжувалася вилученням з історії України української національної та державницької ідеї. Найголовнішим у наукових трактатах ученого, на думку Ю. Лебедевої, є те, що вчений довів причетність М. Грушевського до державницького напрямку в українській історіографії.

Дослідниця наголошує, що завдяки історіографічним дослідженням Я. Дашкевича та інших істориків сформувалося цілісне бачення місця державницького напрямку в українській історіографії [10, с. 153].

Доробок Я. Дашкевича у галузі історико-документознавчих досліджень, картографії проаналізувала В. Бездрабко [2]. Досліджуючи історію становлення та розвитку документознавства як науки в Україні, вона, зокрема відзначила, що до 1990-х рр. дана галузь не потрапляла в поле зору вітчизняних дослідників як предмет спеціального студіювання.

Винятком дослідника називає праці Я. Дашкевича. Постановка вченим питання про документознавство як історичну дисципліну чи «книжне діловодство» виявилася новаторською та започаткувала ставлення до документознавства як спеціальної історичної галузі знань.

Також В. Бездрабко відзначила, що модерна історіографія картографічного документознавства не може обійтися без імен знаних істориків Я. Р. Дашкевича, І. Я. Крип'якевича та М. Г. Вавричина, початки картографічних науково-методичних студіювань яких здебільшого збігаються у часі з активізацією написання історичних атласів СРСР, УРСР, що припадає на кінець 1950-х – 1970-і рр. ХХ ст. [1, с. 405].

Вивченням історії української історіографії другої половини ХХ ст. займається рівненський дослідник В. Яремчук [20; 21]. Аналізуючи суспільно-політичні та професійні орієнтації істориків періоду післясталінського двадцятиріччя, вчений звернув увагу на постійні переслідування, обмеження у науковій діяльності історика. У центрі його наукових зацікавлень у радянський період були проблеми вірменістики, передусім, українсько-вірменські історичні зв'язки. Також Я. Дашкевич був укладачем низки археографічних видань [21, с. 340].

Актуалізацію Я. Дашкевичем у галузі проблем просопографії та його біографічно-історичні дослідження проаналізувала І. Старовойтенко [18], наголосивши, що вчений вважає просопографію вищим ступенем біографістики, оскільки відтворює «живі» образи історії на матеріалах конкретних джерел [18, с. 58]. Дослідниця проаналізувала висновки історика щодо заснування просопографічних студій. Ці питання розглянуті також у статті Н. Лобко [11].

До 80-річного ювілею Я. Дашкевича Львівською національною науковою бібліотекою України ім. В. Стефаника виданий біобібліографічний покажчик ученого, складений науковим співробітником відділу історичних колекцій цієї бібліотеки М. Кривенко [22], що містить інформацію про надзвичайно вагому наукову, редакторську та публіцистичну спадщину вченого за більш ніж 60 років праці (1944– 2006 рр.).

Колектив Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у науковій розвідці до ювілею Я. Дашкевича відзначив, що здійснені вченим історико-біографічні розвідки про видатних українських гетьманів і діячів науки спрямовані на об'єктивне сприйняття людини в історичному процесі та розкривають життя та діяльність плеяди українських достойників із позицій незаангажованого погляду історика, руйнуючи стереотипи радянської історіографії щодо таких неоднозначних особистостей політичної та військової історії України як Богдан Хмельницький, Павло Тетеря, Івана Мазепа та ін. [12, с. 64].

Ярослав Дашкевич значну частину свого наукового життя присвятив бібліографознавству, працюючи бібліотекарем рукописного відділу, згодом – старшим бібліотекарем і бібліо-

графом кабінету Івана Франка, в. о. завідувача бібліографічного відділу Львівської бібліотеки АН УРСР, бібліографом відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР. Аналізуючи напрями роботи відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника впродовж 1940–1962 рр., Н. Рибчинська висвітлила організаторську та виконавську працю Я. Дашкевича, розкрила тематику повоєнних років, над якою працював відділ [14; 15]. Як зазначає Н. Рибчинська, з 1945 р. Я. Дашкевич збирав матеріали до «Словника українських псевдонімів, криптонімів та криптограм», однак роботу завершити не встиг через арешт у 1949 р. [15, с. 165]. Частину праці обсягом 2500 назв у 1950 р. було підготовлено у вигляді машинопису для службового користування під назвою «Матеріали до словника псевдонімів українських письменників, учених і громадських діячів за 1800–1916 рр.», щоправда, з купюрами та без зазначення авторства [15, с. 165].

Львівський історик Л. Войтович, аналізуючи історію дослідження Галицько-Волинської держави працівниками Львівського відділу Інституту історії України АН УРСР та Інституту суспільних наук, які були попередниками Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, подав бібліографічний список по цій проблемі керівника Львівського відділення Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського Я. Дашкевича.

На увагу заслуговує також книга, в якій працівники Відділу історичних колекцій Львівської національної наукової бібліотеки Р. Дзюбан і Г. Сварник опублікували листування відомого бібліографа Ю. Меженка з Я. Дашкевичем, що є цінним епістолярним джерелом, яке висвітлює їхнє протистояння радянському режимові та містить як цінні факти щодо історії наукової бібліографії та бібліотечної справи в Україні 40–60-х рр. ХХ ст., так і опис реалій життя та праці цих інтелектуалів в умовах радянської дійсності [16]. Колега історика Г. Сварник зазначила, що у листах дуже багато уваги та місця присвячено теоретичним і практичним заходам підготовки бібліографії української книги [16, с. 195]. Епістолярій містить також чимало нових даних про факти, події, невідомі досі обставини виникнення творів, про «ідеї

та людей» у середовищі наукових бібліотек та інституцій Києва, Львова, Ленінграда, Москви, Вірменії, Прибалтики та Туркестану другої половини ХХ ст. Є там і чимало відомостей про підготовані до друку, але не видані у зв'язку з різними причинами, бібліографічні та наукові праці Ю. Меженка та Я. Дашкевича [16, с. 218].

Старший науковий співробітник Інституту української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (Львівське відділення) І. Сковчиляс, висвітлюючи особливості творчої біографії метра української історіографії, наголосив, що вчений виявився одним із небагатьох інтелектуалів України, які як особистим прикладом, так і на інституційному рівні не тільки підняли рівень української академічної науки та позбавили її провінційності, а й надали їй справжнього національного виміру, вдихнули у неї нові ідеї та зробили «впізнаваною» у гуманітарному дискурсі Європи й, почасти, Північної Америки [17, с. 737].

2011 р. вийшла друком монографія молодого історика А. Портнова «Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття» (К., 2011), у якій висвітлено складні людські долі та проаналізовано історіографічну спадщину визначних українських науковців ХХ ст. [13]. Автор фахово розкрив багатолітню наукову працю Я. Дашкевича, відзначивши, що зробити наукову кар'єру в радянському Львові вченому було неможливо як у зв'язку з його походженням із родини «буржуазних націоналістів», так і через особисту непоступливість, і, не в останню чергою, через його наукову ерудицію та підготовку, яких і увити не могли керівники більшості наукових установ [13, с. 204]. На початку 1990-х Дашкевич опублікував низку знакових статей: про українсько-єврейські та українсько-польські стосунки, про місію Василя Капніста та політологічні твори В'ячеслава Липинського. А. Портнов констатував, що особливе значення мала концептуальна стаття «Україна на межі між Сходом і Заходом», що в ній було порушено проблему всебічного вивчення Великого кордону та розмаїття контактів України зі Сходом. Як і в тогочасних публікаціях Омеляна Пріцака, у тексті Я. Дашкевича з усією принциповістю було наголошено на потребі відійти від примітивних, підтримуваних у ра-

дзянський час, схем «споконвічного» протистояння України зі Сходом [13, с. 205].

Підсумовуючи, маємо констатувати, що в сучасній вітчизняній історичній науці існує прогалина щодо комплексного дослідження наукової спадщини видатного українського історика Я. Дашкевича, а, відтак, постала потреба повного видання його історіографічних праць.

1. *Бездрабко, В. В.* До історії вивчення картографічного документа в Україні [Текст] / В. В. Бездрабко // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія «Історія». – 2008. – № 816. – С. 405–415.
2. *Бездрабко, В. В.* Історія документознавства в Україні : історіографічний дискурс [Текст] / В. В. Бездрабко // Гілея : наук. вісник : зб. наук. праць. – К., 2010. – Вип. 40 (10). – С. 48–64.
3. *Войтович, Л.* Видатний дослідник княжої доби [Текст] / Л. Войтович // Княжа доба: історія і культура / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Л., 2010. – Вип. 3. – С. 5–8.
4. *Гирич, І.* Від короля Данила до Омеляна Прицака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра [Текст] / І. Гирич // Дашкевич Я. Постаті : нариси про діячів історії, політики, культури. [Львів. від. ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ]. – 2-ге вид., виправл. і доповн. – Л. : Літ. агенція «Піраміда», 2007. – С. 9–28.
5. *Гирич, І.* Ярослав Дашкевич: історик, що вчив неложними устами [Текст] / І. Гирич // Лицар духу : меморіальний зб., присвячений проф. Ярославу Дашкевичу. – Л., 2011. – С. 26–38.
6. *Гирич, І.* Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України [Текст] : спроба есею / І. Гирич // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 18. – С. 280–312.
7. *Гирич, І.* Ярослав Дашкевич. Останній аристократ духу [Електронний ресурс] / І. Гирич // АртВертеп. – Режим доступу : <http://artvertep.com/print?cont=10557>. – Назва з екрану.
8. *Гирич, І.* Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрета історика [Текст] / І. Гирич, М. Дядюк // Історіографічні дослідження в Україні / відп. ред. О. А. Удод. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2010. – Вип. 20. – С. 170–178.
9. *Дашкевич, Я.* Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури [Текст] / Ярослав Дашкевич ; Львів. від. ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ. – 2-ге вид., випр. і доп. – Л. : Літ. агенція «Піраміда», 2007. – 808 с.
10. *Лебедева, Ю.* Українознавчий погляд на зародження та становлення державницького напрямку української історіографії [Текст] / Ю. Лебедева // Українознавство. – 2008. – № 8. – С. 150–155.
11. *Лобко, Н.* До питання про зв'язок генеалогії і біографістики [Текст] / Н. Лобко // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія : Українознавство. – К., 2006. – Вип. 10. – С. 26–30.

12. *Невтомне* служіння науці (до ювілею Ярослава Романовича Дашкевича) [Текст] // Бібл. вісник. – 2006. – № 6. – С. 63–64.
13. *Портнов, А.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття [Текст] / А. Портнов. – К. : Критика, 2011. – 238 с.
14. *Рибчинська, Н.* Бібліографія і бібліографи в академічній бібліотеці Львова у перші повоєнні роки [Текст] / Н. Рибчинська // Записки Львів. наук. б-ки ім. В. Стефаника : зб. наук. праць. – Л., 2002. – Вип. 9/10. – С. 50–57.
15. *Рибчинська, Н.* Створення і становлення відділу бібліографії (з архівних джерел 1940–1962 рр.) [Текст] / Н. Рибчинська // Там само. – Л., 2010. – Вип. 2 (18). – С. 157–180.
16. *Сварник, Г.* Між Києвом і Львовом : листування Юрія Меженка з Ярославом Дашкевичем (1945–1969) [Текст] / Г. Сварник // Укр. археографічний щорічник : зб. наук. праць. – К. ; Нью-Йорк, 2009. – Вип. 13/14. – С. 191–219.
17. *Скочиляс, І.* Ярослав Романович Дашкевич (1926–2010) [Текст] / І. Скочиляс, С. Білокінь // Укр. археографічний щорічник / НАН України, Археографічна комісія, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : Укр. письменник, 2010. – Вип. 15. – С. 723–740.
18. *Старовойтенко, І.* Просопографія: підходи до трактування змісту наукової дисципліни в історіографії [Текст] / І. Старовойтенко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – К., 2006. – С. 6–27.
19. *Шевченко, Ф. П.* Історіографія – важлива історична дисципліна [Текст] / Ф. П. Шевченко // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1968. – Вип. 1. – С. 5–20.
20. *Яремчук, В.* Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби [Текст] / В. Яремчук. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька акад.», 2009. – 526 с.
21. *Яремчук, В.* Суспільно-політичні та професійні орієнтації істориків Радянської України (післясталінське двадцятиріччя) [Текст] / В. Яремчук // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич : Коло, 2008. – Вип. 11. – С. 327–349.
22. *Ярослав Дашкевич: біобібліогр. покажчик* / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника ; [уклад. М. Кривенко; авт. вступ. ст. А. Содомора ; наук. ред. Л. Ільницька]. – Л. : ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, 2006. – 263 с.

Гуменюк Т. І. Науковий доробок доктора історичних наук Ярослава Романовича Дашкевича у працях сучасних вчених.

Ключові слова: наукова діяльність Я. Дашкевича, історіографічний доробок вченого, творча спадщина, українська історіографія.

Проаналізовано стан дослідження та аналізу сучасними вітчизняними дослідниками наукової спадщини, історичних досліджень видатного українського історика, професора Я. Дашкевича. Визначено основні напрями наукової проблематики історіографічного доробку вченого. Автор висвітлила наукові студії з життя та діяльності укра-

їнського історика та вказала на перспективні шляхи подальшого наукового вивчення історіографічних надбань Я. Дашкевича.

Gumenjuk T. I. Ph scientist of History Yaroslav Romanovych Dashkevych's works in modern scientists' works.

Keywords: scientific activity Y. Dashkevycha, historiography work of scientist, creative inheritance, Ukrainian historiography.

The given problem research, the analysis of scientific works by modern researchers, historical investigations of prominent Ukrainian historian, professor Y. Dashkevych are focused on in the article. The main scientific issues of the scholar's historiographic legacy are identified. The author highlighted scientific studies in the Ukrainian historian's life and activity as well as pointed out prospective ways of further scientific exploration of the historiographic achievements Y. Dashkevycha.

Гуменюк Т. І. Научная наработка доктора исторических наук Ярослава Романовича Дашкевича в трудах современных ученых.

Ключевые слова: научная деятельность Я. Дашкевича, историографическая наработка ученого, творческое наследство, украинская историография.

Проанализировано состояние исследования, анализа современными отечественными исследователями научного наследства, исторических исследований выдающегося украинского историка, профессора Я. Дашкевича. Определены основные направления научной проблематики историографической наработки ученого. Автор осветила научные студии из жизни и деятельности украинского историка и указала на перспективные пути дальнейшего научного изучения историографических приобретений Я. Дашкевича.

*Лариса Григорівна РЕВА,
науковий співробітник
Інституту біографічних досліджень НБУВ,
кандидат філологічних (Київ)*

ІВАН ВАГИЛЕВИЧ І ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ГРОМАДЯНСЬКОГО ТА КУЛЬТУРНОГО ПОРУБІЖЖЯ

Проаналізовано життя та діяльність І. Вагилевича у контексті україно-польського порубіжжя як особіного соціокультурного середовища. Зроблена спроба перепрочитання життєпису та творчого доробку діяча на новітніх історико-культурних засадах.

Ключові слова: біографіка, Іван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, про-світники, література, етнографія, усна народна творчість.

Life and activity of I. Vahylevych are analyzed in the context of Ukrainian-Polish borderland as a separate socio-cultural environment. An attempt is made to reread his life history and creative work on the newest historical and cultural grounds.

Key words: biography study, Ivan Vahylevych, Markiyian Shashkevych, enlighteners, literature, ethnography, oral folk arts.

Проанализированы жизнь и деятельность И. Вагилевича в контексте украинско-польского порубежья как особой социокультурной среды. Сделана попытка перепрочтения жизнеописания и творческого наследия деятеля на новых историко-культурных основаниях.

Ключевые слова: биографика, Иван Вагилевич, Маркиян Шашкевич, просветители, литература, этнография, устное народное творчество.

Біографічний поворот, що чітко позначився зокрема й на українській гуманітаристиці, призвів до того, що в межах сучасної біографіки виникає потреба як в осмисленні раніше призабутих чи невідомих постатей, так і в перегляді поглядів і підходів, «перепрочитанні» навіть широко знаних імен, насамперед із царини літератури. Тому підтвердження — поява в українському літературознавчому дискурсі останніх десятиліть цілої низки «нових біографій», заснованих на прин-

ципово модерних підходах до осмислення персонологічної інформації і творчості авторів-«класиків» (скажімо, роботи В. Агеевої “Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі” (К., 2002), Т. Гундорової «Франко – не Каменяр» (К., 2006), Л. Генералюк “Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва” (К., 2008) тощо.

Та чи не більшої уваги, ніж ключові, вимагають постаті менше знані, проте, не менше важливі. Зокрема, йдеться про персонажів української культури, котрі формувалися та діяли на порубіжжі українських земель, які в різний час входили до різних державних утворень (як от, Галичина, Буковина тощо). Дослідження та відображення цих постатей у історіографії та біографіці, можливо, найбільше заангажоване, оскільки їхнє потрактування обумовлювалося як ситуацією в середині українського соціуму, так і традицією польського, румунського, російського чи іншого культурного простору.

Ми обрали для свого дослідження персону І. Вагилевича, бо, з одного боку, це відносно добре досліджена постать кінця ХІХ – початку ХХ ст., а з іншого – фактично «не переглянута» у межах сучасного наукового дискурсу ні з погляду його персональної історії буття, ні щодо належної оцінки творчих здобутків. Водночас, на наш погляд, саме на прикладі І. Вагилевича можна яскраво продемонструвати, з якими саме труднощами стикається біографіст, вибудовуючи біографію достойника, котрий формувався та діяв на помежів'ї українського соціально-культурного простору.

Як засвідчують дослідження останніх років¹, учених різних галузей гуманітарного знання цікавить як історія, так і специфіка українських порубіжних земель. Водночас, постать Івана Миколайовича Вагилевича (1811–1866) – письменника, фольклориста, етнографа, філолога, громадського

¹ Див., скажімо: *Нахлік, Є.* Доля – Los – Судьба : Шевченко і польські та російські романтики (СіЧ, 2004, № 1); *Мухед, П.* Микола Гоголь і поляки : (Деякі аспекти дослідження) (СіЧ, 2004, № 5); *Погребенник, В.* Трикнижжя, присвячене українському Сенкевичу : [Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження: У 3 т. – Л., 2002] (СіЧ, 2005, № 10); *Циховська, Е.* Поезія Євгена Маланюка в контексті українсько-польських літературних зв'язків (К., 2006); *Яручик, В.* Українська поезія, творена в Польщі після Другої Світової війни (Луцьк, 2010); *Соболь, В.* «Діаруш» Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського пограниччя // Слово і час. – 2011. – № 6. – С. 20 та ін.

та культурного діяча — все ще не посіла у них належного місця, хоча щодо нього існує значний масив досліджень². Та слід визнати, що тогочасні оцінки і потрактування фактів біографії І. Вагилевича нині не можуть бути сприйняті однозначно, оскільки змінилися не лише суспільнополітичні та культурні умови буття українців і поляків, а й методологічні підходи до розуміння та інтерпретації певних історичних і мистецьких подій і явищ. Водночас, за роки незалежності до висвітлення долі І. Вагилевича зверталися здебільшого з погляду його етнографічної та народознавчої діяльності [6; 9; 12; 15].

Світогляд І. Вагилевича сформувався у стінах Львівської духовної семінарії, що «містила в своїх мурах під той час найліпші сили духові» [21, с. 358], за специфічних умов становлення та розвитку в Західній Україні суспільно-політичного руху, започаткованого «Руською трійцею», а біографія вражає строкатістю. Ключовими в долі юнака стали 30–40-і рр. XIX ст., коли, вперше зустрівшись із М. Шашкевичем 1829 р. на філософському факультеті Львівського університету (обидва були першокурсниками), він став одним із членів новоствореного гуртка сприяння розвитку «руської» мови, який очолив М. Шашкевич — найрішучіший із юнаків у впровадженні ідей. Обдарований як літературно-науковими, так і організаторськими здібностями, він залучив до осередку ще низку представників прогресивно мислячої молоді. Кожен новий член гуртка урочисто обіцяв, що віддасть життя на службу народові та відродженню літератури серед народу руського. Кожен отримував певний псевдонім. Так, М. Шашкевич був «Русланом», Я. Головацький — «Ярославом», а І. Вагилевич — «Далибором». Сучасний дослідник Л. Сердуніч вважає, що навіть зміна імен русинів «викликала агресію з боку влади» [18, с. 331].

1839 р., після 10-річного, з перервами, навчання, І. Вагилевич, нарешті, закінчив духовну семінарію й отримав право на парафію. Проте, Церква ще сім років відкладала дозвіл на його висвячення. Лише 1846 р. він отримав право посісти сільську парафію. Але висвячення не принесло

² Див., зокрема: Гуменюк, М. П., Кравченко, Є. Є. М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький : бібліограф. покажчик (Л., 1962); Дзьобан, О. О. Іван Вагилевич : покажчик рукописів праць і матеріалів до біографії (Л., 1986).

ні втіхи, ні спокою, бо Вагилевич лише два роки (1846–1848) парохував у селі Нестаничі (нині – Радехівського району Львівської області).

Слід визнати, що інтерес І. Вагилевича до теологічних студій завжди поступався цікавості до вивчення фольклору та мови. Так, він не зміг опанувати церковного співу й навіть не надто тим переймався, але водночас нарікав у листі до польського історика В. Мацейовського, що «відносно етнології, філології, і, можливо, історії, я міг би сказати щось нове і незвичайне» [3, с. 464].

І. Вагилевич, на загал, був людиною дуже різнобічною. Так, у 40-і рр. XIX ст. активізувалися його бібліографічні студії. Хоча, на відміну від М. Шашкевича та Я. Головацького, він і не брав безпосередньої участі у розробці матеріалів для «Русалки Дністрової», бібліографія не була йому чужою. Свідченням цього є, зокрема, факт опублікування 1996 р. за його незавершеним рукописом бібліографічного покажчика друківаних книг українських авторів, які писали латинською та польською мовами – «Польські письменники-русини» з додатком «Латинські письменники – русини» (1843) [26].

Вихід у світ цього маловідомого рукопису Вагилевича став можливим завдяки видавничій ініціативі Південно-Східного університету в Перемишлі. Текст підготував до друку український учений-славист Р. Радишевський, у передмові зазначивши, що, хоча І. Вагилевич зібрав у своїй бібліографії здебільшого пономовні твори українських і білоруських авторів, не будучи надто ретельним щодо латиномовних, він і досі залишається одним із небагатьох українських романтиків, які збагнули й спробували проаналізувати мовно-культурний плюралізм Речі Посполитої.

На той час серйозною перешкодою на шляху культурного піднесення в Західній Україні була політика денаціоналізації українського населення, що провадилася як австрійськими, так і польськими, румунськими й угорськими державцями, та найболючіше відбивалася на організації шкільної освіти. Відтак, значну роль у відродженні та моральному піднесенні українців відіграло молоде українське духовенство, серед якого було багато освічених осіб, що дбали за національні інтереси. «Взагалі, уніатська Церква, яку спочатку хотіли були використати поляки для колонізації українців, стала у друго-

му, третьому поколінні народною Церквою, що охороняла інтереси, звичаї, традиції, мову народу» [11, с. 477–479], — читаємо у М. Грушевського. Важливим було й те, що в Україні від церковних свят невіддільна фольклорна традиція, а, відтак, в умовах співіснування латинського й українсько-візантійського обрядів східний обряд, що перебував під загрозою, оскільки латинський сповідували панівні кола, став насправді народним.

Незважаючи на складні суспільні умови, поступово українці Галичини викристалізовували власну ідентичність. Так, ще в 1820–1830-х рр. у Перемишлі біля єпископа Івана Снігурського зібрався гурток письменників і вчених: автор граматики о. Йосиф Левицький, етнограф о. Йосиф Лозинський і філолог о. Антін Лаврівський, які поклали початок культурному відродженню Західної України [14, с. 315]. Майже знаковою серед поляків, прихильників української культури, була постать Вацлава Залеського (1799–1849) — польського фольклориста, який 1835 р. видав у Львові латинським шрифтом збірник «Пісні польські та українські галицького люду» з додатком нот 160 народних мелодій. Про цю книгу з пієтетом відгукнувся свого часу Франко. «Ся книга, — він писав, — була перша ластівка нашого народного пробудження» [20, с. 111].

Одночасно з культурним рухом у Західній Україні ширилися революційні бунти. Польські повстанці 1830-х рр. мали прихильників не лише серед української молоді, а й серед львівського греко-католицького духовенства, та (на що не раз вказували вітчизняні історики) на перешкоді до згоди ставало презирливе ставлення поляків до національних почувань українців. У всіх роботах щодо І. Вагилевича прийнято наголошувати на спільності вподобань і доль «Руської трійці» та польських революційних рухів. Так, з видання у видання згадується, що у своїх спогадах про суспільне та культурне життя тих років («Воспоминания о Маркияне Шашкевиче и Иване Вагилевиче»), Я. Головацький указував на їхні близькі стосунки з учасниками польського повстанського руху, зокрема, на зв'язки з Паулем Жеготом, упорядником фольклорної збірки «*Piesma ludu ruskiego w Galicyi*» (1839–1840). «Пауль, — писав Я. Головацький, — увів нас у польські гуртки». Після 1831 р. Львів «був заповнений польськими емігрантами та втікачами після повстання»: деякі з них були

студентами університету [8, с. 229–285]. Перший тісний контакт, а потім і співробітництво польської групи «Liewonia» та української «Руської трійці» — в їхньому спільному захопленні українським фольклором [10, с. 155].

Так само беззаперечним фактом прийнято вважати, що перші спроби підняти із занепаду та «протоптати стежку до письменства» рідному слову в Галичині М. Шашкевич та І. Вагилевич із однодумцями зробили під впливом творів Шафарика, Караджича, Котляревського, Максимовича та інших. Але, якщо харківська школа романтиків виявляла себе переважно у творенні літературної мови, то однодумці «Руської трійці» зробили вагомий внесок у розвиток культури збирацькою діяльністю в галузі фольклору, етнографії та народного прикладного мистецтва, а також лексикографії.

Іншою віхою в духовному становленні І. Вагилевича стало остаточне формування його наукових інтересів, що відбулася до початку революції 1848 р. На цей час він більше уваги приділяв філології, хоча не полишав також студій із етнографії та археології, використовуючи кожную нагоду для дослідження народного життя та культури краю.

1845 р. І. Вагилевич підготував українську граматику польською мовою. Навмисно вживаючи термін «південноруська» мова, автор пояснював, що узвичаєний термін «малоруська» чи «руська» спричиняє до звуженості, окремішності поняття. Проте, вже у видрукуваній 1845 р. «Граматиці», він повернувся до усталеного терміну — «малоруська» мова. Цю основну в його житті публікацію вчені сприйняли дуже прихильно (зокрема, у листі до О. Бодяньського від 26 грудня 1845 р. схвально відгукнувся великий Шафарик: «Робота добра, тільки дуже погано... надрукована»). «За І. Вагилевичем, — пише М. Возняк, — нашу мову не можна уважати якоюсь сумішкою русько-польських слів. Правда, ми сходимося у дечім з поляками, але ще більша подібність нашої мови з чеською і сербською. Крім сього, поляки, як і перше, так і тепер підправляють нашою мовою своєю» [5, с. 91].

Від революції 1848 р. і до кінця життя І. Вагилевич уже не вдавався до будь-яких радикальних вчинків. Із активного громадсько-культурного та політичного діяча, що всіма силами старався будити національну свідомість народу, він поступово відходить на позиції малопомітної тихої наукової

праці. 1848 р. залишає свій сільський прихід і переїжджає до Львова, де видає перше число українсько-польської газети «Дневник Руський». Працюючи її редактором, Вагилевич проводив значну громадську роботу. Зокрема, опублікував кілька статей із історії літератури, в яких стверджував, що українська література бере свій початок від часів Київської Русі (згодом цю думку обстоювали М. С. Грушевський і В. М. Перетц). Також газета друкувала статті про діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та висловлювала симпатії до прогресивних сил польського суспільного руху.

Саме у зв'язку із заборонаю «Дневника руського» (1848) І. Вагилевич не закінчив публікацію своїх «Заміток о руській літературі» — першої в Галичині спроби нарису історії української літератури, починаючи від давніх часів до 40-х рр. ХІХ ст.

Згодом, через зближення та співпрацю з польським табором, що було цілком природно, І. Вагилевич відвернувся від себе українську громадськість. Особливо зловтішався цим Я. Головацький. В останні роки життя він говорив, що І. Вагилевич став жертвою інтриги польських буржуазних осередків, внаслідок чого відійшов від української ідеї, ставши полонофілом і політичним ренегатом [7, с. 453–472]. Наївний і довірливий, І. Вагилевич, обурений несправедливим ставленням до нього греко-католицької ієрархії, не бачив справжніх намірів своїх польських знайомих, — вважав Я. Головацький. Його, сина бідного парафіяльного священика, тишила увага з боку вищих кіл галицької столиці, він «проковтнув приманку» в лиці шляхетних вродливих польських жінок і остаточно відійшов від справи відстоювання національної ідеї власного народу [7, с. 459–464]. Я. Головацький категорично стверджував, що І. Вагилевич входив до гуртка, очолюваного графом Юзефом (Осипом) Дуніним-Борковським, якого сам він вважав негідником: «Граф Осип Борковський, — писав Я. Головацький, — один із передових львівських літераторів того часу, взяв Вагилевича до себе як компаньйона, дав йому у себе квартиру, стіл, прислугу і все удержане, велів пошити йому модну елегантну одягу, дозволив говорити до себе «ти», водив його в театр, на балі, на літературні вечірки, в аристократичні товариства, рекомендував його вченим, місцевим і приїзdnим, як свого друга та чоловіка незвичайно талановитого... Борковський настроїв усіх своїх знайомих...

так, що Вагилевич ні від кого не почув слова правди. У всіх товариствах ним забавлялися як блазнем» [7, с. 453–472], оскільки він був несміливим семінаристом і недосвідченим, наївним провінціалом.

Насправді все було не так. Ми звернулися до спогадів сучасників І. Вагилевича, зокрема, І. Франка [19, с. 97–141], який на основі документальних свідчень довів, що ця оповідь «приправлена», в основному, плітками та базіканням, оскільки товариство Борковського було колом «...переважно молодих людей, пройнятих пропагандою демократичних поглядів, ідеями збратання народностей і вирівнювання соціальних контрастів» [19, с. 98, 121]. І. Вагилевич на той час також був уже не «сільським мужланом», як стверджував Я. Головацький, а молодим талановитим ученим і письменником, який мав своє ім'я. «Зі смертю Головацького замовк... остатній свідок тих часів», — писав І. Франко [19, с. 99]. Проте, з'явився інший свідок — сам І. Вагилевич. Його готовність співпрацювати з польськими лібералами та демократами давала підстави звинувачувати його в зраді та відступництві від свого народу. Нині таке ставлення представника України до поляків видається нормальними товариськими взаєминами. Але на той час все було значно складніше.

У ті роки І. Вагилевич утілював кілька значних проектів, кожний із яких яскраво виявляв його патріотизм: він створює трактат про «південноруську» мову — «Rozprawę o języku południoworuskim», що був не тільки надрукований, а й до кінця завершений. (Згодом увійшов до граматики Вагилевича, опублікованої 1845 р. Оригінал знаходиться у Відділі рукописів бібліотеки РАН. Уривки друкували Павлин Свенціцький у статті «Rękopisma pozastale po ś. P. J. Wagilewiczu» (1867) [23, с. 162–164] і М. Возняк у працях «Студії над галицько-українськими грамами XIX в.» [5, с. 90–131] та «У століття зорі Маркіяна Шашкевича» (Л., 1936)). Тим самим питанням присвячена також праця І. Вагилевича «Gramatyka języka maloruskiego w Galicji ułożona przez Jana Wagilewicza» (Л., 1845). Уклав дослідник також рукописний збірник колядок і щедрівок «Слов'янське свято», оприлюднений уже в наш час у книзі «Народні пісні в записах І. Вагилевича» (1983).

Зрештою, під тиском постійних переслідувань, І. Вагилевич змушений був звернутися до досліджень у галузі польської

культури. Упорядкована ним збірка документів про історію Львова та Галичини XIV–XV ст. увійшла до багатотомного видання «Akta grodzkie i ziemskie» (т. 3–4, 1872). Брав він участь також у підготовці видання «Monumenta Polonine Historika» (1864) і «Словника польської мови» С. Лінде, який і донині вважається шедевром слов'янської лексикографії. Тоді само І. Вагілевич написав працю «Українські польськомовні письменники».

Разом із Августом Бельовським (1806–1876) — польським істориком та археографом, поетом і перекладачем [16], І. Вагілевич переклав українською та польською мовами та опублікував «Повість временних літ» під назвою «Літопис Нестора» з додатками: «Повчання Володимира Мономаха» і «Лист князеві Олегові Святославовичу» (1864, 1866), а також переклав прозою українською та польською мовами «Слово о полку Ігоревім» (1836). (Український переклад опублікований лише 1884 р.). До кращих його творів польською мовою належать «Думи» — поезії у прозі, побудовані на ремінісценціях зі «Слова о полку Ігоревім».

До кола зацікавлень І. Вагілевича цього часу підпадали етнографія та фольклор Прикарпатських українців: гуцулів, бойків і лемків. Зокрема, йому належить польськомовна стаття «Гуцули, мешканці східної частини Карпатських гір», опублікована 1838 р. у одному з празьких часописів. (По смерті дослідника була надрукована російською мовою під назвою «Вагілевич и гуцулы — обитатели Восточной отрасли Карпатских гор» [2, с. 17–56]). Також ним підготовлена ґрунтовна праця про бойків «Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині» (1841), також опублікована у Празі. У рукописному відділі академічної бібліотеки у Санкт-Петербурзі зберігається стаття І. Вагілевича про лемків, написана польською мовою. Її україномовний варіант зі вступною заміткою І. Д. Красовського було опубліковано 1965 р. під назвою «Лемки — мешканці Західного Прикарпаття» [4, с. 76–80]. Ця праця не втратила свого значення й сьогодні. Як зазначав І. Красовський, опис у статті лемківського чоловічого та жіночого одягу «неповторний і є дуже цінний для сучасних етнографів, оскільки належить до першої половини ХІХ ст... Народний одяг лемків, описаний І. Вагілевичем, на сьогодні є музейною рідкістю».

Етнографічну та народознавчу діяльність І. Вагилевича найактивніше досліджують сучасні вчені — П. Арсенич [1, с. 337–340], Б. Гаврилів [6, с. 333–336], Я. Луцький [17, с. 323–328] та ін. Зокрема, доцент Прикарпатського університету імені Василя Стефаника Я. Луцький вважає, що всі дослідження та народознавчі пошуки І. Вагилевича є великим здобутком української етнографічної думки ХІХ ст., а міркування та висновки характеризуються новаторським підходом до етнографічної проблематики Галичини, насамперед, карпатознавства. Натомість, сучасний дослідник Г. Дем'ян наголошує, що український дослідник зробив помітний внесок у зростання культури польського народу. І не тільки «багатуща джерелознавча база його друкованої і рукописної спадщини зберегла на сьогодні наукову і пізнавальну вартість. Її не втратили і численні сумлінно аргументовані висновки і узагальнення» [12, с. 67].

При всій різноманітності наукових інтересів, основою творчості І. Вагилевича були фольклорні тексти та дослідження слов'янської міфології, чому посприяло активне оновлення теоретичних поглядів на народну міфологію у західноєвропейській фольклористиці 30-х рр. ХІХ ст. Свої основні міркування фольклорист виклав у «*Demonologiji slowianskij*» [25], «*Zarysach do demonografij*» [24, п. 8] та інших працях. На жаль, більшість із них не опубліковані й донині. Натомість, праця «*Demonologia slowianska*» та матеріали «*Zarysy do demonografij*» засвідчують широкомасштабність задуму автора щодо характеристики народної міфології. Так, записи, здійснені фольклористом під час подорожей Галичиною, супроводжуються виписками з російських, польських, литовських і німецьких літературних джерел. Очевидно, дослідник сподівався згодом провести паралелі поміж уявленнями різних народів і вказати на їх відлуння у літературі. Дана праця також залишилася незавершеною (частково автор видрукував її 1840 р. у «*Časopise Českeho Museuma*»).

Спираючись на роботи сучасних дослідників життя та творчості І. Вагилевича, можемо стверджувати, що письменник не лише не зрадив своєму народові, обмірковуючи окремі питання філології, а й окреслив у загальному своє розуміння національної ідеї, наголошуючи, що вже за його життя не було «...родини, руської чи польської, серед членів якої

не було б як поляків, так і русинів». У майбутньому ці нації, – на думку просвітителя, – повинні працювати рівноправно, «для нашої спільної батьківщини». Цю саму думку повторює і народознавець Г. Дем'ян, стверджуючи, що з іменем І. Вагилевича безпосередньо пов'язаний також важливий етап у історії не лише українсько-польських, а й «українсько-чеських і українсько-словацьких науково-літературних взаємин, яким ознаменувалася епоха слов'янського відродження» [12, с. 71].

Останній період життя І. Вагилевича охоплював майже вісімнадцять років і був найтрагічнішим. Мислитель міг би знайти собі застосування, проте, у польському середовищі він почувався не зовсім «своїм». Часопис «Дневник Руський» був зліквідований і він позбувся редакторської посади. Львівська консисторія штовхала його до монастирського усамітнення, проте І. Вагилевич від цього відмовився, бо не почувався винним за свої діяння. Польські друзі переконали князя Леона Сапегу призначити І. Вагилевичеві невелику пенсію. Однак, його позбавили матеріального забезпечення після того, як він зрікся духовного сану та вступив до лютеранської Церкви, що справило справжній шок на грошедавця. Натомість, для І. Вагилевича цей крок був протестом супроти людського зла, а не фактом вірозречення. Зрештою, письменник утратив і чергове місце праці, яке знайшли для нього в бібліотеці імені Оссолінських у Львові [22, с. 56–61] – культурному осередку українців Галичини 1817–1848 рр.

Наступні десять років І. Вагилевич ледве зводив кінці з кінцями, однак, йому вдалося завершити велику кількість історичних досліджень, які в основному залишилися у рукописах. Кілька разів долучався він до дрібної роботи, проте усталених статків так і не мав. Життя закінчив 10 травня 1866 р., працюючи на дрібній посаді міського архіваріуса.

За самовіддану патріотичну діяльність І. Франко називав І. Вагилевича одним із перших «будителів народного духу в Галичині». Нині ми із певністю можемо повторити цю думку, що однозначно доводить розмах відзначення у 2011 р. 200-ліття від дня його та М. Шашкевича народження³.

³ Національна Спілка краєзнавців України та Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника 6–7 жовтня 2011 р. провели XII Всеукраїнську наукову історико-краєзнавчу конференцію «Освітнєське

Не забувають ім'я І. Вагилевича також наші сусіди, до культури яких він був причетний. Скажімо, ще в 1855 р. польський письменник Я. Захар'яевич написав на матеріалі його біографії повість «Учений» тощо.

Підсумовуючи, можемо твердити, що, засновуючись і виростаючи на кращих досягненнях вітчизняної, слов'янської та європейської гуманістичної думки, І. Вагилевич був не лише учнем і рецептором, а й активним сподвижником, який істотно вплинув на розвиток вітчизняної та слов'янської етнографії, фольклористики, історії, археографії, бібліографії та лексикографії. Водночас, не зважаючи на те, що доля учасників «Руської Трійці» склалася драматично – М. Шашкевич передчасно помер, І. Вагилевич опинився у польському таборі, Я. Головацький перейшов до табору москвофілів, – їхня діяльність (зокрема й І. Вагилевича) сприяла національному розвитку не лише Галичини, а й усієї України, та зміцнювала українсько-польські відносини. «Існування великої національної батьківщини, довговічне сусідство з польським народом, складні перипетії польської визвольної боротьби на південно-східному прикордонні – все це поставило рубом питання ясного окреслення і ідейного начала нового життя. Начало те знайдено на магістралях інтернаціоналізму і дружби, що кувались на протязі історії найкращими синами обох народів...» [13, с. 4].

Сподіваємося, що запропонований нами погляд на по-стать І. Вагилевича, дасть змогу по-новому подивитися на його життя та здобутки, а також вписати нову сторінку до культурного надбання українського і сусідніх із ним народів.

1. *Арсенич, П.* Гуцульщина у дослідженнях членів «Руської трійці» [Текст] / П. Арсенич // Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 337-340.
2. *Вагилевич* и гуцулы – обитатели Восточной отрасли Карпатских гор [Текст] // Пантеон. – 1885. – Т. 21, кн. 5. – С. 17-56.
3. *Вагилевич, І.* Лист до Вацлава Александра Мацейовського від 18 серпня 1847 [Текст] // Ossoliniana 1814-1874 : Listy i akta oryginalne, Biblioteka Zakladu Narodowego im. Ossolinskich. – Wroclaw. – Руккопис № 5819 / III.
4. *Вагилевич, І. М.* Лемки – мешканці Західного Прикарпаття [Текст] /

краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи», присвячену 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича.

- І. М. Вагилевич // Записки НТШ. – 1965. – Ч. 4. – С. 76–80.
5. *Возняк, М.* Студії над галицько-українськими граматиками XIX в. [Текст] / М. Возняк // Записки НТШ. – Л., 1910. – Т. 93, ч. 1. – С. 90–131. – С. 91.
 6. *Гаврилів, Б.* Історико-краєзнавчі дослідження Я. Головацького [Текст] / Б. Гаврилів // Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 333–336.
 7. *Головацький, Я.* Судьба одного галицько-руського ученого : к біографії Івана Николаевича Вагилевича [Текст] / Я. Головацький // Киев. старина. – 1883. – Т. 6. – С. 453–472.
 8. *Головацький, Я.* Пережитое и перестраданное / Я. Головацький // Письменники Західної України 30–50-х років XIX ст. [Текст] / Я. Головацький. – К. : Дніпро, 1965. – С. 229–285.
 9. *Горинь, В.* Перепоховання Маркіяна Шашкевича [Текст] / В. Горинь – Л. : Б-ка Шашкевичани : Нова серія, 2001. – 90 с.
 10. *Грабович, Г.* До історії української літератури : дослідження, есе, полеміка [Текст] / Г. Грабович. – К., 1997. – 606 с.
 11. *Грушевський, М.* Ілюстрована історія України [Текст] / М. Грушевський. – К., 1911. – 543 с.
 12. *Дем'ян, Г.* Іван Вагилевич – історик і народознавець [Текст] / Г. Дем'ян. – К. : Наук. думка, 1993. – 152 с.
 13. *Джуринка, К.* Свідомство доби [Текст] / К. Джуринка // Гомін : літ. антологія. – Варшава : Укр. сусп.-культ. т-во, 1964. – 304 с.
 14. *Дорошенко, Д.* Нарис історії України [Текст] / Д. Дорошенко. – Варшава, 1933. – Т. 2. – 238 с.
 15. *Кирчів, Р.* Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці» [Текст] / Р. Кирчів. – К. : Наук. думка, 1990. – 337 с.
 16. *Купчинський, О. І.* Август Бельовський та Іван Вагилевич: наукові контакти і співпраця [Текст] / О. І. Купчинський // Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – 1999. – № 8–9.
 17. *Луцький, Я. І.* Вагилевич – мандрівник та дослідник Бойківщини [Текст] / Я. І. Луцький // Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 323–328.
 18. *Сердунич, Л.* Маркіян Шашкевич – «будитель Галицької Русі», справжній просвітник української національної ідеї [Текст] / Л. Сердунич // Освітнянське краєзнавство: досвід, проблеми, перспективи, присвячена 200-річчю від дня народження українських просвітителів І. Вагилевича та М. Шашкевича: зб. матеріалів. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2011. – С. 329–332.
 19. *Франко, І.* До біографії Івана Вагилевича [Текст] / І. Франко // Записки НТШ. – Л., 1907. – Т. 79, кн. 5. – С. 97–141.
 20. *Франко, І.* Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині [Текст] / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 47. – С. 7–122.
 21. *Франко, І.* Руський театр у Галичині [Текст] / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – С. 357–373.
 22. *Щурат, В.* На досвідку нової доби. Статті й замітки. До історії відродження Галицької України [Текст] / В. Щурат. – Л. : Накл. НТШ, 1919. – 178 с.

23. *Swincicki, Paulin*. Rękopisma pozastale po ś. P.J. Wagilewiczu [Текст] // Pismo Zbiorowe Poświęcone Rzeczom Ludowym Ukraińsko-Ruskim. – L., 1867. – № 3. – С. 162–164.
24. *Wagilewich, D. J.* Zarysy do demonografiji [Text] / D. J. Wagilewich. – Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. – № 46. – П. 8.
25. *Wagilewich, D. J.* Kronika ludu z demonologij slowiańskij [Text] / D. J. Wagilewich // Wagilewich D. J. Demonologia slowianska. – Львівська наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. Фонд І. Вагилевича. – № 46. – П. 13–15.
26. *Wagilewich, J.* Dalibor. Pisarze polscy Rusini (wraz z dodatkiem: Pisarze Lacińscy Rusini) [Text] / J. Dalibor Wagilewich // Poludniowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyslu. – Przemysl, 1996.

Рева Л. Г. Иван Вагилевич і проблема україно-польського громадянського та культурного порубіжжя.

Ключові слова: біографіка, Иван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, просвітники, література, етнографія, усна народна творчість.

На новітніх історико-культурних засадах зроблена спроба перепрочитання життєпису та творчого доробку Иван Вагилевич як цілісної особистості та яскравого представника інтелігенції Галицької України першої половини ХІХ ст. На прикладі постаті достойника розкрито особливості україно-польського порубіжжя як осібногo соціокультурного середовища та окреслено специфіку біографічних підходів до дослідження такого роду персоналій.

Reva L.G. Ivan Vahylevych and the problem of Ukrainian-Polish civil and cultural borderland.

Key words: biography study, Ivan Vahylevych, Markiyan Shashkevych, enlighteners, literature, ethnography, oral folk arts.

On the newest historical and cultural grounds one attempts to reread Ivan Vahylevych's life history and creative work as an integral personality and a bright representative of Galician Ukrainian intellectuals of the first half of XIX century. By the leading official's example the peculiarities of Ukrainian-Polish borderland as the separate socio-cultural environment are disclosed and specific nature of biographic approaches to the research of such personalities is determined.

Рева Л. Г. Иван Вагилевич и проблема украино-польского гражданского и культурного порубежья.

Ключевые слова: биографика, Иван Вагилевич, Маркіян Шашкевич, просветители, литература, этнография, устное народное творчество.

На современных историко-культурных принципах сделана попытка перепрочтения жизнеописания и творческого наследия Иван Вагилевич как целостной личности и яркого представителя интеллигенции Галицкой Украины первой половины ХІХ ст. На примере его персоны раскрыты особенности украино-польского порубежья как особой социокультурной среды и очерчена специфика биографических подходов к исследованию такого рода персоналій.

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ М. І. ПИРОВОГА У ДЕРЖАВНІЙ НАУКОВО- ПЕДАГОГІЧНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Необхідною умовою модернізації освіти в Україні є своєчасне, оперативне та якісне науково-інформаційне забезпечення суб'єктів педагогічної науки, освіти та практики бібліографічною інформацією у традиційному й електронному вигляді про педагогічні ідеї відомих педагогів минулого. Саме біобібліографічні покажчики кумулюють біографічні та бібліографічні відомості про життя та діяльність видатних педагогів, у творчій спадщині яких закладено цілий пласт інноваційних ідей і технологій. Основним видом галузевої бібліографічної продукції, що отримав найбільший розвиток у перше десятиріччя XXI ст., став біобібліографічний ретроспективний покажчик, що зумовлено пріоритетом персонального напрямку у науці, зокрема в педагогіці. Як вважає академік, доктор педагогічних наук О. В. Сухомлинська: «педагогічна думка завжди персоніфікована — у ній віддзеркалюється особистість її носія, з його смаками, поглядами, віруваннями та вподобаннями... Упродовж останніх років в Україні педагогічна біографія стає майже провідним напрямом досліджень вітчизняних учених, які обирають предмет свого вивчення різні персоналії» [15, с. 3–4].

Бібліографічна діяльність мережі освітянських бібліотек України у зазначений період характеризується централізованою організацією на чолі з Державною науково-педагогічною

бібліотекою України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) – головною бібліотекою освітянської галузі України, всеукраїнським галузевим інформаційним, методичним і координаційним центром мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, що виконує функції академічної та державної спеціальної бібліотеки. Діяльність цієї книгозбірні спрямована на максимальне інформаційне забезпечення фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України, молоді, яка навчається, громадян України, які цікавляться питаннями освіти [12–13].

У межах НДР «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського» (науковий керівник – П. І. Рогова, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) проаналізовано інформаційно-бібліографічний ресурс, створюваний освітянськими бібліотеками МОНмолодьспорту України та НАПН України. У період 2005–2009 рр. в Україні вийшла друком значна кількість бібліографічних посібників різних типів і видів із питань педагогіки та психології – всього 155 назв. Сегмент біобібліографічних покажчиків, присвячених видатним педагогам, діячам освіти та культури, становить найбільшу частку серед бібліографічних видань досліджуваного періоду – 49,6 %.

Персоналії минулого та сучасності, яким було присвячено бібліографічні видання, – М. Гоголь, І. Мазепа, А. Макаренко, І. Огієнко, В. Сухомлинський, К. Ушинський; Б. Андрусишин, Н. Арват, А. Ашерев, М. Барна, С. Борзенко, Л. Вовк, Г. Волинка, О. Захаренко, П. Каньоса, Л. Мацько, В. Скотний, Н. Тарасенкова, Г. Ткачук, К. Ячменіхін та багато інших. ВНЗ III–IV р. а. педагогічного та інженерно-педагогічного профілю започаткували ряд біобібліографічних серій, зокрема серії «Біобібліографія вчених Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького», «Біобібліографія вчених Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка», «Ученые УИПА – юбіляри» (Українська інженерно-педагогічна академія), «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова», «Видатні укра-

їнські педагоги» (Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка) та ін.

Із метою науково-інформаційного забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної педагогічної науки, теорії та практики освіти, поширення передового досвіду в діяльності навчальних закладів держави, підвищення професійного рівня педагогічних і науково-педагогічних кадрів і компетентності учнівської та студентської молоді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з 2001 р. започаткувала підготовку інформаційних видань про життя та діяльність видатних педагогів світу й України у трьох серіях: «Видатні педагоги світу», «Академіки НАПН України» та «Ювіляри НАПН України» [11].

Біобібліографічні покажчики із серії «Видатні педагоги світу» розкривають педагогічну спадщину та творче використання ідей видатних педагогів України та зарубіжжя, які жили і творили в період від найдавніших часів до сьогодення.

Основні завдання цієї серії:

- популяризація наукового, науково-педагогічного, публіцистичного та літературного доробку видатних педагогів;
- кумуляція біографічних і бібліографічних відомостей про життя та діяльність видатних педагогів;
- сприяння здійсненню галузевих біобібліографічних досліджень з питань розвитку педагогіки і психології;
- підвищення професійної майстерності педагогічних працівників.

Також ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як науково-дослідна установа з питань галузевого бібліотекознавства та бібліографознавства:

- а) розробляє теоретичні, науково-методичні документи з питань підготовки, змісту, оформлення та видання покажчиків серії «Видатні педагоги світу»;
- б) ухвалює рішення про видання біобібліографічних покажчиків, присвячених певному педагогу;
- в) вносить у перспективні та поточні тематичні плани НАПН України підготовку біобібліографічних покажчиків серії;
- г) оприлюднює результати науково-дослідної роботи бібліотеки з бібліографічного напрямку на конференціях, семінарах, круглих столах;

д) упроваджує досвід щодо створення біобібліографічних видань у практику роботи мережі освітянських бібліотек МОНмолодьспорту України і НАПН України.

У межах серії «Видатні педагоги світу» вже підготовлено та видано сім біобібліографічних видань, присвячених життю та діяльності В. О. Сухомлинського (2001, 2008), Я. Корчака (2003), А. С. Макаренка (2008), К. Д. Ушинського (2010), С. Ф. Русової (2010), М. І. Пирогова (2011).

Біобібліографічні видання цієї серії сприяють переосмисленню та об'єктивному висвітленню історико-педагогічного процесу, дають змогу скласти уявлення про розвиток фундаментальних і прикладних досліджень з питань педагогіки, психології, всесвітньо відомі наукові школи, уможливають проведення досліджень з історії педагогічної науки, освіти та практики. Сьомий випуск біобібліографічного покажчика серії «Видатні педагоги світу» присвячений науково-педагогічній, адміністративній і громадській діяльності Миколи Івановича Пирогова (1810–1881), ім'я якого тісно пов'язане з Україною.

Учений здобув славу як всесвітньо відомий хірург, патологоанатом, педагог, просвітитель-демократ, громадський діяч, професор, член-кореспондент Російської АН, основоположник військово-польової хірургії та хірургічної анатомії, професор і керівник Інституту практичної анатомії Петербурзької медико-хірургічної академії, учасник Севастопольської оборони 1854–1855 рр., діяч народної освіти в Україні. М. І. Пирогов є одним із реформаторів системи освіти у Російській імперії у другій пол. ХІХ ст., засновником університету в Одесі, недільних шкіл, попечителем Одеського і Київського навчальних округів, автором проекту реформи школи, в якому заклад основи нової педагогічної системи. Ним написано ряд педагогічних праць, а саме: «Вопросы жизни», «О публичных лекциях по педагогике», «О предметах суждений и прений педагогических советов гимназий», «Школа и жизнь», «Университетский вопрос», «О еврейском образовании», в яких порушуються питання поліпшення навчання в школах і гімназіях, професійної підготовки вчителів, викладено вимоги єдиної загальнодоступної школи, зв'язку школи з життям, реформування університетів тощо. Осягнення та оцінка основних положень педагогічної спадщини М. І. Пирогова,

реалізація прогресивних ідей вченого відбувається впродовж майже двох століть, починаючи з кінця ХІХ ст.

Слід зазначити, що освітня діяльність і науково-педагогічна спадщина Миколи Пирогова на теренах колишнього Радянського Союзу та УРСР була відома вітчизняній педагогічній громадськості завдяки включенню до програм з історії педагогіки вивчення його творів у вищих педагогічних навчальних закладах («Русская педагогика в главнейших ее представителях» М. І. Демкова, М., 1898; педагогічні хрестоматії П. Д. Первова та О. М. Острогорського, 1907; педагогічні хрестоматії для жіночих гімназій М. М. Зав'ялова, М., 1906, 1908, 1914, 1916; «Хрестоматия по истории педагогики» М., 1936; «Хрестоматия з історії вітчизняної педагогіки» К., 1961; «Хрестоматия по истории школы и педагогики в России», М., 1974 і 1986; «Антология педагогической мысли Украинской ССР», М., 1988, та багато інших видань), широкому відзначенню ювілеїв видатного вченого, регулярно проведенню Пироговських читань (у СРСР – із 1954 р., у незалежній Україні – з 1995 р.), підготовці низки бібліографічних покажчиків. Аналіз наявних бібліографічних видань засвідчив, що бібліографія праць М. І. Пирогова та публікацій про нього недостатньо вичерпна, містить прогалини, певні недоліки та помилки, надрукована невеликим накладом, а тому з часом ці видання стали бібліографічною рідкістю. Бібліографічні покажчики про М. І. Пирогова, підготовлені Національною науковою медичною бібліотекою у 1961, 1981, 2010 рр., відображають насамперед бібліографію про діяльність ученого як хірурга та патологоанатома [8–10].

Висвітленню життєвої діяльності М. І. Пирогова як педагога присвячували свої біобібліографічні посібники відомий дослідник його творчості А. М. Геселевич, фахівці Національного музею-садиби М. І. Пирогова спільно зі співробітниками Вінницької державної обласної універсальної бібліотеки ім. К. А. Тімірязєва, але повного видання, в якому було б комплексно представлено освітянський аспект у житті та діяльності видатного вченого, не було.

З метою гідного вшанування пам'яті видатного всесвітньо відомого вченого, талановитого педагога Миколи Івановича Пирогова і відзначення його 200-річного ювілею, а також зважаючи на потребу освітян у сучасному бібліографічному ви-

данні, в якому було б комплексно і системно представлено бібліографію спадщини та внеску вченого у реформування і розвиток освіти, колективом науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського було видано біобібліографічний покажчик «**Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч**». Його упорядкування здійснювалося в межах науково-дослідної роботи «Теоретичні та науково-практичні аспекти створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського» (науковий керівник – П. І. Рогова, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, заслужений працівник культури України). Перші дослідження освітньої діяльності Миколи Івановича Пирогова були здійснені сучасниками вченого і датуються ХІХ ст.

Заслуговують на увагу та не втрачають своєї актуальності публікації відомих науковців, громадських діячів, письменників А. Г. Афонського, Н. І. Бакста, Е. Ф. Будде, О. І. Герцена, Н. К. Грунського, Е. Х. Дампеля, Н. А. Добролюбова, Ю. Г. Маліса, О. О. Мусіна-Пушкіна, Н. Г. Чернишевського, С. Я. Штрайха. Також педагогічні ідеї М. І. Пирогова отримали розвиток у працях і діяльності прогресивних педагогів 60–90-х рр. ХІХ ст. – К. Д. Ушинського, В. Я. Стоюніна, В. І. та Є. І. Водовозових, П. Ф. Каптерева, О. Н. Острогорського та ін. Високо оцінювали науковий і творчий доробок М. І. Пирогова вітчизняні та російські дослідники М. І. Демков, А. Ф. Коні, В. А. Волкович, В. Родніков.

Системний підхід до дослідження педагогічної спадщини М. І. Пирогова застосовували у дисертаціях та наукових виданнях дослідники радянського періоду (А. М. Геселевич, М. О. Григор'єв, Е. Д. Днепров, Г. Е. Жураковський, С. Г. Іванов і Б. М. Хромов, П. І. Калью, А. А. Красновський, Б. С. Пазинич, В. З. Смирнов, С. Н. Старченко, А. Н. Хазанов, Ш. К. Сихарулідзе та ін.).

Реформаторські ідеї М. Пирогова, його гуманістичні погляди були також предметом дослідження сучасних учених України та близького зарубіжжя. Характеристика важливих напрямів професійної, наукової, педагогічної, державної та громадської діяльності великого вченого була здійснена М. Б. Євтухом, Н. Б. Ромаєвою, В. П. Чорним,

Л. Шевченко. Наявні дисертаційні дослідження присвячено питанням гуманістичної спрямованості педагогічних поглядів М. І. Пирогова (О. А. Горчакова), його громадсько-просвітницької діяльності в Україні у серпні 1856 – квітні 1866 рр. (В. М. Голобородько) тощо.

Метою біобібліографічного покажчика «Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч» є якомога повне відображення педагогічних праць М. І. Пирогова та досліджень учених, літературних, громадських діячів, присвячених його життю та педагогічній діяльності. Покажчик сприятиме розвитку історико-педагогічної науки шляхом розкриття багатогранної діяльності Миколи Івановича Пирогова. Цій меті підпорядкована структура біобібліографічного видання. Упорядники намагалися зосередити увагу на українських виданнях і педагогічній спадщині видатного вченого.

Відкриває покажчик ґрунтовна стаття Л. С. Бондар, кандидата педагогічних наук, провідного наукового співробітника лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України «Науково-педагогічна діяльність М. І. Пирогова», в якій проаналізовано значення наукової, епістолярної, публіцистичної спадщини видатного педагога для модернізації та розвитку освіти, практичне втілення ідей М. І. Пирогова у педагогічний процес навчальних закладів, вплив на наукові дослідження тощо. Доповнює біографію перелік основних дат життя та педагогічної діяльності М. І. Пирогова, складений за прямою хронологією. Після зазначеного року подано короткий запис події.

Видання налічує **903** позиції – бібліографічні описи видань із другої половини XIX ст. до 2010 р. із суцільною нумерацією. Складається покажчик із семи розділів.

Розділ I – «Твори М. І. Пирогова» – відображає бібліографічні описи праць ученого педагогічного та філософського спрямування, опубліковані впродовж 1856–2010 рр. в Україні та світі. Їх згруповано та розміщено за прямою хронологією з виділенням років видання, а в межах року – за абеткою назв. Розділ складається з п'яти підрозділів: «Зібрання творів», «Вибрані твори», «Педагогічні праці», «Циркуляри, доповідні записки, промови», «Епістолярна спадщина М. І. Пирогова».

Розділ II – «Література про життя та діяльність М. І. Пирогова» – представляє праці науковців, які досліджували життя та діяльність Миколи Івановича, видані впродовж 1858–2010 рр. в Україні та країнах близького зарубіжжя. Бібліографічні записи згруповано у три підрозділи: «Біографія М. І. Пирогова (статті, спогади, промови)»; «М. І. Пирогов і Україна»; «М. І. Пирогов як мислитель і громадянин».

Розділ III – «Педагогічна спадщина М. І. Пирогова у дослідженнях вітчизняних учених» – має три підрозділи, в яких вміщено бібліографічні описи документів, що вийшли впродовж 1859–2010 рр. в Україні та світі. Документи розділу розкривають внесок М. І. Пирогова у розроблення змісту, принципів і методів навчання, форм його організації та контролю, ідеї вченого про загальнолюдське виховання і формування нової людини. У своїх працях М. І. Пирогов висловлює геніальні думки, які є нагальними і для сучасної освіти: єдність школи та життя, теоретичних і практичних питань навчально-виховного процесу, роль особистості вчителя та викладача у педагогічному процесі. Матеріал згруповано у три підрозділи: «М. І. Пирогов про загальнолюдське виховання у розвідках учених»; «Науковці про погляди М. І. Пирогова на організацію освіти»; «Дослідники про М. І. Пирогова як реформатора вищої школи».

Розділ IV – «Втілення педагогічних ідей М. І. Пирогова в діяльності освітніх закладів» – містить документи дослідників України і зарубіжжя, які вийшли впродовж ХХ ст. і до 2010 р. Матеріал згруповано у два підрозділи: «Дисертації та автореферати на здобуття наукового ступеня»; «Матеріали науково-практичних конференцій, Пироговських читань, круглих столів».

Розділ V – «Увічнення пам'яті М. І. Пирогова» – складається з двох підрозділів, у яких розміщено бібліографічні описи документів, що були опубліковані впродовж кінця ХІХ ст. до 2010 р.

Підрозділ «Діяльність музеїв, організацій, установ» уміщує матеріали, що розкривають роботу музеїв, установ та організацій щодо вивчення, дослідження та популяризації спадщини видатного вченого. Підрозділ «М. І. Пирогов у літературі та мистецтві» охоплює публікації, які розкривають

образ М. І. Пирогова у різних видах і жанрах мистецтва та літератури.

Розділ VI – «Педагогічна спадщина М. І. Пирогова в електронних ресурсах» – представляє інформацію про педагога в мережі Інтернет. Матеріали згруповано за абеткою назв електронних ресурсів.

Розділ VII – «Бібліографічні посібники» – містить відомості про основні бібліографічні видання, присвячені дослідженню спадщини М. І. Пирогова, що були видані у XIX–XXI ст.

Для зручного й ефективного користування посібником розроблено науково-допоміжний апарат, який представлено:

- алфавітним покажчик назв праць М. І. Пирогова;
- іменним покажчиком, в якому наведено прізвища усіх осіб, причетних до створення виданих праць М. І. Пирогова, літератури про нього та його діяльність, зокрема співавторів, упорядників, редакторів, авторів рецензій, адресатів листів та інших осіб, відомості про яких є в бібліографічних записах;
- передмовою від упорядників.

При підготовці покажчика упорядникам довелося здійснити копітку пошукову роботу, оскільки під час публікації творів у хрестоматіях, збірниках не завжди зберігалися автентичні назви. Наприклад, у педагогічних хрестоматіях М. І. Демкова (1898, 1911) вміщено статтю «О высоком назначении женщины» [3; 14]. Шляхом перевірки тексту з основними публікаціями М. І. Пирогова було встановлено, що це уривок зі статті «Вопросы жизни» (2-га ред.). Журнал «Семья и школа» (1981) до 100-річчя з дня смерті вченого помістив «Из педагогического наследия Николая Ивановича Пирогова. О памяти и внимании». Упорядниками було уточнено, що це уривок із книги «Вопросы жизни. Дневник старого врача». Такі випадки довільного використання назв до творів М. І. Пирогова не поодинокі. Усі додаткові відомості, уточнення, що були встановлені під час упорядкування покажчика, вносилися до назв творів у квадратних дужках.

Бібліографічний опис і скорочення слів здійснено згідно з чинними державними стандартами України. Більшість публікацій, що увійшли до покажчика, переглянуто *de visu*, непереглянуті позначено астериском (*). При бібліографіч-

ному описі документів збережена тогочасна графіка написання. Квадратні дужки застосовано у разі відсутності назви документа або необхідності доповнення назви, розкриття її змісту, наведення інших важливих відомостей. Анотування документів здійснювалося лише в окремих випадках.

При підготовці покажчика були використані фонди Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, наукової бібліотеки ім. А. Ф. Залевської Інституту психології ім. Г. С. Костюка, наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Київського національного університету ім. Тараса Шевченка та інших державних бібліотек України. Для найбільш повного відображення праць М. І. Пирогова, літератури про його життя та діяльність до покажчика внесено бібліографічні записи з електронних каталогів Російської державної бібліотеки та Наукової бібліотеки Московського державного університету ім. М. Ломоносова, Наукової електронної бібліотеки eLIBRARY.RU. Джерелами пошуку документів слугували бібліографічні покажчики, які виходили в різні часи на території колишнього Радянського Союзу, сучасної України, державна бібліографія України (літописи), прикнижкові та пристатейні бібліографічні списки, джерела дисертаційних досліджень, інтернет-ресурси тощо. Про масштаби та напрями дослідження спадщини М. І. Пирогова свідчать матеріали бібліографічних видань [2; 5–10], які були творчо використані упорядниками.

Покажчик адресовано вченим, аспірантам, докторантам, викладачам вищих навчальних закладів, студентам та всім, хто цікавиться науково-педагогічною спадщиною М. І. Пирогова.

Електронну версію біобібліографічного покажчика розміщено на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського на сторінках інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» (http://www.library.edu-ua.net/scientific_information_work/suhomlynskiy/), де створюється комплекс матеріалів – повнотекстових, бібліографічних, іконографічних тощо – про визначних і незаслужено забутих у радянський час вітчизняних і зарубіжних педагогів [4]. За період 2008 – вересень 2011 рр.

в інформаційно-бібліографічному ресурсі представлено 26 персоналій: В. О. Сухомлинський, Х. Д. Алчевська, С. А. Ананьїн, О. М. Астряб, Г. Г. Ващенко, Б. Д. Грінченко, М. П. Драгоманов, В. Ф. Дурдуківський, О. А. Захаренко, В. Н. Каразін, К. Д. Ушинський та ін. [1].

Отже, ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, як головна бібліотека освітянської галузі України, всеукраїнський галузевий інформаційний, методичний і координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОНмолодьспорту України та НАПН України, шляхом підготовки біобібліографічних видань у серії «Видатні педагоги світу» створює галузеву інформаційну базу для цілісного історико-педагогічного аналізу праць видатних педагогів, популяризує науково-педагогічну, публіцистичну та літературну спадщину видатних педагогів і досліджень про них, здійснює бібліотечно-інформаційне забезпечення наукових досліджень із педагогіки історичної та біографічної спрямованості.

1. *Видатні педагоги України та світу* [Електронний ресурс] : ресурс містить біографії, бібліографію публікацій, повні тексти статей видатних педагогів, відомості про товариства, асоціації та заклади, які носять ім'я педагогів, фотогалереї тощо / автор ідеї, наук. кер. й наук. ред. П. І. Рогова. – Електрон. дані. – К., [2008–]. – Режим доступу : http://www.library.edu-ua.net/scientific_information_work/suhomlynskiy. – Назва з екрана.
2. *Геселевич, А. М.* Научное, литературное и эпистолярное наследие Николая Ивановича Пирогова [Текст] : [библиогр. справочник] / А. М. Геселевич ; предисл. А. Н. Бакулев. – М. : Медгиз, 1956. – 261, [2] с., [1] л. портр.
3. *Демковъ, М. И.* Педагогика западно-европейская и русская. Педагогическая хрестоматия [Текст] : для учит. ин товъ и семинарій, пед. классовъ жен. гимназій и ин товъ, пед. курсовъ при город. училищахъ и для нар. учителей / М. И. Демковъ – М. : Тип. Т ва И. Д. Сыгина, 1911. – 336 с.
4. *Доркену, А.* Реалізація проекту «Видатні педагоги України та світу» в контексті розвитку суспільства знань [Текст] / А. Доркену // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 6. – С. 14–19.
5. *Науково-педагогічна діяльність М. І. Пирогова* [Текст] : бібліогр. покажч. : до 50 річчя Нац. музею-садиби М. І. Пирогова / Нац. музей-садиба М. І. Пирогова ; Вінниц. держ. облас. універс. наук. б ка ім. К. А. Тімірязєва ; [уклад. Л. І. Фоменко та ін. ; авт. вступ. ст. : Г. С. Собчук, О. П. Кланца]. – Вінниця : [б. в.], 1997. – 65 с.
6. *Николай Иванович Пирогов* [Текст] : библиогр. указ. : 1911–1965 гг. / М во здравоохранения СССР, Гос. центр. науч. мед.

- б ка ; [сост. М. Л. Вильшанская]. – М. : [б. и.], 1966. – 110 с.
7. *Пирогов Н. И.* (1810–1881) [Текст] // Русские естествоиспытатели : биобиблиогр. указ. / Гос. респ. юнош. б ка РСФСР им. 50 летия ВЛКСМ ; сост. А. С. Рывкин. – М., 1974. – Вып. 2. – С. 3–11.
 8. *Николай Иванович Пирогов* [Текст] : науч.-вспом. указ. отечеств. лит., 1966– I половина 1981 г. / М во здравоохранения УССР, Респ. науч. мед. б ка им. Д. И. Ульянова ; [сост. М. В. Апанова]. – К. : [б. и.], 1981. – 15 с.
 9. *Н. И. Пирогов на Украине* [Текст] : библиогр. указ. лит. : (к 150 летию со дня рождения) / М во здравоохранения УССР, Респ. науч. мед. б ка ; [сост. : Ф. С. Аронова, З. М. Бережницкая, С. В. Головковская, Т. П. Кретова]. – К. : [б. и.], 1961. – 31 с. – Библиогр. : с. 31 (5 назв.).
 10. *Пирогов М. І.* 1810–1881 [Електронний ресурс] : біобібліогр. покажч. / Нац. наук. мед. б ка України, Вінниц. нац. мед. ун т ім. М. І. Пирогова, Наук. б ка ; наук. консультант Р. І. Павленко ; відп. за вип. Л. І. Шпукал ; уклад. : Л. Є. Корнілова, Л. І. Шпукал, Є. В. Коцюра та ін. – Електрон. дані. – К. ; Вінниця, 2010. – Текст укр., рос., англ. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. вимоги : Windows 2000, XP. – Назва з етикетки диска.
 11. *Пономаренко, Л. О.* Теоретичні та науково-практичні засади створення системи науково-бібліографічних документів із психолого-педагогічних питань у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського [Текст] / Л. О. Пономаренко // Наук. пр. Держ. наук.-пед. б-ки України ім. В. О. Сухомлинського / АПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. – К., 2008. – Вип. 1. – С. 160–172.
 12. *Рогова, П. І.* Роль Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні та розвитку системи інформаційних ресурсів для забезпечення вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики [Текст] / П. І. Рогова, В. І. Лутовинова, Т. В. Добко // Там само. – С. 16–36.
 13. *Рогова, П. І.* Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського та її роль в інноваційному розвитку вітчизняної науки і освіти [Текст] / П. І. Рогова // Бібл. форум України. – 2011. – № 1. – С. 55–60.
 14. *Русская педагогика в главнейших ее представителях : опыт пед. хрестоматии* / сост. М. И. Демковъ. – М. : Изд. К. И. Тихомирова, 1898. – 480, [1] с. – (Педагогическая библиотека / издаваемая К. Тихомировымъ и А. Адольфомъ ; вып. 12).
 15. *Українська педагогіка в персоналіях* : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. : у 2 кн. Кн. 1 : X –XIX століття / за ред. О. В. Сухомлинської ; [авт. : О. В. Сухомлинська, Н. Б. Антонець, Л. Д. Березівська та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 622 с.

Л. О. Пономаренко

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС «ВИДАТНІ ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ І СВІТУ» ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМ. В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА ЗНАНЬ

Становлення і розвиток суспільства знань обумовили нове розуміння ролі та місця бібліотек у інформаційному просторі як інформаційних, духовних і культурно-просвітницьких центрів держави, покликаних забезпечувати вільний доступ усіх громадян до інформації, що сприяє оновленню знань, підвищенню кваліфікації, опануванню нових видів діяльності та безперервної самоосвіти користувачів.

Суспільство знань (англ. knowledge society) — певний етап розвитку постіндустріального суспільства, провідними характеристиками якого є перетворення знань на головний продукт діяльності, в якому найважливішими пріоритетами життєдіяльності визначають науку як сферу, що продукує нові знання, та освіту, що долучає до знань суспільство загалом і кожную людину зокрема [1, с. 4.]. Поняття «суспільство знань» увійшло до української педагогічної науки на початку ХХІ ст. у контексті розробки нової парадигми розвитку освіти. І саме бібліотеки виконують високу цивілізаційну місію, забезпечуючи потреби в інформації та знаннях, не тільки накопичених протягом історії людства, а й енциклопедичних, систематизованих, продукованих. Адже інформація в сучасному суспільстві є важливим продуктом соціальної діяльності, а ефективність її використання стає однією з головних передумов подальшого розвитку науки, зокрема вітчизняної педагогічної, що розвивається в контексті європейського освітнього простору.

Бібліотеки всіх систем і відомств, а особливо педагогічні бібліотеки, зокрема Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі — ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського), на сучасному етапі стають центрами накопичення, збереження, осмислення й узагальнення інформації, а також створюють бібліографічні ресурси та беруть участь у бібліотечно-інформаційному виробництві, що забезпечує в інформаційній індустрії суспільства знань вирішення науково-дослідної, освітньої та виховної функцій.

За останні десять років в Україні відбулися значні зрушення в науково-інформаційному забезпеченні розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти та практики, в чому важливу і вагому роль відіграли Національна академія педагогічних наук України (далі – НАПН України) та ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, заснована у її складі наприкінці 1999 р. як всеукраїнський галузевий інформаційний центр, головною метою якого є науково-інформаційне забезпечення розвитку вітчизняної педагогічної науки, освіти та практики первинними та вторинними документами у традиційній та електронній формі, задоволення інформаційних потреб учених і практиків галузі та інших категорій користувачів, які навчаються або займаються загальною та спеціальною самоосвітньою діяльністю.

Наприкінці ХХ ст. в Україні було недостатньо системного науково-інформаційного забезпечення фахових потреб освітян вторинною продукцією, що висвітлювало б стан наукових розробок у світовій і вітчизняній педагогічній науці у сучасному бібліографознавстві.

Тому новостворена ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського як головна бібліотека освітянської галузі України формує національне галузеве книгосховище, створює міцний ресурсний фундамент всеукраїнського галузевого науково-інформаційного центру з психолого-педагогічних питань, координує та розвиває мережу освітянських книгозбірень, оптимізуючи їхню інформаційну й організаційну діяльність як сучасних інформаційно-бібліотечних центрів, вводить у практику роботи систему вторинних документів (галузевих, тематичних, науково-допоміжних і персональних бібліографічних і біобібліографічних покажчиків, інформаційних бюлетенів, тематичних списків із актуальних питань педагогіки та психології, книжкових виставок тощо як у традиційній, так і в електронній формі) для забезпечення фахових потреб освітян.

На сьогодні ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського сформувала й утвердила цілісну науково-інформаційну систему бібліографічної продукції з актуальних психолого-педагогічних питань і біобібліографії у паперовому й електронному варіантах, якою можуть користуватися читачі у національних, державних та освітянських бібліотеках України.

Зокрема, з 2001 р. започаткована підготовка біобібліографічних видань про життя та діяльність визначних педагогів України і зарубіжжя у серіях: «Видатні педагоги світу», «Академіки АПН України», «Ювіляри АПН України», в яких за 10-річчя діяльності бібліотеки вийшло понад 66 видань.

З метою популяризації творчої спадщини видатних педагогів світового значення та досліджень про них, фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського впродовж 2001–2011 рр. підготовлено та видано сім випусків біобібліографічних покажчиків із серії «Видатні педагоги світу», присвячені: Я. Корчаку (2003 р.), А. С. Макаренку (2008 р.), В. О. Сухомлинському (2001 р., 2008 р.), К. Д. Ушинському (2010 р.), С. Ф. Русовій (2011 р.) та М. І. Пирогову (2011 р.).

Характерним для всіх випусків біобібліографічних покажчиків є те, що:

– при підготовці персональних бібліографічних видань залучалися наукові консультанти – провідні вчені НАПН України, дослідники, які зробили чималий внесок у розвиток вітчизняної педагогічної науки, зокрема: доктор педагогічних наук, професор, академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти НАПН України О. В. Сухомлинська; відомий макаренкознавець, академік НАПН України, доктор філософських наук, професор, директор Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України І. А. Зязюн; академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, ректор Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського О. Я. Чебикін; кандидат педагогічних наук професор, завідувач кафедри педагогіки і педагогічної майстерності Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя Є. І. Коваленко;

– розглядалися та затверджувалися структура та зміст біобібліографічних посібників на Вчених радах ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського;

– усі біобібліографічні покажчики чітко структуровані – мають по 5–7 розділів, у яких розміщені: бібліографія творів представленої особи, відомості про її життя та громадсько-освітню діяльність, тематичний перелік досліджень науковців її педагогічного доробку у контексті розвитку сучасної освіти, документи про увічнення її пам'яті, а також представлено інформацію про педагога в мережі Інтернет;

— з метою найкращого висвітлення спадщини видатних педагогів, до посібників включено бібліографічні описи їхніх праць, що вийшли впродовж зазначеного періоду за видами документів, а іноді, і за темами видань;

— посібники містять відомості про дослідження вчених, присвячені життю та педагогічній діяльності представлених діячів освіти, а також їхнім виховним методам, технологіям роботи з колективами, що виходили друком як окремими виданнями, так і статтями у наукових збірниках і періодичних виданнях на традиційних і електронних носіях;

— увесь матеріал у покажчиках подається за хронологією публікацій, а також за видами документів, які представлені у підрозділах посібників за роками видання, а в межах року — за зведеним українсько-російським алфавітом;

— до кожного з випусків біобібліографічного посібника додаються: стаття від упорядників, портрет і фотографії персоналії та ґрунтовна вступна стаття, підготовлена вченим НАПН України з науковим ступенем, у якій висвітлюється життєвий і творчий шлях визначного педагога, його погляди на процес навчання та виховання підростаючого покоління, оцінка його творчого надбання й діяльності.

— доповнює біографію видатного педагога перелік основних дат його життя та діяльності, складений за прямою хронологією;

— для більш зручного й ефективного користування кожним біобібліографічним посібником, укладачами докладно розроблявся допоміжний апарат, який дає змогу зорієнтувати користувача у досить значному обсязі бібліографічних записів. Допоміжний апарат представлено: переліком виданих раніше «Бібліографічних покажчиків», присвячених діяльності того видатного педагога, кого представляє покажчик; «Алфавітним покажчиком назв праць педагога», згрупованими за зведеним українсько-російським алфавітом, а переклади праць іноземними мовами — за латинським алфавітом; «Іменним покажчиком» авторів праць про видатного педагога.

Зауважимо, що у 4-му і 5-му випусках біобібліографічних посібників із цієї серії присутні також «Предметні покажчики», складені українською мовою за працями та публікаціями про творчість визначних педагогів;

– бібліографічний опис і скорочення слів здійснено за чинними в Україні стандартами, зокрема ДСТУ ГОСТ 7,1:2006. Коли необхідно було розкрити зміст, доповнити назву певної статті чи навести інші важливі відомості, застосовувалися квадратні дужки, і лише в окремих випадках здійснювалось анування представлених документів, скажімо, коли назва не розкривала змісту;

– джерелами пошуку матеріалів для дослідження стали каталоги та картотеки та фонди ДНПБ імені В. О. Сухомлинського, НБУВ, НПБУ, електронні каталоги державних бібліотек Росії та Білорусі, а також Інтернет-ресурси;

– зважаючи на читацьке призначення сучасних випусків біобібліографічних видань, основними принципами відбору матеріалу для бібліографування були: науковість, повнота, достовірність.

У першому і третьому випусках зазначеної серії біобібліографічних покажчиків – «*В. О. Сухомлинський : бібліографія : 1987–2000 рр.*» і «*В. О. Сухомлинський : бібліографія : 2001–2008 рр.*» – представлена бібліографія праць видатного українського педагога-гуманіста, Героя Соціалістичної Праці, Заслуженого вчителя України, академіка, члена-кореспондента АПН СРСР, кандидата педагогічних наук, директора школи, вчителя, дитячого письменника Василя Олександровича Сухомлинського (1918–1970). Усього вийшло з друку чотири присвячені йому бібліографічні покажчики: два – за радянських часів (1978 р. і 1987 р.), і два – у роки незалежності (2001 р.; 2008 р.). Усі бібліографічні видання викликали значний інтерес до особистості В. О. Сухомлинського та його педагогічних ідей як в Україні, так і за її межами й стали результатом роботи не лише фахівців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (упорядник – старший науковий співробітник ДНПБ України Л. М. Заліток), а й копіткої праці родини Сухомлинських (дружини – Ганни Іванівни та доньки – Ольги Василівни) з надрукованими матеріалами, багато яких знайдено шляхом глибокого бібліографічного пошуку.

Науковим редактором усіх біобібліографічних видань про В. О. Сухомлинського є кандидат історичних наук, доцент, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського П. І. Рогова.

У покажчику 2001 р. налічується **1090 позицій** бібліографічних записів, а покажчик 2008 р. містить уже **1710 записів**. Кожен із них складається з 6-ти розділів, де крім творів, перекладів творів і літератури про життя та діяльність достойника представлені також розділи: «В. О. Сухомлинський у літературі та мистецтві» та «Діяльність музеїв, установ, закладів, які носять ім'я В. О. Сухомлинського».

Увесь архів В. О. Сухомлинського, який налічує близько 3 тис. документів був переданий у 2003 р. його родиною до фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Другий випуск серії «Видатні педагогісвіту» – «*Польський педагог-гуманіст Януш Корчак (1878–1942): до 125-річчя з дня народження*» присвячений одній із найвідоміших і найбільш вражаючих постатей сучасної педагогіки, яскравій та різнобічній особистості із широкими інтересами, високим почуттям громадянськості та безмежною любов'ю до дітей – Янушеві Корчаку (справжнє ім'я – Генріх Гольдшміт). Слід зазначити, що його унікальна педагогічна система не знайшла повного та об'єктивного висвітлення й оцінки в Україні, а педагогічна та літературна спадщина були недостатньо представлені громадськості. Тому, вперше в Україні підготовлений і виданий ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського за сприяння посольства Польщі в Україні біобібліографічний покажчик про Я. Корчака (упорядники: наукові співробітники ДНПБ України В. В. Вербова і Н. А. Горбенко та викладач Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка С. В. Іщук і голова Українського товариства Я. Корчака С. В. Петровська) дає змогу освітянам ознайомитись із педагогічною та літературною спадщиною видатного педагога-гуманіста і сприяє творчому втіленню його педагогічних ідей у систему виховання молодого покоління нашої держави. Покажчик налічує **674 позицій** бібліографічних записів і складається з 5-ти розділів, де подано бібліографію творів (131 позиція бібліографічних записів) визначного педагога, публікації про його життя та діяльність і матеріали про увічнення його пам'яті. Окремо, в останньому 5-му розділі покажчика містяться цитати з педагогічних творів Я. Корчака та висловлювання відомих педагогів про нього. Також посібник містить додатки з переліком літературних творів, виданих у Польщі за життя педагога, та електронних

ресурсів, що містять інформацію про нього. Останнє було вперше започатковано в практиці підготовки бібліографічних покажчиків ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Включивши до покажчика друковані твори, рукописи, кінофотоізодокументи як мовою оригіналу (польською), так і в перекладах українською, російською та ін. мовами, укладачі намагалися найбільш повно відобразити творчий доробок Януша Корчака та представити матеріали про його життя та діяльність, що зберігаються у фондах найбільших книгозбірень України та архівах Українського товариства Януша Корчака, власниками якого є Світлана Василівна та Мирон Семенович Петровські. Бібліотека висловила останнім подяку за передані в дарунок ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського твори Я. Корчака та за допомогу в підготовці даного покажчика.

Четвертим випуском серії «Видатні педагоги світу» став уперше виданий у незалежній Україні біобібліографічний покажчик – *«Спадщина А. С. Макаренка і педагогічні пріоритети сучасності: 1991–2008 рр.»*, присвячений 120-річчю від дня народження українського та російського педагога-новатора, класика світової педагогіки ХХ ст., письменника Антона Семеновича Макаренка (1888–1939) – творця нової методики виховної роботи з дитячим колективом, організатора та керівника колонії для неповнолітніх правопорушників і безпритульних під Полтавою та дитячої трудової комуні ім. Ф. Е. Дзержинського. Аналіз джерельної бази щодо діяльності А. С. Макаренка та бібліографії про нього показав, що виховний досвід і його літературно-педагогічна спадщина склали не лише яскраву сторінку вітчизняної історії педагогіки, а й стали феноменом світового освітньо-виховного процесу, що засвідчили матеріали п'яти бібліографічних покажчиків, виданих за часів Радянського Союзу: один – у Києві (1956 р.) і чотири – в Москві (1959 р., два – 1978 р., 1988 р.). Сьогодні, в умовах кризи існуючої системи суспільного виховання дітей, педагоги все активніше звертаються до унікального досвіду А. С. Макаренка, намагаючись знайти у ньому відповіді на питання організації життєдіяльності дітей. Тому, вивчення і розвиток педагогіки видатного новатора у суспільстві, спонукали науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (упорядники: завідувач філії А. М. Доркену

та старші наукові співробітники І. О. Іванова та Т. В. Лога; наукові редактори: кандидат історичних наук, директор П. І. Рогова та завідувач філії А. М. Доркену) підготувати даний біобібліографічний покажчик і тим засвідчити значний інтерес і глибоку шану до педагогічних ідей А. С. Макаренка як в Україні, так і за її межами. До покажчика включено бібліографічні описи 147 праць А. С. Макаренка, виданих із початку 80-х рр. ХХ ст. до 2008 р., і відомості про дослідження вчених, присвячені життю та діяльності А. С. Макаренка як педагога-практика, його виховним методам роботи з дитячим колективом, що виходили друком упродовж 1991–2008 рр. Загалом у виданні наведено **1000 бібліографічних описів** документів. Покажчик складається із 7-ми розділів: «Твори А. С. Макаренка», «Переклади праць А. С. Макаренка іноземними мовами за рубежем», «Література про життя та діяльність А. С. Макаренка», де вперше представлено «Наукову школу макаренкознавства» та «Автореферати дисертацій та дисертації на здобуття вченого ступеня кандидата наук і доктора наук». Наповненим і цікавим для сучасників є четвертий розділ – «Педагогічна система А. С. Макаренка і актуальні питання виховання молоді», що містить публікації дослідників про педагогічну систему А. С. Макаренка, його погляди на виховання дітей і молоді у навчально-виховному процесі, організацію та розвиток дитячого колективу, сімейне виховання та творче використання педагогічної спадщини А. С. Макаренка у навчальних закладах. Заслужують на увагу також розділи «Увічнення пам'яті А. С. Макаренка в Україні та світі» та «Творча спадщина А. С. Макаренка в електронних ресурсах», що є новими для бібліографії про А. С. Макаренка та висвітлюють повну цілісну картину досліджень творчої спадщини видатного педагога на традиційних і електронних носіях. Підготовлений фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського посібник було надруковано у 2008 р. за сприяння Полтавського державного педагогічного університету ім. В. Г. Короленка.

П'ятий випуск серії присвячений Костянтину Дмитровичу Ушинському (1823/1824–1870) – найавторитетнішому педагогові ХІХ ст., основоположнику наукової педагогіки та народної школи, авторові праць із теорії та історії педагогіки, який першим поставив виховання на наукове підґрунтя,

поєднавши педагогіку з психологією та іншими науками про людину, створивши підручники для початкового навчання «Рідне слово» та «Дитячий світ». Потреба донести до широких кіл освітян педагогічну спадщину видатного педагога, а також 185-річчя від дня народження педагога, яке у 2009 р. святкувала вся освітянська громадськість України та світу, спонукали науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (упорядники: завідувач філії А. М. Доркену, старші наукові співробітники І. О. Іванова та Т. В. Лога) підготувати перший в незалежній Україні біобібліографічний покажчик «*Ідеї К. Д. Ушинського в контексті сучасної педагогічної науки та освіти: 1991–2009 рр. (до 185-річчя від дня народження)*», що був надрукований у 2010 р. за сприяння Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса).

Літературно-педагогічна спадщина К. Д. Ушинського протягом двох століть була об'єктом численних досліджень: ще за радянських часів у Москві вийшли друком три бібліографічні покажчики, присвячені його діяльності (1946 р.; 1952 р.; 1985 р., містив повний бібліографічний опис документів із 1848 до 1984 рр.). Водночас, сучасний рівень розвитку освіти в Україні, що засновується на гуманістичних засадах виховання та навчання, вимагає пильнішого, прискіпливішого розгляду та об'єктивної оцінки педагогічної спадщини великого педагога. Тому, підготовлений у 2009 р. новий вітчизняний біобібліографічний покажчик творів К. Д. Ушинського та досліджень про нього охопив видання, опубліковані в Україні та зарубіжних країнах упродовж 1991–2009 рр. на традиційних і електронних носіях. Загалом він містить **904 бібліографічні описи** документів і складається з 5-ти розділів. Привертає увагу новий для бібліографії про К. Д. Ушинського четвертий розділ – «Увічнення пам'яті К. Д. Ушинського в Україні та світі», де представлена діяльність і внесок установ і закладів освіти України та зарубіжжя у дослідження спадщини видатного педагога, а також тих, яким присвоєно ім'я К. Д. Ушинського. Викликає зацікавленість освітян також підрозділ, де окремо, за роками, представлені публікації та перелік наказів Академії педагогічних наук України (нині – Національна академія педагогічних наук України) про нагородження відомчою золотою медаллю АПН Украї-

ни «Ушинський К. Д.» відомих і заслужених діячів науки й освіти України та світу, прізвища яких подано за алфавітом. Додатком у кінці покажчика вміщено текст «Положення про медаль Академії педагогічних наук України «Ушинський К. Д.»». П'ятий розділ покажчика – «Творча спадщина К. Д. Ушинського в електронних ресурсах» вміщує найзмістовніші та безоплатні для користувачів інтернет-ресурси про життя та діяльність визначного педагога.

Шостий випуск серії – біобібліографічний посібник «*Софія Русова – педагог, державний діяч, просвітник*» присвячений 155-й річниці від дня народження Софії Федорівни Русової (1856–1940) – видатного українського вченого-педагога, історика, етнографа, мистецтвознавця, літературного критика, визначного представника української культури за рубежом, державного та громадського діяча, письменниці, одній із організаторів жіночого руху. Необхідно зазначити, що понад 70 років спадщина Софії Русової була прихована у спецховищах із клеймом «буржуазна націоналістка» і лише після проголошення суверенності України предметом наукового дослідження стала багатогранна педагогічно-просвітницька діяльність педагога європейського рівня, визначного громадського діяча, мемуариста, людини широкої ерудиції, але передусім – палкої патріотки України. Відтак, створений фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського покажчик є першим бібліографічним виданням про Софію Русову в Україні та світі, який відтворює бібліографію творів і досліджень про життя та багатогранну діяльність видатного педагога з 80-х рр. кінця XIX ст. до 2010 р. Науковим консультантом даного посібника стала кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки та педагогічної майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя Є. І. Коваленко, а рецензентами – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу довідково-бібліографічного обслуговування НБУВ Т. В. Добко та кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики і технологій дошкільної освіти Педагогічного інституту Київського університету ім. Б. Грінченка О. В. Коваленко (Пшеврацька). Видання налічує **1289 позицій** бібліографічних записів, що мають суцільну нумерацію, та складається з 5-ти розділів.

Покажчик надруковано 2011 р. за сприянням Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя.

Для гідного вшанування пам'яті Миколи Івановича Пирогова (1810–1881) як видатного педагога та з нагоди його 200-річного ювілею (2010 р.), а також зважаючи на потребу освітян у бібліографічному виданні, в якому було б комплексно та системно представлено бібліографію спадщини та внеску вченого у реформування та розвиток освіти, науковцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського було підготовлено сьомий випуск біобібліографічного покажчика *«Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч»*. Цей посібник із серії «Видатні педагоги світу» висвітлює науково-педагогічну, адміністративну та громадську діяльність М. І. Пирогова – всесвітньо відомого хірурга, патологоанатома, педагога, діяча народної освіти в Російській імперії, професора, члена-кореспондента Російської АН, основоположника воєнно-польової хірургії та хірургічної анатомії, керівника Інституту практичної анатомії Петербурзької медико-хірургічної академії, учасника Севастопольської оборони 1854–1855 рр., просвітителя, одного з реформаторів системи освіти, засновника університету в Одесі, недільних шкіл, попечителя Одеського та Київського навчальних округів, автора проекту реформи школи, в який він заклав основи нової педагогічної системи.

У покажчику представлено бібліографію праць М. І. Пирогова, що були опубліковані впродовж 1856–2010 рр., а також дослідження, присвячені життю та діяльності вченого, що вийшли на традиційних і електронних носіях упродовж зазначеного періоду. Видання налічує **887 позицій** бібліографічних записів, що мають суцільну нумерацію, та складається з 7-ми розділів: «Твори М. І. Пирогова», «Література про життя і діяльність М. І. Пирогова», «Педагогічна спадщина М. І. Пирогова у дослідженнях вітчизняних учених», «Втілення педагогічних ідей М. І. Пирогова в діяльності освітніх закладів», «Увічнення пам'яті М. І. Пирогова», «Педагогічна спадщина М. І. Пирогова в електронних ресурсах» та «Бібліографічні посібники». Покажчик надруковано у 2011 р. видавництвом «Педагогічна думка».

Варто відзначити, що, хоча перші два випуски покажчиків серії надруковані у класичному стилі, вони мають скромні-

ший вигляд, ніж останні п'ять випусків, які знайшли нове обличчя і вдале художнє оформлення та виконувалися на високому поліграфічному рівні. Кожний бібліографічний посібник друкувався тиражем по 200–300 примірників. Оскільки всі посібники адресовані науково-педагогічним та педагогічним кадрам, аспірантам, студентам, бібліотечним працівникам, усім, кого цікавить життя та педагогічні погляди видатних педагогів України та світу, на сьогодні ними поповнені фонди національних і державних бібліотек України, педагогічних бібліотек України, книгозбірні НАПН України, ІППО та наукові бібліотеки ВНЗ України педагогічного профілю.

Сучасний стан інформаційного забезпечення фахових потреб науковців і практиків освітянської галузі України, зокрема як користувачів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, так і віддалених користувачів, потребує повноцінного інформаційного галузевого ресурсу не лише в традиційній формі, а й у електронній, до якого можна дістатися завдяки новачкам і технологіям із будь-якого місця України та світу. Створені фахівцями бібліотеки електронні ресурси різних видів із актуальних питань педагогіки та психології на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<http://www.library.edu.ua-net>) доступні для всіх категорій користувачів. На ньому представлені:

- електронний каталог;
- галузева реферативна база даних;
- інформаційно-бібліографічні ресурси «Видатні педагоги України та світу» та «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці й документознавці України та світу»;
- бібліографічні посібники ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського з актуальних питань педагогіки і психології;
- бібліографічні ресурси, що готують освітянські бібліотеки МОН України та НАПН України;
- бібліографічні списки до книжкових виставок, присвячені ювілейним датам у галузі педагогічної науки і освіти;
- архів виконаних віртуальних бібліографічних довідок.

Завдяки цьому, з підготовленими і вже виданими бібліографічними виданнями серії «Видатні педагоги

світу» (сім випусків), користувачі ознайомлюються як у традиційній формі у книгозбірнях, так і в електронній формі на web-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського на сторінках електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу», де формуються комплексні відомості про визначних і незаслужено забутих або заборонених ще у радянський час вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Даний електронний проект було розпочато у 2008 р. у межах теми НДР «Теоретичні засади формування всеукраїнського інформаційного ресурсу з питань психолого-педагогічної науки і освіти на базі Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського». З метою популяризації кращих здобутків вітчизняної та зарубіжної педагогічної та психологічної науки й освіти шляхом консолідації інформації про вітчизняних і зарубіжних визначних осіб, висвітлення їх життя, діяльності, творчої спадщини та втілення їхніх ідей у практику почав діяти віртуальний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу», який одразу привернув увагу освітян. За чотири роки підготовлено та представлено на web-порталі нашої бібліотеки понад 25 сторінок персоналій, присвячених видатним педагогам України і світу: В. О. Сухомлинському, Х. Д. Алчевській, С. А. Ананьїну, О. М. Астрябу, Г. Г. Ващенко, Б. Д. Грінченку, В. Ф. Дурдуківському, О. А. Захаренку, В. Н. Каразіну, М. О. Корфу, Я. Корчаку, Г. С. Костюку, Т. Г. Лубенцю, А. С. Макаренку, М. Монтессорі, В. О. Онищуку, М. І. Пирогову, Олені Пчілці, С. Ф. Русовій, Я. П. Ряпшо, І. П. Соколянському, К. Д. Ушинському, Я. Ф. Чепізі, П. Д. Юркевичу, М. Д. Ярмаченку.

Широке коло користувачів із віддалених куточків України та світу отримують інформацію про видатних педагогів, чим поглиблюють свої інформаційні запити, підвищують якість досліджень із питань історії педагогічної науки, освіти, бібліотекознавства та суміжних галузей знань. Про це свідчить статистика: за 2011 р. на сайт електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» звернулося 18967 віртуальних користувачів. Найвідвідуваніші сторінки, присвячені: Х. Д. Алчевській, О. М. Астрябу, Б. Д. Грінченку, Г. С. Костюку, М. І. Пирогову, С. Ф. Русовій та В. О. Сухомлинському – на

кожну персоналію у 2011 р. доводиться в середньому понад 63 відвідувань у місяць.

У структурі кожної персоналії електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» представлені: біографія діяча, бібліографія його праць і документів про нього, а також уже підготовлені біобібліографічні посібники й окремі повнотекстові твори та інші додаткові матеріали, зокрема присвячена педагогові фотогалерея та матеріали, що розкривають діяльність установ, яким присвоєно його ім'я. Обов'язково вміщена інформація про нагороди, премії, пам'ятники, наукові читання, пов'язані з ім'ям видатної особи тощо.

Формування вище названого ресурсу дає змогу в кінцевому результаті мати багатогранний інформаційно-бібліографічний ресурс у електронній формі, що складається з довідкових, біобібліографічних та інших документів, що сприяють глибокому розкриттю тієї чи іншої особистості, її внеску у розвиток педагогічної науки та практики.

До створення електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу, присвяченого видатним педагогам, окрім науковців ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, можуть долучатися фахівці бібліотек освітянської мережі МОН України та НАПН України, регіональних, науково-педагогічних бібліотек, бібліотеки ВНЗ I-IV р. а. різних видів. Так, Волинська державна універсальна наукова бібліотека ім. Олени Пчілки підготувала віртуальний електронний ресурс, присвячений життю та просвітницькій діяльності Олени Пчілки. Науковою бібліотекою Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова до 170-річчю від дня народження готується сторінка, присвячена видатному вченому-історику, педагогу, літературознавцю Михайлові Петровичу Драгоманову. До формування ресурсу також запрошуються бібліотеки інших систем і відомств, що носять ім'я відомих педагогів і просвітників, але досі більшість сторінок електронного ресурсу створюються фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Підсумовуючи, маємо визнати, що на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського конкретизовано форми та методи найефективнішого задоволення інформаційних потреб науковців і практиків, розроблено модель системи науково-

інформаційного забезпечення фахових потреб освітян вторинною продукцією, сформовано та розпочато підготовку бібліографічних видань у традиційній та електронній формах, спрямованих на відображення широкого спектру актуальних питань психолого-педагогічної науки, освіти та практики. Водночас, активне впровадження інформаційних технологій у практику роботи бібліотек освітянської мережі створило унікальні можливості для ефективного розвитку педагогічної науки, освіти, а, отже, сприяє підвищенню статусу друкованого продукту, який є частиною наукового, культурного й освітнього надбання та спадку. А впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), що є невід'ємним атрибутом суспільства знань, відкриває для користувачів якісно новий доступ до інформації. Відтак, створення електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу», що постійно поповнюється та оновлюється, сприятиме узагальненню педагогічного досвіду та популяризації творчого використання ідей видатних педагогів у сучасних умовах, відіграватиме важливу роль у забезпеченні розвитку наукових досліджень сучасної педагогічної науки, освіти і практики, підвищенні кваліфікації, безперервної самоосвіти.

1. *Кремень, В. Г.* Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати [Текст] / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.
2. *Лутовина, В. І.* Новий рівень інформаційного забезпечення освітян України [Текст] / В. І. Лутовина // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 4. – С. 133–140. – Бібліогр.: 6 назв.
3. *Рогова, П. І.* Роль Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні та розвитку системи інформаційних ресурсів для забезпечення вітчизняної педагогічної науки, освіти і практики [Текст] / П. І. Рогова, В. І. Лутовина, Т. В. Добко // Наук. праці ДНІПБ України імені В. О. Сухомлинського.– К. : Четверта хвиля, 2008. – Вип. 1. – С. 16–36.

А. М. Доркенту

Актуалізація довідкової біографістики на теоретичному рівні

Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методологічні засади. – Запоріжжя : Дике Поле, 2010. – 288 с.

В Україні за півтора століття біографічний довідковий напрям як жанр життєпису та історіописання в практичній площині пройшов складний шлях від виписування базових конструктів пантеону української історії до біографій пересічних людей. У сучасному житті біографічні довідкові видання розширюють наші уявлення про людський вимір історії. Осмислення цього процесу в вітчизняній історіографії за останні десятиріччя позначилося нечисленними працями дослідників. У цьому контексті монографічне дослідження С. М. Ляшко «Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методологічні засади» є першою спробою на теоретичному рівні виокремити цей напрям, узагальнити науково-методичні надбання довідкової біографістики, створити відповідну періодизацію, визначити шляхи розвитку в умовах переходу від книжкової до електронної, мережевої культури наукової інформації.

«Антропологічний поворот» 70-х рр. XX ст. призвів до змін об'єкта і предмета дослідження, відкрив нові обрії залучення до історичного дискурсу міждисциплінарних підходів та інституціалізації біографістики як спеціальної історичної дисципліни. Історико-біографічна інформація є репрезентацією соціокультурного поля історії певного народу, водночас, вона стоїть біля витоків формування колективних міфів і стереотипів нації, певного соціуму. В цьому контексті вивчення українського досвіду довідкової біографістики є вкрай актуальним.

Авторка констатує, що поява нових дисциплін історичної галузі є природнім процесом, тому сьогодні біографістика загальноновизнана у європейській, українській і російській історичній науці. Натомість, практика підготовки біографіч-

них довідкових видань в Україні має власний вимір, початок якому покладено у другій чверті XIX ст. Дослідниця зазначає, що довідкова біографістика як явище набуває в Україні характеру сталої тенденції, яка фіксується на науковому, соціальному та практичному рівнях і вказує на процес формування в межах біографістики нового дослідницького напрямку, спрямованого на систематизацію біографічного знання та поширення його в біографічних довідкових виданнях.

Визначивши предметну сферу власного дослідження авторка зазначає, що методологічно довідкова біографістика засновується на теоретичних положеннях біографістики та книгознавства і залучає відповідний арсенал дослідницьких методів цих наук. Джерельну базу її праці становлять друковані біографічні довідкові видання, що дають змогу виокремити питання теорії та методики в контексті біографістики та книгознавства і пов'язати окремі з них із підготовкою електронних біографічних ресурсів.

Своїм завданням авторка поставила узагальнення вітчизняного та іноземного досвіду підготовки довідкових біографічних видань у контексті соціально-історичного концепту, актуалізацію довідкової біографістики як напряму спеціальної історичної дисципліни — біографістики, визначення найпроблемніших місць у теорії та методиці їх створення на сучасному рівні, переоцінку науково-методичного забезпечення та розробку заходів, які б сприяли створенню та поширенню якісного біографічного продукту у вигляді біографічних довідкових видань.

Робота має чітку структуру — історичний, теоретико-методичний і міждисциплінарний блоки. У першому розділі на основі ретельного історичного дослідження автору вдалося глибоко проаналізувати історію розвитку вітчизняних довідкових і біографічних довідкових видань у XIX–XX ст., зокрема й на тлі відповідних процесів за межами українських етнічних земель (XIX – перша чверть XX), урахувати внесок української діаспори (XX), узагальнити набутий досвід у загальноісторичному, цивілізаційному дискурсах. Особливий акцент надається сучасним тенденціям розвитку цього напрямку біографістики. Зроблено висновок про нагальну потребу удосконалення науково-методичних засад підготовки біографічних довідкових видань.

Заслуговує на увагу запропонована С. М. Ляшко в першому розділі праці періодизація історії біографічної довідкової справи ХІХ–ХХ ст., яка постає методом дослідження, що застосовується з метою систематизації й упорядкування історичного минулого. Періодизація складена з урахуванням принципу формування державницького світогляду на ґрунті національної ідеї у контексті існуючих поглядів на принципи загальної періодизації історії України. Науково обґрунтоване бачення загальних закономірностей розвитку українських біографічних довідкових видань як складової історії розвитку національної державницької думки, на наш погляд, відповідає предметові дослідження. Такий підхід дав змогу виявити як позитивні, так і негативні тенденції розвитку, проаналізувати їх причини та наслідки. Для кожного історичного періоду показано особливості методики та практики підготовки біографічних довідкових видань та їхнє значення для розвитку довідкової біографістики і формування національної свідомості.

У другому розділі своєї роботи С. М. Ляшко зосередилася на історичному аналізі теоретико-методичних засад створення біографічних довідкових видань та окреслила напрями розвитку тих із них, які є чільними: критерії відбору осіб до українських біографічних довідкових видань, принципи формування словника, побудови біографічної статті, зміст дефініції біографічної довідкової статті та її структура. Слід позитивно оцінити зроблений автором вперше в українській історіографії аналіз теоретико-методичних підходів до критеріїв відбору персоналій у його історичній еволюції (критерії Постійної комісії для складання Українського біографічного словника УАН-ВУАН 20-х рр. ХХ ст., причини нормативного визначення цих критеріїв партійно-державними установами УРСР при складанні довідкових видань 60-х – 80-х рр. ХХ ст., сучасна дискусія щодо цього питання у незалежній Україні). Ці міркування дослідниці знаходяться у тісному зв'язку з питаннями розгляду дефініції у біографічних довідкових виданнях та її структури, яка на такому рівні узагальнення й аналізу також розглядається у вітчизняній фаховій літературі вперше. Означені складові є науково обґрунтованою сучасною методикою підготовки біографічних довідкових видань. Практична реалізація висловлених авторкою думок,

сподіваємося, може прискорити підготовку та видання довідкової біографічної продукції різних видів і типів.

Підходи до вироблення саме такої методики С. М. Ляшко пропонує у третьому розділі роботи — «Українські біографічні довідкові видання в контексті біографістики і книгознавства». Під таким кутом зору у вітчизняній історіографії довідкова біографістика розглядається вперше. Він супроводжується окремим додатком (Додаток 2), що є важливим для розуміння позиції автора й являє практичний інтерес для фахівців у галузі біографістики та довідкової книги.

С. М. Ляшко підходить до довідкової біографістики як до прикладного напрямку біографістики, який розвивається, як уже вказувалося, в межах двох наукових дисциплін — біографістики та книгознавства. Тому логічно, що в цьому розділі розглядається формування наукових поглядів на біографічну довідкову книгу в контексті біографістики та книгознавства. За допомогою книгознавчих методів забезпечується система обробки, збереження, подання різнопланової біографічної інформації в поліграфічній формі, йде пошук оптимальних шляхів підвищення інформаційної наповненості довідкового видання біографічним змістом. Відтак, на розгляд читачеві пропонується низка проблем, спільних для двох наукових дисциплін, зокрема: термінологічні (біографістика, біографічна довідкова справа, довідкова біографістика тощо); типологічні (види, типи біографічних довідкових видань); структурні (апарат видання). Останні позиції супроводжуються двома графічними додатками (Додаток 3 і 4). Водночас, аналіз сучасної ситуації в біографічній довідковій справі дав змогу авторові виявити тенденції іншого напрямку — тісний зв'язок між проблемами довідкового виду книги та довідкової біографістики, і в цьому контексті — відставання сучасних міждисциплінарних методик у галузі підготовки біографічних довідкових видань.

Рецензована робота великою мірою базується на циклі опублікованих С. М. Ляшко впродовж 1996–2010 рр. статей, що стосуються окремих питань і проблем, пов'язаних із різними аспектами становлення та розвитку української біографістики, серед яких багато публікацій посвячені біографічним довідковим виданням.

Позитивне враження справляє науково-довідковий апарат видання, що містить словник термінів біографістики та довідкової біографістики, схеми (взаємозв'язку біографістики та книгознавства, сучасної сукупності біографічних довідкових видань, структури біографічного довідкового видання), іменний покажчик і список скорочень.

Вельми продуманою є також обкладинка монографії. Тут використано офорт заслуженого художника України В. Бахтова «Каміння долі» та наведено дотепний і влучний уривок фантастичної гумористичної повісті братів Стругацьких «Понеділок починається в суботу» про Книгу Доль зі сховища, набитого «найцікавішими книгами на всіх мовах світу та історії, від мови атлантів до піджін-інгліш включно».

Утім, як відомо, книжок без недоліків не буває, особливо коли йдеться про першу спробу узагальнення значних за масштабами процесів, пов'язаних із довідковим напрямом біографістики. Аналіз історіографії, розробка теоретико-методичного блоку у дослідженні С. М. Ляшко — це, по суті, перша спроба узагальнити історію та розвиток української біографічної справи, визначити й окреслити шляхи подолання певних науково-методичних проблем, що існують у сучасній довідковій біографістиці. Зокрема, постає питання доцільності виокремлення проблеми інституціалізації української біографічної довідкової справи в самостійний параграф дослідження, який, врешті-решт, вмістив би не комплексний аналіз, а приклади інституціалізації української біографістики та біографічної довідкової справи.

Також у роботі стверджується, що розвиток біографістики засвідчує сталий потяг до зростання кількості досліджень у галузі довідкової біографістики і, відповідно, — біографічних довідкових видань. Натомість, свій висновок Світлана Миколаївна засновує виключно на підрахунках кількості та номенклатури біографічних довідкових видань, починаючи з 90-х рр. ХХ ст. У цьому контексті при детальному прочитанні роботи взагалі впадає у вічі непропорційно мала увага до довідкових видань ХІХ – початку ХХ ст. (вирішуючи проблеми теоретико-методологічних засад створення біографічних довідкових видань, авторка зосереджується переважно на ви-

даннях другої половини ХХ ст.; вивчаючи питання класифікації та типології біографічних довідкових видань як окремого виду книги, подає їх виключно крізь призму сучасної видавничої практики; параграф, присвячений загальним принципам організації структури та змісту біографічного довідкового видання, вміщує детальну характеристику апарату видання та бібліографічного апарату додаткового тексту теж щодо видань кінця ХХ ст.).

Задекларований на початку монографії аналіз історіографії залишився лише окресленим. При цьому наголошується, що проблематика дослідження ще недостатньо вивчена в українській історіографії, зустрічаються лише окремі праці, що з'явилися переважно за останніх 10–15 років. Водночас, наприкінці короткого огляду, присвяченого українському вимірові історії біографічних довідкових видань, зазначено, що огляд історіографії згрупований за питаннями та проблемами і поданий за темами у відповідних розділах праці.

Висвітлюючи термінологічні проблеми української довідкової біографістики, авторка зосереджується на підходах щодо трактування терміну «біографістика». Переважна більшість визначень базових термінів винесена в додатки (словник термінів біографістики та довідкової біографістики).

Утім, критичні репліки аж ніяк не применшують значення монографії С. М. Ляшко «Українські біографічні довідкові видання ХІХ–ХХ століття: історичні та теоретико-методологічні засади». Праця акумулює ґрунтовний науковий доробок дослідниці та безумовно становить певний внесок у розвиток сучасної історичної науки, зокрема у царині української біографістики, відкриває нові перспективи досліджень. Хотілося б побажати авторці порадувати читачів подальшими студіями з обраної нею проблематики.

В. М. Константинова

ЩОДЕННИКИ БОРИСА ГМИРІ — ДЗЕРКАЛО ЕПОХИ

Гмиря, Б. Р. Дневники. Щоденники. 1936–1969 [Текст] / Б. Р. Гмиря ; [укл. і авт. супровідних текстів Г. В. Принц ; худож.-оформ. О. М. Артеменко]. – Х. : Фоліо, 2010. – 880 с. : іл.

Нещодавно вийшло в світ довгоочікуване ілюстроване видання щоденників уславленого українського співака Бориса Гмирі. Символічно, що книжка побачила світ у Харкові, адже не лише початок життєвого та творчого шляху співака значною мірою пов'язаний із цим містом, а й народився він на Слобожанщині – у Лебедині Сумської губернії.

Загалом на сьогодні вийшло сім окремих книжкових видань, присвячених співакові [1–5; 10; 11]. Та рецензована книга – найбільше та найвичерпніше з них [4] і вже набула розголосу (зокрема в українській пресі про нього писали В. М. Жежера, О. В. Москалець і Т. Г. Поліщук [6; 7; 9]).

На жаль, за радянських часів будь-який співак поставав перед читачем періодичної преси як особа, що не мала ані статі, ані віку, ані власного обличчя. Усі без винятку іменувалися згідно зі своїми титулами і про кожного хоч трохи помітного співака-соліста писали, що він «видатний», «майстер» тощо. Музикознавці та журналісти ніколи не згадували про подробиці справжньої біографії артистів.

Відтак, хоча про Бориса Гмирю опубліковано чимало книжок і кілька сотень статей, у жодному разі не було відкрито завіси над таємницею його особистості та над його творчим кредо так, як у виданні «Борис Гмиря. Дневники. Щоденники, 1936–1969». Тому воно стали справжньою сенсацією у «гмирєзнавстві». Щодо інших публікацій, то сподіваємося, найближчим часом вони стануть приводом для укладання докладного персонального бібліографічного покажчика.

Протягом тридцяти трьох років Борис Гмиря регулярно фіксував події свого творчого й особистого життя. Його щоденники – це вісім оприлюднених повністю та вперше

загальних зошитів¹ із архіву співака, що зберігаються як в оригіналі, так і сканованому варіанті в його квартирі-музеї на Хрещатику, що, на жаль, не має юридичного статусу музею. Хоча саме тут зберігаються чи не найцінніші раритети, пов'язані зі співаком і не лише з ним. Скажімо, кожен, хто тут бував, напевно, запам'ятав фотографію Бориса Романовича разом із видатним піаністом ХХ ст. Святославом Ріхтером (чиє дитинство, до речі, пов'язане з Житомиром, а юність, навчання і дебюти — з Одесою). У книзі кілька сторінок присвячені взаєминам цих двох велетів виконавського мистецтва, зокрема вміщено два вперше опублікованих спільних фото Бориса Гмирі та Святослава Ріхтера (обидва знімки зроблено в 1951 р. на Володимирській гірці) та вперше репродукований автограф Ріхтера, що теж зберігається в квартирі-музеї Бориса Гмирі. Ми маємо лише жалкувати, що, через зайнятість обох артистів, їхній дует так і не відбувся і слухачі не почули запропоновану Ріхтером і заплановану Гмирею для спільних виступів програму з пісень Франца Шуберта та Роберта Шумана.

Останню нотатку в «Щоденниках» зроблено за тиждень до смерті. Вона стосується дружини — Віри Августівни Гмирі (дівооче прізвище — Нові). Так само їй присвячений останній музичний запис співака — пісня «Сміються, плачуть солов'ї» в обробці Германа Жуковського. А на роялі Бориса Гмирі й досі стоять ноти останнього твору, вивченого за життя, — романсу Павла Сениці на вірші Мелетія Кічури, що має фатальну назву — «Останній промінь згас». Співак так і не виконав цього твору.

Окрім викладу текстів «Щоденників», в оригіналі здебільшого російськомовних², видання містить безліч додаткових матеріалів (документи, листи, статті з преси 50–60-х рр.), згрупованих у розділи: «Гмиря і влада», «Гмиря — активний громадський діяч», «Гмиря і Шаляпін», «Гмиря і Шостакович», «Листи кохання (листування з дружиною В. А. Гмирею)», «Гмиря-ансамбліст», «Учні Гмирі», «Життя після смерті», «Плани Б. Гмирі на 1970 рік» (не здійснені через раптову

¹ Перші два зошити дійшли до нас у дуже поганому стані.

² Нині готується перевидання «Щоденників» для читачів Росії, де буде повністю перекладено українську частину текстів книги.

смерть) тощо. Окремо слід згадати включені до видання листи дружини співака Віри Августівни до свого геніального чоловіка³. Цей значний документний масив, як і супровідні тексти Ганни Принц дають змогу охопити єдиним поглядом як окремі маловідомі сторінки біографії співака, так і розгорнуту панораму цілої епохи. Відтак, і біографісти, котрі займаються дотичними проблемами, отримали багатющий матеріал для досліджень.

Науково-довідковий апарат видання містить належно впорядкований іменний покажчик, а також покажчики географії гастролей Бориса Гмирі, його останніх вистав, концертів, бібліографію книжкової літератури про співака та коментарі. Є у книзі також численні кольорові репродукції архівних документів і світлини.

Наукова та фактологічна новизна опублікованих щоденників полягає насамперед у введенні до наукового обігу низки важливих малознаних відомостей. Про що говорив Й. Сталін на своїх знаменитих «вечерях» за участі артистів і найвищих урядовців? Як проходили урядові прийоми за часів М. Хрущова? Якою насправді була смуга біографії Бориса Гмирі в період німецької окупації (1941–1944), що викликала та викликає чимало пересудів? Якою людиною була перша дружина Бориса Романовича Ганна Грецька? Де криються корені фатального конфлікту співака з дирекцією київської Опери у 60-ті роки? Чому Гмиря так рідко виїжджав на гастролі за кордон, де на нього щиро чекали? Якими країнами подорожував наш знаменитий співвітчизник, коли мав відпустки та залюбки рушав із дружиною в далекі світи? Якими були його стосунки з колегами? Відповіді на усі ці та низку інших, не менш інтригуючих запитань читачі вперше знайдуть як у самих «Щоденниках» Б. Р. Гмирі, так і в тексті книги загалом. Ті, кого цікавлять репертуарні вподобання співака, власне те, що ми зазвичай називаємо концертографією⁴, відшукають усе потрібне серед програм концертів, згадок про уроки з концертмейстерами, репетиції тощо. Зацікавлять також вміщені в книжці розлогі міркування співака про таєм-

³ Окреме книжкове видання листів Бориса Гмирі до свого вчителя, професора вокалу Павла Голубева вже готується Фондом Бориса Гмирі та Ганною Принц і невдовзі має вийти друком у Києві.

⁴ Перелік дат, місць і програм концертних виступів артиста.

ниці вокалу. Скажімо, сучасним студентам і викладачам консерваторій може стати в нагоді думка Гмирі про те, що кожне слово, у відповідності до його суті, потребує свого типу дихання. А також той факт, що сам виконавець користувався значно більше, ніж десятьма способами співочого дихання. Також книга містить тексти лекцій-бесід Бориса Романовича, які він читав у Ленінграді, Москві, Пекіні, Софії, Києві та Харкові для студентів і педагогів. Про рівень його майстерності та враження, яке він справляв на слухачів, можна дізнатися з численних свідчень і відгуків. Видання вміщує як цитати з преси 50–60-х рр., так і окремі відгуки сучасних поціновувачів мистецтва Бориса Гмирі (видатних музикантів — наших сучасників і молодих лауреатів останнього, Другого міжнародного конкурсу ім. Бориса Гмирі). З пізніших свідчень, згадаймо, до прикладу, слова санкт-петербурзького диригента Давида Бухіна: «Хто ще, крім біблійних пророків, Марії Каллас чи Кетлін Феррієр, був здатний на такий вплив на людське серце?...» [4, с. 108].

Отже, наукова цінність «Щоденників» полягає, насамперед у тому, що в них уперше: 1) оприлюднені деталі концертографії Бориса Гмирі; 2) опубліковані (частково — репродуковані) документи, що стосуються найбільш раннього періоду його життя і творчості (20–30-і рр. ХХ ст.); 3) широко викладені подробиці біографії співака часів німецької окупації (1941–1944 рр.); 4) подано документи та щоденникові записи, що розкривають усі віхи драматичного конфлікту співака з керівництвом Київської опери. Варто зазначити, що власне тексти щоденників займають у виданні не більше 65 відсотків. Решта — супровідні тексти та розлогі коментарі, що проливають світло на низку подій у житті Бориса Гмирі. Цим ми завдячуємо Ганні Принц.

Завершуючи, хочеться нагадати, що з величезної фонографічної спадщини співака (загальна кількість залишених ним записів сягає майже 50 компакт-дисків!) на сьогодні видано лише чотирнадцять компакт-дисків. Останнім виданням записів Бориса Гмирі стала його музична шевченкіана, що містить 21 твір і видана на початку 2011 р. [8]. Так само й архівна його спадщина потребує подальшого дослідження та публікації, оскільки приховує ще чимало нових відомостей про його долю та про епоху розквіту його таланту.

1. *Гмиря, Б. Р.* Дневники. Щоденники. 1936–1969 [Текст] / Б. Р. Гмиря ; [укл. і авт. супровідних текстів Г. В. Принц ; худож.-оформ. О. М. Артеменко]. – Х. : Фоліо, 2010. – 880 с. : іл.
2. *Жежера, В. М.* Трагічна повсякденність генія [Текст] / В. Жежера // *Голос України*. – 2010. – 4 черв.
3. *Москалець, О. В.* «...Я зі Сталіним говорив, мовляв, треба визначити наше ставлення до Гмирі» [Текст] / О. В. Москалець // *Дзеркало тижня*. – 2011. – 22 лип. – 13 серп.
4. *Поліщук, Т. Г.* Таємниці співака [Текст] / Т. Г. Поліщук // *День*. – 2010. – 11 черв.
5. *Архімович, Л. Б.* Борис Гмиря [Текст] / Л. Б. Архімович ; [худож.-оформ. Б. Й. Бродський]. – К. : Муз. Україна, 1981. – 119 с. : іл. – (Майстри мистецтв України).
6. *Борис Гмиря* : статті, листи, спогади [Текст] / [відп. ред. В. С. Буряк ; вступ. сл. Г. І. Майборода]. – К. : Муз. Україна, 1975. – 432 с. : іл.
7. *Борис Гмиря* : статті, дневники, письма, воспоминания [Текст] / [сост. и примеч. В. А. Гмыря, А. В. Принц ; худож.-оформ. Б. Резников]. – М. : Музыка, 1988. – 239 с. : ил.
8. *Голубев, П. В.* Борис Гмыря [Текст] / П. В. Голубев ; [худож.-оформ. И. Байтин]. – М. : Гос. муз. изд-во, 1959. – 60 с.
9. *Стебун, И. И.* Борис Романович Гмыря [Текст] / И. И. Стебун ; [худож.-оформ. К. А. Кудряшова, А. Ф. Пономаренко]. – К. : Гос. Изд-во изобр. искусства и муз. лит. УССР, 1960. – 40 с. : ил.
10. *Принц, Г. В.* Гмиря і Шостакович [Текст] / Г. В. Принц, М. Д. Копиця, Н. В. Цимбаліста ; [худож.-оформ. Н. Дубенюк, І. Вештак-Остроменська]. – К. : Логос, 2006. – 296 с. : іл.
11. *Москалець, О. В.* «Шевченкіана» Бориса Гмирі [Текст] / О. В. Москалець // *День*. – 2011. – 17 серп. – Рец. на компакт-диск : Борис Гмиря: Великий Кобзар у серці моїм. – К. : ФО-П Мельник Я. Я., 2011.

О. В. Москалець

ПЕРШЕ ПОВНЕ КОМПЛЕКСНЕ ЗІБРАННЯ ЕПІСТОЛЯРІЮ ТА ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ЛЕСІ ПЕТЛЮРИ

Леся Петлюра. Народе мій, улюблений... / підготов. до вид., передне сл., упорядкув., життєпис, коментар Т. Ківшар ; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 668 с.

У 2009 р. вийшла друком унікальна книга, підготовлена доктором історичних наук, професором Т. І. Ківшар, — «Леся Петлюра. Народе мій улюблений ...». У її назву винесений рядок із однойменної поезії Л. Петлюри (с. 68), що, мов камертон, настроює читача на відповідний лад сприйняття всіх матеріалів, із любов'ю та високою фаховістю зорганізованих і віднайдених дослідником.

В Україні це перше повне комплексне зібрання епістолярію та творчої спадщини Лариси (Лесі) Петлюри (1911–1941), доньки знакового діяча української революції 1917–1921 рр. С. Петлюри. До нього увійшли листи, вірші, замітки, нариси та малюнки Лесі, а також її фотозображення. Усі матеріали, а особливо листи, відкривають читачеві terra incognita, де без дороговказу можна заблукати. Таким дороговказом виступає «Життєпис Лесі Петлюри» (с. 11–60), написаний Т. І. Ківшар не лише як передмова, а й як окрема повноцінна наукова праця.

Знайомство і спільна праця з автором «Життєпису» та укладачем видання Т. І. Ківшар дає змогу констатувати ретельність, науковість, логічність побудови та делікатність у відборі фактів до цієї передмови. Слід зазначити, що цій складній шляхетній роботі передували особисте знайомство Таїсії Іванівни з Олександром Сірополком та численні статті авторки про творчу спадщину вченого, громадського та політичного діяча С. О. Сірополка.

Автор рецензії був самовидцем окремих етапів роботи над підготовкою видання та учасником дискусій щодо міри втручання біографіста в делікатні сфери стосунків у родині, оприлюднення окремих життєвих фактів. Мабуть, одним із

поштовхів до роздумів на цю тему стали рядки з листа Ольги Опанасівни Петлюри до родини С. О. Сірополко: «Щодо нашого родинного життя, то завжди в повній згоді ховали ми його від чужих очей, як тільки могли. Його [С. Петлюри] несмак до впускання чужих людей, або просто «інших» людей до особистого життя поділяю і я, і сей несмак вважаю ніби його заповітом» (с. 29, 58). Такий підхід було закладено до відбору та інтерпретації подій і фактів із родинного життя.

«Життєпис...» Лесі Петлюри створено із залученням і опрацюванням значної кількості різних видів джерел і професійно вписано в історичний контекст того часу. Відтак, він робить олюдненим і живим залучення листів її мами до родичів, спогадів осіб із українського та зарубіжного оточення родини, друзів і соратників С. Петлюри з української еміграції Франції, Чехо-Словаччини, Польщі (М. Славінського, В. Короліва-Старого, О. Удовиченко, І. Рудичіва, А. Лівиського та інших), а особливо, — відомостей від родичів О. О. Петлюри та друзів родини, насамперед, — Степана Сірополка, дружина якого — Ніна, була двоюрідною сестрою Ольги Петлюри.

Значна кількість документів залучена до життєпису вперше. Автор рецензій був свідком, як під час відрядження до Москви Таїсія Іванівна шукала в архівах і бібліотеках, учбових закладах документи щодо дати та місця народження [12(25)10.1911, Москва] та хрещення [23.09(06.10).1912, Москва] Лесі, з'ясовувала адресу й умови проживання родини Петлюр у Москві (1911–1917). Результатами пошуку стали також знаходження актового запису в Метричній книзі церкви Преображення Господня села Люберці Московської губернії Московського повіту щодо офіційного оформлення шлюбу батьків Лесі [18(31)01.1915]. Остання знахідка була для мене особливо хвилюючою, бо поблизу колишнього місцезнаходження цієї церкви був розташований дім моєї бабусі, де я провела частину свого дитинства та студентських років. У цій церкві хрестили мою маму, її братів і сестер.

Документальний розділ «Творча спадщина Лесі Петлюри» відкривається віршами, статтями та роздумами Лесі. Остання частина розділу — листування — найбільша за обсягом і найсуттєвіша для розуміння змісту статей і розду-

мів. Характеристика епістолярію, що займає більшу частину видання (с. 92–445), спочатку здалася нам дещо закороткою: Т. І. Ківшар охарактеризувала їх лише як «листи-сповіді», «листи-проповіді», «листи-міркування», «побутові листи», в яких знайшли висвітлення «...неповторні біографічні особливості, її постійна потреба робити добро та приносити радість, а також усі сфери її життєдіяльності, родинні зв'язки, система ціннісних орієнтацій Лесі...» (с. 52–53). Але знайомство з листуванням переконало, що авторка «Життєпису...» вчинила це свідомо, давши змогу читачеві самостійно та поволі (лист за листом) занурюватися в глибокий і напружений особистісний внутрішній світ непересічної дівчинки – дівчини – молодій жінки.

На нашу думку, глибше зрозуміти зміст і мотиви, які слугували причиною написання тієї чи іншої замітки, нарису можна лише тоді, коли вже склалося уявлення про світогляд, внутрішній і фізичний стан Лесі, її світоглядні та життєві уподобання в конкретний період часу. Можливо, з огляду на ці обставини варто було в дещо інший спосіб згрупувати подані матеріали (вірші, статті, роздуми, листи), але це є єдиним нашим зауваженням, яке не має принципового значення.

До видання увійшли 184 листи, що охоплюють події 1919 – 20 вересня 1941 р. Це листи Лесі до матері (Мами) – Ольги Опанасівни Петлюри, родини С. Сірополка (Ніни, Степана Онисимовича, Олександри, Леоніда, Степана Степановича) та І. Рудичіва. Збереглося декілька листів до Лесі від О. Петлюри, С. Петлюри (с. 446–451). Значна частина листів (№№ 46–184) належать до 11 річного Камбівського періоду життя (5 березня 1930 – 20 вересня 1941). Більша частина листів публікується вперше за автографами.

Епістолярна спадщина є яскравим виявом суб'єктивного сприйняття дійсності, що не лише відображає індивідуально-психологічні особливості автора листів і дає уявлення про її особисте ставлення до тих чи інших подій і людей, а й відтворює певним чином конкретне історичне середовище. У даному разі глобальні події виступають більше фоном, якій дає змогу читачеві зосередитися на внутрішньому світові їхньої авторки, яка має природний дар і здатність бачити, відчувати і мушню переживати родинне горе та інші трагічні негараз-

ди, які випали на її долю. Листи сприяють розумінню характеру Лесі, родинних і дружніх взаємин, причин і мотивів, які побудили або сприяли її вчинкам, прийняттю конкретних рішень, реакції на ті чи інші події в мікро- та макросвіті.

Безумовну цінність для читачів має ретельно підготовлений і вивірений Т. І. Ківшар науково-довідковий апарат, зокрема – короткі та розгорнуті коментарі (с. 457–637), які тематично можна поділити на біографічні, історичні, географічні, літературні, мистецькі тощо. Вони дають змогу орієнтуватися в колі спілкування, оточенні, особах, які згадуються, часопросторових вимірах, історичних, культурних, суспільних реаліях. Коментарям притаманні стислість, продуманість, функціональність. До важливих характеристик видання можна також віднести його академічно укладену біобібліографію та наявність «Покажчика імен». Важливим доповненням до «Життєпису...» й епістолярію є ілюстративний додаток у вигляді фото та малюнків Лесі.

Видання робить інформацію доступною широкому культурному загалу. У цьому полягає його значення як національного, культурного та інтелектуального явища.

С. М. Ляшко

ВЗАЄМОДОПОВНЮВАНІСТЬ РОЗГЛЯДУ ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНОГО ТА ОБ'ЄКТИВНО-НАДІНДИВІДУАЛЬНОГО ВИМІРІВ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ

Актуальность вечных проблем : (К 50-летию кафедры философии КГТУ-КАИ) ; автор-составитель проф. Н. М. Солодухо. – Казань : Изд-во Казан. гос. техн. ун-та, 2010. – 186 с.

«Актуальность вечных проблем» — таку назву має книга, що, на перший погляд, ніяк безпосередньо не пов'язана з колом питань, що їх прийнято позначати як «вічні філософські питання»: Буття, Небуття, Сутність, Істина. Книга присвячена, здавалося б, локальному сюжетові — історії кафедри філософії Казанського технічного університету. Проте, буття філософських спільнот у всьому їх розмаїтті, інституцій різного рівня та траєкторії життєвих доль — біографій «любомудрів», як і всіх причетних до Мудрості, Софії, Логоса, тих, хто вважає Філософію своєю вічною Батьківщиною, також має прямий і безпосередній актуальний стосунок до фундаментальних проблем.

Автором-укладачем ювілейної збірки є відомий у Росії вчений, професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії Казанського технічного університету імені А. М. Туполева Натан Моїсеєвич Солодухо. До неї включені документи, звіти різних років, спогади викладачів кафедри філософії КДТУ-КАІ (Казанського державного технічного університету — Казанського авіаційного інституту). Представлені головні напрямки діяльності кафедри, авторські концепції робочих програм учбових дисциплін і кандидатського мінімуму з «Історії і філософії науки», а також матеріали викладачів, які розкривають зміст, призначення, специфіку курсів із філософії, логіки, культурології, релігієзнавства, екологічної філософії (Передмова, с. 3).

Цій спрямованості відповідає структура та послідовність розміщення частин і фрагментів. Перший розділ «Еволюція кафедри філософії за 50 років» містить підрозділи: «Основні етапи історії кафедри філософії», «Напрямки діяльності кафедри в XXI ст.», «Ретроспектива еволюції кафедри (спогоди)». Другий розділ — «Сучасні напрямки діяльності кафедри філософії» — розпочинається підрозділом «Учбова робота зі студентами», до якого увійшла зокрема коротка довідка про комплекс гуманітарних учбових дисциплін, які викладаються на кафедрі. Методологічні та методичні орієнтири окреслені у статті Н. М. Солодухо «Триєдність філософії, логіки, культурології». Далі представлені робочі програми навчальних дисциплін із коментарями авторів, які, насамперед, зосереджуються на визначенні специфіки викладання філософсько-гуманітарних дисциплін у технічному вузі. Особливу увагу слід звернути на обґрунтування комплексу спеціальних філософських курсів, які пропонуються аспірантам та співшукачам: «Сучасні філософські проблеми галузей наукового знання», «Загальні проблеми науки і техніки» тощо. Окремі фрагменти присвячені кафедральному досвідові опрацювання нової для пострадянського освітнього простору рейтингової системи, напрямкам наукової роботи. Збірка знайомить нас із науково-методологічними та методичними центрами кафедри. Добре відомим у Росії та за її межами є Центр ситуаційних досліджень, форуми та регулярні збірки якого («Ситуаційні дослідження») стали майданчиком міждисциплінарного діалогу вчених, які у різний спосіб досліджують феномен ситуації.

У розділі третьому — «Персоналії кафедри філософії» — представлені біографії завідувачів кафедри за період 1960–2010 рр., а також біобібліографічна довідка про сучасний професорсько-викладацький склад кафедри. Ще один підрозділ — керівники кафедр, факультетів, інститутів у вищих навчальних закладах Росії — викладачі кафедри філософії КДТУ-КАІ.

У заключній частині в основному йдеться про ті аспекти життя кафедри, які не знайшли достатнього відображення на сторінках цієї цікавої та дуже корисної для фахівців збірки. Вже сам перелік питань, які опинилися, так би мовити «за ка-

дром», є водночас начерком системної, комплексної, глибоко продуманої програми подальших розвідок. Потенційні сюжети: підготовча робота до вступних іспитів фахівців із різних спеціальностей, творча взаємодія співробітників кафедри з іншими філософським спільнотами, діяльність членів кафедри у довготривалих зарубіжних відрядженнях, їхня участь у міжнародних форумах, конгресах, зокрема, у Всеросійських і Всесвітніх філософських конгресах. За кадром залишилися і такі види діяльності, як рецензування, опонування, редагування, участь у роботі дисертаційних спецрад, виданні наукових журналів, збірках.

У планах на майбутнє – розповісти персонально про кожного викладача кафедри, бо всі вони багатогранні особистості, які мають різні таланти – музикальні, поетичні тощо. «Кафедра філософії завжди збирала не лише тих, хто закінчив філософські факультети країни, але головним чином – представників різних спеціальностей: фізиків, біологів, техніків, географів, філологів, соціологів, істориків, музикантів. Завдяки цьому на кафедрі філософії завжди існувала особлива інтелектуальна атмосфера, особлива духовна аура. На жаль, про все це неможливо розповісти докладно» (с. 173–174).

У цій, певною мірою, «строкатій» збірці вдало знайдено баланс між строгою документальністю, фактологічністю, «довідковістю» та неповторною персонально-особистісною інтонацією, життєво-біографічним драматизмом, подієвістю, ситуаційністю. Документальна частина нагадує мову та стиль протоколів, звітів. Проте, в даному випадку ця мова не є сторонньою, вона створює той фон, який супроводжує життя будь-якої університетської кафедри, будь-якої академічної інституції. Забюрократизованість паперово-бюрократичного виміру діяльності кафедри створює особливі термінологічні шаблони, вона викликає опір рутині, ескапізм. Між тим, коли читаєш звичайну кафедральну документацію на певній історичній дистанції, нібито відчуваєш подих часу, в якому вона створювалася.

«Малий» локальний кафедральний контекст вписаний у контекст «великий». Історія кафедри розпочинається на фоні розповіді про важливі для системи вищої освіти СРСР зміни

та трансформації. Це наказ міністра вищої освіти № 91 від 25 травня 1959 р. про розділення кафедр марксизму-ленінізму та виділення філософських кафедр діалектичного та історичного матеріалізму, а також рішення про створення кафедр філософії в технічних ВНЗ СРСР. Кафедра філософії КДТУ-КАІ була першою спеціальною філософською кафедрою в технічних вищих навчальних закладах Казані.

Вважаємо, що книга «Актуальність вічних проблем» органічно вписується у контекст просопографії — достатньо нового напрямку міждисциплінарних досліджень. Просопографія передбачає створення «колективних біографій», «колективних портретів» груп, спільнот, товариств. Умовою її можливості є аналіз біографій окремих індивідумів, які складають групи (див.: *Stone, L. Prosopography // Historical Studies Today / Ed. by F. Gilbert and St. Graubard. - N. Y., 1972. - P. 100-116; Юмашева, Ю. Ю. Историография просопографии // Известия Уральского гос. ун-та. - 2005. - № 39. - С. 95-127*). Метод просопографії зайняв свою нішу у наукознавстві: вивчаються життя та діяльність учених, організація їхньої роботи, виділення типів науковців. Згідно з Р. Мертоном, просопографія — це спосіб поєднання історії науки, наукознавства та соціології (див.: *Огурцов, А. П. Биографический метод // Современная западная социология: словарь / сост.: Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. - М., 1990. - С. 36*). Ми б долучили до цього міждисциплінарного просопографічного синтезу також біографістику. Слід зазначити, що філософія з певною упередженістю ставилася до такого роду спрямованості у вивченні своєї історії (Про «біографічну упередженість» філософії та філософів див.: *Менжулін, В. І. Біографічний підхід в історико-філософському пізнанні. - К.: НАУКМА; Аграр Медіа Груп, 2010. - 455 с*). Проте, у вітчизняному філософському просторі з'являються біографічно-просопографічні праці, проекти, ініціативи (*Чайка, Т. Доторк. Презентація проекту «Усні історії філософів» // Філософ. думка. Спецвипуск: Феномен радянської філософії. - 2009. - № 3. - С. 140-145; Табачковський, В. Г. В пошуках невтраченого часу: Нариси про творчу спадщину українських філософів-шестидесятників. - К.: ПАРАПАН, 2002. - 296 с.*). Особливо слід відзначити праці доктора філо-

софських наук, завідувача відділом методології та соціології науки Центра досліджень науково-технічного потенціалу й історії науки ім. Г. М. Доброва НАН України В. І. Онопрієнко (*Оноприенко, В. И.* Науковедение: поиск системных идей. – К. : ГП «Информационно-аналитическое агентство», 2008. – 266 с.; *Онопрієнко, В. І., Щербань, Т. О.* Джерела з історії українського наукового товариства в Києві. – К. : ДП „Інформаційно-аналітичне агентство”, 2008. – 352 с.). Тому слід привітати подібні ініціативи філософів Росії й інших республік колишнього СРСР. Після періоду розпаду єдиного радянського духовно-інтелектуального простору та самостійного відокремленого облаштування власних національних культурних «квартир», ми знову йдемо на зближення. Це повною мірою стосується і філософської спільноти. В 2011 р. два головних філософських журнали України та Росії – «Філософська думка» та «Вопросы философии» паралельно видають сумісні українсько-російські спецвипуски (див.: Філософська думка. – 2011. – № 4 (тема цього числа: «Єдність світу і розмаїття культур»).

Ще один важливий контекст роботи казанських філософів. Як вже зазначалось, один із напрямків наукової роботи кафедри філософії КДТУ – Центр ситуаційних досліджень. Н. М. Солодухо – автор «Маніфесту ситуаційного руху» (*Солодухо, Н. М.* Манифест ситуационного движения // Ситуационные исследования. Выпуск 1. Ситуационный подход. – Казань, 2005). Збіг просопографічного та ситуаційного підходів, на наш погляд, не є випадковим. Головна траєкторія наших власних наукових пошуків також пролягала від «ситуації» (ситуаційного підходу) до «біографії» (біографічного підходу у розмаїтті його варіантів, серед яких і просопографія). Н. М. Солодухо відстоює таку принципову позицію: сучасність характеризується яскраво вираженою ситуаційністю всіх сфер буття. Він визначає поняття «ситуація», яке має такі ознаки: динамічність станів, що змінюються, непередбачуваність домінантного фактору, многофакторність детермінацій. Найважливіші риси ситуаційного розуміння світу: мобільність, випадковість, невизначеність, втрата чітких меж, плюралістичність, факторна рівнозначність, поліваріантність («Актуальность...», с. 100). Саме такі

«ситуаційні» параметри, поряд із унікальністю, конкретністю, фактичністю, подієвістю, обумовлюють як індивідуальне життя — біографію, так і біографію-долю колективів, спільнот. Особливо спільнот інтелектуальних, де неможливо відокремити події-ситуації життя від подій-ситуацій думки. Дозволю собі таке припущення: ситуаційний підхід, зокрема й у версії Н. М. Солодухо, може стати однією з важливих методологічних засад просопографії.

У певному сенсі я помилилася, коли написала вище, що ми не ведемо розмову про Буття. А між тим автор-упорядник цієї збірки професор Натан Солодухо є автором концепції «філософії небуття» (*Солодухо, Н. М. Философия небытия. – Казань: Изд-во КГТУ. – 2002.*), а також головою казанської секції «Фундаментальні проблеми філософії та сучасна наука» Головної Ради «Філософія» Міністерства освіти Російської Федерації. Маємо цікавий приклад взаємодоповнюваності у розгляді індивідуально-особистісного та об'єктивно-надіндивідуального вимірів соціокультурного буття. Про евристичну та світоглядну плідність такої взаємодоповнюваності писав Ю. М. Лотман, використовуючи метафору «два плеча одного рычага». Він сам одночасно працював над біографічним романом-реконструкцією «Сотворение Кармазина» та книжкою «Внутри мыслящих миров».

Вважаю, що ювілейна збірка казанських колег «Актуальность вечных проблем (К 50-летию кафедры философии КГТУ-КАИ)», є дуже корисною. Вона стане добрим орієнтиром у створенні історії біобібліографії, проспектаграфічного нариса, «колективного портрету» університетських кафедр.

І. В. Голубович

ФЕНОМЕН БІОГРАФІЇ

Голубович І. В. Біографія: силует на фоні Humanities (методологія аналізу в соціогуманитарному знанні). – Одеса : ФЛП Фридман, 2008. – 372 с.

Монографія Інни Голубович «Біографія: силует на фоні Humanities» є зразком зацікавленого та, можна сказати, нетривіального дослідження. В роботі дивним чином поєднується особистісна включеність автора у проблематику, що вивчається, та неупереджено-професійний аналіз. Звернення до вивчення феномену біографії вимагає від сучасного дослідника навіть певного рівня сміливості, оскільки біографічний бум, що розкочується різними рівнями життя сучасної людини, погрожує потопити будь-кого, хто в нього вдивиться. Дослідниця бере на себе дуже важкий тягар, наважившись узагальнити та піддати філософсько-методологічній рефлексії ті доробки, що вже існують у гуманітарних зверненнях до феномену біографії. Вітчизняній науковій традиції пощастило бачити вже декілька серйозних звернень до згаданої проблематики (О. Валевський, В. Менжулін та інші). Органічним продовженням цієї традиції є також монографія І. Голубович.

Одне з найскладніших завдань науковця, який починає аналіз феномену біографії, – визначення власного ракурсу аналізу, що дає змогу дослідити сутнісні характеристики цього феномену. І. Голубович вдалося достатньо точно окреслити специфіку соціально-філософського підходу й утриматися в цьому дослідницькому полі, що вже сам по собі досить складно. Такі наукові галузі, як історія, літературознавство, психологія тощо, вважають біографію своєю «інтелектуальною власністю», вони створили власну стратегію та мову опису біографічної традиції у культурі. Така ситуація, з одного боку, збагачує можливості соціально-філософського аналізу, але, з іншого, – може затьмарювати усвідомлення завдань та особливостей такого аналізу. Автору монографії вдалося, як нам здається, уникнути цієї небезпеки.

У своїй роботі І. Голубович звертається до «онтології біографії», насамперед до соціальної онтології. Це — нетривіальний дослідницький хід. Біографія, на думку авторки, є сутнісним відображенням «внутрішньої соціальності», вигоди якої вона вбачає у вихідній виразності та діалогічності соціокультурного буття. Так, біографічні й автобіографічні акти представлені у роботі не лише як результати осмислення свого чи чужого життя у його цілісності, а й як важливий механізм соціокультурного життєздійснення. За І. Голубович, саме біографічна рефлексія, не завжди усвідомлена, надає життю сенс і цілісність. У монографії ця тема звучить у різних ракурсах, зокрема як «єдність наративного та екзистенційного вимірів життя».

Біографія належить до феноменів, максимальною мірою наближених до індивідуально-особистісного полюсу соціального життя. Цікаво, що І. Голубович відмовляється від апології через біографію суто індивідуалістської стратегії, — це інколи відбувається у дослідженнях із біографічної тематики. Головний принцип, якого дотримується авторка, — принцип взаємодоповнювальності індивідуально-особистісного та об'єктивно-надіндивідуального вимірів соціокультурного буття. У монографії показано, яким чином біографія здатна репрезентувати цілу добу чи тип культури. Авторка робить також припущення, що історія того чи іншого надіндивідуального соціокультурного утворення може бути подана як «біографія» (нації, групи, спільноти), тобто у «просопографічній» перспективі, у контексті створення «колективних біографій».

Авторка монографії не претендує на побудову універсальної моделі аналізу біографії з чітким алгоритмом. Це створює поліваріантність перспектив дослідження й, одночасно, дає змогу зберегти його проблемно-тематичну єдність. Таким чином, монографія І. Голубович «Биография: силуэт на фоне Humanities» постає чудовим прикладом дослідження у галузі сучасної соціальної філософії, залишаючись при цьому піонерською роботою. Саме така скрупульозна розвідка на межі кількох сфер гуманітаристики створює, напевно, той напрямок у сучасному філософському знанні, потенціал якого ми ще не здатні чітко окреслити. Поєднання гранично-конкретного, предметного дослідження з узагальненням ви-

сокого рівня — справа дуже складна, не кожному вдається. Рідкість подібних досліджень створює висхідні складнощі для авторів, що наважуються здійснити подібний проект. Автор цих рядків мав змогу неодноразово бачити, з яким незрозумінням зустрічають подекуди розвідки І. Голубович у напрямку соціально-філософського осмислення біографістики. Звернення до біографії сприймається як спроба полегшити собі життя, не обтяжуватись теорією, пропливти в модному напрямку... Але достатньо відкрити цю книгу, щоб відчутти напруту справжньої філософської думки, справжнє заглиблення думкою в тканину живого конкретного життя, яке інколи нібито й не варте уваги.

Біографія — дивний феномен, у якому саме і концентрується унікальне, випадкове, неварте, але й універсальне, типове, те, що віддзеркалює культуру, політику, ідеологію, цивілізацію. Дослідження Інни Голубович торкнулося складного та дивовижно плідного вузла сучасного гуманітарного знання, відкрило особливий напрямок погляду, в якому феномен біографії розкрився в онтологічній перспективі.

О. А. Довгоголова

БІОГРАФІКА У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Секція Міжнародної наукової конференції «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища»

6 жовтня 2011 р. відбулося засідання секції «**Біографіка у сучасному інформаційному просторі**», що працювала на базі Інституту біографічних досліджень НБУВ, та до програми якої увійшли доповіді 27 науковців і бібліотечних фахівців. Серед них: 3 доктори наук, професори, 13 кандидатів наук – працівники НБУВ, Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Київського національного університету культури і мистецтв, Одеського Національного університету імені І. І. Мечнікова, Харківської академії дизайну і мистецтв, Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Наукової бібліотеки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Окрім заявлених у програмі конференції учасників, у засіданні Секції взяли участь працівники Національної наукової медичної Бібліотеки, Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України.

На секційному засіданні обговорювалося широке коло проблем, пов'язаних із розвитком сучасної вітчизняної біографіки, основних завдань та проблемах її розвитку.

Вступним словом роботи Секції відкрив директор Інституту біографічних досліджень НБУВ кандидат історичних наук **В. І. Попик**, який наголосив на необхідності дослідження проблем біографіки у всіх її жанрах, формах і виявах у культурному, духовному, інформаційному просторі України. Технічні засоби формування електронного інформаційного середовища в цьому сенсі важливі тим, що створюють нові, неznані раніше умови для інтенсивного спілку-

вання людини та суспільства з постатями минулого так само як і з відомими сучасниками.

У доповіді «*Нові тенденції у розвитку електронних ресурсів біографічної інформації*» **В. І. Попик** звернув увагу на те, що біографіка, що традиційно належала в Україні до сфери елітарної науки та культури — академічної й університетської, письменницької, до діяльності провідних журналів і видавництв, у наш час все більшою мірою переходить до поля тяжіння масової інформаційної культури, до царини ненаукового, прикладного, розважального знання. Нині ця сфера активно спрямовується бізнесом і політиками, стала об'єктом значних зовнішніх інформаційних впливів. У ній з'явилося багато політично заангажованого, сенсаційного, навіть скандального. Прикро, що за таких умов вітчизняна академічна й університетська біографіка залишається непорушно елітарною, створюється вузьким колом і працює на вузьке коло, мало впливає на піднесення історичної та національної свідомості українців. Це суперечить завданням науки ХХІ ст., головна функція якої нині — не лише примноження знань, а й технологічна: їх впровадження та забезпечення ефективного використання. З цього погляду вкрай необхідними є соціологічні дослідження біографічного читання в Україні. Це стосується і друкованої, і електронної біографіки. Хто читає, що читають, для чого, що і як сприймають? Якими є шляхи актуалізації біографічної інформації, підвищення її впливу на різні категорії населення? Науковцям важливо звернути увагу і на зростаючий нині інтерес до біографій звичайних людей, генеалогії простих родин. На цьому ґрунті з'явилися відкриті системи біографічної та генеалогічної інформації, генеалогічні форуми, блоги, зокрема історико-родовідні. Вони вимагають серйозного критичного аналізу та науково-методичної підтримки з боку дослідників-професіоналів.

Провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **С. М. Ляшко** у доповіді «*Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей джерельної бази*» зробила спробу реконструкції історії представників родини Гамченків (Сергія, Івана, Дмитра та Євгена) на основі використання матеріалів Державного архіву Житомирської області, особового фонду С. С. Гамченка та

О. Ф. Лагодовської, Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), що зберігаються в Науковому архіві Інституту археології НАН України, Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Галузевому Державному архіві Служби безпеки України. **С. М. Ляшко** продемонструвала залежність джерельної бази біографічних і родовідних досліджень, їх обсягу, складу та характеру від впливу історичних подій. Вона проаналізувала, яким чином, залежно від мети конкретного біографічного дослідження та пізнавальних завдань, дослідник обирає пріоритетні за пізнавальними можливостями джерела та поєднує їх у комплекс джерел із наступною класифікацією та добором оптимальних методів використання. При цьому, наголосила доповідач, важливо пам'ятати, що обрані джерела пов'язані між собою предметом дослідження, співвідносяться між собою та можуть бути інтерпретованими за умов урахування їх системних зв'язків.

І. В. Валявко, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України, кандидат філософських наук у доповіді *«Епістолярна спадщина як важлива складова біографічного дослідження: листування Дмитра Чижевського та Юрія Шевельова»* зазначила, що науковці цікавляться листами у трьох випадках: використовують цитати з них для підтвердження чи заперечення власної думки; для з'ясування історії написання якогось твору; для характеристики певних осіб. При цьому приватна кореспонденція виконує допоміжну функцію. Меншою мірою у центрі уваги науковця знаходиться, на думку доповідача, цикл листів до однієї чи кількох осіб, листи, які стосуються певної проблеми або написані в певний період. Саме такий підхід дає можливість простежити невідомі сторінки творчої біографії особистості. **І. В. Валявко** наголосила, що, оскільки листи є не тільки акцією, а й реакцією на суспільні події, то на їх основі можна глибше пізнати епоху, ставлення автора до тих чи інших подій. Окрему групу становлять публікації листів, що супроводжуються короткими передмовами, які дають інформацію про збирання епістолярію, місця зберігання, характеристику кола кореспондентів тощо. На її думку, можна виділити такі основні підходи до вивчення листів: за адресатно-рецептивною спрямованістю; за «чисто-

тою» жанрової структури; за проблемно-тематичним спрямуванням; за стильовим принципом.

У доповіді доктора історичних наук, професора, старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Т. І. Ківшар** «*Бібліотечна біографіка в контексті розвитку українського бібліотекознавства*» йшлося про сутність бібліотечної біографіки, історію її розвитку та сучасний стан. Зокрема, доповідач відзначила, що проблема висвітлення біографій діячів бібліотечної справи почала розроблятися на початку ХХ ст. у контексті вивчення теорії бібліотекознавства. Особливо це стосується праць Л. Б. Хавкіної, в яких вперше було визнано необхідність вивчення біографій діячів бібліотечної справи як однієї з теоретичних проблем бібліотекознавства. Доповідач наголосила, що радянські бібліотекознавці не мали змоги включати вивчення біографій діячів бібліотечної справи до предмета бібліотекознавства. На сучасному етапі, на думку **Т. І. Ківшар**, бібліотечна біографіка робить лише перші кроки у своїй інституалізації. Тому існує багато проблем як щодо завдань, так і напрямів її розвитку, історіографічної та джерельної бази, термінологічного забезпечення, визначення базових понять. До завдань бібліотечної біографіки в широкому значенні можна віднести вивчення культурного феномену, яким є бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство (в межах бібліотеки), дослідження ідей, теорій, системи поглядів науковців, здійснене в історичному дискурсі у контексті наукових біографій учених, практичних працівників бібліотеки. Крім цього завданнями бібліотечної біографіки також можна вважати виявлення й аналіз різних видів історико-біографічних джерел, вивчення особливостей біографічного письма, отримання біографічних знань, відтворення біографій діячів бібліотечної справи, бібліотекознавців, бібліографів і бібліографознавців, а також осіб, пов'язаних із бібліотечною діяльністю. Інституалізації бібліотечної біографіки як напряму біографіки та бібліотекознавства сприятиме розкриття джерельної бази, визначення її інформативної цінності, проведення аналізу різних їх комплексів та груп. Доповідач зупинилася на проблемі структури бібліотечної біографіки, яка може включати бібліотекознавчу, бібліографознавчу, книгознавчу (в межах бібліотечної діяльності)

біографіку, а також вивчати біографії працівників, які здійснюють інформаційно-аналітичну діяльність у бібліотеках (інформаційних аналітиків). Практичне значення бібліотечної біографіки видається важливим також у контексті формування фундаментального національного біобібліографічного зводу, оскільки біографічна інформація про фахівців бібліотечної справи, а також осіб, дотичних до бібліотечної діяльності, становить його невід'ємну складову.

Старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Н. І. Любовець** у виступі *«Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини кінця XIX – поч. XX ст.»* відзначила, що XIX ст. стало новим етапом в еволюції мемуаристики, не лише української, а й найближчих сусідів, що було пов'язане з декількома факторами, а саме: суспільно-політичними змінами внаслідок реформ у Російській та Австро-Угорській імперіях і революційними подіями у Європі, що вплинули на духовну активність особистості розширило її історичну та національну самосвідомість, які є основними критеріями еволюції мемуаристики. Не менш важливе значення для розвитку спогадової традиції мав бурхливий розвиток видавничої справи, що змінило цільові настанови мемуарів – вони стають публіцистичними і, таким чином, розглядаються не лише як культурне явище, а й як активний чинник літературного та суспільно-політичного життя. Кінець XIX – початок XX ст. стали для мемуаристики Буковини початковим етапом, що було зумовлено відсутністю у краї протягом попередніх століть національної еліти. Серед її жанрів на той час були представлені традиційні: щоденники та щоденники-хроніки; автобіографії; власне спогади (про історичні події та про історичних осіб). Тематично мемуаристика стала відповіддю на процес національно-культурного відродження Буковини та політичні події початку XX ст.

Водночас, зазначила **Н. І. Любовець**, у більшості спогадів мало аналізу та глибокого розуміння місця та ролі Буковини в загальноісторичному процесі, причин поразки українських визвольних змагань. Найсистемнішими можна вважати мемуари двох вчених і діячів українського національно-визвольного руху – Мирона Кордуби та Дмитра Дорошенка,

які розглядали події на Буковині в широкому всеукраїнському та загальноєвропейському контексті.

Старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **Н. П. Марченко** у доповіді «*Персоналізація інформаційних ресурсів: від інформування до комунікації*» зазначила, що персоналізація — це максимально повне відтворення природної потреби людини «бути особистістю» та суспільна потреба, що забезпечує включенність особи у соціальні зв'язки та, водночас, ними детермінована. Під цим кутом зору, на думку **Н. П. Марченко**, біографіка із засобу осягнення та збереження інформації про персону перетворюється на процес персоналізації суспільного буття, а, отже, має включати не лише сукупність відповідної інформації, а й середовище, що її продукує, зберігає та поширює. На прикладі активного формування упродовж останніх років мережевої спільноти зацікавлених у продукуванні, поширенні, дослідженні та належному використанні книги для дітей нею було зроблено спробу окреслити найбільш перспективні шляхи створення подібної спільноти в межах біографічного дискурсу, вказано на важливість свідомої персоналізації інформаційних ресурсів як найефективнішого способу переходу від інформування до комунікації та залучення більшої кількості користувачів до активної діяльності в межах певного дискурсу. Наголошено на принциповій відмінності процесів заснування та функціонування академічного інформаційного ресурсу та формування навколо нього зацікавленої спільноти. Проаналізовано можливості використання для інформування та комунікації в межах біографічного дискурсу соціальних мереж, блогосфери, Живих журналів (ЖЖ), персональних сайтів тощо.

Інтерес присутніх викликала доповідь старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата історичних наук **О. М. Яценка** «*Українські персональні показники у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: хронологічно-статистичний аналіз*», який на основі зібраного співробітниками Інституту біографічних досліджень матеріалу до видання «Персональні бібліографічні показники» (Серія «Джерела української біографістики» ; вип. 3) здійснив первинний аналіз одного з підвидів біобібліографічних посібни-

ків – персональних бібліографічних покажчиків про діячів української історії та культури, що вийшли у світ в Україні та діаспорі з кінця ХІХ ст. до наших днів і знаходяться у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. **О. М. Яценко** розглянув особливості змісту, структури, форми представлення даних у різні хронологічні періоди та сучасні форми персональних покажчиків та акцентував увагу на деяких окремих публікаціях, що мали вплив на розвиток цього виду бібліографії в Україні.

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидат історичних наук **О. В. Бугаєва** у повідомленні «*Архівна біографіка митців України в особових фондах Інституту рукопису НБУВ*» здійснила аналіз фондів особового походження діячів музичної культури України з позицій використання архівного документу як джерела біографічної інформації. Об'єктом її дослідження стали біографічні матеріали, документи службової діяльності, листування, фотодокументи з архівів І. Берковича, П. Векселя, О. Дзбанівського, І. Дубянського, П. Козицького, Ф. Колесси, С. Нанія (композитора-аматора), В. Пухальського, П. Сениці, І. Слатіна, К. Стеценка та М. Тутковського. **О. В. Бугаєва** зазначила, що хоча названі архіви суттєво відрізняються за обсягом і складом документів і рівнем їхньої біографічної змістовності, це не перешкоджає виявленню біографічних даних і виробленню загальних підходів: перевірки/співставлення умовно *нових* (архівних) і *старих* (зафіксованих у друкованих виданнях) біографічних фрагментів досліджуваної постаті. **О. В. Бугаєва** виокремила такі види документів: автобіографія, паспорт, свідоцтва, посвідчення, грамоти, вітальні адреси, а також документи, що належать до мемуарного жанру, – спогади, щоденники, записні книжки, листування. Глибина та цінність біографічної інформації, на її думку, у кожному конкретному випадку є своя, втім, необхідно пам'ятати, що будь-який архів розглядається як культурне явище, а особовий фонд того чи іншого митця комплектується за принципом цілісності та максимальної повноти, в якому відтворюється як діяльності особи, найвагоміші результати (праці) фондоутворювача, так і віхи життя і діяльності, що забезпечує можливість наукового вивчення біографії особи з урахуванням найдрібніших деталей.

У повідомленні наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандидата філологічних наук **Л. Г. Реви** «*Громадська і наукова діяльність І. Вагилевича в світлі історії українсько-польських зв'язків*» було розглянуто громадську та наукову діяльність І. Вагилевича, біографія якого представлена в світлі історії українсько-польських зв'язків. На думку **Л. Г. Реви** цей аспект не знайшов належного висвітлення в наукових студіях як українських, так і польських учених. Було подано характеристику основних праць ученого на тлі історичної доби та висвітлено останні найскладніші роки життя письменника.

Науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Ю. В. Вернік** у повідомленні «*Домені Українського національного біографічного архіву в дзеркалі on-line джерел біографічної інформації*» здійснила аналіз підходів до побудови класифікаторів доменів і дефініцій в електронних біографічних словниках. Дослідниця зазначила, що нею виявлено проблеми в існуючих класифікаторах доменів суспільного життя, пов'язані, зокрема, з глибиною деталізації, прив'язкою до офіційних класифікаторів знань, професій і видів діяльності. **Ю. В. Вернік** запропонувала в процесі вдосконалення інформаційної системи УНБА розширити класифікатор доменів відповідно до ієрархічної моделі сфер суспільного життя, зв'язуючи їх із сферами діяльності людини, відображеними в дефініціях.

Т. В. Бишова, молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ у повідомленні «*Особливості опрацювання джерельної бази у створенні персоналії Українського національного біографічного архіву*» на основі аналізу практики поточної роботи зазначила, що головна увага в процесі наповнення Баз даних УНБА повинна приділятися точному відтворенню даних джерел і правильному розподілу їх за рубриками. Особливої уваги вимагає доповнення даних по персоналіях, що потребує уважного вивчення відомостей із нових використовуваних джерел, уважного та критичного зіставлення їх з уже наявною в Базі даних інформацією. За необхідності уточнення біографічних відомостей (при виявленні розбіжностей у різних виданнях) бажано вдаватися не до виправлення даних за «більш авторитетними» джерелами, а до пошуку досто-

вірної інформації у архівних документах. За неможливості здійснення такої перевірки або відсутності достовірних відомостей, обов'язково треба один із варіантів даних вміщувати до Баз даних як основний, а решту — заносити в поле «Що знайдено». Розбіжності у написанні імен фіксуються у полях Баз даних «Головне ім'я/прізвище» та «Варіанти імені/прізвища»). Зі створенням нової рубрики «Анотація» поставо завдання зведення в одному полі даних із кількох рубрик («Підстави для занесення», «Звання», «Нагороди та премії»).

С. В. Муріна, молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ у повідомленні «*Порівняльна характеристика біографічних даних Українського національного біографічного архіву за даними УРЕ та ЕСУ (літера А)*» зробила аналіз контенту УНБА за доменами та кількістю живих, померлих і невизначених персоналій. На основі отриманих даних дослідниця проаналізувала проблему розширення кола джерел біографічної інформації за рахунок нових наукових видань, позбавлених ідеологічних нашарувань.

А. М. Доркену, завідувач філії Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського у повідомленні «*Ресурс «Видатні педагоги України і світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського в контексті розвитку суспільства знань*» ознайомила присутніх із досвідом створення електронного інформаційно-бібліографічного ресурсу, який виставлено на веб-порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (<http://www.library.edu.ua.-net>). **А. М. Доркену** зазначила, що роботу над проектом розпочато у 2008 р. Завдяки цьому користувачі мають можливість отримати комплексні відомості про визначних і незаслужено забутих або незгадуваних у радянські часи вітчизняних і зарубіжних педагогів.

Л. О. Пономаренко, завідувач відділу Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, у виступі «*Бібліографічне забезпечення досліджень науково-педагогічної діяльності М. І. Пирогова в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського*» репрезентувала сьомий випуск біобібліографічної серії «Видатні педагоги світу», присвячений науково-педагогічній, адміністративній і громадській діяльності Миколи Івановича

Пирогова. Вона зазначила, що електронну версію покажчика розміщено на веб-порталі бібліотеки на сторінках інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу».

В. О. Кононенко, завідувач відділу Національної парламентської бібліотеки України та **Н. І. Абдулаєва**, провідний бібліограф цієї самої бібліотеки, у спільному виступі «*Методика укладання сучасних довідкових видань в галузі бібліотечної біографіки (на прикладі праці «Українські бібліографи: біографічні відомості, професійна діяльність, бібліографія» (К., 2008–2010)*» провели презентацію названого видання та ознайомили присутніх із досвідом його створення. На основі даного видання був створений електронний ресурс, який постійно оновлюється.

У межах програми роботи біографічної секції була проведена презентація нових видань Інституту біографічних досліджень НБУВ. Так, кандидат історичних наук **О. В. Бугаєва** представила підготовлену нею монографію «*Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича» (К., 2011)*, а директор Інституту біографічних досліджень НБУВ, кандат історичних наук **В. І. Попик** – черговий, сьомий випуск наукових праць інституту «*Українська біографістика» (К., 2010)*.

Результатом зацікавленого обговорення стану сучасної української біографіки в контексті інформаційних потреб суспільства було виокремлення проблем, розв'язання яких вимагає наполегливої творчої співпраці науковців, педагогів і упорядників інформаційних ресурсів: визначення пріоритетів у розвитку української біографіки; створення єдиних науково-методологічних засад розробки біографічних інформаційних ресурсів і методики їх наповнення.

*Надія Іванівна Любовець,
Володимир Іванович Попик.*

РЕСУРСИ БІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СУЧАСНОМУ ГУМАНІТАРНОМУ ПРОСТОРИ

Восьмі Біографічні читання, присвячені пам'яті засновника та першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ, доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003)

17 травня 2012 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбулися організовані Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським біографічним товариством Восьмі Біографічні читання «Ресурси біографічної інформації у сучасному гуманітарному просторі».

Біографічні читання, започатковані 2005 р., стали традиційним щорічним науковим форумом дослідників-біографістів, на якому в колі професіоналів обговорюються теоретичні та методичні засади біографістики як спеціальної історичної дисципліни, актуальні проблеми досвіду, завдань і перспектив розвитку ресурсів біографічної інформації, висвітлення життєвого та творчого шляху відомих і незаслужено позабутих співвітчизників.

Основними питаннями, винесеними на обговорення стали:

- історико-біографічна інформація у інтелектуальному поступі та духовному житті українського суспільства;
- роль бібліотек, інформаційних і дослідницьких центрів у інтеграції та поширенні біографічної інформації;
- новітня інформаційна парадигма та проблеми біографічних досліджень;
- розширення джерельної бази української біографіки в сучасному інформаційному просторі;
- організаційні та технологічні складові формування ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації.

У читаннях взяли участь учені Інституту біографічних досліджень та інших наукових підрозділів НБУВ, Інституту національної пам'яті України, Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, Національної парламентської бібліотеки України, Національної бібліотеки України для дітей, викладачі вищих навчальних закладів Запоріжжя та Маріуполя.

У вступному слові директор Інституту біографічних досліджень, кандидат історичних наук **Володимир Іванович Попик** зазначив, що запропонована для обговорення проблематика пов'язана з самою суттю процесів, які відбуваються у інтелектуальному та духовному житті. Нові виміри сьогодення вимагають від суспільства та людини формування зрілості духу, створення якісно нової системи діалогу між минулим, сучасним і майбутнім. Інтерес до біографічного знання, до постатей минулого буде не лише зростати, а й якісно змінюватися. Люди все більше звертатимуться до досвіду життя попередників — великих людей чи своїх дідів, щоб глибше усвідомити власний, особистий шлях у житті. Це знецінить «лінійну», описову біографію, створену як ілюстрація до історії, та посилить потребу в розкритті образів, нехай суперечливих, але реальних, живих, складених із мозаїки різноманітних, інколи несполучних між собою фактів, оцінок сучасників і дослідників-біографів. Під впливом новітніх комп'ютерних технологій змінилася й сучасна інформаційна парадигма. Наші сучасники прагнуть ознайомитися одразу з цілим комплексом джерел: дослідженнями, мемуарами, епістолярієм, документами, генеалогією, фото- та відеодокументами. Для задоволення таких інтересів необхідні досить складно структуровані та легко доступні інформаційні ресурси, які нині швидко розвиваються.

У доповіді «*Бібліотеки як центри формування ресурсів біографічної інформації*» **В. І. Попик** на основі аналізу досвіду діяльності ряду провідних зарубіжних бібліотек — Бібліотеки Конгресу США, Нью-Йоркської публічної бібліотеки, Британської бібліотеки, Російської державної та Російської національної бібліотек, Бібліотеки РАН, Національної бібліотеки Республіки Білорусь розкрив досвід і можливості бібліотечних установ у справі інтеграції та поширення біографічних знань. Переваги бібліотек порівняно з іншими інформаційними центрами полягають у тому, що вони мають сталі традиції збирання універсальних і тематичних колекцій біографічних видань, нині — з частковим розкриттям їх змісту у власних електронних бібліотеках; створюють власні інтелектуальні інформаційні продукти — каталоги та путівники по книжкових і рукописних фондах і колекціях, тематичні картотеки, бібліографії та біобібліо-

графії, бази біографічних даних, науково-методичні та рекомендаційні матеріали, які укладалися спочатку у рукописній і друкованій формі, а нині успішно входять у створюваний самими ж бібліотеками електронний інформаційний простір; надають фахову консультативну та методичну допомогу читачам і віддаленим користувачам бібліотечних електронних ресурсів. Можливості бібліотек пов'язані також із традиціями організації тематичних виставок (нині, зокрема, й віртуальних), особливо — ювілейних, персональних; презентацій новинок історико-біографічної літератури; проведенням наукових семінарів, читань, конференцій — тобто, з живою роботою з читачами. Нарешті, бібліотеки багато в чому спрямовують зусилля великих і малих видавничих центрів, які за своїм профілем спеціалізуються на випускові довідкової літератури, розрахованої насамперед на використання в стінах бібліотек: бібліографій і біобібліографій, різного роду біографічних і генеалогічних довідників, покажчиків, словників, універсальних і галузевих енциклопедій.

Використовуючи напрацьовані у зарубіжжі підходи, форми та методи роботи, наголосив доповідач, українські бібліотеки — великі, середні та малі, універсальні публічні та спеціалізовані, зможуть успішніше освоювати важливий сегмент інформаційного простору — систематизацію та поширення біографічної інформації. Це сприятиме повнішій реалізації суспільної ролі бібліотек, зростанню їх впливу як важливих осередків гуманітарної культури.

Великий інтерес учасників Читань викликала доповідь першого заступника Голови Українського інституту національної пам'яті доктора історичних наук, професора **Володимира Володимировича Кривошеї** «*Козацька біографістика: новітні дослідження*». Аналізуючи новітні досягнення у дослідженні біографіки Козацької доби, зокрема, спільну монографію академіка НАН України В. А. Смоля та професора В. С. Степанкова «Петро Дорошенко. Політичний портрет» (К., 2011), доповідач відзначив, що високопрофесійні праці, створені в ключі описової біографії, об'єктивно є підґрунтям для переходу до якісно нового етапу — розвитку в Україні нових напрямів історичної біографіки, заснованих на аналізі та інтерпретації джерел, що матиме велике евристичне значення для історичної науки в цілому. Водночас, В. В. Кривошея

вказав, що перешкодою до цього є суттєвий брак історичних джерел, присвячених козацькій старшині України XVII–XVIII ст., особливо — полкового та сотенного рівня.

Важливі теоретичні та методичні питання розвитку сучасної вітчизняної біографіки порушила кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Світлана Миколаївна Ляшко** у доповіді «*Досвід біографії в збірниках «Української біографістики» (1996–2011)*». На основі аналізу близько ста теоретичних і біографічних статей, документальних публікацій, розвідок, в основу яких була покладена біографія окремої людини, надрукованих у 8 випусках збірника наукових праць інституту, доповідач виокремила два погляди на базове дисциплінарне поняття «наукова біографія» — як на біографію науковця (В. І. Онопрієнко, Н. І. Любовець) та як на методичну процедуру створення біографії (В. С. Чишко). На думку **С. М. Ляшко**, домінуючою все ще залишається позитивістська модель біографічних досліджень. Звертає на себе увагу також нерозробленість понятійного апарата, зокрема уявлення про таке базове дисциплінарне поняття як «наукова біографія». Значною мірою, це пов'язано з недостатньою увагою авторів збірника до теоретичних проблем біографії та біографістики (лише 4 статті, пов'язані з проблемами біографії), сучасних тенденцій європейської та світової біографії, міждисциплінарних поглядів на проблеми біографії. **С. М. Ляшко** проаналізувала сучасну історіографію з питань біографії. Зокрема, зазначила, що в євроатлантичному наукознавстві термін «наукова біографія» синонімічне поняттю «біографія вченого» та розуміється як професійна біографія фізиків, хіміків, інженерів, лікарів, філософів, природознавців. Біографії гуманітаріїв, в їх числі й істориків, соціологів, юристів, економістів і представників інших дисциплін, під це поняття не потрапляють. На існуюче понятійне протиріччя звернули увагу сучасні українські історіографи та джерелознавці. Так, В. Ващенко, ґрунтуючись на знаннях про сучасні тенденції розвитку біографістики в євроатлантичному просторі, пропонує для біографій учених — представників гуманітарних дисциплін, використовувати термін «інтелектуальна біографія», що вивчається в межах «інтелектуальної історії». Водночас, жанр традиційної біографії охоплює

персонологічні історії звичайних людей, біографії яких не підпадають під визначення «наукова біографія», «інтелектуальна біографія», «біоісторіографія». Наведені приклади свідчать, що дефініція «біографія/наукова біографія» в біографічних дослідженнях трактується дослідниками, залежно від приналежності до того чи іншого наукового напрямку. Зрештою, збереження такої ситуації уповільнює входження української біографістики у спільний біографічний простір Європи. Вихід з цієї ситуації, на думку доповідача, слід шукати в широких наукових дискусіях.

Доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Таїсія Іванівна Ківшар** у доповіді «*Інформаційні ресурси бібліотечної біографіки*» наголосила на важливості подання в електронних ресурсах українських бібліотек як історико-культурної біографічної інформації, так і ґрунтовних відомостей про їх кадровий і науковий потенціал, що є конче необхідним для розвитку наукових зв'язків, зокрема, з зарубіжними науковими та культурними установами. Доповідач відзначила, що аналіз мережевих ресурсів відкритого доступу центральних і обласних універсальних наукових бібліотек України свідчить, що достатньою мірою біографічна інформація працівників бібліотеки представлена у наш час лише на порталі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, де розміщені короткі біограми, а також вибрана бібліографія праць провідних вчених і спеціалістів у рубриках «Керівництво Бібліотеки», «Керівники структурних підрозділів», «Підрозділи бібліотеки». Серед наукових бібліотек України варто відзначити веб-портал Держаної науково-педагогічної бібліотеки України, на якому представлено інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні бібліотекознавці, бібліографознавці, книгознавці та документознавці України та світу». Серед сайтів регіональних наукових бібліотек ґрунтовним поданням біографічних матеріалів вирізняються ресурси Луганської обласної універсальної бібліотеки, де вміщено «Профайл бібліотекарів Луганщини» та Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. Горького. На думку **Т. І. Ківшар**, фрагментарне представлення на сайтах більшості українських бібліотек електронної біографічної інформації про своїх працівни-

ків вказує на занижену самооцінку самими бібліотекарями своєї значущості у інформаційно-бібліотечній діяльності. Проблемою, яка вимагає уваги, є якість електронних ресурсів бібліотечної біографіки, яка не завжди задовольняє користувачів. Бібліотеки хоча й нагромадили певний досвід утворення електронних ресурсів, проте, як свідчить практика, критерії відбору та оцінки біографічної інформації залишаються не розробленими. Для вирішення цих проблеми необхідно мати належне методичне забезпечення, розробити методичні рекомендації щодо основних вимог до електронних ресурсів бібліотечної біографіки на підставі існуючих напрацювань науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ.

Надія Іванівна Любовець, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ, у доповіді *«Електронні тематичні колекції «Українські мемуари» як складова Українського національного біографічного архіву (УНБА) та джерело української біографіки»* зазначила, що на сучасному етапі основне завдання бібліотек полягає в задоволенні інформаційних потреб науковців і зацікавлених верств користувачів шляхом створення електронних бібліотек (ЕБ), які є сховищем знань. Однією із складових ЕБ є наукові електронні інформаційні ресурси (НЕІР). Тематичні електронні колекції (як систематизована сукупність НЕІР, що об'єднані за певними критеріями: за тематикою, джерелами наповнення, цілями призначення, за колом користувачів або способом доступу), в свою чергу, є найпоширенішою формою організації електронних інформаційних ресурсів у ЕБ. **Н. І. Любовець** зазначила, що сьогодні з'явився специфічний користувач – (який не має чіткого вікового цензу, професійної ознаки (від студента до пенсіонера), але який цікавиться історичним минулим і хоче ознайомитися з ним не за розвідками науковців (які так чи інакше заангажовані світоглядними позиціями науковця, колом опрацьованим ним джерел, фаховим рівнем тощо), а скласти своє власне бачення про ту чи іншу подію чи особу, засновуючись на широкому колі історичних джерел. Тому мемуари, як культурно-історичний феномен і вияв національної та історичної пам'яті, самосвідомості особи будуть користуватися, на думку доповідача, дедалі більшим інтересом читачів. На часі створення «Каталогу

українських мемуарів». Однак ця робота вимагає залучення великої кількості спеціалістів і технічного забезпечення. Тому, на думку доповідача, роботу зі введення до широкого наукового обігу українських мемуарів як ресурсу біографічної інформації, слід розпочинати з формування невеликих електронних тематичних колекцій, виділяючи різні критерії, як-от: за подібністю тематики, джерелами наповнення, призначенням тощо. Зокрема, можна створити тематичну колекцію «Мемуари на сторінках журналу «Киевская старина» (1882–1906 рр.)», яка б містила перелік усіх мемуарів, надрукованих на сторінках часопису, анотації, відомості про авторів спогадів і повнотекстові матеріали.

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Наталія Петрівна Марченко** у доповіді «*Мережеві ресурси вільного доступу (персональні, громадських і незалежних об'єднань) як джерела формування Українського національного біографічного архіву (УНБА)*» вказала, що значне поширення в Україні мережевої культури та активне доручення до її творення найактивнішої, прогресивної та найосвіченішої частини суспільства спричинило появу цілої низки вузько-спеціалізованих ресурсів вільного доступу, які можуть бути цікаві при розгортанні УНБА. **Н. П. Марченко** звернула увагу на існування тематичних персональних сторінок у «ЖЖ», блогів і сайтів, автори яких свідомо та на фаховому рівні відбирають матеріали в межах власних зацікавлень. Йдеться, як правило, про тематичні списки електронних публікацій, формування електронних бібліотек вузької тематики, колекції світлин і аудіо матеріалів, а також авторські сторінки вчених і представників творчої інтелігенції. Часто такі ресурси містять електронні версії малодоступних публікацій, рідкісні родинні фото, неопубліковані твори тощо. Серед ресурсів громадських об'єднань цікавими але, на жаль, мало наповненими є сайти розмаїтих творчих спілок та інших офіційних об'єднань творчої інтелігенції та вчених. Зазвичай, вони містять електронні версії довідників відповідних організацій, інколи – некрологи та ювілейні матеріали, малодоступні статті за напрямками знання, фото- й аудіоматеріали щодо наших сучасників тощо. Цікавішими на сьогодні видаються ресурси незалежних об'єднань. Вирізняються, зокрема, колективні

вузькоспеціалізовані тематичні електронні бібліотеки (вони містять чимало додаткової інформації, добре впорядковані, активно поповнюються) та електронні видання вузької тематики (часто містять малознані чи малодоступні світлини, архівні та краєзнавчі матеріали). На думку доповідача, формування сукупного національного біографічного ресурсу принципово не можливе без координації навколо державних інституцій зусиль громадських і незалежних об'єднань та окремих осіб. Тому, в подальшому має йтися про виявлення та організаційне оформлення кола сподвижників-ентузіастів, зацікавлених у процесі розгортання УНБА як однієї з ключових ланок ефективного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і збагачення комплексу ресурсів відкритого доступу.

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олег Миколайович Яценко** у доповіді «*Персональна бібліографія : термінологічний аналіз*» розглянув низку праць із теорії та методики вітчизняної та російської бібліографії, в яких персональна бібліографія розглядається як вид діяльності (термінологія, класифікація та методика укладання біобібліографічних посібників). Проведено аналіз цих робіт із метою усунення складностей у визначенні понять «персональна бібліографія», «біобібліографія», «персональний бібліографічний показник», «біобібліографічний показник», «біобібліографічний словник». У процесі аналізу окреслено коло форм уявлень біобібліографічної інформації, виділено основні підходи до термінологічної проблеми персональної бібліографії, зроблено висновки щодо використання вищезазначених термінів.

Кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олена Вікторівна Воскобойнікова-Гузєва** у доповіді «*Біобібліографічна діяльність в стратегії розвитку провідних бібліотек України*» зазначила, що головна мета біобібліографічної діяльності бібліотек (у межах окремої країни) — консолідоване формування сукупного національного біобібліографічного ресурсу. Практично всі національні, державні та обласні наукові бібліотеки (універсальні та спеціальні) мають багаторічний досвід розробки випусків серій біобіб-

ліографічних посібників. Останніми роками традиційний друкований біобібліографічний ресурс органічно доповнюється електронним. Зокрема, НБУВ представляє на власному порталі (<http://www.nbuv.gov.ua>) окремий проект «Наукові біографії вчених України». На сьогодні цей ресурс, на думку **О. В. Воскобойнікової-Гузевої**, набуває самостійного значення з погляду актуалізації біографічного знання у суспільстві. І саме він за принципами свого структурування повинен слугувати практичною моделлю для формування інтегрованої у межах України мережі ширших БД, які у концентрованому вигляді охопили б усіх відомих учених наукових установ і освітніх закладів. Проаналізувавши стан подання біобібліографічних матеріалів також на веб-сайтах Національної парламентської бібліотеки України, Національної наукової медичної бібліотеки України, Одеської національної наукової бібліотеки імені М. Горького, Національної бібліотеки України для дітей, Державної бібліотеки України для юнацтва, Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського, доповідач наголосила, що виходячи із завдання консолідованого формування сукупного національного біобібліографічного ресурсу та загальної стратегії розвитку бібліотек, спрямованої на ефективне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій і збагачення комплексу мережевих ресурсів відкритого доступу, необхідно, щоб така діяльність набувала системнішого та більше скоординованого характеру.

Спільна доповідь кандидата історичних наук, заступника директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства **Миколи Володимировича Горбатюка** та науковців інституту — кандидата історичних наук, завідувача науково-інформаційного відділу **Анжели Андріївни Майстренко** та завідувача сектору науково-технічної інформації **Ростислава Володимировича Романовського** «*Створення переліку всесвітньо відомих осіб, інформація про яких може міститися в унікальних документах Національного архівного фонду: проблеми та перспективи*» була присвячена методичним та організаційним проблемам реалізації однойменного комплексного дослідницького проекту. Автори, зокрема, зазначили, що до основних проблемних питань проекту належать: визначен-

ня поняття «всесвітньо відома особа», вироблення загальних критеріїв віднесення до цієї категорії; уточнення критеріїв, за якими документи НАФ можуть бути віднесені до категорії унікальних, аналіз нагромадженого досвіду виявлення документів, які містять автографи всесвітньо відомих осіб або інформацію щодо всесвітньо відомих осіб із метою віднесення їх до унікальних; окреслення кола джерел, які містять інформацію про всесвітньо відомих осіб. Результатом даного дослідження має стати «Перелік», що буде практично застосовуватись архівними установами та дослідниками, які проводять виявлення документів, що можуть бути віднесені до унікальних, і при погодженні переліків унікальних документів Центральною експертною комісією Укрдержархіву, при підготовці біографічних довідкових видань.

Головний бібліограф науково-бібліографічного відділу Національної парламентської бібліотеки України **Тетяна Михайлівна Заморіна** у повідомленні *«Біобібліографічні посібники в структурі метабібліографії України»* розглянула роль і місце біобібліографічних видань як складової бібліографічних ресурсів України. За матеріалами метабібліографічного покажчика *«Посібники наукової бібліографії, видані в Україні, 1991–2005 рр.»* (К., 2011) доповідачем був здійснений аналіз біобібліографічних посібників за галузями знань і хронологією їх видання.

Завідувач відділу науково-бібліографічної роботи Національної бібліотеки України для дітей **Наталія Олександрівна Гажаман** у виступі *«Специфіка формування біобібліографічних ресурсів обласних і міських бібліотек для дітей України»* зазначила, що біобібліографічна діяльність дитячих бібліотек переживає видиме піднесення та значні якісні зміни. Зокрема, дві третини бібліографічних посібників на сьогодні засновані на персонологічній складовій. Серед традиційної продукції вирізняються різноманітні календарі (краєзнавчі, до ювілейних і пам'ятних дат тощо) та тематичні видання (про природу, мистецтво, пам'ятні місця, етнокультурну, уславлені навчальні заклади тощо окремих регіонів, до 65-ї річниці закінчення Другої світової війни та ін.), які обов'язково містять інформацію й щодо окремих дотичних темі персоналій. Біобібліографічні посібники здебільшого присвячені письменникам і містять

критико-біографічні нариси про творчість митця, бібліографію його творів і літератури про нього, різномірні допоміжні покажчики, біографічні відомості, а останнім часом – і широкі веббіографії. Набувають поширення також електронні рекомендаційні ресурси бібліотек (віртуальні мандрівки визначними місцями, «літературні карти», що дають змогу знайомитися з долею та творчістю письменників-земляків, повнотекстові антології дитячої літератури краю з відомостями про авторів та ін.). **Н. О. Гаждан** наголосила, що нині біобібліографічна діяльність дитячих бібліотек України має всі підстави стати повноцінною складовою процесу формування сукупного національного біографічного ресурсу, зокрема в сегменті інформації щодо діячів книговидавництва для дітей, керівників дитячого читання та бібліотекарів дитячих бібліотек, а також відстеження побутування біографічної інформації в межах інформаційного середовища для дітей.

Молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Тетяна Володимирівна Бишова** присвятила своє повідомлення *«Родина Марковичів (Маркевичів) в Базі даних «Персоналії» Інституту біографічних досліджень НБУВ»* розв'язанню загальної важливої прикладної проблеми, яка стосується репрезентації відомостей про особу в Базі даних «Персоналії» УНБА. Доповідачем проаналізовані причини та наслідки хаотичності та безсистемності представлення в БД членів родини Марковичів (Маркевичів), яка дала Україні цілу плеяду політичних, державних, громадських, культурних, освітніх діячів, талановитих представників різних галузей науки та мистецтва – історії, права, хімії, літератури, музики. **Т. В. Бишовой** виявлено, що серед 42 записів «Маркович» або «Маркевич» у полі БД «Головне ім'я/прізвище», що подає основну інформацію про людину, наявні перекручення та плутанина, до яких призвела розбіжність у написанні прізвищ представників різних гілок роду – роменської, чернігівської та прилуцької. Представники останньої гілки, починаючи з XVIII ст. прийняли спольщене написання – Маркевич і з того часу нащадки Федора Марковича (?-1737) мають саме таке прізвище. Цікаво, що в науковій літературі трапляються обидва варіанти написання щодо представників різних гілок роду. Проте, для БД така ситуація неприпустима. **Т. В. Бишова** запропонувала роменських

і чернігівських членів родини та їхніх нащадків фіксувати в БД як «Марковичі (Маркевичі)», а прилуцьких – «Маркевичі (Марковичі)». Така форма подання чітко визначатиме приналежність особи до певного роду. Також запропоновано у подібних випадках в полі БД «Що знайдено» при кожному записі фіксувати родинні зв'язки особи.

Проблемам формування баз даних електронного Українського національного біографічного архіву (УНБА) були присвячені також виступи наукового співробітника Інституту біографічних досліджень **Юлії Вікторівни Вернік** і молодшого наукового співробітника **Світлани Вікторівни Муріної**. Зокрема, **Ю. В. Вернік** у повідомленні «*Репрезентація освітньої сфери в Українському національному біографічному архіві (УНБА)*» проаналізувала відображення персоналій освітян і педагогів в УНБА у хронологічному та географічному контекстах, прослідкувала за матеріалами Баз даних УНБА довготривалу історичну динаміку змін щодо ролі та значення викладачів і випускників різних навчальних закладів у науковому, суспільно-політичному та культурному житті України. **С. М. Муріна** у повідомленні «*Представленість доменів «Історія» та «Політика» в Українському національному біографічному архіві (УНБА) (за матеріалами «Енциклопедії історії України» та «Радянської енциклопедії історії України»)»* на прикладі означених доменів проаналізувала значення матеріалів вітчизняних історичних енциклопедій для наповнення УНБА, зокрема, у хронологічному вимірі – стосовно різних історичних епох. Доповідачем зроблений висновок щодо пріоритетності використання для поповнення Баз даних УНБА новітніх довідкових видань, які, завдяки своїй політичній незаангажованості, забезпечили справжній кількісний і якісний прорив у введенні до науково-інформаційного обігу імен забутих і замовчуваних раніше співвітчизників.

Деякі доповіді і повідомлень учасників Читань були присвячені ознайомленню з виявленими новими фактами з життя та діяльності діячів української історії та культури, завданням дослідження окремих персоналій. Зокрема, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ **Олена Валентинівна Бугаєва** у доповіді «*Постать О. Т. Дзбанівського (1870-*

1938) – *фундатора Музичного відділу Всенародної бібліотеки України з позицій сучасної інформаційної парадигми біографічних досліджень*» наголосила на необхідності проведення комплексного дослідження документів особового фонду О. Дзбанівського (Ф.67, 657 од. зб.), що зберігається в Інституті рукопису НБУВ та особових архівних фондів бібліотек і архівів Харкова, Житомира та Москви, де митець жив і працював. Лише такий підхід, на думку **О. В. Бугаєвої**, дасть можливість на основі аналізу всієї архівної спадщини митця відтворити його життєвий і творчий шлях у біографічних і автобіографічних документах без прикрих хронологічних лакун. Це дозволить, зокрема, створити персональну сторінку О. Т. Дзбанівського в УНБА, що може стати передумовою підготовки ґрунтовного монографічного дослідження про видатного діяча української культури, науки та бібліотечної справи ХХ ст.

У повідомленні кандидата історичних наук, заступника директора Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства **Миколи Володимировича Горбатюка** йшлося про з'ясовані за матеріалами документів ЦДАВО України нові факти з життя українського громадсько-політичного діяча, ученого та мемуариста Аполінарія Маршинського. Молодший науковий співробітник відділу архівознавства і документознавства Інституту архівознавства НБУВ **Ольга Василівна Березовська** висвітлила значення документів особового походження, серед яких особливе місце займає мемуаристика, діячів українського національно-демократичного руху II половини ХІХ ст. для розкриття їх політичних програм, ідейних засад політичної, культурницької, видавничої, освітньої діяльності. Ці документи є важливим джерелом до вивчення етапів розвитку національно-демократичного громадського руху в Україні, слугують дослідникам вагомою основою при виявленні невідомих сторінок із життя та діяльності провідних громадівців – В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Костомарова, В. Беренштама, Г. Житецького, Т. Рильського, О. Кістяківського, О. Кониського, а також їхніх менш знаних нині колег – С. Ерастова, А. Верзилова, В. Андрієвського, І. Шрага. Молодший науковий співробітник Інституту архівознавства НБУВ **Сергій Миколайович Коваленко** зупи-

нився на окремих сторінках життя академіка Г. Й. Сухомела. Аспірантка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова **Наталія Володимирівна Булгакова** оприлюднила невідомі раніше факти про участь В. І. Вернадського в громадсько-політичному житті України в часи революції 1917–1921 рр. Кандидат історичних наук, науковий співробітник НБУВ **Тетяна Анатоліївна Якубова** у виступі «*Маловідомі джерела до біографій героїв Вітчизняної війни 1812 року. (За матеріалами фондів Інституту рукопису та відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ)*» розглянула матеріали, що становлять інтерес для вивчення та висвітлення фактів біографій М. І. Кутузова часів його служби у Києві, та героїв війни 1812 р. М. А. Милорадовича та Д. Давидова, а також воєначальників польських військ Наполеона Й. Понятовського та М. Сокольницького.

Загалом, Восьмі Біографічні читання засвідчили велику зацікавленість науковців, викладачів і бібліотечних працівників проблемами української біографістики в контексті формування електронних ресурсів біографічної та біобібліографічної інформації, появу принципово нових дослідницьких підходів у цій галузі. В результаті зацікавленого та ґрунтовного обговорення проблем розвитку біографічних досліджень учасники зібрання прийняли наступні рекомендації:

- вважати необхідним для обговорення актуальних проблем розвитку української біографістики та ролі бібліотек, інформаційних і дослідницьких центрів у інтеграції та поширенні біографічної інформації, започаткувати проведення спільних із іншими бібліотеками та науковими установами науково-методичних семінарів;

- наукові статті, підготовлені на основі доповідей і повідомлень, виголошених на Восьмих Біографічних читаннях опублікувати у наступних випусках збірника праць Інституту біографічних досліджень «Українська біографістика».

**Володимир Іванович Попик,
Надія Іванівна Любовець.**

Круглий стіл «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проекція у майбутнє»

29 травня 2012 р. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського відбувся круглий стіл на тему «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проекція у майбутнє», присвячений 140-й річниці від дня народження знаного вченого, громадського та політичного діяча. Організаторами заходу виступили Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та Інститут педагогіки НАПН України.

Основними питаннями, винесеними на обговорення, були:

- С. Сірополко як педагог і освітній діяч;
- значення наукового доробку вченого у розвитку вітчизняної історії освіти;
- С. Сірополко як бібліотекознавець, книгознавець і бібліограф;
- участь С. Сірополка у роботі громадських організацій і об'єднань;
- особистий архів та бібліотека С. Сірополка.

Вступним словом круглий стіл відкрив перший заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ кандидат історичних наук В. І. Попик.

У доповіді доктора історичних наук, професора, старшого наукового співробітника Інституту біографічних досліджень НБУВ **Т. І. Ківшар** «Творчий спадок С. Сірополка в сучасній українській історіографії» відзначалося значне зростання інтересу до вивчення творчого спадку С. Сірополка, зумовлене відкриттям спецфондів бібліотек та архівів, активізацією наукових контактів із зарубіжними вченими, розширенням сфер обміну науковою інформацією. Було наголошено, що основними напрямками досліджень нині стали: педагогічний (праці О. Сухомлинської, Л. Березовської, Т. Самоплавської, А. Марушкевич, Б. Ступарик, О. Завальнюк, Ю. Телячій, Р. Кіра, М. Євтух, Т. Беднаржова та ін.), бібліологічний

(Л. Дубровіна, О. Онищенко Т. Ківшар, О. Завальнюк, В.Прокопчук, Г. Ковальчук, П. Рогова, Т. Новальська, О. Василенко, Є. Огар), культурно-просвітницький (В. Ульяновський, С. Ульяновська, Р. Кіра, С. Наріжний, М. Євтух, Г. Артемчук, О. Заремба, М. Мушинка, С. Заремба та ін.), громадсько-політичний (В. Піскун, С. Кисельов), джерелознавчий (О. Лазарева, Л. Ніколенко, М. Грузов, М. Шудря, Т. Боряк, Н. Губенко та ін.), а також біографічний, характерний для робіт більшості дослідників-сірополкознавців. До цього слід додати дослідження російських і чеських науковців П. В. Горгостаєв, М. Є. Голостенев (Москва), Н. Н. Ярошенко (Рязань), Н. К. Лелікова (С.-Петербург), М. О. Чекова (Томськ), які вивчали проблеми позашкільної освіти та аналізували роль С. Сірополка у розвитку книгознавчої думки першої половини ХХ ст. Т. І. Ківшар наголосила потребу в створенні ґрунтовної джерельної бази сірополкознавства, зокрема, заснованої на документах у ЦДАВО України та інших архівів України та Росії, та формуванні та гуртуванні осередків, в яких провадяться сьогодні дослідження наукової спадщини С. Сірополка. У доповіді йшлося також про початок формування сірополкознавства як сукупності педагогічних, історичних, бібліологічних і біографічних досліджень у межах яких здійснюється дослідження життя, діяльності та творчості С. Сірополка.

Т. І. Ківшар наголосила на необхідності вироблення нових підходів до вивчення сірополкознавчої тематики: історіософських, феноменологічних, соціокультурних тощо. Майже поза увагою дослідників залишається проблема внеску С. Сірополка у розвиток української державницької ідеї. Нагальним завданням є створення максимально повної персональної бібліографії С. Сірополка, зведеного покажчика фондів архівів, де зберігається інформація про достойника, перевидання його праць, здійснення видавничого проекту підготовки повного зібрання творів С. Сірополка, його епістолярної спадщини. У доповіді наголошувалося, що сірополкознавству, яке робить лише перші кроки у своєму формуванні, необхідне застосування нових методик, цілісність та інтегрованість у зображенні постаті С. Сірополка, залучення нової джерельної бази, глибокий аналіз його наукових праць, проведення дисертаційних і монографічних досліджень,

актуалізація його ідей у контексті сучасних процесів українського державотворення. Доповідач зупинилася також на проблемі вшанування пам'яті С. Сірополка.

Великий інтерес викликала доповідь доктора історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України **В. М. Піскун** «*Степан Сірополко в еміграції: особисті взаємини з оточенням та участь у політичному житті*», в якій зокрема зазначалося, що сьогодні ми акцентуємо увагу на вивченні спадщини С. Сірополка та виявленні її особливого значення для розвитку української освіти та культури. Доповідач відзначила суттєвий внесок українських науковців у вивчення творчого спадку С. Сірополка, відзначивши недостатню увагу до його політичної діяльності в еміграції пов'язаної з Урядом УНР в екзилі та його головою С. В. Петлюрою. Як товариш Міністра освіти УНР, а пізніше керуючий Міністерством внутрішніх справ, шляхів, телеграфу уряду С. Сірополко сприяв об'єднанню закордонних українців, створенню Головної еміграційної ради та інтеграції прихильників УНР у міжнародні організації, а також українські громадські організації. Також В. М. Піскун відзначила його організаторські здібності щодо ініціювання створення та активної участі у роботі низки товариств у Празі («Музею визвольної боротьби України», Українського товариства прихильників книги, Українського педагогічного товариства), в межах яких визначався соціальний статус, політична та громадська активність С. Сірополка. Доповідачка навела цікаві факти про дієву участь С. Сірополка у роботі Української радикально-демократичної партії, що співпрацювала з Державним центром УНР в екзилі, та в Українському академічному комітеті.

У доповіді доктора історичних наук, професора, директора Наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка **В. С. Прокопчука** «*Бібліотечна діяльність С. О. Сірополка в Кам'янець-Подільському державному українському університеті (1919–1920 рр.)*» на підставі аналізу архівних документів була висвітлена діяльність Степана Сірополка на посаді керівника фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету, яку він очолював із

25 грудня 1919 р. по 11 травня 1920 р. За цей час йому вдалося вибудувати структуру управління закладом на засадах демократії, організувати діяльність Бібліотечної ради, розробити нормативну базу бібліотеки, спрямувати колектив на опанування основами бібліотечної справи та бібліографії. У вузівській бібліотеці було впроваджено децимальну систему класифікації, створено алфавітний і систематичний каталоги, в умовах блокадного Кам'янця-Подільського сформовано документальний фонд, який в основному забезпечував потреби навчального процесу та науково-дослідної діяльності. Відзначив доповідач також важливе наукове та практичне значення опублікованої в цей час праці С. Сірополка «Народні бібліотеки. Організація та техніка бібліотечного діла».

Новизною представленого матеріалу та цікавими підходами до його аналізу відзначалася доповідь доктора історичних наук, професора, завідувачки Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ **Г. І. Ковальчук** «*Книгознавчі зв'язки з Українським науковим інститутом книгознавства*», яка розкрила книгознавчі зв'язки С. Сірополка з Українським науковим (з 1926 — науково-дослідним) інститутом книгознавства (УНІК), головною вітчизняною книгознавчою установою у 1922–1936 рр. Наведені документи з архіву УНІК, публікації журналу «Бібліологічні вісті», інших видань УНІК, а також листування директора Інституту Ю. О. Меженка дали змогу присутнім ознайомитися з новою інформацією щодо напрямів співпраці С. Сірополка з українськими дослідниками. Доповідачка наголосила, що саме завдячуючи професійним та особистим контактам 20–30-х рр. ХХ ст. Степан Онисимович Сірополко був знаним і шанованим бібліотекознавцем і книгознавцем не лише серед науковців Києва, а й по всій Україні. Доповідач процитувала кілька критичних, на її думку, абсолютно не обґрунтованих висловлювань на його адресу з публікацій першої половини 1930-х рр., зумовлених політичними мотивами, характерними для тогочасних заідеологізованих радянських видань

У доповіді кандидата педагогічних наук, помічника консультанта народного депутата Верховної Ради України **Т. О. Самоплавської** «*Степан Сірополко як історик освіти*» йшлося про науковий доробок ученого в галузі історико-педагогічної тематики. В цьому контексті була проаналізо-

вана його фундаментальна праця «Історія освіти на Україні» (Львів, 1937), зазначено, що вона стала на довгий час першим цілісним узагальненим дослідженням історії розвитку української освіти. Також доповідачка зупинилася на аналізові джерельної бази дослідження, фактичного матеріалу, його структурі та відзначила прагнення до об'єктивного висвітлення подій, наголосила на особливості авторського стилю С. Сірополка. Т. О. Самоплавська відзначила, що з поміж різних чинників поширення освіти в Україні С. О. Сірополко поставив на чільне місце школу. Проте, не маючи змоги на сторінках свого дослідження висвітлити з належною повнотою навчально-дидактичний бік шкільної справи і ті педагогічні ідеї, що впливали на її розвиток, автор планував присвятити цій проблематиці окремі розвідки з історії педагогіки в Україні.

Доповідач також охарактеризувала монографію С. Сірополка, присвячену дослідженню народної освіти в Україні радянської доби «Народна освіта на Советській Україні» (Варшава, 1934), в якій автор мав на меті «подати читачеві найголовніші відомості про систему шкільної освіти й стан народної освіти — по можливості в історичному розвитку окремих її галузей — та намітити ті проблеми... народної освіти, які можуть повстати на випадок зміни режиму на Сході Європи». Як зазначала Т. О. Самоплавська, цікавість до цієї праці сучасних дослідників визначається актуальністю проблем, яких торкається вчений, і вирішення яких, згідно з засадами сповідуваних ним ідей, може прислужитися інтересам майбутнього незалежної України. Так, С. Сірополко постійно наголошував на необхідності надання українській мові статусу державної, створення національної демократичної системи освіти, вільного розвитку освітньої галузі на основі педагогічних, а не політичних засад тощо.

Поруч із аналізом монографічних досліджень освітньої галузі, Т. О. Самоплавська відзначила персонологічні дослідження С. Сірополка цього спрямування, в яких аналізуються педагогічні концепції видатних українських педагогів Івана Стешенка та Петра Холодного, а також біографічні нариси, присвячені педагогічній діяльності барона М. Корфа та графа П. Завадовського та інших діячів, які збагатили вітчизняну педагогічну науку, викликали зміни в освітянській галузі.

Доповідь С. Самоплавської сприяла поглибленню знань про постать С. Сірополка як історика освіти.

Доповідь доктора історичних наук, професора, декана факультету культурології Київського національного університету культури і мистецтв **Т. В. Новальської** «*Проблеми читачезнавства у науковій спадщині С. Сірополка*» була присвячена аналізу праць ученого, в яких обґрунтовується методологія та методи дослідження читачів, історії читацтва і читання, психології та соціології читачів і читання, що становлять підґрунтя бібліотечного читачезнавства. Доповідач зупинилася на важливості вивчення історії читача та розвитку читання з найдавніших часів до 20-х рр. ХХ ст., досліджених у працях С. Сірополка, оскільки це дає змогу аналізувати читацьку активність і читацькі інтереси, мати відомості про найбільш читані твори та їх вплив на розвиток культури й освіти в різні історичні періоди. Т. В. Новальська зупинилася також на проблемах дослідження психології читача та соціології читання, порушених С. Сірополком, та їх значенні у сучасному читачезнавстві. На її думку досі не втратила актуальності запропонована С. Сірополком програма систематичного читання як один із напрямків самоосвіти, оскільки вона спрямована на особистісний розвиток громадянина. Що ж до теоретичних розробок проблеми керівництва читанням, здійснюваних багатьма бібліотекознавцями, то заслугою С. Сірополка, на думку доповідача, є обстоювання свободи інформаційного вибору для читачів, особливо для молоді. Водночас, Степан Онисимович вважав необхідним впливати на формування читацьких потреб із урахуванням освітнього рівня, віку, індивідуальних особливостей читача. На його думку, бібліотекар повинен здійснювати керівництво читанням, розвиваючи запити своїх читачів (це положення, як зазначила доповідачка залишається дискусійним у сучасному бібліотекознавстві).

У доповіді кандидата історичних наук, доцента, проректора з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії **Ю. В. Телячого** «*Культурно-освітня діяльність Петра Івановича Холодного в оцінці С. О. Сірополка*» було висвітлено основні напрями їх співпраці щодо розбудови українського національно-культурного життя в роки Української революції (1917–1920) та в еміграційний період. На основі

аналізу джерельно-історіографічної бази дослідник виявив основні аспекти співпраці С. Сірополка та П. Холодного в галузі розбудови українського національного шкільництва та культури впродовж державотворчих процесів (1917–1920), а також на еміграції в Польщі та Чехо-Словаччині. Ю. В. Телячий висвітлив внесок цих діячів освіти у розробку основоположних документів шкільної реформи в УНР, зокрема, «Проекту Єдиної школи на Україні», а також їх діяльності в структурі апарату МНО УНР, розповів про участь в культурному житті українських емігрантів у 1920–1930 рр.

У доповіді кандидата історичних наук директора Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського **П. І. Рогової** «*Учительські бібліотеки як спеціальні у контексті бібліотекознавчих ідей С. Сірополка*» проаналізована частина творчого доробку С. Сірополка, присвячена вчительським бібліотекам як спеціальним, активний розвиток, яких розпочався у 70-х рр. XIX ст. С. Сірополко справедливо вважав бібліотеки важливими складовими мережі закладів позашкільної освіти в контексті розвитку освіти й просвіти народу та виокремлював серед них вчительські бібліотеки. Він одним із перших серед бібліотекознавців обґрунтував теоретичні, організаційні, методичні засади розвитку цього виду книгозбірень, їх типові та видові ознаки, ієрархічну структуру, розробив ядро фонду даних бібліотек, наголосив важливість формування їх фондів національними виданнями. П. І. Рогова наголосила, що С. Сірополко активно поширював думку про єдність учителя та бібліотекаря щодо ролі у здійсненні просвіти народу, підкреслював необхідність бібліотекознавчої підготовки вчителя, пропонуючи включити до підготовки вчителів курси бібліотекознавчого спрямування задля обізнаності вчителів із засобами та методами залучення до бібліотеки широких верств населення, підготовки до організації бібліотечної справи. На переконання доповідача праці С. Сірополка, що стали доступними широкому колу бібліотекознавців лише у незалежній Україні, сприяють обґрунтуванню приналежності вчительських бібліотек до спеціальних, визначенню їх вагомій ролі у розвитку сучасної освіти та у підвищенні фахового рівня педагогічних кадрів.

Кандидат історичних наук провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ

О. В. Воскобойнікова-Гузєва, у доповіді «*Вивчення наукових ідей С. Сірополка у контексті сучасних підходів до удосконалення бібліотечної справи*» зазначила, що його наукові ідеї є актуальними для розвитку сучасного бібліотекознавства. У межах свого виступу вона зупинилась на проблемах вільного доступу до інформації та соціального партнерства, які порушував С. Сірополко і які є надзвичайно актуальним для сучасних бібліотек та їх розвитку. Так, у його праці «Народные библиотеки: порядок открытия библиотек и их организация» (М., 1910), де вчений торкнувся теоретичних проблем бібліотекознавства (визначення соціальних функцій бібліотеки, виявлення основних принципів організації бібліотечної справи, запровадження участі громадськості у роботі бібліотек, формування бібліотечної мережі тощо), розглядаючи проблему вільного доступу до інформації, С. Сірополко зазначав, що «бібліотека як культурно-просвітня установа, не тільки задовольняє духовні запити людини, але й підвищує ці самі запити, навчаючи її бачити у книзі джерело людських знань, думок та почуттів. А якщо таке значення книги, то зрозуміло, наскільки є життєво важливим вільний доступ до неї для всіх і кожного, інакше кажучи — відкриття громадських бібліотек».

Щодо соціального партнерства, то ця ідея присутня у концептуальній доповіді С. Сірополка на I Всеросійському бібліотечному з'їзді «Принцип громадськості в народно-бібліотечній справі» (1911), в якій зазначено, що участь місцевого товариства повинна бути не лише у справі відкриття бібліотек, а й у самій організації бібліотечної справи (йшлося про усвідомлення необхідності широкого відкриття у губернських і обласних містах особливих товариств сприяння улаштуванню народних бібліотек і читалень, а також наголошувалося на необхідності особливих взаємин між бібліотеками та книговидавцями). Отже, в такий спосіб С. Сірополком була визначена важливість соціального партнерства та накреслено засоби її реалізації.

Кандидатом історичних наук, директором Інституту науково-методичного забезпечення бібліотечно-інформаційної роботи НБУВ **О. М. Василенко** у доповіді «*Роль С. Сірополка у становленні та розвитку бібліотечної статистики*» було зазначено, що визначальним етапом у ви-

робленні та закладанні основ методології бібліотечної статистики був період 1861–1917 рр., пов'язаний, насамперед, із активною діяльністю земських установ та освітянських товариств, а також представників прогресивної інтелігенції, яких хвилювали розвиток народної освіти та бібліотечної справи в країні. Одним з таких був С. О. Сірополко, освітянин і бібліотекознавець, який залишив свій слід і в становленні бібліотечної статистики як галузі науково-практичної діяльності на теренах України. На основі його праць доповідачка розглянула концепцію вченого щодо значення та організації бібліотечної статистики, її ролі при оцінці діяльності як окремої бібліотеки, так і бібліотечної справи. О. М. Василенко зупинилася на проблемах, які досліджувались особисто чи за участю Степана Онисимовича, серед яких: обов'язковість ведення щоденної статистики, методика збирання й опрацювання даних первинної статистики у бібліотеках; встановлення єдиних форм статистичної звітності для однорідних категорій бібліотек, визначення набору статистичних показників та їхнього групування; запровадження ілюстративних форм для представлення статистичних даних; обов'язкове подання бібліотеками статистичної звітності до органів управління; популяризація статистичних відомостей серед громадськості, а також необхідність викладання основ бібліотечної статистики в навчальних установах, де здійснюється підготовка бібліотечних кадрів. С. Сірополко був одним із основоположників бібліотечної статистики, сприяв створенню її теоретико-методологічних засад, а також виокремленню як окремої складової у системі державної статистики, що забезпечує управління розвитком бібліотечної справи в країні.

І. В. Тимошенко кандидат історичних наук, доцент кафедри книгознавства та бібліотекознавства Київського національного університету культури і мистецтв у доповіді *«Степан Сірополко про значення книги і книжкової справи»* відзначила багатоплановість і багатовимірність наукового доробку С. Сірополка, серед якого суттєву роль відіграло книгознавство. У своїх працях бібліологічного напрямку, він розглядав книжку як цілісність (у єдності форми, змісту та цільового призначення), звертав увагу на сприйняття книги читачем, наголошував на її значенні у патріотичному вихованні, на виконанні нею навчальних, пізнавальних і естетич-

них функцій у суспільстві. Доповідачка наголосила, що актуальними й сьогодні є думки С. Сірополка про те, що художні твори мають відповідати не лише мистецьким та естетичним вимогам, а й виконувати навчально-виховну роль. Книги релігійної тематики спрямовані на виховання сумління, на розуміння ролі церкви в житті нашого народу в минулому, на пізнання церковного устрою, обізнаність із різними віросповіданнями. Роль науково-популярної літератури, особливо історичної тематики, С. Сірополко вбачав у висвітленні не лише образів героїв минулого, а й об'єктивному відтворенні подій новітньої історії, обставин, за яких відбуваються зміни в житті та поглядах народу. Доповідачка охарактеризувала проблематику його публікації з питань книжкової справи на сторінках «Книголюба», «Української книги», «Книжки», «Славянської книги», що були спрямовані до великої мети – «сприяння розвитку української книги». І. В. Тимошенко відзначила також проблему відсутності доступу до наукової спадщини С. Сірополка викладачів, аспірантів і студентської молоді, запропонувавши видати друком хоча б його вибрані праці з проблем книжкової справи, що сприяло б поширенню серед майбутніх фахівців ідей визначного вченого.

Варто відзначити також доповідь молодшого наукового співробітника Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського **В. М. Гулак** «*Внесок Степана Сірополка у вивчення шкільних бібліотек*», яка продовжила висвітлення внеску С. Сірополка у розвиток мережі освітніх бібліотек, зазначивши, що одним із важливих напрямів освітньої та бібліотечної діяльності О. Сірополко було сприяння розбудові шкільних бібліотек, розробці основ їх створення, організації діяльності та комплектування. У своїх роботах учений обґрунтував необхідність існування цього виду освітніх бібліотек, виявлення особливостей укладання каталогів і формування фондів, їх кадрового забезпечення.

З доповіді завідувачки Відділу рідкісних і цінних книг Національної парламентської бібліотеки України **О. В. Лазаревої** «*Особове книжкове зібрання Степана Сірополка у фондах Національної парламентської бібліотеки України*» учасникам круглого столу стало відомо про особливості формування, зберігання та використання друкованих видань, що належали вченому та представлені в

НПБУ майже 5-ма тисячами одиниць зберігання. Доповідач розкрила тематичну різноманітність зібрання, яке відображає широке коло знань власника, відзначила характерну особливість колекції (наявність значної кількості видань із автографами видатних українських учених, письменників, громадських діячів). Дарчі написи розкривають наукові та дружні контакти С. Сірополка, його роль у розвитку української педагогічної та бібліологічної науки. О. В. Лазарева зупинилася на важливій проблемі збереження колекції, стабілізації та реставрації зруйнованих видань, оцифруванні документів, включення їх до електронної бібліотеки.

Значний інтерес у присутніх викликали підготовлені та видані Національною парламентською бібліотекою України каталог книг українською та російською мовами та каталог часописів, що містяться у колекції С. Сірополка, а також відомості про необхідність видання каталогу книг іноземними мовами із згаданої колекції.

Проблемам збереження та використання особового архівного фонду С. Сірополка, що зберігається у ЦДАВО України присвятила свою доповідь «*Особовий фонд С. О. Сірополка у ЦДАВО України: склад і зміст*» провідний науковий співробітник цього закладу **К. І. Криворучко**, яка ознайомила присутніх зі складом і змістом цього зібрання. Особливе враження на учасників круглого столу склав текст Заповіту С. Сірополка, віднайдений дослідницею, яка також відзначила, що в особовому фонді містяться й інші цінні документи про життя С. Сірополка, рукописи його праць, епістолярій, а також родинні документи, відомості про діячів українського руху в Чехо-Словаччині 20–70-х років ХХ ст.

Зацікавила присутніх і доповідь кандидата історичних наук, доцента Державної академії керівних кадрів працівників культури і мистецтва України **Т. Г. Боряк** «*Еміграційні книгозбірні у міжвоєнній Європі: з досвіду реконструкції бібліотечного сегменту Празького архіву*», яка розповіла про свою методику аналізу найбільшого сегменту української документальної спадщини першої половини ХХ ст. у Європі — Празького архіву. Дослідниця зазначила, що їй вдалося окреслити реальні межі «празького» масиву в колі суміжних фондів ЦДАВО України, а також виявити потенційні та дійсні його сегменти в різних архівних установах

України. Т. Г. Боряк ознайомила учасників круглого столу з переліком вітчизняних архівів, в яких зберігаються документи, пов'язані з діяльністю С. Сірополка, виявленими нею назвами фондів і номерами справ, що сприятиме їх подальшому опрацюванню сірополкознацями.

Своїми роздумами з приводу наукового та культурного значення книжкової колекції С. Сірополка, що зберігається в НПБУ, поділилася старший науковий співробітник лабораторії історії педагогіки Інституту педагогіки НАПН України **Н. Б. Антонець** у доповіді «*Соціально-культурна роль особистого книжкового зібрання С. О. Сірополка*».

Наприкінці наукового заходу відбулася презентація біобібліографічного покажчик «**Степан Онисимович Сірополко**», укладеного Т. І. Ківшар.

Круглий стіл «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проєкція у майбутнє» засвідчив велику зацікавленість серед науковців, викладачів і бібліотечних працівників до проблем сірополкознавства, формування його джерельної бази та нових напрямів досліджень у контексті сучасних педагогічних і бібліологічних знань.

Наслідком зацікавленого та ґрунтовного обговорення щодо вивчення наукової спадщини С. Сірополка стало прийняття його учасниками наступних рекомендацій:

- згуртувати зусилля зацікавлених осіб щодо підготовки та видання праць С. Сірополка, з метою поширення його наукового доробку;

- звернутися до державних органів із пропозицією про встановлення меморіальної дошки на будові Прилуцької гімназії, яку він закінчив, про присвоєння його імені одній із бібліотек України, а також про отримання відомостей щодо стану могили визначного ученого, громадського та політичного діяча у Празі;

- наукові статті, підготовлені на основі доповідей і повідомлень, виголошених на засіданні круглого столу, опублікувати окремим випуском збірника праць Інституту біографічних досліджень НБУВ.

В. І. Попик, Т. І. Ківшар.

НАШІ АВТОРИ

БУГАСВА Олена Валентинівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ГОЛУБОВИЧ Інна Володимирівна — доктор філософських наук, професор кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (м. Одеса).

ГУМЕНЮК Тетяна Іванівна — кандидат історичних наук, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (м. Івано-Франківськ).

ЗУЛЯК Іван Степанович — доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).

ДОВГОПОЛОВА Оксана Андріївна — доктор філософських наук, професор кафедри філософії природничих факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. (м. Одеса).

ДОРКЕНУ Алла Миколаївна — завідувач філії Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (Київ).

ДРЕВНІЦЬКИЙ Юрій Романович — кандидат історичних наук, асистент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль).

ЄФІМЕНКО Володимир Петрович — пошукувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ).

ІВАНИЦЬКА Світлана Григорівна — кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій (м. Запоріжжя).

КІВШАР Таїсія Іванівна — доктор історичних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

КОНСТАНТИНОВА Вікторія Миколаївна — доктор історичних наук, професор кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ).

ЛЮБОВЕЦЬ Надія Іванівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, учений секретар Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ЛЯШКО Світлана Миколаївна — кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

МАРЧЕНКО Наталія Петрівна — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

МОСКАЛЕЦЬ Олександр Володимирович — музичний критик, журналіст (Київ).

МУРІНА Світлана Володимирівна — молодший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ПИЛИПЕНКО Олександр Євгенович — доктор історичних наук, професор кафедри політології Академії муніципального управління (Київ).

ПОНОМАРЕНКО Лариса Олександрівна — завідувач відділу наукової бібліографії Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського (Київ).

ПОПИК Володимир Іванович — кандидат історичних наук, перший заступник генерального директора НБУВ, директор Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ПРОКОПЧУК Віктор Степанович — доктор історичних наук, професор, директор наукової бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський).

РЕВА Леся Григорівна — кандидат філологічних наук, науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

ЯЦЕНКО Олег Миколайович — кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту біографічних досліджень НБУВ (Київ).

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БД – база даних.

ВНК – Всеукраїнський національний конгрес.

ВУАК – Всеукраїнський археологічний комітет.

ВУАН – Всеукраїнська Академія Наук України.

ВУО – Волинське українське об'єднання.

ДАК – Державний архів м. Києва.

ДАЛО – Державний архів Львівської області.

ДАТО – Державний архів Тернопільської області.

ДАЧО – Державний архів Чернівецької області.

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського – Державна науково-педагогічна бібліотека України ім. В. О. Сухомлинського.

ДПУ УРСР – Державне політичне управління УРСР.

ЕБ – електронна бібліотека.

ЕГУ – Енциклопедії історії України.

ЗОУНР – Західні області Української Народної Республіки.

ЗСПР – Збройні сили Півдня Росії.

ЗУНР – Західноукраїнська Народна Республіка.

ІБДНБУВ – Інститут біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

КПС – Класові професійні спілки.

КСИА – Краткие сообщения Института археологи.

ЛНВ – Літературно-науковий Вісник.

ЛННБ ім. В. Стефаника – Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника.

НАПН України – Національна академія педагогічних наук України.

НБУ для дітей – Національна бібліотека України для дітей.

НІБ України – Національна історична бібліотека України.

ННМБ України – Національна наукова медична бібліотека України.

НПБ України – Національна парламентська бібліотека України.

НТШ – Наукове товариство імені Т. Шевченка.

ОННБ ім. М. Горького – Одеська національна ордена Дружби народів наукова бібліотека імені М. Горького.

ППС – Польська партія соціалістична.

ППСД – Польська соціал-демократична партія Галичини і Сілезії.

РБС – Русский биографический словарь.

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка.

РСІ – Робітничий Соціалістичний Інтернаціонал.

РСЧА – Робітничо-Селянська Червона армія.

ТОИВ – Труды общества исследователей Волыни.

УВУ – Український Вільний університет (Прага).

УГА – Українська Галицька армія.

УГВФ – Український громадський видавничий фонд.

УГКЦ – Українська греко-католицька церква.

УНБА – Український національний біографічний архів.

УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання.

УНДЧ – Український Народний Дім (м. Чернівці).

УНО – Українська народна обнова.

УНР – Українська Народна Республіка.

УПСР – Українська партія соціалістично-революціонерів.

УПТ – Українське педагогічне товариство.

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка.

УСГ – Українська соціалістична група.

УСДП – Українська соціал-демократична партія.

- УСДРП** – Українська соціал-демократична робітничка партія.
- УСРП** – Українська соціалістично-радикальна партія.
- УСРР** – Українська Соціалістична Радянська Республіка (з 1937 – УРСР).
- УСС** – Українські січові стрільці.
- ФНЄ** – Фронт національної єдності.
- Хр.АМ** – Хроніка археології та мистецтва.
- ЦДАВО** України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
- ЦДАГО** України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- ЦДІАУ** у м. Львові – Центральний державний історичний архів України у м. Львові.
- DBA** – Deutsche Biographische Archiv (Німецький біографічний архів).
- WBA** – World Biographical Archive (Всесвітній біографічний архів).
- WBIS** – World Biographical Information System (Світова біографічна інформаційна система).

З М І С Т

Від Редакційної колегії 3-6

Теорія та методика біографічних досліджень

Потик В. І. Ресурси біографічної інформації: традиційні уявлення та новітні тенденції розвитку 7-24

Квишар Т. І. Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні: діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.) 25-64

Любовець Н. І. Основні тенденції розвитку мемуаристики Буковини (кінець XIX ст. - 30-ті роки XX ст.) 65-89

Марченко Н. П. Автобіографія дитинства у межах біографічного дискурсу 90-109

Дослідження з біографіки

Ляшко С. М. Життєпис роду Гамченків: проблеми просопографії в контексті особливостей історичного часу та джерельної бази 110-158

Пилипенко О. Є., Єфіменко В.П. Микола Мартиніанович Цитович: наукова та громадська діяльність .. 159-168

Москалець О. В. Федір Шаляпін в Україні: окремі аспекти біографії співака 169-186

Зуляк І. С. Іван Калинович — бібліограф культурно-просвітнього руху в Західній Україні міжвоєнного періоду 187-196

Ресурси біографічної інформації

<i>Воскобойнікова-Гузєва О. В.</i> Біобібліографічна діяльність у стратегії розвитку провідних бібліотек України: аналіз ресурсів відкритого доступу	197-214
<i>Яценко О. М.</i> Використання формалізованих методів при укладанні текстів для веб-сайта «Український національний біографічний архів».....	215-230
<i>Муріна С. В.</i> Біографічні матеріали про діячів України в Інтернет-просторі: огляд вітчизняних сайтів.....	231-238
<i>Бугасєва О. В.</i> Архівна біографіка діячів музичної культури в особових фондах Іституту рукопису НБУВ.....	239-274

Історія і культура крізь призму біографіки

<i>Іваницька С. Г.</i> Постаць та ідеї Михайла Драгоманова у рефлексіях Петра Стебницького (1905–1919 рр.)	275-293
<i>Древницький Ю. Р.</i> Володимир Старосольський — соціал-демократичний діяч другої половини 1920-х – 1930-х рр.	294-311
<i>Прокопчук В. С.</i> Бібліотечна і бібліографічна діяльність І. І. Огієнка в Україні та еміграції.....	312-327
<i>Гуменюк Т. І.</i> Науковий доробок доктора історичних наук Ярослава Романовича Дашкевича у працях сучасних вчених	328-337
<i>Рева Л. Г.</i> Іван Вагилевич і проблема україно-польського громадянського та культурного пору-біжжя.....	338-351

Бібліографія, рецензії, інформація

- Пономаренко Л. О.* Бібліографічне забезпечення досліджень науково-педагогічної діяльності М. І. Пирогова у Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського 352-363
- Доркену А. М.* Інформаційний ресурс «Видатні педагоги України і світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського в контексті розвитку суспільства знань..... 364-378
- Константінова В. М.* Актуалізація довідкової біографістики на теоретичному рівні [*Ляшко, С. М.* Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методологічні засади. – Запоріжжя : Дике Поле, 2010. – 288 с.] 379-384
- Москалець О. В.* Щоденники Бориса Гмирі — дзеркало епохи [*Гмиря, Б. Р.* Дневники. Щоденники. 1936–1969 / Б. Р. Гмиря ; [укл. і авт. супровідних текстів Г. В. Принц ; худож.-оформ. О. М. Артеменко]. – Х. : Фоліо, 2010. – 880 с. : іл.] 385-389
- Ляшко С. М.* Перше повне комплексне зібрання епістолярію та творчої спадщини Лесі Петлюри [Леся Петлюра. Народе мій, улюблений / підготов. до вид., передне сл., упорядкув., життєпис, коментар Т. Ківшар; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – 668 с.]..... 390-393
- Голубович І. В.* Взаємодоповнюваність розгляду індивідуально-особистісного та об'єктивно-надіндивідуального вимірів соціокультурного буття [Актуальность вечных проблем (К 50-летию кафедры философии КГТУ – КАИ)/ Автор-составитель проф. Н. М. Солодухо. Казань : Изд-во Казан. гос. техн. унта, 2010. – 186 с.] 394-399
- Довгополова О. А.* Феномен біографії [Голубович І. В. Биография: силуэт на фоне Humanities (методология анализа в социогуманитарном знании). – Одесса : ФЛП Фридман, 2008. – 372 с.]..... 400-402

«Біографіка у сучасному інформаційному просторі»: секція Міжнародної наукової конференції «Формування і розвиток бібліотечного електронного середовища» (Київ, 2011)	403-412
«Ресурси біографічної інформації у сучасному гуманітарному просторі» : Восьмі Біографічні читання, присвячені пам'яті засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ доктора історичних наук, професора Віталія Сергійовича Чишка (1951–2003) (Київ, 2012).....	413-426
Круглий стіл «Творча спадщина Степана Сірополка: сучасний вимір і проекція у майбутнє» (Київ, 2012)	427-438
Наші автори	439-440
Список скорочень	441-443

CONTENTS

From Editorial board.....	3-6
---------------------------	-----

Theoretical and methodical problems of biographic researchers

<i>Popyk V. I.</i> Biographic information resources: traditional conceptions and the latest developmental tendencies.....	7-24
<i>Kivshar T. I.</i> Library biography study in the context of Soviet library science in Ukraine: activity of Ilia Wugman (1890 – 1929).....	25-64
<i>Lyubovets N. I.</i> Basic tendencies of Bukovina memoiristics development (end of XIX century – 30th of XX century)	65-89
<i>Marchenko N. P.</i> Autobiography of childhood in terms of biographic discourse	90-109

Biography study researches

<i>Lyashko S. M.</i> Life history of the Gamchenko family: problems of prosopography in the context of features of historical period and source	110-158
<i>Pylypenko O. E., Efimenko V. P.</i> Mykola Martynianovych Tsytyovych: pedagogical and scientific activity	159-168
<i>Moskalets O. V.</i> Fedor Shaliapin: some aspects of singer's biography	169-186
<i>Zulyak I. S.</i> Ivan Kalynovych — bibliographer cultural and educational traffic in Western Ukraine interwar period	187-196

Biographic information resources

<i>Voskoboynikova-Guzeva O. V.</i> Bio-bibliographic activity in the strategy of leading Ukrainian libraries development: analysis of publicly available resources ...	197-214
<i>Yatsenko O. M.</i> Application of formalized methods while composing texts for website “Ukrainian National Biographic Archive”	215-230
<i>Murina S. V.</i> Biographic materials about Ukrainian personalities in the Internet	231-238
<i>Bugaeva O.V.</i> The archival biohrafika of the Ukrainian musical art’s in personal funds at Initytut of Manuscript of the National V.I.Vernadsky Library’s	239-274

History and culture in the light of biographics

<i>Ivanytska S. G.</i> The figure and the idea of Michael Dragomanov of reflections by Peter Stebnitsky (1905–1919 years)	275-293
<i>Drevnitskyi Yu. R.</i> Volodymyr Starosolskyi — social democratic figure the second half of 1920–1930 years	294-311
<i>Prokopchuk V. S.</i> Library and bibliographical activity of I. I. Ohienko in Ukraine and emigration	312-327
<i>Gumenjuk T. I.</i> Ph scientist of History Yaroslav Romanovych Dashkevych’s works in modern scientists’ works	328-337
<i>Reva L. G.</i> Ivan Vahylevych and the problem of Ukrainian-Polish civil and cultural borderland	338-351

Bibliography, reviews, information

- Ponomarenko L.O.* Bibliographic provision of researches of M.I. Pirogov’s scientific and pedagogic activity in the State scientific and pedagogic library of Ukraine named after V.O. Sukhomlynsky 352-363
- Dorkeny A.M.* Information resource “Outstanding pedagogues of Ukraine and from all over the world” of the State scientific and pedagogic library of Ukraine named after V.O. Sukhomlynsky in the context of knowledge society development 364-378
- Konstantinova V.M.* Actualization of reference biography study on the theoretical level [*Lyashko, S.M.* Ukrainian biographic reference publications of XIX – XX centuries: historical, theoretical and methodological grounds. - Zaporizhzhya: Dyke Pole. 2010. – 288 p.]. 379-384
- Moskalets O.V.* Boris Gmyrya’s diaries – mirror of the epoch [*Gmyrya, B.R.* Diaries. 1936 – 1969 / B.R. Gmyrya; comp. and author of accompanying texts G.V. Prince; book artist O.M. Artemenko] – Kh: Folio, 2010. – 880 p.: il.] 385-389
- Lyashko S.M.* The first full comprehensive collection of Lesia Petliura’s epistolary and creative heritage [Lesia Petliura. My beloved folk/ prep. for publ., foreword, compos., life history, comments of T.I. Kivshar; V.I. Vernadsky National Library of Ukraine – Kh.: 2009. – 668 p.]. 390-393
- Holubovych I.V.* Complementarity of view of individually-personal and objectively-overindividual dimension of socio-cultural being [Actuality of eternal problems (Dedicated to 50th anniversary of KSTU - KAI philosophy department)/Author-composer Prof. N.M. Soloduhu. Kazan: Publishing house of Kazan State Technical University, 2010. – 186 p.]. 394-399
- Dovgopolova O.A.* Phenomenon of biography [*Holubovych I.V.* Biography: silhouette against the background of Humanities (analysis methods in socio-humanistic knowledge). – Odessa: FLP Freedman, 2008. – 372 p.]. 400-402

“Biography study in modern information space”: section of International scientific conference “Formation and development of library electronic environment” (Kyiv, 2011)	403-412
“Biographic information resources in modern humanistic space”: The Eighths Biographic readings dedicated to memory of founder and the first director of the Institute of Biographical Researches NBUV, Doctor of Historical Sciences, Prof. Vitalyi Sergiyovych Chyshko (1951 – 2003) (Kyiv, 2012)	413-426
Circular Table “Creative heritage of Stepan Siropolko: the up-to-date and projection to the future” (Kyiv, 2012)	427-438
Our authors	439-440
Conditional shortenings	441-443

ДО УВАГИ АВТОРІВ

1. Загальні вимоги

1.1. Редакція приймає статті за адресою:
01601, МСП, Київ-31, вул. Володимирська, 62. Інститут біографічних досліджень НБУ імені В. І. Вернадського.

Контактні телефони: 288-13-84.

1.2. Видання здійснює такі публікації: наукові статті, біографічні нариси, біобібліографічні довідки, спогади, короткі повідомлення, матеріали конференцій, бібліографія, рецензії.

У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки одну самостійну статтю.

1.3. Мова видання – українська (в окремих випадках – російська, польська чи англійська).

1.3. До редакції подається:

1.3.1. Рекомендація відповідної наукової установи або 2 учених зі ступенем до друку;

1.3.2. Відредагований і погоджений із редколегією текст статті, записаний на дискеті у форматі редактора WORD (розмір аркуша – А4; гарнітура – Times new roman (CYR); кегль – 14; відстань між рядками – 1,5; інтервали, поля: ліве – 2,5 см, праве – 1,5 см, верхнє – 2 см, нижнє – 2 см) та два екземпляри роздруку з неї;

1.3.3. Ілюстративний матеріал (фото, малюнки тощо) має бути придатним для копіювання та супроводжуватися відповідною анотацією (легендою) з зазначенням джерела (друкована праця, архівна справа, музейна експозиція тощо) та його місця знаходження.

1.3.4. Резюме двома додатковими мовами (див. п. 2.7) – 2 примірники.

1.3.5. Колонтитули.

2. Обов'язкові складові статті

Відповідно до вимог ВАК, оригінальна стаття має такі необхідні елементи:

2.1. Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

2.2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор;

2.3. Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

2.4. Формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

2.5. Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2.6. Список літератури;

2.7. Анотація (мовою оригіналу статті) та резюме (українською, російською та англійською мовами);

2.8. Ключові слова (до п'яти);

2.9. Колонтитули.

3. Оформлення рукопису, обсяг, послідовність та розташування складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням малюнків, таблиць і підписів до них, анотацій, резюме, списку літератури) – не більше 25 сторінок друкованого тексту (40 000 знаків), оглядів – до 10 сторінок (16 000 знаків), рецензій – до 3 сторінок (5 000 знаків), коротких повідомлень – до 2 сторінок (3200 знаків).

Рукописи більшого обсягу до розгляду лише після попереднього узгодження з редколегією.

3. 2. Послідовність друкування окремих складових наукової статті має бути такою:

- УДК – зліва над назвою статті;
- Прізвище та ініціали автора (авторів) мовою статті, вчений ступінь і посада;
- Назва наукової установи (зокрема відділу, кафедри, де виконано дослідження);
- Повна поштова адреса (за міжнародним стандартом), телефон та e-mail для співпраці з авторами;
- Назва статті (повинна точно віддображати зміст дослідження, бути короткою (в межах 9 повнозначних слів), містити всі ключові слова);
- Анотація (стисла характеристика змісту статті) подається мовою оригіналу та російською мовою, містити не більше 50 повнозначних слів і передує (окремим абзацем) основному тексту;
- Ключові слова (не більше п'яти);
- Текст статті, список літератури;

- Резюме (прізвище та ініціали автора (авторів), назва наукової установи, повна поштова адреса установи, назва статті, слово «Резюме» («Summary»), текст резюме (виклад основних положень і висновків статті: проблеми, суть дослідження, одержані результати), ключові слова) подається українською, англійською та російською мовами).

3.3. Стаття повинна бути підписана автором (або авторами).

3.4. Автор несе повну відповідальність за достовірність наданої інформації та правильність наведених у роботі відомостей (особові дані, написання назв тощо).

4. Мовне оформлення тексту

4.1. Автори несуть повну відповідальність за бездоганне мовне оформлення тексту відповідно до чинного Правопису, зокрема, за дотримання сучасної української наукової термінології, написання прізвищ, власних назв тощо.

4.2. Латинські терміни та іншомовні назви й поняття подаються латиницею. За першого вживання у дужках слід обов'язково вказати український відповідник поняття, для назв і цитат – назвати автора та джерело перекладу (або зазначити – «в перекладі автора»).

Латинські назви виділяються курсивом, автори – звичайним шрифтом.

4.3. Часто повторювані у тексті словосполучення та назви доречно скоротити. Слова і словосполучення скорочуються відповідно до: ДСТУ 3582-97 «Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги і правила» (К. : Держстандарт України, 1998) та ГОСТ 7.12.93. «Библиографическая запись. Сокращения слов на русском языке. Общие требования и правила». Абревіатури за першого вживання обумовлюють у дужках – Інститут біографічних досліджень (далі – ІБД).

4.4. Всі згадувані в тексті прізвища мають упродовж усього тексту супроводжуватися обов'язковим додаванням або обох ініціалів особи, або її повного імені (за винятком тих, чиї повні дані на сьогодні не відомі).

При першому згадуванні наведення вичерпної інформації про особу (повне прізвище, ім'я, по-батькові, псевдо, роки народження та смерті) – обов'язкове (за винятком побіжного перерахування авторів статей тощо, коли достатньо вказати ініціали чи ім'я).

4.5. Усі застарілі історичні, географічні, суспільно-політичні тощо назви обов'язково мають супроводжуватися вказівкою на їхнє сучасне написання — вул. Леніна (нині — вул. Незалежності), або — с. Ажани (нині — в межах м. Білгорода-Дністровського), чи — Обласна фізіотерапевтична лікарня в м. Миронівка (з 1976 р. — Міська водолікарня м. Миронівка).

4.5. Усі додаткові відомості оформлюються у вигляді зносок унизу сторінки чи у вигляді Додатків.

4.6. Посилання на джерела подаються у порядку їхньої появи у тексті (зокрема, у зносках і Додатках) у квадратних дужках цифрами, кожна з яких відповідає лише одній позиції в прикінцевому списку джерел і літератури. За потреби через кому подається інформація про конкретні сторінки чи аркуші тощо — [4, с. 4–7] чи [7, ар. 3 зв.]. Перелік джерел подається через крапку з комою чи коротке тире — [4; 8; 24], [6–12].

5. Джерела та література

5.1. Прикінцевий список джерел і літератури має бути оформлений відповідно до правил, викладених у статті О. М. Яценка «Вимоги до бібліографічного оформлення праць Інституту біографічних досліджень: варіанти та відмінності», надрукованій у третьому випуску збірника «Українська біографістика» (К., 2005) та у відповідності до вимог ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання (ГОСТ 7.1-2003, ІДТ)» (К. : Держстандарт України, 2007).

5.2. Список може містити тільки назви праць, на які посилається автор. Рекомендовані списки, переліки тощо можуть бути оформлені як Додаток (значні за обсягом) чи згадуватися в зносках як уточнення.

5.3. Назви праць у прикінцевому списку розташовуються у порядку цитування в тексті чи за абеткою.

6. Прикінцеві зауваги

6.1. Редколегія має право редагувати текст статей та підписів до них, погоджуючи остаточний відредагований варіант із автором.

6.2. Редколегія може відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам збірника, або переносити їх в інше число, узгодивши це з автором.

6.3. Рукописи статей, прийняті до публікування, авторам не повертаються та не рецензуються.

Наукове видання
Українська біографістика
Biographistica Ukrainica

Collection of scientific papers is dedicated to theoretical and methodical principles of biographical science of our country as a separate special historical discipline, historical experience, modern problems, tendencies and perspectives of development of Ukrainian and global biography study and bio-bibliography, issues of forming electronic bio-bibliographical resources, covering life and creative development of prominent men of Ukrainian science, art and culture.

It is meant for scientists, pedagogues, students and postgraduate students of higher educational institutions, employees of museum, archival and library institutions, local historians.

Збірник наукових праць
Випуск 9

головний редактор: Ківшар Таїсія Іванівна,
відповідальний редактор: Марченко Н.П.
редактор: Бишова Т. В.
оригінал-макет: Вернік Ю. В.

Підписано до друку 26.09.2012.
Формат 60x84x16. Гарнітура BookAnt. Друк офсетний
Умовн. друк. арк. 29,96. Обл.-вид.арк. 30,25. Наклад 300. Зам № 17.

Надруковано в науково-видавничому центрі
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
03039, Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів продукції